ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen
vid Uppsala universitet
46

Linn Areskoug

Den svenske mannens gränsland

Manlighet, nation och modernitet i Sven Lidmans Silfverstråhlsvit

UPPSALA
UNIVERSITET

Dissertation presented at Uppsala University to be publicly examined in Geijersalen, Thunbergsvägen 3P, Uppsala, Friday, May 13, 2011 at 13:00 for the degree of Doctor of Philosophy. The examination will be conducted in Swedish.

Abstract
Areskoug, L. 2011. Den svenske mannens gränsland. Manlighet, nation och modernitet i Sven Lidmans Silfverstråhlsvit. Acta Universitatis Upsaliensis. *Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet* 46. 210 pp. Uppsala. ISBN 978-91-554-8032-5.

This thesis deals with the nationalistic imaginary in the novels of Sven Lidman, published 1910–1913. The novels hold forth a conservative point-of-view that embraces the bourgeois ideal of masculinity and the idea of the healthy, Swedish rural way of life as opposed to the destructive metropolis. This dualism is part of a dichotomy that structures the novels. It also entails continuity/fragmentation, the Swedish/the foreign, men/women, activity/ passivity as well as masculinity/femininity and unmanliness.

In the Silfverstråhl-cycle the protagonists are young men of a noble, Swedish family. They progress from lost and introspective youths to grown men who are deeply concerned with and engaged in society. They are different representatives of the Swedish man – the farmer, the-business man, the soldier, the explorer and the clergy man. What unites them is how their "coming of age" develops, how through trial and struggle they become stronger and prove worthy of the manly role they finally take on. This is a major principle of the bourgeois masculinity that is also closely connected to the national identity of the men.

There is also an ambiguity concerning modernity. Throughout the novels a critique of modern society is formulated, that acknowledges the modern age but simultaneously takes on a prudent attitude towards modern society. There is no going back for the Swedish nation; the modern times have to be confronted. The present is very important since it is the time for scrutiny. The handling of the modern era takes place in the developing processes of the young men, who have to be careful not to get trapped in the modern whirlpool that threatens to shatter the human being. The past, the familiar and the rural anchorage that the family relation entitles, is a defense against the destructive forces of modernity. But the past is not completely beneficial. Even though the past is of major importance to the national identity of the protagonists, they have to be very careful not to delve too much into the past because of the risk of paralysis and effeminization. In the nationalistic narrative the present encapsulates the past and the future. The Swedish man has to navigate in the borderland of modernity.

Keywords: Masculinity, modernity, fin-de-siècle, conservative nationalism, the ideas of 1914, gender theory, ethnicity, bourgeois masculinity, the bourgeois family, nationalistic narratives, the critique of the modern society, national heroism.

Linn Areskoug, Department of Literature, Box 632, Uppsala University, SE-751 26 Uppsala, Sweden.

© Linn Areskoug 2011

ISSN 0346-7856
ISBN 978-91-554-8032-5

urn:nbn:se:uu:diva-149543 (http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-149543)

Printed in Sweden by Edita Västra Aros, a climate neutral company, Västerås 2011.
Distributor: Uppsala University Library, Box 510, 751 20 Uppsala, Sweden
www.uu.se, acta@ub.uu.se

Omslagsbild: Vapenskölden är hämtad från omslaget till Silfverstråhlromanerna som utgavs på Albert Bonniers förlag.

Till minnet av Ingeborg Areskoug
och Dagmar Edensten

Innehållsförteckning

Förkortningar 9

Förord 11

INLEDNING 13
En skönlitterär berättelse om Sverige 13
Material och syfte 15
Kontexter 16
Disposition 19
Tidigare forskning om Silfverstråhlsviten 19
Manlighet, nation och modernitet – om teori och metod 21
Med utgångspunkt i manlighet 23
Nationen i tid och rum 31
Perspektiv på det moderna 38

1. Det nationella minnesrummet: plats, tid och rum i *Stensborg* 42
Inledning 42
En manlig spegelakt 43
En manlighet i kris 48
Land och stad 51
Manlig tillblivelse i tid och rum 58
Den arkaiska kvinnan 61
Minne och manlighet 65
Sammanfattning 68

2. Ett nationellt genus: manlighet och hjältetematik i *Thure-Gabriel Silfverstråhl* 70
Inledning 70
Ett nationellt genus 71
Nationen som organism 75
Handlingens genus 81
Religiös symbolik och hjältetematik 86
Manligheten vidgas 89
Sammanfattning 94

3. Modernitet och manlighet: den nationella samlingstanken i *Köpmän och krigare* 95
Inledning 95
Den splittrade mannen 96
Könskamp som civilisationskritik 99
Manlighet, medborgarskap och masskultur 103
Typbilder av det judiska 108
Juden och den nationella manligheten 112
Samlingstanken som motvärn 119
Sammanfattning 121

4. Modernitet och kvinnlighet: kvinnosyn och modernitetskritik i *Carl Silfverstråhls upplefvelser* 123
Inledning 123
Dekandenstematik 124
Den dubbla kvinnligheten 126
Civilisationskritik och sexualitet 129
Medusamotivet 135
Nationen och den kvinnliga sexualiteten 139
Sammanfattning 146

5. Nation och manlighet: försoning och förnyelse i *Tvedräktens barn* 147
Inledning 147
Den historiska blicken 148
Hembygd, natur och nation 154
Den förmanligande kampen 163
Fäderna och fädernearvet 168
Ett nationellt fadermord 174
Försoning och förnyelse 177
Sammanfattning 183

Sammanfattning 185

Summary 193

Litteraturförteckning 201

Personregister 208

Förkortningar

Stensborg (S)
Thure-Gabriel Silfverstååhl (TS)
Köpmän och krigare (KK)
Carl Silfverstååhls upplefvelser (CSU)
Tvedräktens barn (TB)

Förord

Först av allt vill jag rikta mitt största och varmaste tack till mina handledare professor Claes Ahlund och professor Margaretha Fahlgren som noggrant har läst och tålmodigt kommenterat avhandlingen i dess olika former. Sedan vill jag tacka AnnaCarin Billing som var min opponent vid licentiatsseminariet och gav många konstruktiva råd om hur analyserna kunde utvecklas. Axel Lindén, Sofi Qvarnström, Andreas Hedberg och Maria Margaretha Österholm kom med matnyttiga synpunkter vid slutventileringen och gav många värdefulla idéer om förbättringar. En flink insats i korrekturläsning står Annie Mattsson, Ann-Sofie Lönngren, Ingeborg Löfgren, Niclas Johansson, Andreas Hedberg, Frida Buhre och Sofi Qvarnström för. Min goda vän Birgit Lönn har med sin långa översättarerfarenhet kunnigt granskat den engelska sammanfattningen. Stort tack för hjälpen!

Sarah Ljungquist och kollegorna vid Högskolan i Gävle har varit goda kamrater i undervisningens värld och Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala och forskarutbildningens seminarieverksamhet har varit ett gynnsamt växthus för avhandlingen. Sedan vill jag också nämna kollegor och goda vänner som har gett mig en givande och lustfylld doktorandperiod i Uppsala, däribland Anna-Maria Rimm, AnnaKarin Kriström, Alexandra Borg, Eva Heggestad, Anna Bohlin, Anna Cullhed, Paula Henriksson, Kerstin Landgren, Ulf Malm och andra glada kamrater i lunchrummet. Ann-Sofie Lönngren ska särskilt nämnas för uppiggande spontanfika och middagsätande.

Min mentor Anna-Lena Carlsson, då doktorand i estetik, var den första person jag träffade under min första dag som student i Uppsala på kursen Estetik A på Slottet och har sedan dess, med stort intresse, följt mina studier. Ett stort tack till dig, Anna-Lena, för alla goda och entusiastiska råd under studietiden och doktorandperioden! Sofi Qvarnström var min projektkollega i Gävle som tog sig an den kvinnliga och pacifistiskt sinnade delen i första världskrigsprojektet i sin avhandling. Ett varmt tack till dig, Sofi, för läsning av avhandlingsmanus, barnpassning och god vänskap!

Slutligen ska några goda vänner omnämnas som jag under många, många år har haft mycket skoj tillsammans med här i Uppsala. Min barndomsvän Maria Ling Lundström med familj, studentkamraten Christina Gottfridsson med familj, Tove Lifvendahl, Anders Holm och Maria Bertilsson har visat

stort intresse för avhandlingen men samtidigt varit avskurna från själva avhandlingsarbetet på ett välgörande sätt. Under dessa år har min familj delvis antagit nya former. Mina två söner Tage och Hilding har fötts, och min mamma och min kära vän Dagge har gått bort. De gladdes mycket åt att jag fick möjligheten att doktorera och de är djupt saknade nu när avhandlingen är färdig. Den här boken tillägnas dem. Jag vill också rikta ett sista tack till min hjärtevän Fredrik Johansson, som tillsammans med sin syster Emma Johansson, har fått hjulen att snurra hemmavid.

Det här avhandlingsprojektet har möjliggjorts tack vare forskningsmedel från Högskolan i Gävle. Generöst ekonomiskt bidrag från Karl och Betty Warburgs fond har också mottagits.

Uppsala, 12 mars 2011

INLEDNING

En skönlitterär berättelse om Sverige

I den dynamiska period som utgör det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet skedde det under en relativt kort period omvälvande förändringar som berörde människors livssituation på djupet. Även om det moderna genombrottet kom relativt sent till Sverige stod nationen inte opåverkad. Industrialismens utveckling förändrade samhället och städerna upplevdes av många allt mer som egna organismer i vilka människorna sögs upp. Många kände en växande oro inför det moderna som genomsyrade samhället. Tiden före kriget var präglad av ambivalens. Det ökade materiella välståndet skapade inte bara en utvecklingsoptimism utan också en osäkerhet inför de snabba förändringarna.[1] Man blickade tillbaka på forna tiders ideal eftersom det fanns ett behov av något fast i den föränderliga verkligheten, och historien användes både som ett sätt att legitimera visionerna av framtiden och som ett sätt att förankra den nationella identiteten. Nya uppfinningar berörde inte bara en liten elit utan fanns även i den stora massans medvetande, om inte tillgängliga så åtminstone fullt synliga på stadens gator och torg.[2]

I det tidiga 1900-talet fanns således en medvetenhet om brytning och förändring, om ett gammalt i motsats till ett nytt Sverige. Även om Sveriges industriella genombrott inträffade något senare än på kontinenten skedde detta i snabb takt. Stockholm fick en storstadsprägel och den nya tidens moderniteter spred sig även ut i landet, om än i mindre skala. Mats Persson beskriver sekelskiftets människor som ”de sista av de gamla och de första av de nya”.[3] Föreställningar om industrialiseringens baksidor som till exempel de negativa effekterna av urbaniseringen, trångboddhet, arbetarnas fattigdom

[1] Ulf Zander förklarar denna dubbelhet med att traditionen blev synlig i mötet med det som upplevdes som nytt. (Ulf Zander, *Fornstora dagar. Moderna tider. Bruk av debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte* [diss.], Lund 2001, s. 34.)

[2] Ulf Boëthius, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot ”smutslitteraturen” i Sverige 1908–1909*, Stockholm 1989, kap 1. Se även Eva Eriksson, *Den moderna stadens födelse. Svensk arkitektur 1890–1920*, Stockholm 1994, s. 43 ff. och John Carey, *The Intellectuals and the Masses. Pride and prejudice among the literary intelligentsia 1880–1939*, London 1992, s. 18, se även kap. 1–3. Anders Ekström också diskuterar detta i *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar* [diss. Uppsala], Stockholm 1994, liksom Zander 2001, s. 37.

[3] Mats Persson, *Förnuftskampen. Vitalis Norström och idealismens kris* [diss. Uppsala], Stockholm/Stehag 1994, s. 152, s. 176. Se även Ekströms beskrivning om 1800-talet som ”ett övergångsskede”. (Ekström 1994, s. 63.)

med mera, blev markörer för ett utbrett krismedvetande gällande det sociala och kulturella livet. Persson benämner sekelskiftets kluvenhet som en ”desillusion” och en ”besvikelsens dialektik” sprungen ur 1800-talets starka vetenskapstro och stora civilisatoriska projektplaner. Detta var inte bara märkbart i konstnärernas esteticism och dragning åt det dekadenta utan även mer allmänt genom att begrepp som övercivilisation, degeneration och kultursjukdomar användes i den bredare debatten. Kluvenheten inför utvecklingen skapade ett stort behov av att förstå och försöka förklara tillvaron.[4]

Anna Williams vill med sin bok *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modernt* (2002) visa hur Sverige skildras i några olika författares romaner som kom ut under 1930- och 1940-talen. Hon menar att det under seklet bildades en romantradition som hon kallar ”Berättelsen om Sverige”. Kulturfenomen som nationalism, arbetarrörelser, emigration och demokratisering satte sin prägel på konsten. Samtidigt pekar Williams också på det konstnärliga uttrycket som betydelsefullt för själva förmedlandet av olika rörelsers ideologiska innehåll. ”Vid sekelskiftet förhåller sig på olika sätt både romankonsten och poesin till den moderna nationens tillblivelse”, skriver Williams.[5] Litteraturen kom alltså till stor del att relatera till det nationella.

Rörelser mellan land och stad, generationsbyten, gränser och överskridande av dessa gränser är teman som utkristalliseras i Williams studie. Dessa förändringsmotiv är dock inget nytt utan griper tillbaka till litteraturen från sekelskiftet. Redan i sekelskifteslitteraturen förs en intensiv diskussion av nationen och de förändringar som präglade samhället i industrialismens kölvatten.[6] Denna avhandling handlar om diskussionen så som den framträder i Sven Lidmans författarskap. Silfverstråhlromanerna skildrar genom några unga mäns öden en konservativ berättelse om Sverige som är starkt präglad av den tidens nationalism. I dessa romaner öppnas nationella medvetanderum där en bild av nationell identitet formuleras. Williams beskriver samspelet mellan det litterära och det kulturella med följande ord:

> Skönlitteraturen *skapar* bilder av kulturen, liksom motbilder och alternativ. Den bryter upp våra föreställningar och ger oss skildringar av platser. Den kan skildra dominerande kulturella drag, men den kan även låta dessa bli underordnade och istället sätta de undanskuffade perspektiven i centrum. Skönlitteraturen uppfinner kulturell identitet och bidrar till att forma våra uppfattningar om landsbygden, staden och utvecklingen.[7]

Litterära uttryck är inte bara en spegelbild av kulturella fenomen och företeelser. I litteraturen förmedlas känslor av samhörighet och andra identitets-

[4] Persson 1994, s. 152.
[5] Anna Williams, *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modernt*, Stockholm/Stehag 2002, s. 9 f.
[6] Ibid., s. 224.
[7] Ibid., s. 18 f.

skapande mekanismer. Williams lyfter också fram Benedict Andersons tes om nationen som en föreställd och kulturellt skapad gemenskap och knyter denna till romanens specifika förmåga att uppfinna minnen genom att utnyttja växelverkan mellan fiktion och verklighet. Romanens förmåga att skapa minnen av det förflutna grundar sig på godtycke och glömska. Det tidsavtryck som finns i romanform är fiktivt och föreställt. Det finns en egenhet inbäddad i en föreställd gemenskap som aktualiserar den skönlitterära textens särskilda funktion som Anderson sätter fingret på: ”All profound changes in consiousness, by their very nature, bring with them characteristic amnesias. Out of such oblivions, in specific historical circumstances, spring narratives.”[8] Nationalismens historia liksom kulturella artefakter med nationellt innehåll utgör särskilda exempel på minnets förmåga att glömma, en glömska som genererar nya uttryck i fiktionens former. Ett liknande resonemang för Pierre Nora i essän ”Mellan minne och historia” där han menar att nationens kollektiva minnesgemenskap förvaltas i konkreta ting som till exempel skönlitteratur. Det som är specifikt för minnet (till skillnad från historieskrivningen) är att det är subjektivt, att det binds upp kring platser och att det har ett starkt symbolvärde och en rituell funktion.[9]

Material och syfte

Sven Lidman var ett av de unga litterära stjärnskotten vid sekelskiftet 1900 och debuten skedde med diktsamlingen *Pasiphaë och andra dikter* (1904) och följdes av ytterligare ett antal lyriska verk vars lidelse och erotiska undertoner gjorde honom känd. Efter en snabb etablering i det stockholmska kulturlivet, både på det sociala planet genom giftermål in i familjen Thiel och på det konstnärliga med diktsamlingarna, skrev Lidman sitt första prosaverk som var romanen *Stensborg* (1910). Denna omställning utgjorde ingången till ytterligare fyra romaner som skildrar den friherrliga släkten Silfverstråhls öde. Samma år kom *Thure-Gabriel Silfverstråhl* (1910) som följdes av *Köpmän och krigare* (1911), *Carl Silfverstråhls upplefvelser* (1912) och slutligen *Tvedräktens barn* (1913).

Romanerna har en tydligt konservativ och nationalistisk världsbild färgad av lantlivsromantik och civilisationskritik.[10] De handlar om Sverige i gräns-

[8] Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections of the Origins and Spread of Nationalism*, London 1991, s. 192.

[9] Pierre Nora, ”Mellan minne och historia”, *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik*, red. Sverker Sörlin, Stockholm 2001. Se även Henrik Widmarks resonemang om konstruktionen av stadsidentitet och glömskan som ett sätt för att forma en enhetlig bild av staden. (Henrik Widmark, *Föreställningar om den urbana världen. Identitetsaspekter i svensk stadsbild med exemplet Helsingborg 1903–1955* [diss.], Uppsala 2007, s. 26.)

[10] Martin Stolare diskuterar begreppet civilisationskritik i inledningen till sin doktorsavhandling *Natur och kultur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900-1920* [diss.], Göteborg 2003 (Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg, 34). Stolare vill snäva in den breda användningen av begreppet till att beteckna en mer specifikt naturorienterad skepsis av

landet mellan gammalt och nytt, och visar förhoppningar och farhågor som var vanliga i det unga seklet. Lidmans tiotalsromaner beskrivs i litteraturhistorieteckningen som borgerliga romaner vittnande om en för decenniet karaktäristisk livsbejakelse.[11]

En av avhandlingens utgångspunkter är att litterära texter med en så tydlig nationell politik också är präglade av det bekönade ”politiska manus” som dikterar nationens identitet och självförståelse i början av 1900-talet.[12] En annan utgångspunkt är den påverkan som den skönlitterära texten har på föreställningen och upplevelsen av kulturell identitet, som också Williams diskuterar. Syftet med avhandlingen är att undersöka den nationella föreställningsvärld som uttrycks i Silfverstråhlsviten.

Huvudpersonerna är alla unga män i släkten Silfverstråhl och romanerna handlar om deras utveckling från obeslutsamma ynglingar till handlingskraftiga män. De unga männen utsätts för prövningar, härdas genom dessa och når slutligen fram till målet som mer mogna individer. Utvecklingsprocesserna är i romanerna intimt sammankopplade med förställningar om nationens existens och utveckling. Den svenske mannens tillblivelseprocess i Silfverstråhlromanerna är en skönlitterär ”Berättelse om Sverige” starkt färgad av föreställningar om nationen och dess framtid. Det är också en politisk berättelse, skildrad från konservativ synvinkel, som säger oss något om vilka värden som stod på spel i det tidiga seklet. Huvudsakliga frågeställningar är: Hur beskrivs den svenske mannen i dessa romaner? Hur formas denne man? Vad består det manliga av? Vad har det svenska för betydelse? Vad är den svenske mannens uppgift?

Kontexter

Tankelinjer om det svenska, det naturliga, det moderna, det främmande, det samtida, det förflutna och det framtida sammanstrålar i föreställningen om den svenske mannen i denna avhandling om Silfverstråhlsviten. I litteraturen avspeglades det tidiga seklets ekonomiska och kulturella omvandlingar. Till exempel blev intresset för exploateringen av Norrland ett nytt litterärt ämne som hos Ludvig Nordström, eller småstadslivets sociala omförhandling som exponerades hos Hjalmar Bergman. Strindbergsfejden rasade från 1910 och några år framåt och handlade bland annat om historiesyn och estetisk tradition och förnyelse. Erik Hjalmar Linder beskriver det tidiga 1900-talet som

---

moderniseringen och industrisamhället kring 1900 till skillnad från den mer kulturellt och människoorienterade moderniseringskritiken som skulle kunna betecknas som kulturkritik. (Stolare 2003, s. 25 ff.) I mina analyser hittar jag båda varianter av civilisationskritiken.

[11] *Litteraturens historia i Sverige*, Bernt Olsson & Ingemar Algulin, Stockholm 1994, s. 383 ff.

[12] Joan Nagel, ”Nation”, *Handbook of Studies on Men and Masculinities*, eds. R.W. Connell, Jeff Hearn & Michael S. Kimmel, Thousand Oaks California 2005, s. 400.

en optimistisk tid präglad av vitalistiska impulser: ”världen var ung och kaotisk och ropade på vägröjare och bearbetare”.[13]

I det sena 1800-talet fanns i Sverige en brokig retorik om krig vilket bland annat visar sig i litteraturen. Verner von Heidenstams författarskap från dikten ”Åkallan och löfte” (1899) och något decennium framåt innehåller krigsromantiska inslag, en stark heroisering av manliga hjältar samtidigt som tydliga pacifistiska ställningstaganden och reservationer inför kriget också förekommer.[14] Från sekelskiftet och decenniet fram till krigsutbrottet 1914 var debatten om kulturen, nationen, kriget och freden starkt polariserad mellan högerns förkunnare och vänsterradikala politiska aktörer. Det som av högern pekades ut som eftersträvansvärt utmålades som avskräckande av vänsterfalangen.[15] Begrepp som kultur och nation diskuterades utifrån en världsbild som byggde på en tydlig dikotomi.

Claes Ahlunds undersökning av Bertil Malmbergs konstnärliga utveckling vid denna tid belyser även vissa utmärkande drag i Lidmans litterära värld under 1910-talet. Malmberg rörde sig från en lyrik präglad av fin-de-siècledekadens och symbolism mot en politisk och nationalistisk dikt. Denna rörelse mot fokusering av handlingen och viljan kopplad till nationen var en reaktion mot känslan av det alltmer själlösa samhälle som industrialiseringen och det moderna innebar. I denna världsbild kontrasterades det ”själ- och glädjelösa” nuet mot det förgångna som försågs med högre skattade värden som autencitet och äkthet. I denna tankemodell ingick också Malmbergs aristokratiska konstnärsroll förbunden till barndomens herrgårdskultur där tradition, släkt och nation högaktades.[16] Ahlund lyfter vid ett flertal tillfällen fram manlighet kopplad till ett nationellt myndigvardande som bygger på välkända tankegångar och välanvända litterära schabloner. Den dikt från 1914 som exemplifierar detta konstrueras av en rörelse från ”sömn till uppvaknande, från svaghet till styrka, från söndring till samling”.[17]

Denna rörelse kan lika gärna beskriva den manliga utvecklingsprocess som var och en av de manliga huvudpersonerna i Silfverstråhlsviten genomgår. Likaså finns den civilisationskritiska dimensionen och motståndet mot

---

[13] Erik Hjalmar Linder, *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. Fem decennier av 1900-talet*, d. 1, Stockholm 1965, s. 31. Se även den litteraturhistoriska bakgrundsteckningen i Sofi Qvarnströms *Motståndets berättelser. Elin Wägner, Anna Lenah Elgström, Marika Stiernstedt och första världskriget* [diss. Uppsala], Möklinta 2009 (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 58), s. 33 ff.

[14] Claes Ahlund, ”En mental militarisering. Den svenska litteraturen före och under första världskriget”, *Samlaren* 2003.

[15] Claes Ahlund, ”Krig och kultur i konservativ och radikal belysning. Annie Åkerhielm och Frida Stéenhoff från sekelskiftet till första världskriget”, *Samlaren* 2005.

[16] Claes Ahlund, *Diktare i krig. K.G. Ossiannilsson, Bertil Malmberg och Ture Nerman från debuten till 1920*, Hedemora 2007 (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 55), s. 216 f..

[17] Ibid., s. 215.

det som upplevdes som hotfullt i moderniteten, som inre tomhet, värdeförlust och mekanisering av livet.

Synen på samhället i Silfverstråhlsviten är präglad av det tidiga seklets kulturdebatt där Ferdinand Tönnies begrepp ”Gemeinschaft” och ”Gesellschaft” figurerade.[18] Gemeinschaft betecknade en naturlig förbindelsekedja i produktionsförlopp, en symbiotisk gemenskap och ett väl fungerande samarbete mellan individer, som till exempel i vissa medeltida städer. Mot detta ställdes Gesellschaft där förhållandet mellan produktionsprocess, tillverkare och produkt var bruten och därför ledde till ett betydligt mer opersonligt och isolerat samhälle. Denna modell togs upp i bland annat den tongivande filosofen Vitalis Norströms kritik av det modernas negativa effekter och vad han såg som masskultur. Det finns ett bejakande av den nya tiden i Silfverstråhslviten och en optimism som framför allt berör Sverige som en framtida industrination. Dock finns det samtidigt en stark nostalgi som framför allt kommer till uttryck i samma syn på det förgångna som också finns hos Malmberg, nämligen vördnaden för det aristokratiska, herrgårdskulturen och en upptagenhet kring historiens hjältar och återuppväckta krigiska dygder.

Lidmans ökade intresse för samtidens sociala händelser och politiska utveckling sammanföll med den konstnärliga omorienteringen mot prosan.[19] Silfverstråhlsvitens tillkomstperiod faller inom den tidsrymd som omspänner de så kallade ”försvarsstriderna” med början 1909. Frågan om nationen, dess inre och yttre försvar, nationella gränser och rikets olika intressen diskuterades livligt. I dessa debatter gjorde Sven Hedin sig till språkrör för den försvarsvänliga sidan med sina pamfletter *Ett varningsord* 1912 och *Andra varningen* 1914.[20] Perioden mellan 1910 och 1913, de år då romanerna publicerades, var också en nationellt sett händelserik tid där bondetåget 1914 framstod som ett starkt uttryck för den nationella samlingen, vilket Lidman ett par år efter borggårdstalet lyfte fram för att påminna om det starka bandet mellan kungen och folket. Han menade att en stark ledare, en kung, behövs

[18] Samuel, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918* [diss.], Uppsala 2001 (Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Historica Upsaliensia, 200), s. 163 f. Se även Widmark 2007, s. 27.

[19] Lengborn intar dock en avvikande hållning jämfört med annan biografiskt inriktad forskning om Lidman som ofta lyfter fram ett kausalt samband mellan yttre omständigheter som samhällsförändringar, politisk turbulens med mera och den konstnärliga kreativiteten. I sin biografisk-psykologiska studie hänvisar Lengborn till Lidmans egna dagboksanteckningar och menar att prosaformen *gav* Lidman en ny uppsättning idéer och moraliska frågor. Med andra ord beskrivs Lidmans nya uttrycksform inte endast som ett resultat av yttre omständigheter utan även som sprungen ur den konstnärliga kreativiteten som sådan. (Thorbjörn Lengborn, *Fosterlandet, kärleken och Gud. En biografisk-psykologisk studie i Sven Lidmans liv och diktning*, Nyhamnsläge 1991 (Svenska humanistiska förbundet, 102), s. 28.)

[20] Zander 2001, s. 130 ff., och Jan Stenkvists uppsats ”Sven Hedin och bondetåget”, *Heroer på offentlighetens scen. Politiker och publicister i Sverige 1809–1914*, red. Kurt Johannesson m.fl., Stockholm 1987, s. 246–347.

när faran hotar utanför landets gränser.[21] Efter en viss mättnad med arbetet om Silfverstååhlarna arbetade Lidman som redaktör för aktivistorganet *Svensk Lösen* 1916–1918. Lidman återkom till prosan 1918 med *Huset med de gamla fröknarna* och senare med den religiösa romanen *Såsom genom eld* (1920).

Disposition

Avhandlingen är uppdelad i fem kapitel i vilka Silfverstååhlsvitens fem romaner analyseras i kronologisk ordning utifrån olika teman. I kapitel 1 undersöks romanen *Stensborg* utifrån aspekterna plats, tid och rum samt den manliga huvudpersonens utvecklingsprocess. I kapitel 2 behandlas manlighet och nation i *Thure-Gabriel Silfverstååhl*. I kapitel 3 kommer aspekter kring etnicitet och modernitet in i anslutning till manlighet och nation i *Köpmän och krigare*. I kapitel 4 undersöks civilisationskritiken kopplad till sexualitetsdiskursen i *Carl Silfverstååhls upplefvelser*. Dekadenslitteraturens livsåskådning är en utgångspunkt samtidigt som man också kan se en tydlig utveckling av den religiösa tematiken i romanen. I Kapitel 5 diskuteras inledningsvis *Tvedräktens barn* utifrån ett historiskt perspektiv och historiens betydelse i den nationalistiska diskursen. Detta avslutande kapitel samlar också de resonemang som har diskuterats tidigare i undersökningen om stridens och kampens betydelse för den manliga utvecklingsprocessen, den religiösa tematiken, kvinnan och slutligen faderns funktion för de olika unga männen.

Tidigare forskning om Silfverstååhlsviten

Lidmanforskningen är i huvudsak biografiskt inriktad. I sin analys av *Stensborg* i *Boken om Sven Lidman* (1952) lyfter Carl Ördell fram författarens personliga böjelser för fosterlandet och dragningen till viljefilosofin genom John Landquist, Anders Österling och Sigfrid Siwertz.[22] Ördell diskuterar även Lidmans sociala engagemang och menar att detta begränsade sig till den lilla gruppen ”pauvres honteux”. Detta intresse utmynnar i *Huset med de gamla fröknarna*: ”Pauvres honteux är på sätt och vis slutlänkarna i en materiell degenerationsprocess”.[23] Släktförfall är ett tema som löper genom alla Silfverstååhlromanerna, men får också en nationell innebörd enligt min mening.

Ett annat exempel på biografiskt orienterad forskning är Thorbjörn Lengborns *Fosterlandet, kärleken och Gud. En biografisk-psykologisk studie i*

[21] Mats Kihlberg & Donald Söderlind, *Två studier i Svensk konservatism 1916–1922*, Stockholm 1961 (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, XLI), s. 60.
[22] Carl Ördell, ”Stensborg – en diktares bikt”, *Boken om Sven Lidman*, red. Rolan Hentzel, Stockholm 1952, s. 85.
[23] Ibid., s. 88 f.

Sven Lidmans liv och diktning (1991). I studien undersöks hur den unge lyrikern Lidman 1909 upplevde den skaparkris vilken ledde honom in på ett nytt fält som skulle bli prosan och romanserien om släkten Silfverstråhl. I och med att Lidman började skriva romaner uppkom intresset för politiken och samhället. Lengborn hävdar dock att samtida skeenden påverkade den unge författaren långt tidigare och refererar till dagboksanteckningar vilka vittnar om att unionsupplösningen 1905 berörde Lidman djupt, vilket han skulle återvända till i *Thure-Gabriel Silfverstråhl*. Även storstrejken 1909 påverkade Lidmans författarskap och bildar tidsbakgrund för *Köpmän och krigare*, menar Lengborn.[24] Detta kan jämföras med Ördell som beskriver Lidmans intresse för sociala reformer för fattiga som ”ringa” och den samtida högerns syn på socialister ”som en samhällsgrupp på avvägar, vilka man borde leda rätt igen”.[25] Oavsett om prosan utlöste ett samhällsintresse hos Lidman, eller om författaren valde romanformen för de ämnen han ville gestalta, menar jag att både Ördells och Lengborns beskrivningar pekar på att det finns ett politiskt patos i romanerna.

Erfarenheterna i och med giftermålet in i familjen Thiel spelade enligt Lengborn också en stor roll för den unge Lidman då detta förde honom i kontakt med ett levnadssätt som var mycket olikt det han hade vuxit upp i. Lengborn utvecklar inte Lidmans livssituation i relation till synen på kultur och kulturutveckling i Silfverstråhlromanerna vidare. Inte heller finns det någon utförligare analys av hur det svenska och Sverige gestaltas i romanerna. Lengborn tar dock upp Lidmans insats som redaktör för aktivistorganet *Svensk Lösen* och behandlar hjältemyten hos Lidman i anslutning till C. G. Jung.

En annan del av Lidmanforskningen är den äldre idéhistoriska forskningen som framför allt kretsar kring livsåskådningsfrågor. Exempel på dessa är Sven Linnérs avhandling *Livsförsoning och idyll. En studie i rikssvensk litteratur 1915–1925* (1954) och Christer Jacobsons avhandling *På väg mot tiotalet. Två studier. Några principfrågor i svensk litteratur* (1961). Både Linnér och Jacobson behandlar viljefilosofin hos Lidman men har olika tolkningar av handlandets moral. Jacobson är enig med Linnér om att det är viktigt för Lidman att omsätta sin vilja i handling, men drar slutsatsen att handlingen måste ha en etisk innebörd.[26] Linnér däremot menar att handlandet och aktiviteten som sådan är det mest primära.[27] Tyrgils Saxlund ägnar ett avsnitt om Lidman och Silfverstråhlsviten i sin avhandling *1914 års idéer. En studie i svensk litteratur* (1975).[28] Han sätter in romanerna i en sam-

[24] Lengborn 1991B, s. 28 f.
[25] Ördell 1952, s. 88.
[26] Christer Jacobson, *På väg mot tiotalet. Två studier. Några principfrågor i svensk litteraturkritik 1900 –1910* [diss. Uppsala], Stockholm 1961, s. 255.
[27] Sven Linnér, *Livsförsoning och idyll. En studie i rikssvensk litteratur 1915–1925* [diss. Uppsala], Stockholm 1954, s. 200.
[28] Tyrgils Saxlund, *1914 års idéer. En studie i rikssvensk litteratur* [diss.], Stockholm 1975.

tidspolitisk kontext och fokuserar på den aktivistiska och nationella tematiken.

En kombination av biografiintresset och livsåskådningstematiken står Knut Ahnlund för i sin analys av Silfverstråhlsviten i biografin *Sven Lidman. Ett livsdrama* (1996). Ahnlund ger värdefulla biografiska uppgifter ifråga om författarens egen inställning till och intention med romanerna. Han menar att författaren ville skildra hur den moderna tiden bröt in i människors liv och förändrade deras levnadsomständigheter radikalt, hur vissa människor krossades av det nya medan andra framgångsrikt anpassade sig.[29] Ahnlund ger en fyllig läsning av Silfverstråhlromanerna i ett enskilt kapitel. Han delar Linnérs och Jacobsons intresse för livsåskådningsfrågor men anknyter samtidigt till Lidmans person och släkthistoria.

På senare tid har Lidmans romanproduktion inte varit föremål för någon mer omfattande litteraturvetenskaplig forskning. En C-uppsats om släkt och religiositet i några av Lidmans romaner har författats av Anna Gabrielová som tar upp flera av de drag som jag fördjupar mig i. Bland annat behandlas släkttematikens centrala betydelse i *Stensborg* och *Köpmän och krigare*. Detta sammanförs med det religiösa stoffet i *Huset med de gamla fröknarna* och *Såsom genom eld*.[30]

Jag behandlar inte det biografiska stoffet överhuvudtaget eftersom denna infallsvinkel är tämligen genomforskad utan undersöker romanerna i ett genusperspektiv. Detta perspektiv har hittills inte beaktats i forskningen. Det är mycket möjligt att en biografisk läsning skulle berikat diskussionerna om svensk manlighet i Silfverstråhlromanerna, och kanske särskilt gett en fylligare bakgrund till den religiösa dimensionen. Jag anser dock att idékomplexet kring den svenske mannen främst är intressant i förhållande till ideologiska tendenser i tiden och då i synnerhet till nationalismen.

Manlighet, nation och modernitet – om teori och metod

Utan att ansluta mig till en särskild genusteori vill jag nämna ett perspektiv som inspirerar mitt studium av Lidmans romaner, nämligen intersektionalitet. Intersektionalitetsperspektivet har ofta använts för att undersöka kvinnors och mäns livssituationer och kulturer. Kulturella markörer, enheter eller betydelsebärande faktorer som ålder, sexuell läggning, klass, etnicitet med mera fyller den fysiska kroppen med mening samtidigt som denna ackumulerar och omstöper sociokulturella faktorer till nya betydelser och representa-

[29] Knut Ahnlund, *Sven Lidman. Ett livsdrama*, Stockholm 1996, s. 161.
[30] Anna Gabrielová, *"Det organiska sammanhang som är lifvets eget". Släkt och religiositet – ett huvudtema i Sven Lidmans romanverk*, 2006, uppsats i litteraturvetenskap, C, Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, Uppsala 2006. En magisteruppsats är också under arbete om receptionen av *Stensborg*, *Huset med de gamla fröknarna* och *Såsom genom eld* samt en diskussion om Lidmans plats i litteraturhistorieskrivningen av Sylve Svensson.

tioner. Ett sätt att beskriva detta är med begreppet figuration. Figurationen är beroende av politiska implikationer och maktrelationer: ”En figuration går alltså inte att beakta lösgjord från samhälleliga maktrelationer och subjektets position i dem”, menar Nina Lykke.[31]

Intersektionalitet är besläktat med figurationsbegreppet och öppnar, enligt Lykke, möjligheter för en förståelse av en dynamisk växelverkan mellan kategorierna och en större insikt i maktasymmetriernas maskineri. Som exempel tar hon våldtäkterna av bosniska kvinnor av serbiska soldater i kriget på Balkan i det tidiga 1990-talet. Detta var händelser som innefattade kvinnornas kön och deras etnicitet och nationalitet samtidigt.[32] Intersektionalitetsperspektivet och figurationsbegreppet är relevanta i mina tolkningar för att de visar den dynamik som kan uppstå då flera faktorer studeras parallellt, och kan dessutom kasta ljus över andra, nya och kanske oväntade formationer. Samtidigt understryks det fiktiva subjektets situering, eller som Lykke beskriver det, som subjektet ständigt ”lokaliserat i tid, rum och kropp”.[33] Jag kommer inte att använda begreppen intersektionalitet eller figuration explicit i analyserna, men de är betydelsefulla för min syn på manlighet.

Den figuration som jag fokuserar på är den svenske mannen. Han skulle vara familjens överhuvud: handlingskraftig och karaktärsfast. Han skulle veta vem han var, var han kom ifrån och vart han var på väg. Han skulle visa prov på samhällsengagemang och en förmåga att bemästra den nya tiden. Den svenske man som träder fram i romanernas unga, manliga huvudpersoner och deras utvecklingsprocesser diskuterar jag genom att lyfta fram begreppen manlighet, nation och modernitet. Denna begreppstrio bildar en prismatisk lins som visar dynamiken i ett hegemoniskt maktsystem. Jag kommer att visa i mina analyser att formlerna för den svenska manligheten

---

[31] Nina Lykke, *Genusforskning – en guide till feministisk teori, metodologi och skrift*, Stockholm 2009, s. 49. Begreppet figuration används av ett antal genusteoretiska och genusvetenskapliga forskare, som till exempel av Rosi Braidotti i *Metamorphoses: Towards a Materialist Theory of Becoming* (2002). På svensk forskningsfront finns till exempel Anna Lundbergs doktorsavhandling *Allt annat än allvar. Den komiska kvinnliga grotesken i svensk samtida skrattkultur* [diss. Linköping], Göteborg 2008 (Linköping Studies in Arts and Science, 465) och Maria Margareta Österholms studie *Ett slags kaos. Skeva flickor i svenskspråkig prosa 1980–2005*, licentiatsavhandling i litteraturvetenskap, Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, Uppsala 2010. Enligt Lykke är den feministiska figurationen ”en alternativ subjektivitet som formuleras i en figurativt gestaltad form och som visar en väg ut ur hegemoniska, könskonservativa diskurser om kön”. (Lykke 2009, s. 48.) Den feministiska figurationen är således också del av en normkritisk, feministisk diskurs som på olika sätt vill visa vägen ut ur en dominerande maktrelation baserad på en patriarkal genusordning. Den svenske mannen i Silfverstråhlsviten är däremot raka motsatsen till den feministiska figurationen. Den gestalt som tecknas i Lidmans romaner bekräftar och befäster en patriarkal, heteronormativ genusordning. Dock anser jag att figurationen som tankefigur är belysande för att betrakta den svenske mannen som ett idékomplex där föreställningar om genus, etnicitet, tid och rum sammanstrålar och får en påtagligt kroppslig förankring.

[32] Nina Lykke, ”Intersektionalitet. Ett användbart begrepp för genusforskningen”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2003:1, s. 48.

[33] Ibid., s. 51.

är mer komplexa än att nationell identitet automatiskt ger ett visst manlighetsvärde. Manlighet manifesteras genom nationalitet, mannen är manlig på grund av att han är svensk. Samtidigt befästs det svenska i manlighet: genom att bli eller upprätthålla en viss slags manlighet blir mannen svensk. Mannen måste också omfatta ett visst mått av modernitet: han ska vara utåtriktad, intresserad av och engagerad i sin samtid och i sitt samhälle. Modernitet blir således delvis manligt konnoterat samtidigt som det också kanaliseras mot nationen.

Med avhandlingens titel, *Den svenske mannens gränsland*, försöker jag beskriva civilisationskritiken som genomsyrar hela romansviten. Gränslandet är en metafor för de föreställningar om yttre och inre förändringar som nationen genomgick i det tidiga seklet. Gränslandet är ett avgränsat område samtidigt som dess gränser ständigt rör sig och förändrar det område som gränslandet definierar. Det är också en paradox. Samtidigt som gränslandsområdet är ett ingenmansland är det också fyllt med mening. Det är ett ”mellanrum” där idéer om det manliga, det nationella och det moderna möts och skapar mening. De olika männens utvecklingsprocesser mot att bli mer manliga individer enligt romanernas normsystem utspelar sig i detta nationella gränsland.

Med utgångspunkt i manlighet

Jag använder mig av begreppet genus för att beteckna föreställningar om manlighet och kvinnlighet kopplade till nationen och det moderna.[34] Då och då förekommer begreppet ”bekönad” som åsyftar att ett visst fenomen kan vara starkt präglat av föreställningar om manligt och kvinnligt, alltså märkt av genus. Dock finns det inga smidiga begrepp för detta som bygger på ordet genus varför jag vid dessa tillfällen använder ”bekönad”. Om den ”vanskliga” skillnaden mellan begreppen kön och genus i den feministiska diskursen skriver Sara Danius att kön ofta kopplas till biologi som ”ett sorts råmaterial” och genus ses som ett uttryck för historiska konstruktioner. I denna motsättning skrivs också distinktionen mellan natur som något oföränderligt och kultur som något dynamiskt in.[35] Under en viss tid i den feministiska debattens och forskningens historia har begreppsparet varit oumbärligt, som till exempel då frågan om kvinnans ”natur” problematiserades. Problemet med den grovt tillyxade synen på kön som biologiskt och genus som socialt är att

[34] Don Kulick definierar genus som ”en kulturell tolkning av de biologiska skillnaderna mellan män och kvinnor” och argumenterar för användningen av begreppet genus för att det bland annat är fördelaktigt genom sina språkliga konnotationer. (*Från kön till genus. Kvinnligt och manligt i ett kulturellt perspektiv*, red. Don Kulick, Stockholm 1987, s. 11.) Se även Lykke 2009, s. 9 ff., där det också finns en jämförelse av användningen av kön och genus i hela det nordiska språkområdet.

[35] Sara Danius, ”Själen är kroppens fängelse. Om den vanskliga distinktionen mellan kön och genus”, *Feministisk bruksanvisning*, red. Claudia Lindén & Ulrika Milles, Stockholm 2004, s. 144.

även den mest ivriga socialkonstruktivist också får med sig den fysiska kroppen som bagage. Kroppen har länge varit, och är fortfarande, en fysisk och biologisk massa som också har visat sig vara möjlig att manipulera enligt rådande normer och ideal. Kön och genus kan inte skiljas från varandra så lätt som att dra upp en linje mellan biologism och socialkonstruktivism. Utan att ta ställning till om genus är en lämpligare term än kön i all diskussion om förställningar om manligt och kvinnligt anser jag att genus passar bra in på de frågor som behandlas i denna undersökning. Jag vill absolut undvika synen på genus som en luftig social och kulturell idé om sexuell identitet löskopplad från kroppen. Snarare visar de skönlitterära exempel som jag tar upp att genus har en mycket påtaglig kroppslig förankring där kroppen i allra högsta grad förändras utifrån idéer som i sin tur omsätts genom kroppsliga uttryck.[36]

I de skönlitterära analyserna använder jag mig i de allra flesta fall av begreppet ”manlighet” och inte ”maskulinitet”. Termen maskulinitet förekommer sparsamt i avhandlingen och då kopplad till mer teoretiskt övergripande resonemang om manligheten som struktur och liknande. Jag stöder mig härvidlag på Jonas Liliequists begreppsdefinition av manlighet och maskulinitet. Han menar att termen manlighet är användbar för att både tala om det historiskt specifika och det analytiskt generella. Samtidigt påpekar han att användandet av termen maskulinitet är klart förhärskande i den genusteoretiska diskussionen, samt att de båda begreppen har använts synonymt med varandra i Sverige.[37] Mitt val baseras i anslutning till detta på en viss praxis i den svenska forskningen om manlighet.[38] Mansforskning är en annan term som också förekommer i dessa sammanhang. Dock anser jag att detta begrepp bör kopplas till undersökningar och diskussioner om nu levande, eller nyss levande, män och deras upplevelser, föreställningar om sin upplevda könsidentitet eller avsaknaden av en sådan. Forskning om mäns könsidentitet baseras mestadels på intervjuer med män där deras egna berättelser kommer i fokus. Resultaten blir följaktligen situationsbundna och tidsbestämda och inte sällan måste ett stort utrymme ges åt en intersektionell metodik där klass, etnicitet och ålder också spelar in. Manlighetsforskning och maskulinitetsforskning, till skillnad från mansforskning, berör främst den sociala och kulturella konstruktionen av kön och är inte beroende av den ”biologiska manliga kroppens” närvaro.

[36] För hela denna diskussion se Danius 2004, s. 162–163. Samma problematik kring kroppen behandlas också i R.W. Connell & James W. Messerschmidt, ”Hegemonic Masculinity. Rethinking the Concept”, *Gender & Society* 2005:6, s. 851.

[37] Jonas Liliequist, ”Manlighetens flytande gränser – om manlighet som analytisk kategori i historiska analyser”, *Scandia. Tidskrift för historisk forskning* 2008:1, s. 97.

[38] Några av de mest vanligt förekommande svenska namnen i antologier och andra texter om manlighets- och maskulinitetsforskning är David Tjeder, Claes Ekenstam och Jens Ljunggren. Dessa tre använder begreppet manlighet.

Manlighets- och maskulinitetsforskningen spänner över många ämnen och långa tidsperioder. Socialhistoriskt inriktade undersökningar med idéhistoriska inslag utgör en del. En annan del är den mer ekonomiskt och politiskt inriktade forskningen med stort intresse för det nutida och kanske framför allt det globala. Ytterligare en del berör pedagogik både ur ett historiskt och nutida perspektiv. Slutligen finns det också en mycket stor del som berör mäns vardagsliv, mäns kroppar, idrottsliga aktiviteter och livsrum i allmänhet i dagens samhälle. En genomläsning av innehållsförteckningen av översiktsverket *Handbook of Studies on Men and Masculinities* (2005) ger en liknande bild av forskningsområdet.[39]

Även om man skulle begränsa sig till den historiska manlighets- och maskulinitetsforskningen är detta ett mycket stort och näst intill oöverskådligt område. Mitt intresse rör främst den socialhistoriska manlighets- och maskulinitetsforskningen, där jag vill nämna några antologier med särskilt intressanta bidrag som också fungerar som lätthanterliga översikter. *Masculinities in politics and war. Gendering modern history* (2004) har ett internationellt perspektiv med viss emfas på tiden före, under och efter första och andra världskriget, dock med utblickar både längre tillbaka och framåt i tiden.[40] På svenska finns ett antal sammanställningar med uppsatser om historisk manlighetsforskning där vissa forskare ofta återkommer i flera olika verk. Ofta har 1800-talet stått i centrum. Ett exempel på detta är det nordiska samarbetet *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940* (2006) där det finns en viss ansats till jämförelser mellan de nordiska länderna.[41] Antologin *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv* (1999) har ett ganska brett socialt undersökningsområde där både äldre tiders aristokratiska manlighet och ”yngre tiders” arbetarmanlighet behandlas.[42] Ett exempel på en enstaka uppsats som ger en både uppslagsrik och bred orientering över ”den moderna manligheten” och forskningen om denna är Claes Ekenstams bidrag ”Manlighetens kriser & kransar: mansbilder och känsloliv vid tre sekelskiften” i antologin *Sekelskiften och kön. Strukturella och kulturella övergångar år 1800, 1900 och 2000* (2000).[43]

Den som har haft ett ojämförligt stort inflytande över nordisk manlighetsforskning är George L. Mosse som med sin undersökning *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity* (1996) menar att föreställningar om manlighet har att göra med det moderna samhällets framväxt under 1800-

[39] *Handbook of Studies on Men and Masculinities*, eds. R.W. Connell, Jeff Hearn & Michael S. Kimmel, Thousand Oaks California 2005.
[40] *Masculinities in politics and war. Gendering modern history*, eds. Stefan Dudink, Karen Hagemann & John Tosh, Manchester 2004.
[41] *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, Möklinta 2006.
[42] *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, red. Anne Marie Berggren, Uppsala 1999.
[43] Claes Ekenstam, ”Manlighetens kriser & kransar: mansbilder och känsloliv vid tre sekelskiften”, *Sekelskiften och kön. Strukturella och kulturella övergångar år 1800, 1900 och 2000*, red. Anita Göransson m.fl., Stockholm 2000.

talet. Bilden av den moderne mannen undersöks från och med upplysningen. Mosses grundtanke är att samtidigt som en ”manlig stereotyp” växte fram skapades dess motbild eller ”kontratyp” – en omanlig man.[44] Den manliga stereotypen utformades efter en viss uppsättning normer och ideal vilka präglades av samtidens nationalistiska ideologi. Hit hör även det klassiska, grekiska skönhetsidealet, baserat på proportion och harmoni. Det antika Grekland blev en estetisk förebild för manlighetsidealet i det sena 1700-talet och som i högsta grad var aktuell ännu i början av 1900-talet. Mosse ser detta som ett uttryck för människans behov av stabilitet i en verklighet som upplevdes som allt mer värdefattig.[45] Handlingskraft, mod, viljestyrka och offervilja för ett högre ändamål var rättesnören i den manliga stereotypen. Feghet, veklighet och kvinnlighet blev betecknande för det omanliga. I denna ekvation fanns även etnicitet som en parameter för skillnaden mellan den stereotypa manligheten och dess motbild. Framför allt var det juden som fick stå som representant för det osunda, orena och omanliga.

Mosses ”motbild” och kritiken mot denna kan knytas till begreppet ”hegemonisk maskulinitet” som är ett av forskningsfältets mest använda begrepp sedan 1980-talet och som framför allt förknippas med R.W. Connell. Begreppets popularitet kan förklaras med tonvikten på makt och det utrymme som också ägnas åt de mekanismer som formar makt. Connell visar att även andra maskulinitetstyper upprätthåller det hegemoniska systemet dels genom delaktighet, dels genom legitimering. Dessa män beskrivs som delaktiga i det hegemoniska projektet i den mån att de accepterar den hegemoniska maskulinitetens genuspraktiker. Den hegemoni som en viss slags manlighet vilar på förutsätter således en marginaliserad manlighet. ”Marginalization is always relative to the *authorization* of the hegemonic masculinity of the dominant group”, menar Connell.[46] Den marginaliserade maskuliniteten skapar alltså legitimitet åt den hegemoniska maskuliniten. I en artikel publicerad ungefär tjugo år efter begreppet gjorde sitt intåg i den feministiska och genusinriktade forskningen diskuterar och bemöter Connell tillsammans med James W. Messerschmidt den kritik som har riktats mot användningen av hegemonisk maskulinitet. Bland annat menar de att begreppet inte har universalistiska anspråk, att sociala processer kring manlighet ser mycket olika ut ur ett globalt perspektiv men att hegemonisk maskulinitet framför allt

[44] Jens Ljunggren översätter Mosses begrepp ”masculine stereotype” med ”manlig stereotyp” och jag använder mig hädanefter av samma term när Mosses begrepp diskuteras. (Jens Ljunggren, *Känslornas krig. Första världskriget och den tyska bildningselitens androgyna manlighet*, Stockholm/Stehag 2004, s. 16)

[45] *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid*. Björn Hettne, Sverker Sörlin & Uffe Østergård, Stockholm 1998, s. 295 f och George L Mosse, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*, New York, 1996. Detta diskuteras även i Eric Hobsbawms och Terence Rangers *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983.

[46] R.W. Connell, *Masculinities*, Cambridge 1995, s. 80 f.

lyfter fram en viss struktur gällande maktanspråk och bibehållandet av makt: ”it is a means of grasping a certain dynamic within the social process”.[47]

Mosses undersökning är ett försök att sammanfatta den moderna manlighetens framväxt och uttryck. Samtidigt som detta har gett honom en kanoniserad position inom manlighetsforskningen är det många som vänder sig mot hans angreppssätt på grund av risken för generalisering. Claes Ekenstam påpekar fördelarna med Mosses diskussion av den manliga stereotypens motbild, men också farorna med att inte se pluraliteten i manlighet över en längre tid. I en översikt av den historiska manlighetsforskningen ger Ekenstam en användbar definition av hur man kan se på manlighet som begrepp, som ”ett skiftande kluster av tillskrivna egenskaper” och som ”en processuell skapelse, som ständigt omformas, utmanas och påverkas av en mångfald kulturella skeenden”.[48]

Ekenstam lyfter särskilt fram omanlighetens betydelse för uppnående och bevisande av manlighet. Begreppsparet manligt-omanligt rymmer flera manligheter och omanligheter.[49] Ekenstams vilja att se flerfaldigheten i manlighetsdiskursen över en så lång tidsrymd som en hundraårsperiod mellan 1840 och 1940 är fullt rimlig, dock finns det vissa tider, fenomen och händelser som har präglats mer av ett dualistiskt synsätt än andra. Ett sådant fenomen var nationsbyggandet och den intensiva nationalism som var förhärskande under 1800-talet. Karen Hagemann menar i en undersökning om preussisk militarism och synen på genus i början av 1800-talet att den stridbara manligheten, och dess effeminiserade motbild, var sammanvävda med medborgarskap och medborgerliga rättigheter i det preussiska samhället under Napoleonkrigen.

> This created national identity was fundamentally rooted in a doubly ’dualistic basic structure’ of self- and other-definition by means of national and gender stereotypes: it was determined by a national self- and counter-image, which was differentiated along both social and gender lines. ‘German’ masculinity and femininity were defined on one hand by the complementary image of the other sex, and on the other through distancing from same-sex counterimages of ‘non-German’ masculinity or femininity.[50]

Den nationella manlighet som kommer till uttryck i Silfverstråhlsviten uppvisar många likheter med den fundamentalt bekönade, nationella identitet som Hagemann behandlar. Detta är också en manlighet som skulle kunna

[47] Connell & Messerschmidt 2005, s. 841.
[48] Claes Ekenstam, ”Män, manlighet och omanlighet i historien”, *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, Möklinta 2006, s. 44.
[49] Ekenstam 2006, s. 43.
[50] Karen Hagemann, ”A Valorous *Volk* Family: the Nation, the Military, and the Gender Order in Prussia in the Time of the Anti-Napoleonic Wars, 1806–15”, *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the long Nineteenth Century*, eds. Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall, Oxford 2000, s. 185 f.

betecknas som hegemonisk i det nationella sammanhanget. Under en lång tidsperiod, från det sena 1700-talet till det tidiga 1900-talet var frågan om manlighet starkt knuten till nationen. Även om bilden av mannen kunde framstå som bergfast, monolitisk och obestridd i sin självgodhet och självklarhet fanns det en tydlig oro för manlighetens svagheter, rädslan att feminiseras, risken att förlora manlig status i samhället. Dessa farhågor uttrycktes i nationella termer där även dåtiden som bättre och ”mer manlig” lyftes fram för att retoriskt övertyga mottagaren. Det manliga förlades i en historisk tid, det som sedan hade skett uppfattades som en urgröpning i manligheten och olika hotbilder målades upp som till exempel ytligt leverne förknippat med det urbana eller allmän förslappning kopplat till det moderna. I denna dikotomi var förkvinnligande, slapphet, avsaknad av karaktär synonymt med försyndelse mot det gamla och botemedlet var ett mer asketiskt fysiskt leverne, allmän åtstramning och andlig tukt.[51] I denna tankemodell är den bildliga analogin mellan den manliga fysiska och psykiska existensen och ”nationskroppen” tydlig. Lite förenklat föreställde man sig att en fastare karaktär, en stärkt kropp, pliktkänsla, ansvarsfullhet och auktoritet befann sig på samma sida som tydligt uppdragna nationsgränser och en enhetlig nationalkänsla som i sin tur gav en starkare nation.

Utgångspunkten för David Tjeders resonemang om ”borgerlighetens sköra manlighet” är att den borgerlige mannens självsäkerhet var ett självbedrägeri och egentligen ett uttryck för en växande oro att mista sin nyss tillskansade maktposition. Denna ängslighet lurade bakom den borgerlige mannens utnämnande av sig själv som ”samhällets stöttepelare”. Ett avståndstagande från och en demonisering av de sociala skikten uppåt och nedåt var del i den borgerliga manlighetens tillblivelseprocess.[52] En betydelsefull aspekt av manlighetskonstruktionen är ynglingen, eller ungdomstiden, menar Tjeder. I ett flertal artiklar där ämnen som religion, borgerlighet och krisbegrepp relaterade till manlighet står i fokus återkommer Tjeder till föreställningen om ungdomstiden som avgörande för hur man såg på den manliga karaktären under 1800-talet. I konstruktionen av den borgerliga manligheten lyfter Tjeder särskilt fram begreppet karaktär. Karaktär var ett helt igenom manligt begrepp, ”en man av karaktär var en riktig man, och en man av karaktär var mer eller mindre uteslutande tänkt som en borgerlig man”.[53] Fördelarna med karaktärsbegreppet var dels dess exkluderande funktion (kvinnor och män i andra samhällsklasser kunde inte äga en sann karaktär), dels var det tillräckligt brett för att anpassas när ideal förändrades över tid. För att bevisa sin

[51] David Tjeder, ”Konsten att blifva herre öfver hvarje lidelse”, *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, red. Anne Marie Berggren, Uppsala 1999 (Rapport 99:4), s. 179 ff.
[52] David Tjeder, ”Borgerlighetens sköra manlighet”, *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, Möklinta 2006, s. 48 f.
[53] Tjeder 2006, s. 51. En utförligare behandling av begreppet karaktär finns i Tjeders avhandling *The Power of Character. Middle-class masculinities, 1800–1900* [diss.], Stockholm 2003.

manlighet skulle mannen genom hårt arbete forma sin karaktär och på så vis skapa sin manlighet.[54] Framför allt understryker Tjeder skapandet, vinnandet av och framarbetandet av en sann karaktär. Karaktären som utveckling och projekt var centralt i den borgerliga manligheten.[55] Den människobild som den borgerliga manligheten strukturerades kring var ett uttryck för medelklassens behov av att formulera nya regler för framgång än adelns och aristokratins egendoms- och bördskrav. En sann manlighet, en äkta karaktär var inget som gick i arv, utan mejslades fram genom övervinnande av prövningar och hårt arbete. Detta hade också att göra med makt. Om en man kunde äga förmågan att kontrollera sig själv hade han också förtjänat rätten att kontrollera andra: ”Borgarklassens män använde manligheten som den legitimerande grunden för mäns överordning över kvinnor, och ännu mer för de borgerliga männens överordning över andra män.”[56]

Den borgerliga manligheten, som också var ett medborgarideal, byggdes kring tre ”kardinaldygder” som Tjeder kallar dem: disciplin, plikt och ordning.[57] Som vi kommer att se i de skönlitterära texterna är dessa och besläktade positiva ord ofta explicit uttalade i samband med hävdandet av vikten av att vara manlig. Jonas Liliequist som har undersökt förmodern och tidigmodern tid menar att det kan vara svårt att hitta manligt konnoterade begrepp eftersom det manliga ofta inte nämns tillsammans med de termer som undersöks och som man i senare tider förväntar sig vara förknippade med föreställningar om kön. Bland annat dyker manlig och manligt sällan upp tillsammans med begrepp som ära och ärlig i texter från till exempel 1600-talet. Ska forskaren således tolka det som att det specifika begreppet inte har med kön att göra? Liliequist menar att man istället bör föra in ”omanlighet” som analytisk kategori. Att undersöka det som ansågs vara omanligt ger en mängd andra begrepp som står i motsats till det manliga och som i sin tur leder till det som kan betecknas som manligt: ”Vägen till manlighet kan för historikern ibland vara lättare att hitta via omanligheten”.[58] I ett antal exempel visar Liliequist vilka effekter omanlighet kan ha för manligheten och hur omanligheten fungerar som retorisk strategi i definitionen av vad som är manligt. Spratthöken är en figur som Liliequist menar var ett typiskt exempel på hur man genom omanlighet syftade till att legitimera och stärka en viss slags manlighet genom att feminisera och banalisera en annan manlighet. Detta var ett utslag av förändrade manlighetsideal i en specifik tid, vilket också visar manlighetens dynamiska och processuella karaktär. I spratthökens fall handlade det om att under 1700-talet befästa en mer samhällsnyttig manlighet istället för den äldre krigiska manligheten, och att framställa en

[54] Tjeder påpekar det paradoxala i att både äga en inneboende könspotentialitet och med egna händer förväntas skapa denna till en könsidentitet. (Tjeder 2006, s. 54 ff.)
[55] Ibid., s. 54.
[56] Ibid., s. 75.
[57] Ibid., s. 50.
[58] Liliequist 2008, s. 95 f.

fast karaktär som en manlig dygd istället för som tidigare äran som eftersträvansvärt.

Liliequists omanlighetsbegrepp och dess retoriska funktion är intressant och öppnar många nya perspektiv i läsningarna av Silfverstråhlsvitens romaner. Dock föreligger inte riktigt samma svårigheter att avkoda positivt formulerade ideal som pliktkänsla och handlingskraft eftersom de också förekommer tillsammans med begreppen man och manligt. Ett litterärt exempel på denna sammankoppling mellan manlighet och kamp och kvinnlighet och pacifism lyfts fram i Ahlunds tolkning av en dikt av K.G. Ossiannilsson från 1907, där omanlighet och kvinnlighet betecknar fredsförespråkarna oavsett kön till skillnad från de manliga och sexualiserade bilder som målas upp som deras motbild: ”diktjagets hand är inte längre ’förlamad’ och snart växer det ’förkrympta jaget’ till ’manshöjd’; resultatet, en ’sprutande, / vulkanlik krevad’ låter inte vänta på sig. Också de ’blanka stålkartescherna’ besitter naturligtvis en närmast övertydlig fallisk karaktär”.[59] Manlighetens retorik i Silfverstråhlsviten är relativt tömd på anatomiska könskonnotationer men visar dock upp ett konkret utbud av aktivitet, stridbarhet och maskulin fysik i anslutning till formuleringar kring mandom, mannamod och manlighet.

Begreppet manlighet är således sammanvävt med det nationella och föreställningar om modernitet. I manlighets- och maskulinitetsforskning finns ofta utläggningar om nationell identitet, nationalism och modernitet. Dock förekommer konstellationen nation och manlighet oftare än modernitet och manlighet, vilket är föga förvånande med tanke på den ömsesidighet som fanns mellan den normativa manligheten och den nationella identiteten i imperialismens och den nationella chauvinismens glansdagar under det sena 1800-talet. Beröringspunkter mellan nation och genus behandlas ur olika infallsvinklar som etnicitet, militarism, nationella folkrörelser, nationellt symbolspråk med mera i den omfångsrika antologin *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century* (2000).[60] En betydligt kortare översikt av området nation och genus är Monika Edgrens artikel ”Nationalismer och genus. Kunskapssyn och politik” i vilken hon beskriver synen på genus i framför allt två slags nationalistiska förhållningssätt, de så kallade folknationalistiska och de stats- och medborgarnationalistiska.[61]

[59] Ahlund 2007, s. 135.
[60] *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, eds. Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall, Oxford 2000.
[61] Monika Edgren, ”Nationalismer och genus. Kunskapssyn och politik”, *Historisk tidskrift* 1996:2.

Nationen i tid och rum

Nationstanken hör samman med nationalismen. Nationalismen å andra sidan är en svår term att definiera som Hanna Enefalk påpekar i inledningen till sin doktorsavhandling om sjungen nationell diskurs. Dels är forskningen om nationalism enorm, dels finns det en snårskog av olika benämningar, bestämningar och underavdelningar av begreppet nationalism. Hon ser den som

> ett kluster av idéer, ett löst sammanhängande och ibland självmotsägande system. I den empiriska verkligheten är detta idékluster inte särskilt väl avgränsat, men för att alls kunna tala om det på en analytisk nivå definierar jag det utifrån ett innehållsligt kriterium: nationalismen präglas av en hög uppskattning av hemlandet och dess invånare. Land och folk ses också som en naturlig och positiv helhet.[62]

Denna beskrivning stämmer väl överens med den nationalism som uttrycks i Silfverståålhlsviten med rötter i Geijers uppfattning om nationen som andlig princip.[63] Även om det är en tydlig nationalism som uttrycks i romanerna är det ytterst sällan som jag använder begreppet för att förklara specifika passager och strukturer i den skönlitterära texten. Att beteckna något partikulärt i materialet som ett uttryck för nationalism enligt Enefalks definition är fullt möjligt, men jag föredrar formuleringar som ”nationellt perspektiv”, ”nationell tematik”, ”nationella aspekter” och så vidare. Anledningen till att jag hellre talar om ett ”nationellt drag” i ett visst motiv i den skönlitterära texten än benämner detta som ett ”nationalistiskt drag” är att det nationella är en komponent av flera i det sammanhang som det skönlitterära motivet befinner sig i. Andra komponenter som gör sammanhanget nationalistiskt skulle kunna vara en viss syn på genus eller vissa föreställningar om det förflutna kombinerat med det nationella. Nationalism så som jag har valt att använda begreppet åsyftar alltid ett antal idéer som inte bara handlar om nationen eller regionen, utan också bär på implicita eller explicita värderingar gällande genus, etnicitet, historien med mera.

Bland nationalismforskningens moderna ”klassiker” finns bland andra Elie Kedouries *Nationalismen. En studie av nationalismen som ideologi* (1995)[64], Ernst Gellners *Nations and Nationalism* (1983)[65] och Eric Hobsbawms *Nations and nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality* (1990). Nationen är en konstruktion skapad av nationalistiska rörelser, menar

---

[62] Hanna Enefalk, *En patriotisk drömvärld. Musik, nationalism och genus under det långa 1800-talet* [diss.], Uppsala 2008 (Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Historica Upsaliensia, 234), s. 13.
[63] Zander 2001, s. 73 och Jean-François Battail, ”Svenskheten som kulturarv. Ett internationellt forskningsfält”, *Kulturarvets natur*, red. Annika Alzén & Johan Hedrén, Stockholm 1998, s. 203.
[64] Elie Kedourie, *Nationalismen. En studie av nationalismen som ideologi*, Stockholm 1995.
[65] Ernst Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford 1983.

Hobsbawm. Även om det kan ha funnits känslor kring ekonomisk gemenskap, social samhörighet och lojalitet med andra individer i olika grupper så har det inte existerat någon nation i dess moderna betydelse före 1800-talet. För att skapa gemenskapsband mellan alla medborgare inom en stat behövdes incitament och praktiska möjligheter att förmedla och stadfästa det nationella budskapet.[66] Två undersökningar vars fokus ligger på nationalismen som ett kulturellt konstruerat fenomen bundet till vissa specifika tider är Benedict Andersons *Imagined Communities. Reflections of the Origins and Spread of Nationalism* (1983) och Eric Hobsbawm och Terence Rangers *The Invention of Tradition* (1983)[67].

Benedict Andersons teori om nationen som ”föreställd gemenskap” bygger på antagandet att ett kapitalistiskt system och boktryckarkonst sammanföll i en viss tid i historien och lade grunden för ett nytt tänkande kring gemenskaper och samhörighet. Trycktekniken ändrade också det språkliga landskapet på så sätt att latinet detroniserades som skriftspråk, vissa folkspråk användes mer i tryckt form än andra vilka således blev marginaliserade samtidigt som det mer funktionella språket stabiliserades i och med att det kom på pränt. Det som Anderson kallar tryckkapitalismen och den språkliga mångfalden utgjorde således grundläggande förutsättningar för att en föreställd gemenskap skulle kunna omfattas av många människor som egentligen aldrig hade setts eller någonsin skulle mötas förutom i det tryckta mediets i oändlighet upprepade identiska former. Denna nya form för mänsklig kommunikation som spreds i hastig takt från och med 1500-talet bar på en fundamental egenskap som bäst uttrycktes i romanen och i tidningen som medium.

I romanen finns olika människor som är omedvetna om varandra och upplever olika saker oberoende av varandra, men vilka ändå är relaterade till ett och samma sammanhang och vars öden är sammanflätande med varandra i och med läsarens tidsperspektiv. Tidningen är kanske ännu mer en ikon över denna föreställda gemenskap: samma ord som läses av ett stort antal individer. I tidningens grafiska utförande och kalendariska tidsangivelse skapas ett visst sammanhang där brottstycken av världen utvecklas för läsaren under en viss tid. Samtidigt fortskrider den reella tiden i den andra världen som skildras i tidningen. De ritualer som också ofta skapas i och med tidningsläsande, till exempel vid frukostbordet, i tunnelbanan och så vidare, är talande exempel på den föreställda gemenskapens konkreta uttryck. Romanens och tidningens förmåga att skapa en samtidighet är en av den föreställda gemenskapens fundament. Möjligheten till alla dessa enskilda och för varandra främmande människors kollektiva förståelse och gemenskap i läsakten är förklar-

[66] Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge 2004, s. 115. Se även Hugh Seton-Watson, *Nations and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, London 1977, s. 11. Seton-Watson lägger en skiljelinje mellan nationer före och efter 1789.
[67] Eric Hobsbawm & Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983.

ingen till ”föreställningen” i Andersons begrepp. Begränsningen mot det som ligger utanför gemenskapen, är betydelsefullt i definitionen av den föreställda gemenskapen, liksom det horisontella kamratskap som den språkliga förståelsen erbjuder.[68]

Silke Wenk vidareutvecklar tanken om nationen som föreställd gemenskap. Hon menar att språket som skapar den föreställda gemenskapen måste vara gångbart och förståeligt för de människor som det riktas till för att fungera:

> The nation is constituted as a 'natural' unity through linguistic and visual representations, through verbal and non-verbal practices and rituals, which connect the perceptions, emotions and memories of individuals with those of the collective, and thus signify belonging. This however, is by no means simply a matter of explicit designations of the nation, for example, the national flag, the national anthem or national narratives. Explicit designations are ultimately connected to words and images that are understood within the community and that build upon this understanding.[69]

Utövandet av nationella ceremonier liksom de kanaler de kablas ut genom och den kvantitativa omfattning som ny teknik möjliggör är en sak, det språk och de symboler som används i nationellt sammanbindande syfte är en annan. Wenk menar att Andersons resonemang är avkönat. Det räcker inte bara att visa att föreställningar om det förgångna och traditionernas betydelse är viktiga i nationskonstruktionen. Man måste också visa *hur*, det vill säga med vilka retoriska medel och med vilket bildspråk detta förmedlas.

I en artikel om nationell identitet och kultur diskuterar Jean-François Battail hur det förflutna konstrueras. Han menar att det förflutna berättades och omstöptes till ett kollektivt minne som ansågs ha en starkt sammanbindande funktion i nationalistisk ideologi: ”En fackhistoriker som Geijer bidrog till nationsbygget genom att omvandla nationens historia till dikt.”[70] Det nationalistiska stoff som vi kommer att studera närmare i denna undersökning tillhör ett visst utbud av symboler, metaforer och litterära motiv. Vi kommer så småningom också att se att spatialitet, plats och temporalitet är byggstenar kring vilka den nationella tematiken utvecklas. Även om romanen inte direkt skulle kunna definieras som en nationalistisk ritual finns andra skönlitterära genrer som flitigt används i explicita som implicita nationssammanbindande syften.

Ta till exempel Alfred Tennysons dikt ”Nyårsklockan” som på Skansen vid tolvslaget varje nyår deklameras av en särskilt utvald svensk, en välkänd person som av tradition åtar sig denna uppgift tills dess att han eller hon

[68] Anderson 1991, s. 21 f, s. 140.
[69] Silke Wenk, ”Gendered Representations of the Nation's Past and Future”, *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the long Nineteenth Century*, eds. Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall, Oxford 2000, s. 63 f.
[70] Battail 1998, s. 210.

avlider eller måste avstå av annan anledning. Trots att författaren till dikten inte är svensk finns det en stark nationell innebörd i själva händelsen där rum, plats och tid är av stor betydelse. Detta är ett modernt exempel på en ”påhittad tradition” i den mening som Eric Hobsbawm och Terence Ranger diskuterar. Kollektiv förståelse, överenskommelse, upprepning och vana är basingredienser i den påhittade traditionen: ”’Invented tradition’ is taken to mean a set of practices, normally governed by overtly or tacitly accepted rules and of ritual or symbolic nature, which seek to inculcate certain values and norms of behaviour by repetition, which automatically implies continuity with the past.”[71] Dessa händelsers och påhittade traditioners temporalitet kan ytterligare understrykas med Magnus Rodells diskussion om “nuets dramatik” som ”för samman relationerna mellan det förflutna, nuet och framtiden”.[72] Det nationalistiska nuet är således tämligen elastiskt i och med den starka betoningen på att också omfatta det gångna och det kommande.

I en översikt om nationaltankens bildspråk och retorik beskriver Björn Hettne, Sverker Sörlin och Uffe Østergård det nationella medvetanderummet som ”legeringen i medvetandet av föreställningar om den gemenskap man tillhör, dess färd genom tiden och dess plats i rummet, dess själ och dess utsträckning”.[73] Det nationella medvetanderummet kan med andra ord beskrivas som ett övergripande begrepp för en kollektiv medvetanderam, eller ett gemensamt förståelseraster. Det utmärks också av temporala och spatiala kännetecken vilka laddar det med specifika associationsvärden. Inom det nationella medvetanderummet finns urskiljbara företeelser som intar olika positioner och uppfyller olika funktioner. Högtidliga riter, nationaldagar och nationella och internationella sportevenemang, symboler och kulturella artefakter med mera är sådana företeelser. Claes Ahlund menar att ”återkommande symboler och bilder borgar för en känsla av trygghet och kontinuitet” och skapar ett nationalistiskt medvetanderum.[74] Viktigt i detta sammanhang är medvetanderummets specifika funktion som Ahlund påpekar, samt att den litterära nationella repertoaren också upprepas flera gånger. I hans genomgång är det tydligt hur det i skönlitteraturen utvecklas ett slags liturgi kring nationen som bygger på föreställningar med förankring längre tillbaka i tiden samtidigt som de också förgrenar sig framåt.

Hanna Enefalk visar i sin undersökning om patriotiska sånger, att föreställningar om manligt och kvinnligt i stort sett var desamma under en så lång period som ett sekel. I ett antal analyser pekar hon mer konkret på hur motiv i sångerna, som familjen, monarken, äran, friheten och döden fungerar

[71] Hobsbawm & Ranger 1983, s. 1.
[72] Magnus Rodell, *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt* [diss. Uppsala], Stockholm 2001, s. 224.
[73] Hettne, Sörlin & Østergård, Stockholm 1998, s. 333 f.
[74] Ahlund 2007, s. 53.

i den nationalistiska diskursen. I synnerhet visar Enefalk att konstruktionen av en viss vapenför manlighet är intimt sammanvävd med medborgarskap.[75]

Rodell diskuterar monumentet som en del av det nationella medvetanderummet och lyfter fram det materiella objektet som meningsskapande i nationers minnesproduktion.[76] Även om Rodell undersöker fysiska platser är de teoretiska utgångspunkterna även relevanta för ett studium av den skönlitterära romanen. Monumenten är omgärdade av berättelser och utförda enligt ett visst manus. Dessa berättelsers nationella grammatik är fullt jämförbar med den skönlitterära textens. Gränserna som omgärdar det nationella bygger på berättelser som gör nationen begreppslig och begriplig.

Låt oss anta att romanen fungerar som en del av ett nationellt medvetanderum. I diskussionen om nationellt medvetanderum är begreppen rum och plats betydelsefulla. Diskussionen av rum och plats och skillnaden mellan dessa enheter är omfattande.[77] Rodell ger en sammanfattande beskrivning av begreppen samt en översikt över det som kallas den rumsliga vändningen inom humanvetenskaperna. Den rumsliga vändningen liknas vid den språkliga vändningen inom humaniora under 1900-talets första hälft. Rodell menar att händelser under sent 1900-tal som nedmonteringen av Berlimuren, Sovjets sammanbrott och Balkankrigen är händelser som har väckt intresset för det platsbundna och rumsliga. Plats och rum betecknas som överlappande kategorier, enligt Rodell, med den åtskillnaden att ”rum ofta [får] beteckna något mer allmänt och generellt, medan plats ses som mer konkret och tydligare knutet till en fysisk belägenhet”.[78] En av den rumsliga vändningens förtjänster är dekonstruktionen av synen på rummet som absolut kategori och objektivt fenomen. Rummet ingår i ett dialektiskt förbund med de socia-

---

[75] Enefalk 2008.

[76] Magnus Rodell, ”Monuments and the Places of Memory”, *Memory Work: The Theory and practice of Memory*, eds. Andreas Kitzman, Conny Mithander & John Sundholm, Frankfurt am Main 2005. ”It is precisely material objects that have played a central role in the production of memory of various nations.” (Rodell 2005, s. 106.) Rodell använder i sin avhandling *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt* begreppet ”nationsformering” för att understryka den processuella karaktären i nationsskapandet: ”I denna historieproduktion framställdes och formulerades olika relationer mellan region, nation, minne, historia, identitet, det förflutna och framtiden”. (Rodell 2001, s. 42.) De faktorer som Rodell anger är även betydelsefulla komponenter i det nationella idéstoff som romanerna i Silfverstråhlsviten byggs upp av. Jag anser dock att begreppet nationsformering inte är omedelbart överförbart till en analys av skönlitterär text. Statyinvigningar var en händelse som med sin dramatiska utformning tilltalade både det visuella och auditiva. Å ena sidan formuleras idén om nationen i allra högsta grad i skönlitteraturen, å andra sidan är den skönlitterära texten en väv av olika och ibland motsatta röster som bryts mot varandra. I romanen finns det även utrymme för ett ifrågasättande av det nationella och ett problematiserande kring nationen.

[77] Alexandra Borg diskuterar i sin avhandling, om stadsvandringar i skönlitteratur, ett urval inflytelserika teoretiker inom detta fält, bland annat Franco Moretti och Henri Lefebvre. (Alexandra Borg, *En vildmark av sten. Stockholm i litteraturen 1897–1916* [diss. Uppsala], Stockholm 2011 (Monografier utgivna av Stockholms stad, 214), s. 25 ff.)

[78] Magnus Rodell, ”Monumentet på gränsen. Om den rumsliga vändningen och ett fredsmonument”, *Scandia. Tidskrift för historisk forskning* 2008:2, s. 20 ff.

la och historiska skeenden som utspelas inom och utanför det. Ett av de kända exempel som Rodell tar upp är Viktor Emmanuelmonumentet i Rom från tidigt 1900-tal. Få riskerar att gå miste om åsynen av denna gigantiska byggnad dels på grund av dess centrala läge i staden, dels på grund av dess monumentala trappkonstruktion i vit marmor krönt av flertalet statyer iförda antika togor och andra dräkter. Monumentets utformning och placering visar hur historiens rottrådar knyts samman med samtidens nationsbygge. Rodell benämner monumentet som en ”minnesteater” vilket jag tycker är talande för hur det litterära arvet iscensätter och ger kropp åt det politiska symbolspråket i konstruktionen av den nationella identiteten.[79]

I Sverige fanns liknande nationalistiska tankar i början av 1900-talet. De kunde givetvis inte mäta sig med den italienska nationalistiska megalomanin men den ideologiska principen var densamma, nämligen att i människors medvetande inplantera föreställningen om en enhetlig nation geografiskt såväl som kulturellt. I Norge attackerades unionen mellan de båda länderna genom att svenska officerare nekades tillträde till norsk militäraktivitet och genom demonstrationer vid kungabesök från Sverige. Även kampen om att få en ”ren” norsk flagga utan svenska inslag kan räknas till det starka motståndet mot unionen.[80] I Finland var en stark förryskningskampanj i full gång där striden bland annat utspelades inom det språkliga området. Som svar på dessa orosmoment behövde Sverige en ny nationell identitet som byggde på en samlad karta från norr till söder snarare än öster till väster.[81] Den inrikespolitiska situationen kring 1910 var kaotisk och kännetecknades av unionsupplösningen 1905, stora politiska manifestationer som storstrejk och bondetåg samt olika parlamentariska kriser följde på varandra.[82] Det var också en tid då ett tydligt och starkt behov av nya, hållbara världsåskådningar var märkbart och en tid då politiska ställningstaganden var nära knutna till livsfilosofiska spörsmål.[83]

Det nya läseboksprojektet som gick till Selma Lagerlöf illustrerar de nationalistiska intentioner som låg bakom projektet, menar Lars Elenius som i sin artikel om nationella idealbilder anknyter till Benedict Andersons resonemang om det skrivna ordets betydelse i skapandet av nationsgemenskaper.[84] Den skönlitterära texten kom att spela en betydelsefull roll i skapandet av en samlad nationell identitet. Den ”officiella nationalismen” beskrivs hos Hettne, Sörlin och Østergård som en slags centralstyrd propagandaapparat

[79] Rodell 2008, s. 24.
[80] Se även Staffan Björck om flaggans symboliska betydelse. (Staffan Björck, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap* [diss. Lund], Stockholm 1946, s. 141 f.)
[81] Lars Elenius, ”Selma Lagerlöf och Norrland. Nationella idealbilder i Nils Holgerssons underbara resa”, *Sekelskiftets utmaningar. Essäer om välfärd, utbilding och nationell identititet vid sekelskiftet 1900*, red. Ann-Katrin Hatje, Stockholm 2001, s. 20 f.
[82] Persson 1994, s. 152.
[83] Ibid., s. 174 f.
[84] Elenius 2001, s. 20 f.

som styrdes uppifrån till skillnad från den folkliga som av social elit och det statsbärande skiktet upplevdes som farlig och i värsta fall samhällsomstörtande. Skolan var en effektiv kanal för det nationalistiska budskapet.[85] Den mediala praktiken som förmedlade den officiella nationalismen till medborgarna tog fasta på konstformer som litteratur, musik och bild som hade förmåga att genom symboler väcka starka emotioner.

I Erik Erlandson-Hammargrens undersökning om natursynen i Svenska Turistföreningens årsskrifter och Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* finns det flera jämförelser som pekar på den skönlitterära textens inflytande över andra texter som avspeglade föreställningar om den svenska nationella identiteten. Likaså lyfter han fram hur Lagerlöf använde sig av plats- och naturbeskrivningar publicerade i STFs årsskrifter. Politiskt sågs Norrland vid sekelskiftet som ett löftesrikt land vars skogsindustri och vattenkraft utgjorde basen i nationens framtida ekonomi. Berättelsen om Nils Holgerssons resa var ett sätt att inlemma denna okända och avlägsna region i landet och samtidigt inplantera en starkare känsla av nationell enhet hos folket.[86] I den turbulenta tid som 1800-talet och det tidiga 1900-talet ofta beskrivs som, skapades föreställningar om det avlånga land i nordsydlig riktning som är vår referenspunkt än idag. ”Detta blev den ’eviga’ mentala kartan av Sverige, eller med ett annat uttryck, svenskarnas gemensamma medvetanderum.”[87]

Även om begreppen plats och rum inte kommer att behandlas i varje enskild diskussion finns de med som en del av avhandlingens teoretiska grundantaganden. En annan kategori som är oupplösligt förbunden med både rummet och platsen är tiden. Som vi kommer att se i analyserna är motsatsen mellan land och stad av stor betydelse för romanernas nationella ideologi. Den regionala förankringen i en hembygd och hembygden som begrepp var också central i konstruktionen av nationell identitet vid denna tid, konstaterar Per Fransson i en undersökning av ordet hembygd och dess praktik.

> När man på hembygdskurserna ställde frågan: Vad är hembygden?, fick man ofta svaret att den innefattar både det förflutna och det närvarande. Men inte bara nuets förhållande till det förflutna utan också dess förhållande till framtiden var ett återkommande diskussionstema. Tillsammans bildade de en hembygdens tidsdimension, som under kurserna kom till uttryck på två sätt: för det första i produktionen av hjältelegender och för det andra i inskärpan-

[85] Hettne, Sörlin & Østergård 1998, s. 295 f.
[86] Erik Erlandson-Hammargren, *Från alpromantik till hembygdsromantik. Natursynen i Sverige från 1885 till 1915, speglad i* Svenska Turistföreningens årsskrifter *och* Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige [diss. Lund], Hedemora 2006, s. 256 ff.
[87] Christer Nordlund, ”Naturen och det nationella i det tidiga 1900-talets Sverigelitteratur”, *Sekelskiftets utmaningar. Essäer om välfärd, utbildning och nationell identitet vid sekelskiftet 1900*, red. Ann-Katrin Hatje, Stockholm 2001, s. 84.

> det av de oupplösliga banden mellan äldre generationer, den nu levande och de kommande.[88]

På samma sätt som hembygdens tidsdimension skapade ett regionalt och nationellt landskap som befolkades av historiska hjältar, en viss geografi och kronologi menar jag att Silfverstråhlsviten genomsyras av en nationens tidsdimension som är strukturerad på samma sätt som hembygdens tidsdimension. De historiska referenserna är många och de är både knutna till personer och till enstaka händelser eller hela tidsepoker. Inte sällan dyker avlidna fäder upp i minnesbilder och talar om, påminner eller på annat sätt visar de efterlevande deras plikter gentemot det förgångna och framtiden. Romanernas huvudpersoner och deras olika utvecklingsprocesser skapar en individuell dimension i den nationella tematiken och motsvarar framställningen av hjältelegender som Fransson diskuterar. Nationens föreliggande situation, dess historia och kommande öde kan på detta vis problematiseras genom en konkret individs perspektiv.

Perspektiv på det moderna

Jag använder begreppet ”modernitet” i dess breda betydelse av samhällelig och kulturell omvandling från industrialiseringen under sent 1700-tal och framåt i Europa.[89] ”Modernisering” är också använt bland forskare som intresserar sig för och vill understryka fenomenets processuella karaktär.[90] Torsten Pettersson menar att moderna utvecklingstendenser gick att skönja från upplysningen men antog en allt mer fast form under sent 1800-tal till och med mitten av 1900-talet. Han ”positionsbestämmer” modernitet genom att anknyta begreppet till fenomenen industrialisering, demokratisering, sekularisering samt subjektivering och kan på så vis både beröra de materiella förändringarna och de andliga dimensionerna av människans livsrum.[91] En sida av demokratiseringen som Pettersson lyfter fram är den framgångsrika samhälleliga homogeniseringen initierad av staten. Genom den fleråriga skolplikten och gemensamma läroplaner fick de framtida samhällsmedborgarna en samlad nationell referensram och kunskapsbank.[92] Skolan blev därför en mycket viktig kommunikationskanal för att implementera ett nationalistiskt medvetande hos folket.

---

[88] Per Fransson, ”Välkommen till hembygden! Medborgarens guide till Det Nya Sverige”, *Sekelskiftets utmaningar. Essäer om välfärd, utbildning och nationell identitet vid sekelskiftet 1900*, red. Ann-Katrin Hatje, Stockholm 2001, s. 56.
[89] Sven-Eric Liedman, *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*, Stockholm 1997, s. 17.
[90] Se Stolare 2003, s. 18 ff.
[91] Torsten Pettersson, ”Vad är modernitet? En kortfattad positionsbestämning”, *Modernitetens ansikten. Livsåskådningar i nordisk 1900-talslitteratur*, red. Carl Reinhold Bråkenhielm & Torsten Pettersson, Nora 2001, s. 38.
[92] Ibid., s. 32 f.

En annan aspekt av modernitet som Pettersson tar upp är den alltmer framträdande isoleringen av jaget. Den ensamma och vilsna människan som i stadslivet var avskuren från de familjära banden i bylivets samfälldhet frågade sig ”vem är jag?” Samtidigt hade naturvetenskapliga förklaringsmodeller om livets ursprung och mänskliga naturen sakta men säkert övertagit tolkningsföreträdet från Gud och de religiösa auktoriteterna.[93] Detta ”för moderniteten mycket karaktäristiska identitetsproblem” som Pettersson beskriver subjektsupplösningen är grundfrågan i samtliga Silfverstååhlromaner. De unga männen är alla märkta av den tid de lever i och måste hitta ett förhållningssätt till sin omgivning för att konturerna runt deras egna subjekt ska kunna ritas ut med bestämda linjer.

Lisbeth Stenberg utgår i studien ”Nationen som hem. Idyll, utopi och reella kontradiktioner i Selma Lagerlöfs *Jerusalem*” (1995), från att 1800-talets sociala omvandling i människans livsrum och miljö också skapade en liknande känsla av instabilitet som Pettersson diskuterar. Sekulariseringen och tron på människans förmåga att påverka sitt eget livsöde var ett gångbart synsätt i den borgerliga livsåskådningen. Denna livsfilosofi hade också en funktion i borgerlighetens maktanspråk på kulturell dominans och behov av att avgränsa sig från adeln och arbetarklassen. Stenberg menar också att normer kring sexualitet, föreställningar om klass och uppvisande av en civiliserad livsföring förbands med behovet av att kontrollera den oro som uppkom i samband med moderniteten.[94] Det existentiella behovet av att kunna definiera sin plats i världen som både Pettersson och Stenberg lyfter fram riktar sitt sökljus mot något att förankra sig i. I analysen av Lagerlöfs roman är tankefiguren om ”nationen som hem” ett uttryck för något som kunde upplevas som beständigt och tryggt. Föreställningar om modernitetens fragmentering, det borgerliga hemmet och det nationella sammanknyts i Stenbergs diskussion.

I uppsatsen ”Slaget om det moderna. Civilisationskritikerna August Strindberg och Vitalis Norström i den politiska hetluften” (1998) avhandlas politiska och intellektuella ställningstaganden kring frågan om Sveriges väg i den nya tiden. Martin Kylhammar visar hur Strindberg och Norström tillsammans med politiska aktörer grupperar och positionerar sig gentemot varandra kring idén om det moderna. Två ”moderniseringsprocesser” utspelar sig samtidigt, enligt Kylhammar. Den första av dessa processer var ”den andliga moderniseringen” som anammade en realistisk, demokratisk, antiromantisk och anti-borgerlig syn på människan och samhället. Den andra

[93] Pettersson 2001, s. 37.

[94] Lisbeth Stenberg, ”Nationen som hem. Idyll, utopi och reella kontradiktioner i Selma Lagerlöfs *Jerusalem*”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1995:3–4, s. 54. Apropå den oro som bredvid utecklingsoptimismen präglade sekelskiftet kritiserar Magnus Rodell Hobsbawms och Rangers resonemang om hur nationen ersatte kyrkan i den alltmer sekulariserade tid som inträdde i och med moderniteten. Rodell menar att den religiösa diskursens former till viss del snarare adopterades och omstöptes i nationalistiska uttryckssätt. (Rodell 2001, s. 222.)

processen benämns av Kylhammar som ”den materiella moderniseringsprocessen” och innebar en färdriktning mot tekniska utvecklingar, naturvetenskapliga rön och framväxt och etablering av industriella produktionsformer. Uppdelning mellan olika ideal inom den andliga förnyelsen var relativt enkel: radikaler slöt upp kring en ny konstsyn, politiska och sociala reformer medan konservativa representerade en mer idealistisk hållning. Strindberg och Norström befann sig i denna aspekt i två olika läger där den förre förespråkade den radikala ståndpunkten och den senare den konservativa, kristna idealismen. Däremot menar Kylhammar att den materiella moderniseringen uppvisade betydligt mer komplicerade frontlinjer och gränsdragningar. Radikala, som Strindberg, kunde i dessa frågor inta en gemensam ståndpunkt med den andlige motståndaren Norström ifråga om de materiella aspekterna av utvecklingsprocessen i en civilisationskritisk hållning. Mot dessa stod utvecklingsoptimister som såg vägen till en bättre värld gå genom materiell framgång.[95]

Torsten Petterssons diskussion av modernitetens fyra olika drag är, med hans egna ord kortfattad, men för min undersökning klargörande kring detta omstridda och svårhanterliga begrepp. Med Kylhammars diskussion om moderniseringsprocessens olika schatteringar vill jag visa att de tankeströmningar och positioneringar kring idén om det moderna var komplicerat och stundtals motsägelsefullt. Begreppet modernitet så som det används i forskningssammanhang idag är också motsägelsefullt och omstritt. Rita Felski är en av dem som vill kritisera den monolitiska tendensen i diskussionen om modernitet där moderniteten blir synonym med rationalitet och självförverkligande. Modernitet omgärdas i denna associationskedja med maskulinitet, enligt Felski. Hennes syfte är varken att lansera en alternativ feministisk helhetssyn på begreppet, eller avfärda modernitetsbegreppet. Istället vill Felski bibehålla modernitet som en analytisk kategori men bryta upp det monolitiska synsättet. Därigenom får föreställningen om modernitet fler klangbottnar där femininitet och privatsfär också kan inbegripas i modernitetsdiskursen.[96]

Den litteratur som behandlar aspekter av modernisering, den moderna erfarenheten och modernitet som socialt och kulturellt fenomen är oöverskådlig. Desto mer relevant är det därför att nämna några för denna avhandling betydelsefulla undersökningar om specifika händelser och yttringar i Sverige kring 1900 med moderniseringen som gemensam referenspunkt. En sådan är Anders Ekströms doktorsavhandling *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar* (1994) i vilken han samlar det materiella livets förändringar och det sociala och kulturella livets

[95] Martin Kylhammar, ”Slaget om det moderna. Civilisationskritikerna August Strindberg och Vitalis Norström i den politiska hetluften”, *Kulturarvets natur*, red. Annika Alzén & Johan Hedrén, Stockholm/Stehag 1998, s. 254 ff.
[96] Rita Felski, *The Gender of Modernity*, Cambridge Massachusetts, 1995.

förändringar i det sena 1800-talet under begreppet ”livsrummets modernisering”.[97] Moderniseringens materiella och tekniska erövringar visades på Stockholmsutställningen 1897. På ett avgränsat område kunde de flesta människor i samhället begapa den nya tidens tekniska och konstnärliga underverk, samtidigt som de duschades i nationell idolatri. Ekström menar att i den känsla av kluvenhet som det moderna kunde medföra blir nationalismen som en slags ”kompensation” för sekelskiftesmänniskans trygghetsbehov.[98]

Rebecka Lennartssons *Malaria urbana – Om byråflickan Anna Johannesdotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900* (2001) tar avstamp i ett konkret människoöde, nämligen den prostituerade kvinnans. Avhandlingen vidgas mot en analys av sekelskiftets könsmaktsordning, staden som fenomen och den moderna erfarenhetens olika avtryck i människans upplevelseregister. Lennartsson skiljer ut de synliga och påtagliga förändringar som Stockholm genomgick i det sena 1800-talet som en period som var märkt av modernitet. Lennartsson skiljer mellan modernisering och modernitet. Med det senare begreppet syftar hon på erfarenheter av det moderna och psykologiska processer hos människor i denna tid, och med det förra avses de synliga förändringarna i omgivningen. Känslan av uppbrott, förändring och en optimism inför det nya i motsats till det gamla som sågs som förlegat eller sämre på olika vis är en grundsats i Lennartssons definition av modernitet. Samtidigt fanns också i denna optimism en oro för förändringen.[99]

Nils Edlings doktorsavhandling *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900* (1996) och Ulf Boëthius *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot ”smutslitteraturen” i Sverige 1908–1909* (1989) är två intressanta tidsporträtt där en övergripande bild av sekelskiftets Sverige tonar fram men som också visar hur frågor kring det moderna sammanstrålar med frågor kring det nationella. Edling ger en tydlig bild av hur motsättningen mellan landet och staden målades upp kring idén om hemmet. Boëthius förankrar sin undersökning om föreställningar om den så kallade ”smutslitteraturen” i kölvattnet av upplevelsen av det moderna och behovet av avgränsning mot det okända, nya och känslan av instabilitet.

[97] Ekström 1994, s. 62 f.
[98] Ibid., s. 288.
[99] Rebecka Lennartsson, *Malaria urbana – Om byråflickan Anna Johannesdotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900* [diss. Uppsala], Stockholm/Stehag 2001, s. 38. Se även Borgs definition av begreppen modernitet och modernisering. Borg diskuterar även modernism och markerar genom detta den mer estetiska dimensionen av begreppsklustret kring den moderna erfarenheten. (Borg 2011, s. 40 ff.)

1. Det nationella minnesrummet: plats, tid och rum i *Stensborg*

Inledning

Huvudpersonen i *Stensborg* är adelsynglingen Johan Silfverstråhl som står för skötseln av släktgodset Stensborg. Livet på gården är kärvt och Johan förfalskar en växel för att resa till Monte Carlo i förhoppningen att vinna det kapital som krävs för att Stensborg ska gå ihop. När Johan kommer tillbaka till Sverige igen överlämnar han sig frivilligt till polisen och avtjänar under en tid sitt straff på Långholmen samtidigt som han förlorar gården. I fängelset blir han frälst, avsäger sig sitt adelsnamn och kallar sig istället Stål. Johan är dock populär bland folket i bygden runt Stensborg som har gått ihop och köpt gården. Väl ute från fängelset återvänder han till Stensborg, som han får tillbaka, och viger sitt liv åt arbetet med att modernisera den gamla släktgården. Han gifter sig med pigan Klara och får tillsammans med henne en son.

I min undersökning av *Stensborg* är tid och rum utgångspunkter i diskussionen om den nationella tematiken. Dessa aspekter har inte utforskats särskilt mycket i tidigare analyser som bland annat har fokuserat på huvudpersonens moraliska prövningar och romanens religiösa undertoner.[100] De miljöer som Johan befinner sig i är viktiga för hans utveckling och speglar också det känsloläge som han har vid olika tillfällen. Miljöbeskrivningarna är tämligen konventionella litterära sekelskiftesskildringar som bygger på en polaritet mellan landet och staden, Sverige och kontinenten, hemma och borta. I synnerhet uppvisar episoden då Johan vistas på kontinenten en närmast klichéartad bild av storstadens anonymitet och överväldigande avtryck i den individuella människans psyke. Knut Ahnlund lägger i sin diskussion av *Stensborg* tonvikten vid vedergällningens tematik. Det är först som fullkomligt utelämnad och vanärad som Johan har möjlighet att finna jämvikt i livet – försoningen kan ske genom att han avsäger sig sitt adliga namn.[101] Ahnlund fördjupar sig inte i skildringen av resan genom de stora europeiska storstäderna, upplevelserna i spelhallarnas Monte Carlo eller den inre utvecklingen som till slut leder Johan hem till Sverige. Jag kommer att visa att dessa dimensioner i texten är betydelsefulla för huvudpersonens inre utveckling liksom för romanens nationella tematik.

[100] Ördell 1952, s. 9 ff.
[101] Ahnlund 1996, s. 158.

En manlig spegelakt

Platsen erbjuder en geografisk och regional förankring för det skönlitterära stoffet. Plats och tid bildar gemensamt en mötespunkt för olika former av kollektiva känslor och gemenskaper. Samtidigt som gemensamma referenspunkter ringar in ett sammanhang och definierar tillhörighet, dras gränserna för vad som befinner sig utanför gemenskapskretsen. I romanen utmärker sig vissa platser där spatiala och temporala aspekter möts och blir betydelsefulla för protagonistens utveckling. Dessa platser kallar jag ”minnesrum”. Det rumsliga i begreppet minnesrum anger att det måste finnas mer eller mindre tydliga yttre gränser. Det behöver inte röra sig om konkreta yttre gränser utan gränserna kan även vara föreställda. Dock markerar gränserna tydligt vad som är inom minnesrummet och vad som är utanför det. Till exempel är gården Stensborg ett minnesrum. Det finns fasta gränser för vad som räknas som Stensborg vilka även markerar vad som befinner sig utanför Stensborgs domäner. Den temporalitet som betecknar Stensborg är ålderdomlig och står till viss del utanför den ”verkliga” tiden. Ibland får man även intrycket av att Stensborg är tidlöst. Tillsammans skapar platsen och tiden en symbolmättad miljö och minnesrummets funktion i romanen är att skapa ett sammanhang kring det manliga subjektets utvecklingsprocess.

Om godset Stensborg kan beskrivas som ett minnesrum, vad är det i så fall som mer specifikt utgör, skapar eller möblerar detta ”rum”? I *Stensborg* finns det ting eller inventarier som har ett symboliskt nyckelvärde för huvudpersonens utveckling. Dels har de i textens realistiska händelseförlopp en stämningsgivande och handlingsdrivande funktion, dels har de en symbolisk funktion genom att de på olika sätt speglar protagonistens livssituation.[102]

Romanen inleds med en beskrivning av godset: ”Bara detta att de gjort Stensborg till ett fideikomiss var ju dumhet nog. Detta lilla hemman på tre åttondels mantal, som var bra nog att föda en storbonde”. (S, 5) Anslaget i romanen avslöjar tragiken med Stensborg. I mer än hundra år har arvingarna burit bördan av anfaderns fåfänga, att med Stensborg ”skänka glans åt en adelssläkt” (S, 5). I godsets antika sekretärer ligger fortfarande skuldsedlar som aldrig har betalats och varje ägare anstränger sig till sitt yttersta för att denna anrika kuliss ska kunna ge sken av att släkten är förmögen. Som äldste son är Johan arvtagare till Stensborg. Arvet och vetskapen om hans framtida öde, att slita för förfaderns stolthet, försänker honom i grubblerier och dagdrömmar om hur han ska rädda gården. Handlingskraften är förlamad och Johan spenderar sina dagar med det arbetsamma slitet på gården, dagdrömmarna om en förändring och i stillsam samvaro med gårdsfolket. Johans eskapism leder till ett introvert betraktande av det egna jaget, till synes utan ände. Detta är symptomatiskt för de senare generationerna Silfverstråhlar på

[102] Jfr. Anna Gabrielová som också diskuterar symboliken i dessa ting. (Gabrielová 2006, s. 29.)

Stensborg. Deras en gång ”djärfva och muntra krigarnaturer” har förvandlats till bondens mer flegmatiska livsrytm som är nedbrytande: ”Detta var mjältsjukan, som lamslog dem alla: det var kraften och mannaviljan, hvilka utan att få utlösning vändes inåt och nu likt frätande gifter trängde ned till lifsträdets rötter.” (S, 84 f.)

Stensborg är fyllt av gamla reliker, som sjöskumspipan och spegeln, som knyter Johan till den tid som har gått. Stensborgarna beskrivs som ”kammarsittare och fetischdyrkare”, som det ”förflutnas trälar” och ”museivaktmästare för den döda storhetens symboler, bleka skuggor i palats där endast minnena lefva” (S, 85). Samtidigt är de gamla släktklenoderna älskade och beundrade av Johan. (S, 85) Metaforiken är tydlig och bilden av Johan som fjättrad av det materiella framträder med full skärpa. Tingen har således en avgörande betydelse för Johans livssituation och hans sätt att förhålla sig till världen.

> Han tog den gamla nedärfda långpipan med sitt rispade jättelika sjöskumshufvud från pipstället, fyllde den med billig holländsk knaster och började energiskt blossa.
>
> Där han satt i soffhörnet med hufvudet mot den solkiga gamla virkade antimakassen, såg han sig själf speglad i motsatta hörnet af rummet i den venetianska spegeln med sitt understycke, en grågrön urgammal spegelskifva, och i sin öfverdel af relativt modernt, billigt glas.
>
> Han makade sig ner i soffhörnet, så att hans hufvud helt och hållet speglade sig i den undre glasskifvan och, medan han rökte, betraktade han sig själf. (S, 9 f.)

Den självrannsakande blicken är ett återkommande motiv i romanen. Johans bild av sig själv är kluven i två delar som representeras av spegelns två glashalvor. Den ena delen är ny, modern och billig, vilket avspeglar familjens dåliga ekonomi. Den undre halvan är ”urgammal” och ”grågrön”, och Johan trivs bäst med att betrakta sitt ansikte i denna del. Som förstfödd son har Johan varit förutbestämd att ta över gården. Han har därför aldrig haft några praktiska möjligheter att pröva sig själv någon annanstans. I den livssituation han befinner sig då romanen börjar har han ingen motivation, ingen viljestyrka eller handlingskraft att bryta sig loss från gårdens trollcirkel (S, 84). Johan betraktar sina anletsdrag i spegeln och inser att han inte vet mer om sig själv än det han beskådar i spegeln. (S, 10) Han ser sin egen kropp brytas i två delar i spegeln när han reser sig ur fåtöljen: ”Den tudelade spegeln återgav hans figur i en sällsamt bruten bild. Den tunga, satta landtjunkargestalten vaggade och bröt sig i de båda skifvorna, så han måste le åt sitt eget utseende” (S, 14). Johan ser sin egen spegelbild utan att inse vad den betyder.

Spegelakten har även fortsättningsvis en stor betydelse för Johan vid vissa situationer som till exempel då han känner sig rotlös: ”Johan känner sig utan fotfäste i världen – han söker instinktivt efter en spegel – han vill mönstra sig själf, se sin bild, veta vem han är” (S, 146). Den självrannsakande blick-

en i spegeln får en avgörande betydelse då han slutligen bestämmer sig för att erkänna sitt brott. Johan återvänder till Stensborg efter utlandsvistelsen och kan, om han vill, stanna på landet tills den falska växeln glöms bort. Av en slump möter Johan den man som har beviljat lånet för den falska växeln på gatan, varpå han hastigt riktar blicken åt ett annat håll för att undkomma mannen. Johan upptäcker i nästa ögonblick att han står utanför Tempelmans antikvariat (S, 282) och inser att han inte kan leva med lögnen. Han avslöjar och anger sig själv först efter det att han har sett sin egen gestalt i skyltfönstret till det antikvariat där han sålde värdefulla böcker från Stensborg. Hans första brott mot släkten och släktarvet (de sålda böckerna) binds samman med hans sista och mest ödesdigra brott (den förfalskade växeln) genom den flyende blicken. Dock kastas blicken tillbaka genom glaset, och Johan måste välja mellan att fly eller att stå till svars för sina handlingar.

Det förekommer även andra släktklenoder som får ett symboliskt värde. Vid Johans besök i Stockholm, då han ska sälja böcker från Stensborg på ett antikvariat, tappar han sin unika käppkrycka som har gått i arv mellan Stensborgsherrarna i generationer. Kryckan är en auktoritetssymbol för det patriarkala system som härskar på Stensborg. Översta delen, som är en snidad elfenbenskula, hamnar under hjulet på en vagn och klyvs i två delar. (S, 57) Den ena delen blir fullständigt förstörd men den andra delen förblir intakt. Johan irrar förtvivlad omkring på gatorna utan att kunna förmå sig att gå till antikvariatet.

> På något outgrundligt och dunkelt vis blef den nu för Johan i den kvällen en symbol för herrgårdens historia och sekellånga tillvaro och dess fördärfvande ett hemligt tecken till, att den hotande undergången var inne, att Stensborg skulle krossas och blifva främlingarnas byte. (S, 58)

Direkt efter detta följer en skildring av Johans förtvivlan över ”sin fördärfvade skatt och stolthet” (S, 58) och gråtfärdig beger han sig ut på en planlös promenad. Under promenaden ser han en minnesbild av sin far stående vid familjegraven med ett fast grepp om elfenbenskulan. I och med den överkörda släktklenoden kastas Johan in i en resa i det förflutna. Den oskadade delen dyker upp i slutet av Stockholmsresan då Johan står på en skärgårdsbåt och är förtvivlad över sitt liv som han inte verkar kunna bemästra. Han har sålt en del av bokskatten från Stenborg för att kunna bekosta broderns förlovningsförberedelser, och i staden känner Johan sig ”lössliten från jorden” (S, 71). På en skärgårdsbåt i skymningen, med Stockholms siluett framför sig, kramar han den kvarvarande hälften av elfenbenskulan som han har i rockfickan (S, 76) och känner sig vilsen i tillvaron. Elfenbenskulan öppnar de spatiala och temporala gränserna i och med att det geografiskt avlägsna Stensborg plötsligt blir närvarande i staden. I denna sinnesstämning vänder sig svårmodet till livsvilja och handlingskraft och Johan har tagit första steget mot det slutliga brottet med den falska växeln.

Den situation som Johan befinner sig i expanderar således i tid och aktiverar ett minne ur det förgångna. Minnet av det förgångna har en direkt relevans för kommande händelser och Stensborgs framtid. Vid en sammankomst hos familjen Herner råkar Johan höra en av middagssällskapets gäster tala om att bankerna inte är så noggranna med att kontrollera kundernas identitet, och att man bara behöver två goda namn och ett påhittat eget namn för att lösa in en falsk växel. Middagen fortlöper och avslutas med att Johan står på skärgårdsbåten och förförs av stadens kvällsatmosfär. Stockholmsepisoden avslutas med följande formuleringar: ”Främmande långt bort ifrån hör Johan en sällsamt klar och tydlig röst: Ja, ville de vara riktigt sluga, behöfde en enda förfalska två goda namn och skrifva ett falskt för sitt eget. – Båten lade till och Johan gick i land” (S, 77). Den tidsbestämda händelsen (Johan råkar höra männens samtal) sammanlänkas med den rumsliga belägenheten (Johan står på skärgårdsbåten) och knyter ihop en förfluten händelse, som minnesbilden av männens samtal om namnteckningen, med nutid som tillsammans skapar framtidens möjligheter. De tillsynes slumpartade händelserna beseglar således Johans öde. Det är med hjälp av den falska växeln hans resa på kontinenten blir möjlig, men den är även orsaken till hans fängelsestraff. Johan kan inte längre ”resa” mellan de två subjektspositioner han ser i spegeln. I och med att han har tagit första steget finns det bara en del kvar av honom. Denna symboliseras genom den intakta hälften av elfenbenskulan.

Tingen kan dels utgöra nyckeln till en förståelse av Johans psykiska belägenhet och utveckling, vilket jag visar ovan genom den tvådelade spegeln och elfenbenskulan, dels kan de på ett konkret sätt förflytta denne mellan olika platser och således öppna nya rum, som i skildringen av Johans irrfärder i staden och över vattnet. I följande resonemang diskuterar jag två realistiskt skildrade, reella ting vilka förflyttar protagonisten in i andra världar. Dessa andra platser har dock ett tydligt samband med Johans faktiska livssituation, samtidigt som de siar om framtiden.

> Johan satt vid chiffonjéklaffen och lade patience. Kort voro bland de få ting, som köptes nya på Stensborg.
>
> Alla där hade fått öfvertaga Johans gamla kasserade lekar: i köket satt Stafva och spådde Klara, att hon skulle blifva gift med en rödhårig statare, som hade många barn; på sitt rum satt Klara och lade stjärnan och såg, att hon skulle blifva fru på en stor herrgård; i drängkammaren spelade Olle kort mot sig själf med en defekt lek, där kungarna voro svenska regenter och damerna deras drottningar. Till och med Svensson i statstugan hade fått öfvertaga en lek, som han begagnade till att spela bondtolfva och svängknack med sitt umgänge och därmed öka sina inkomster.
>
> Hvarje kväll satt Johan med sina kort vid chiffonjéklaffen. Han lade alltid samma, Stensborgs traditionella och nedärfda patience ”la chasse”. (S, 36)

Stensborg är en hierarkiskt uppdelad värld där gårdens invånare är fysiskt isolerade från varandra i sina respektive miljöer. Förenande för samtliga

boende på gården är kortleken, i vilken de alla projicerar sina olika förhoppningar om framtiden. Kortleken speglar deras befintliga situation samtidigt som den ger antydningar om hur framtiden kan innebära en förbättring: Stafva motsätter sig Klaras förhållande till Johan, Klara har ett sexuellt förhållande med Johan och drömmer om att bli husfru, Olle är efterbliven och befinner sig i en drömvärld med kungar och drottningar, och Svensson är fattig men försöker dryga ut tillvaron med vinster från kortspel. Den värld, eller ordning, som Johan, Stafva, Klara, Olle och Svensson ser i korten kan läsas som en kommentar, ett bättre alternativ eller en kompensatorisk bild av deras befintliga situation. Patiencen – *La chasse* – betonar tragiken i Johans livssituation: ”Kortleken tände Johans fantasi och fyllde hans kvällar med den äfventyrsillusion, som lifvet förvägrat honom”. (S, 37)

Johans kortlekssession utgör bakgrunden till dels barndomsminnen, dels funderingar kring broderns förestående äktenskap: ”Johan tog åter till patiencen och räknade efter bokstäfverna i orden ’Henriks giftermål’ – sexton – gott. Han blandade korten sexton gånger och började lägga en ny ’la chasse’.” (S, 41 f.) Johans barndomsminne kan tolkas som förebådande då det berör en händelse då han blev oförtjänt bestraffad och inspärrad. I denna tidiga barndomshändelse förekommer begreppet ”långholmsnycklarna” (S, 44), ett förebud om Johans kommande fängelsestraff på Långholmen. Kortleken öppnar på så vis en förbindelse mellan dåtiden och framtiden. Det parti som Johan har lagt i direkt anslutning till Henriks giftermål går ut, vilket Johan tolkar som ett lyckligt förebud: ”Hade man sett – var det möjligt – patiencen ’la chasse’ höll på att gå ut. Johan blef het om kinderna och reste sig förtjust i stolen. ’La chasse’ gick ut! – Hvilket järtecken!”. (S, 46) Johans melankoliska sinnestämning är borta och han förflyttar sig till husets övervåning. På den övre våningen finns Stensborgs finare rum som sparas för gäster och högtidliga tillfällen. Hos Johan intar dessa rum en särskild plats. Han söker sig dit vid särskilt svåra motgångar men även vid framgångar. Beskrivningen av dessa rum andas vördnad och högtidlighet:

> Stensborgs förmak med den gamla herrgårdsmöbeln i empire, mattan på det bonade och ännu ej stegslitna golfvet, silfverstakarna på marmorskifvan framför spegeln, där den gamla pendylen mätte tidens gång med sitt lugna, jämna tickande och slagverkets klara kristalliska silfverklang – den djupa, lågkarmade länsstolen mellan bokhyllorna på ena långväggen, där böckerna radade sina guldskimrande skinnbokryggar. (S, 46 f.)

De mest älskade inventarierna i detta tempel är böckerna. Från böckerna har Johan fått sin livssyn och andliga fostran. Boksamlingen skildras i vördnadsfulla ordalag och beskrivs som ”svensk herrgårdslitteratur från ett helt sekel” (S, 48). Kring böckerna framträder ett rituellt och cirkulärt beteende som motsvaras av patiencen. Läsandet erbjuder en flyktmöjlighet för Johan när hans ekonomiska bekymmer är för tunga. Johans favoritverk, och även den

bok han flyr in i, är François Voltaires *Le Micromégas* som handlar om två planetjättar som reser runt i världsrymden. Jämfört med jättarnas storlek och äventyr blir människornas krig som futtiga gårdstvister under jättarnas fötter. ”När Johan hade hunnit så långt, stannade han alltid i sin läsning, drog ett djupt andetag och såg sig leende omkring: Den sista motgången och plågan lågo döda och söndertrampade under hans löje som de stridande krigshärarna under planetjättarnas fötter.” (S, 49 f.)

Böckerna kan dock tolkas som början till en uppgörelse med det förflutna genom att Johan har nått en ny insikt: ”Vill man vinna något, måste man också våga något” (S, 53). Denna nya tanke är direkt kopplad till planerna på att sälja böckerna och kan jämföras med den djärvare och bättre värld som skildras i dessa. Läsningen intar en ambivalent position i romanen. Fiktion som sådan visar sig även vara förrädisk ur ett moraliskt perspektiv. På sina ensamma långpromenader fantiserar Johan sig bort från lantbrukartillvaron i dagdrömmar om hur han blir en modern affärsman med stor framgång ute i världen. Sin kännedom om ekonomi har han dock fått från den lokala tidningens följetonger eller romaner. (S, 87 f.) Johan blir således en manlig Emma Bovary som förförs av fiktionen på grund av sin okunnighet om ”världen utanför”. Genom böckerna får Johan kunskaper och visdomar, tröst och kraft. Samtidigt kan en utveckling aldrig inträffa om han stannar i böckernas värld. Böckerna öppnar kompensationsrum och måste ges upp för att Johan ska bli herre över sin verklighet.

En manlighet i kris

Lena Eskilsson diskuterar i en artikel vetenskapsmannen som hjälte och den borgerliga manligheten.[103] Urtypen för denne man kan beskådas i Georg von Rosens kända målning från 1886 av polarutforskaren Adolf Erik Nordenskiöld i helfigur ur fursteperspektiv. Med bestämd uppsyn och bredbent stadigt stående på ismassorna blickar han ut över nejden. I Ronny Ambjörnssons *Mansmyter. James Bond, Don Juan, Tarzan och andra grabbar* diskuteras olika litterära, manliga hjältar som Tarzan, Faust, James Bond och Robinson Crusoë vilka personifierar olika sidor hos mannen. Dracula och Don Juan

[103] Lena Eskilsson, ”Manlighet och det nordliga rummet”, *Kulturella perspektiv. Svensk etnologisk tidskrift*, 1996:1. Tjeder kritiserar detta synsätt där han menar att det smala perspektivet på kriserna som korta men intensiva perioder, som till exempel det sena 1800-talet och sekelskiftet 1900, riskerar att måla ut tiden mellan kriserna som oproblematiska. Begrepp som en traditionell manlighet i motsats till en manlighet i kris blir felaktiga. Snarare har manligheten befunnit sig under ständig omdefinition och har alltid på olika sätt setts som mer eller mindre problematisk. Den period som Tjeder diskuterar mer ingående sträcker sig från sent 1700-tal och ungefär hundra år framåt. (Tjeder 1999.) Se även Jens Ljunggren, ”Mellan kultur och natur. Mannens kropp och gymnastikens uppgift”, *Rädd att falla. Studier i manlighet*, red. Claes Ekenstam m.fl., Stockholm 1998, s. 125.

representerar mannens skuggsidor, eller det som han inte vill vara eller bli. Gemensamt för alla männen är projektet. Det som de gör är det som är viktigt och det som de skapar, skapar även dem.[104] Några forskare hävdar att mannen befann sig i ett kristillstånd under det sena 1800-talet. Hur kan en sådan patriark befinna sig i kris?

Eskilsson och flera med henne som har undersökt manlighet kring sekelskiftet ser den patriarkale maken, familjens ansvarsfulla överhuvud, den handlingskraftige upptäckaren och många fler mansfigurer som bygger på liknande egenskaper som svar på oron som det moderna genombrottet medförde. Samhället förändrades hastigt både till det yttre, där till exempel tekniken erbjöd nya möjligheter att kommunicera, och till det inre, som till exempel förändrade klasstrukturer. Nya grupper gjorde sina anspråk hörda på den offentliga arenan, som kvinnorna och arbetarna. I medelklassen vars alltmer dominerande status etablerades både ekonomiskt och kulturellt, formulerades ett mansideal som betonade kontroll, enhet och styrka såväl kroppsligt som intellektuellt. Här framstår särskilt vetenskapsmannen som hjälte.[105] Polarforskare och upptäcktsresande var symboliska roller som flera av vardagens medelklassmän kunde iklä sig som turister. Det kraftigt ökade medlemskapet i Svenska Turistföreningen bland medelklassens män ser Eskilsson som ett sätt på vilket den borgerliga mansbilden konstruerades och manifesterades: ”Den framgångsrike mannen var också turist. Om det var i verkligheten eller i fantasins värld spelade kanske mindre roll”.[106]

Johan Silfverstråhl är varken upptäcktsresande eller vetenskapsman. Under en kort period är han turist i Europa men detta är en roll han varken trivs med eller befinner sig i för själva turistandets skull. Snarare kan hans initiala belägenhet i romanen beskrivas som att han är en turist i verkligheten, fångad i en falsk situation som måste övervinnas. Det starkt introverta draget och eskapismen hos Johan låser fast honom i en felaktig position som inte bara riskerar att göra honom till en förtvinad man utan också att dra ner släktgården över ruinens brant. *Stensborg* innehåller inget utpräglat klassperspektiv. Förvisso gör Johan en klassresa nedåt i och med att han avsäger sig sitt adliga namn och tar det enklare efternamnet Stål, men moraliskt är detta inget nederlag utan snarare dess motsats. Namnet Silfverstråhl är förknippat med den aristokratiska identiteten och de äldre generationerna och deras levnadssätt på Stensborg som enligt romanens moraliska normsystem är förlegat och improduktivt. Namnbytet kan även ses som ett offer i den botgörelse som Johan gör i och med fängelsevistelsen. Dock har Johan gjort en resa som moraliskt höjer honom över den nivå han tidigare befann sig på då han slutligen har vunnit insikt om vad hans uppgift är i livet.

---

[104] Ronny Ambjörnsson, *Mansmyter. James Bond, Don Juan, Tarzan och andra grabbar*, Stockholm 1999.
[105] Eskilsson 1996, s. 4.
[106] Ibid., s. 10. Se även John Beynons diskussion om olika manlighetskriser. (John Beynon, *Masculinities and Culture*, Maidenhead 2002, s. 90 ff.)

Margaretha Fahlgren diskuterar det manliga subjektet i staden i en läsning av August Strindbergs korta roman *Ensam* från 1903. Staden blir hos Strindberg en spegelbild av berättarjagets olika sinnesstämningar och ett slags alter ego för det egna jaget.[107] Fahlgren pekar också på vandringen i staden som en symbolisk livsväg längs med vilken minnen från ett tidigare liv frammanas. De inslag av flanörmotivet som finns här och var i de tre första romanerna i Silfverstråhlsviten, men kanske allra tydligast i *Stensborg*, bygger på samma litterära konvention kring stadsskildringen och det manliga urbana subjektet som lyfts fram hos Fahlgren.[108] Den prövning som Johan genomgår visar hur hans subjektsprocess är en del av kampens betydelse i den borgerliga manlighetstillblivelsen. Att övervinna yttre hinder, som Eskilsson exemplifierar med fjällturismens bergsbestigningar, handlar i *Stensborg* om att övervinna inre hinder, som passivitet och överdriven introspektion.

Av Silfverstråhlsvitens fem romaner är det framför allt den andra i ordningen, *Thure-Gabriel Silfverstråhl* som, enligt tidigare uttolkare, handlar om viljans problematik. Detta må vara sant ur ett filosofiskt perspektiv, men om genus och den manliga tillblivelseprocessen också tas i beaktande finns samma problematik i samtliga verk, om än mer eller mindre koncentrerat. Viljan är starkt sammankopplad med den meningsfulla handlingen. För att utvecklas till en man med den andliga kapacitet och sociala pondus som kännetecknar den ideala manligheten, måste denne mans liv också vara meningsfullt för fler än honom själv. I den borgerliga familjeideologin där familjen sågs som en återspegling av det större samhället, var mannen satt att försörja och förvalta. Kvinnans naturliga uppgift som maka och mor var däremot omvårdnad vilket gjorde henne hänvisad till hemmets sfär. Denna roll som tillskrevs mannen och maken innebar också ett ansvar för det gemensamma kollektivet, som var nationen. Förmågan att omsätta viljan i meningsfullt handlande som gagnade familjen och samhället var en av den stereotypa manlighetens grundpelare.

Maja Larsson visar att ungkarlen under 1800-talet betraktades som en samhällsfara. Människans uppgift var att fortplanta sig och säkra släktets fortsatta existens. Den man som undvek detta av naturen och religionen ålagda ansvar betraktades med oblida ögon. Den ogifte mannen kunde ofta framställas som rastlös resenär, spelare och som ett storstadsfenomen.[109] Under 1800-talet kunde en utveckling i moralisternas sätt att beskriva ett beteende skönjas. De män som drack, spelade och ägnade sig åt andra förlustelser förknippades allt mer med en identitet som spelare, suput och så vidare. Beteendet skrevs in i individen som en egenskap, menar Tjeder i sin un-

[107] Margaretha Fahlgren, ”Ensam – det manliga jaget, staden och kvinnan”, *Det gäckande könet. Strindberg och genusteori*, red. Anna Cavallin & Anna Westerståhl Stenport, Stockholm/Stehag 2006, s. 158.
[108] Ibid., s. 165.
[109] Maja Larsson, *Den moraliska kroppen. Tolkningar av kön och individualitet i 1800-talets populärmedicin* [diss. Uppsala], Hedemora 2002, s. 138 f.

dersökning av rådgivningsskrifter för unga män under 1800- och 1900-talet.[110]

I motsats till den oansvarige ogifte ungkarlen spelade bonden en betydelsefull roll i 1800-talets nationsbyggande. Ann-Catrin Östman undersöker denna stabila och jordnära motbild och påvisar också en viss förskjutning i bilden av bonden. Från att ha identifierats med Geijers romantiska odalbonde vid början av seklet knöts bonden i slutet av seklet till ett lantmannaideal där, förutom jordägande och oberoende, lokalpolitiskt engagemang och samhällsansvar inbegreps. I denna utveckling av bonden som en samhällsmedborgare var kvinnornas framfart på den politiska arenan en viktig faktor, menar Östman. Bonden användes för att knyta medborgarbegreppet än starkare till mannen och manligheten. Det finns även en civilisationskritisk nivå i bilden av bonden där han framställs som en ”äkta man, oförstörd av en skadlig civilisation”.[111] Östman lyfter också fram exempel på hur bonden rasifierades mer och mer i det tidiga 1900-talet och sammankopplades med föreställningar om det germanska arvet.

Motsättningen mellan land och stad är tydlig i den skillnad som utmärker Johan och brodern Henriks gode vän Richard Herner. Henrik är på väg att gifta in sig i en rik, judisk familj i Stockholm och har nu med en av dess medlemmar åkt till Stensborg för att besöka Johan på släktgården. Herner beskrivs tala högt och med självkär, retorisk överlägsenhet imponerar han på Johan som varken är van vid så stora gester eller världsvan vokabulär. (S, 32) Johan framstår som Richard Herners motsats med ett mycket trögare temperament och en bundenhet till naturen som den urbane gästen saknar. Johans egenskaper påminner om de dygder som förevisas i dikten ”Odalbonden” av Geijer. Han behåller i slutet av romanen sina ursprungliga egenskaper men har symboliskt återfötts i lantbrukarens gestalt med en nyvunnen ambition att förbättra och förnya jordbruket. Således övervinner Johan den manliga krisen delvis tack vare sin förankring i ”självplöjda tegar” (S, 289).

Land och stad

I *Stensborg* finns det två slags tider. Å ena sidan finns ett slags tid på godset som definieras av årstidernas naturliga gång och bondens arbete vilken jag kallar ”Stensborgstiden”. Denna tid förbinds med idéerna om historien och

[110] Tjeder 2003, s. 74. Se även Ekenstams diskussion om kanaliserad aggressivitet och manlighet i det tidiga 1900-talet. (Claes Ekenstam, ”Manlighetens kriser & kransar. Mansbilder och känsloliv vid tre sekelskiften”, *Sekelskiften och kön. Strukturella och kulturella övergångar år 1800, 1900 och 2000*, red. Anita Göransson m.fl., Stockholm 2000, s. 83 ff.)

[111] Ann-Catrin Östman, ”Bonden”, *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, Möklinta 2006, s. 86. Se även Zanders diskussion kring idéerna om odalbonden som ”det svenska folkets ryggrad” (Zander 2001, s. 95.) och Ördells resonemang om nygöticismens tankar om jorden som enligt honom också finns i *Stensborg*. (Ördell 1952, s. 87.)

dåtiden. Å andra sidan finns den tid som existerar utanför Stensborg och som lokaliseras till Stockholm och de kontinentala storstäderna. Jag kallar denna tid för ”världstiden”. Världstiden kännetecknas av det nya samhällets markörer som tåget, ångbåten och folkmassorna på gatorna. I enstaka fall möts de olika tiderna och jag kommer nedan att närmare diskutera hur de olika tidernas möten möjliggörs genom Johans resor mellan olika platser.[112]

Herrgården Stensborg framstår som en skyddad enklav i världen. Geografiskt placeras Stensborg i Östergötland och har fått sitt namn efter en vikingakung som en gång residerade i en borg på berget. Gården beskrivs ligga gömd bakom berget och den som inte har något ärende dit kommer heller inte att upptäcka att den finns (S, 19). ”Det är ett berg och en borg, som finnas omnämnda och skildrade i alla Östergötlands gamla landskapsbeskrifningar, och det är Stensborgs och Silfverstååhlarnas stolthet, lycka och skydd.” (S, 19) Denna korta platsbeskrivning anger inte endast gårdens isolerade position, utan även dess djupa rötter i landskapets historia och dess symboliska betydelse för den härskande familjen. Att det är en vikingakung som gett namn åt Stensborg förstärker det arkaiserade draget med mytologiska konnotationer. Världen utanför Stensborg moderniseras och förändras, men på herrgården är allt ålderdomligt, från byggnaderna till jordbrukets redskap och sättet att arbeta på gården.

> Tiden och tillvaron hafva spårlöst gått Stensborg förbi. Det är Johans ständiga känsla, när han återkommit från något av de sällsynta besöken i hufvudstaden. [---]
>
> Orubbligt sig likt reser Stensberget sin tunga, trygga massa öfver åkrarnas hvilande, oföränderliga plan, och bakom Stensborgs björkmur uppe på backkrönet lefver gården med samma människor och samma stämmor, samma uppgifter och samma bekymmer.
>
> Vägens djupkörda hjulspår grusas aldrig, träden växa och åldras oberörda av människohänder, och hvarje år tränger gräset längre fram på gårdsplanen. Mossan blir tätare på takens tegelpannor, och hvarje vår bygga stararna sina bon under taklisten. [---]
>
> På logen äro slagorna i gång hvarje höst – när skulle Stensborg hafva fått råd att köpa tröskmaskin. – På Stensborg finnes ingenting nytt, där är allt sig gammalt och likt: möblerna som människorna, jordbruksredskapen som sättet att bruka dem. (S, 78 f.)

[112] Wolfgang Schivelbusch menar att upplevelsen av tidens ökade hastighet, som tågresandet innebar, även påverkade hur man upplevde rummet. I och med att restiden förkortades mellan olika destinationer föreställde man även sig en krympning av rummet. Schivelbusch lanserar dock sin teori om ”förändringens dialektik” där förminskningen av tiden även innebar en vidgning av det han kallar ”trafikrummet”. Med detta menar han till exempel förflyttningen mellan staden och förorterna. Vidgningen låg i att man mentalt kunde omfatta två olika platser inom en begränsad tidsrymd. Således blev den nya tids- och rumsupplevelsen dubbel. (Wolfgang Schivelbusch, *Järnvägsresandets historia: Om rummets och tidens industrialisering under artonhundratalet* (orig. *Gesichte der Eisenbahnreise* (1977), Stockholm 1984, övers. Gunnar Sandin), s. 34 ff.)

Stensborg antar ett eget liv som kännetecknas av traditionerna. Naturen, gården och människorna vävs samman i ett repetitivt liv och en cirkulär tid. På gården finns ett begränsat antal människor som alla har sin speciella funktion. Den gamla hushållerskan Stafva är den person som tydligast representerar det arkaiserade draget, som förstärks genom hennes vidskeplighet och järtecken. I synnerhet är det Stafva som står för siandet, men även Johan uppfattar varsel och blir starkt berörd av dem. Det finns inte bara onda förebud i romantexten. I samband med att Johan släpar fram de antika böckerna som han ska sälja i Stockholm nyser han tre gånger vilket han tolkar som ett tecken på lycka. (S, 55)

Stafva har levt och tjänat på Stensborg sedan hon var en ung flicka och ”vet om släkten Silfverståahl och Stensborg mer än någon lefvande vet eller kommer att få veta” (S, 24). Den enda som passivt motsätter sig förändringar och reformationer på gården är Stafva. (S, 259) Hon blir en slags barometer för gårdens andliga välbefinnande. När förändringarna successivt och oundvikligen börjar närma sig ser Stafva olika järtecken, som nedfallna tegelpannor, porträtt som ramlar ner utan orsak, vildbin i skorstenen (S, 101), och har mardrömmar som hon inte har haft sedan Johans far dog. (S, 104) Drömmarna uttyder hon som onda förebud. Stafvas vidskeplighet understryks ytterligare då hon försöker se gårdens och Johans framtid i kort, kaffesump och stöpning i bly. Omedveten om det sannspår Stafva om de kommande händelserna med den falska växeln i och med att det är hon som återger berättelsen om att Johan som barn en gång hade kommit över en växel och oskyldigt begett sig till staden för att lösa in den. (S, 126 f.) Ju mer Johan närmar sig inlösandet av den falska växeln, en handling som beseglar hans eget öde, desto fler och illavarslande blir Stafvas varningar. Råttor i herrgården förebådar dödsfall, gengångare syns i trappan och blystöpningen blir en likkista. I samband med detta beskrivs Stafva som en ”sierska” (S, 172).

Även om Stafva anger tonen för det ålderdomliga på Stensborg är hon inte opåverkad av förändringarna i tiden. När Johan återvänder till Stensborg efter sin vistelse på kontinenten finner han Stafva vid spinnrocken, ”åldrad och skrumpen och spökaktigt liten och gul”. (S, 245) Stafvas förfall understryker dels de starka banden som finns mellan Johan och Stensborg, dels den symboliska betydelse hon innehar i romanen som en indikator för Johans och gårdens välbefinnande. Förändringarna står oundvikligen för dörren och en ny tid dagas på Stensborg. Gården säljs men inropas av ett konsortium som sedan ger tillbaka äganderätten till Johan som då återvänder för att modernisera och utveckla jordbruket. Stafva hänger sig i vedboden dagen innan Stensborg faller i främmande händer. Hennes död tolkar jag som det yttersta tecknet för Stensborgs övergång från den gamla, isolerade tiden till den nya, standardiserade tiden.

Anders Ekström visar i en undersökning att föreställningen om en korrespondens mellan det inre förfallet och de yttre dragen hos individen var mycket populär vid sekelskiftet 1900. Rädslan för degeneration och mora-

liskt förfall uttrycktes bland annat i föreställningar om könsöverskridanden hos till exempel brottslingar. Kvinnliga förbrytare kunde tillskrivas ”onaturligt” manliga drag.[113] Ekström menar också att staden förknippades med det smutsiga och farliga och kunde i föreställningsvärlden framställas som ett ”veritabelt skräckscenario” med djuriska konnotationer.[114] Ett ständigt återkommande motiv i *Stensborg* är Johans blick. Förutom den självrannsakande blicken finns även hans blick som söker, betraktar och psykologiserar andra människors anletsdrag. Så fort en ny person introduceras beskrivs framför allt ögonen, munnen och hakan. I vissa fall beskrivs även händerna och fingrarna. Storstadens män och kvinnor beskrivs som en ”djurhop” (S, 202) med ”bleka och osunda” ansikten, en kvinna har ”gröna”, ”simmiga” ögon och ”simpel och sinnlig mun” (S, 205). En man beskrivs explicit som ett slags djur: ”Näsan är tjock och tillplattad, och munnen verkar sugmun, polypdjur” (S, 207).[115] Hans medbrottsling får en liknande beskrivning som i än högre grad präglas av den urbana hotbilden som Ekström tar upp:

> Det är polypmannens medbrottsling, den där gulglåmiga ynglingen midt emot honom med de klibbiga smutsbruna ögonen, den finniga, smala uppnäsan och den röda kvinnomunnen, som är fräck och dum och outvecklad som en glädjeflickas. Hans händer äro långa och degenererade – aphänder med nervösa slappa fingrar i ständigt krälande rörelse på byxorna, på gardinen, i ansiktet.
>
> Han är världsstädernas och förbrytarkvarterens kloakdjur, verktyget för hvarje ond och stark vilja.
>
> Smokingen hänger sjaskig kring en smal gossefigur med sluttande axlar och utstående höfter. Han kan vara kypare, frisörbiträde, soutenör, glädjegosse, men hans väsen, själ och fingrar äro ficktjufvens. (S, 208)

Teckningen av de två storstadsmännen är med sitt frossande i djurmetaforik med socialdarwinistiska förtecken tidstypisk och avslöjar rädslan för degeneration. En rädsla för det könsöverskridande märks i beskrivningen: den feminina munnen, den kvinnliga kroppsbyggnaden och de eventuella homosexuella aktiviteterna som kännetecknar förbrytartypen.

Motsättningen mellan människa och maskin avspeglar sekelskiftets dubbla inställning till den snabba tekniska utvecklingen.[116] I skildringen av Johans vistelse i den kontinentala storstaden och på resa genom Europa, påverkas hans nerver och inre balans av yttre faktorer som gatans buller och tågresan-

[113] Anders Ekström, *Damen med velocipeden. Till tingens idéhistoria*, Uppsala 1997 (Forskningsprogrammet Stella Modern vetenskapshistoria 1850–2000, Arbetsrapporter från avdelningen för vetenskapshistoria, Uppsala universitet, nr 13), s. 38.
[114] Ibid., s. 48 ff.
[115] Bo Sundin citerar Karl-Erik Forsslund där staden beskrivs som ”sugmunnar” genom vilka det utländska matas in i nationen. (Bo Sundin, ”Ljus och jord! Natur och kultur på Storgården”, *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, red. Tore Frängsmyr, Stockholm 1984, s. 334.)
[116] Sundin lyfter fram Karl-Erik Forsslunds bejakande inställning till tekniken som utopisk. Tekniken skulle brukas som hjälpmedel för människan och tekniska kommunikationsmedel skulle underlätta för landsbygdens revansch över staden. (Sundin 1984, s. 351 f.)

dets mekaniska rytm.[117] Behandlingen av landsbygdsmänniskans upplevelser av storstaden är koncentrerad till två efter varandra följande kapitel. Idéstoffet är tätt komprimerat och innehåller i stort sett en provkarta över sekelskiftets farhågor inför det urbana. I dessa kapitel används tydliga motsatspar som ande och materia, mänskligt och mekaniskt tillsammans med tankestrukturerna land och stad, borta och hemma. Nedan följer några exempel på hur storstaden tecknas i Stensborg. Framför allt är det genom de visuella och auditiva sinnesintrycken som Johan upplever den kontinentala storstaden.

> Johan går vägen tillbaka till hotellet. Han känner sig trött utan skäl, känner hela det beklämmande intrycket av husmassor och avenyperspektiv – sten, sten och ljus utan värme – främlingskapet och storstadsensamheten – människoödets litenhet i detta jättemaskineri – andens hjälplöshet i denna fräcka materia. [---]
>
> Rummet är litet och trångt, men rundt omkring honom skälfver miljonstadens lif: spårvagnarnas sjungande glidning, automobilernas surrande, hästdroskornas tramptramp över asfalten, allt genljuder i hans öron, darrar och sjunger genom huset, som tycktes lefva med gatans lif. –
>
> Icke ett ögonblick upphör bullret – och det stora hotellet är som ett väsen af endast darrande nerver – ett enda skälfvande eko.
>
> Men genom allt detta tunga dönande larm ljuder, som knappnålssting på örhinnan, minutkulans fall i rummets elektriska ur. För hvarje gång säger det lilla knäppande ljudet Johan, att åter är en del af detta rolösa lif dödadt – begrafvet – sänkt i det förflutna.
>
> En underlig nervös ångest griper honom med makten af en tvångsföreställning.
>
> Han känner det som förblödde han droppvis, som ginge han steg för steg, trevfande och försiktigt, men oundvikligt, mot en afgrund, i hvilken han skall falla – och måste falla. Ännu långt borta – ännu långt borta – och kanske dock så nära att han känner dess sugande kyla. (S, 198 ff.)

Textpassagen ovan inleder hela reseepisoden och ger ett synintryck av storstaden. Staden är övermänsklig i den bemärkelsen att dess alltomslutande massa fängslar och förtrycker livsviljan. Hörselintrycken dominerar rummet och driver Johan in i ett nervöst tillstånd med tvångsföreställningar. Kraftlösheten som Johan känner är inte bondens utmattning efter en hård arbetsdag, utan en ”trötthet utan skäl” som kan läsas som ett patologiskt tillstånd utlöst av moderniteten.

Vistelsen på kontinenten beskrivs vid olika tillfällen i en sjukdomsterminologi som en ”ensamhet” där ”vansinnet slumrar och skräcken för tillvaron blir en tvångsföreställning” som leder till självmord. (S, 217 f.) ”Monte Carlofebern” (S, 223, 228) betecknar spelmissbruket och Johans insikt om att

[117] Att tågresande, och senare automobilfärder, kunde vara farligt för nervsystemet var en föreställning som således finns representerad i romansviten. Se George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*, New York 1997, s. 35. Mosse refererar här till Max Nordau och en diskussion om hur den nya tidens fart förstörde människornas tidsuppfattning.

han ska resa till Sverige och Stensborg skildras som ett tillfrisknande efter en ”kris och en sjukdom” (S, 214). Med ”konvalescentens första stapplande steg” känner han ”tillfrisknandets rus och lätta yrsel” (S, 241). Människans främlingskap inför storstadens tekniska och mekaniska rytm understryks genom det elektriska urets knappt märkbara men paradoxalt genomträngande påminnelse om tidens gång, som bokstavligen penetrerar Johans kropp med sina ”knappnålssting på örhinnan”.

Tågstationen är en samlingspunkt i vilken storstadens rotlöshet samlas i resandets flödesmetaforik:

> Resandeströmmen har gripit honom [Johan]: han vräkes med i en våg af människor, packsaker och stadsbud, han hvirflas rundt kring poletteringsdisker och betalningsluckor, tills han som vrakgods, lösslitet ur hvirfveln, kastas upp på stranden i den bullrande väntsalen, där brådskan är gäst och oron värd och svårmodet ligger tungt i den kolsyremättade fuktigt kvafva luften. […]
>
> Från sitt hörn ser han resandehafvets ebb och flod: det är tåg som komma och gå: hans eget är ännu ej inne en gång på perrongen. – En hvissling – alla fara upp och sjunka samman igen – det var ej deras tåg. (S, 201 f.)

Skildringen av storstaden och tågstationen skiljer sig radikalt från det liv som framställs på Stensborg, vars främsta kännetecken är naturen, landskapet och arbetet med jorden. Johan beskrivs som en vrakspillra i storstadens malström. Havet skrivs således in i den pejorativa storstadsskildringen tillsammans med resandets terminologi. Vattnet har ju tidigare utgjort en fond för Johans lösslitande från gården i Stockholmsepisoden. Jorden, och människans ”sanna” tillstånd som rotfast i jorden, står i tydligt motsatsförhållande till vattnet i denna dikotomi som strukturerar romanvärlden. Samtidigt uppstår även en nationell betydelsenivå i romantexten, nämligen motsatsförhållandet mellan det svenska och det kontinentala, Sverige och Europa. Tågstationen ger även möjligheten att fortsätta tecknandet av den kontinentala storstadsmänniskan. Alla människor som väntar på tågen tecknas som urvattnade, grymma eller förtappade. Bland de figurer som defilerar förbi finns en man: ”ansiktet är världsmannens slutna och oåtkomliga” som ”genompräglad av kultur” beskrivs som en ”storstadsläkare på modet” med en hand ”hänsynslös och grym som ett operationsinstrument” (S, 203 f.), eller en gumma som beskrivs som ett ”krypdjur” och en ”amfibie” (S, 234). Beskrivningarna av de kontinentala, troglodytliknande människorna står i stark kontrast till beskrivningen av Johan som ”en lång och ståtlig ung man med röda kinder och blå ögon på en fast jättefigur” (S, 229).

Den unga kvinnan får en särställning i bilden av det moderna. I tågstationsskildringen finns det en kvinna vars ansikte ”lyser hvitt och förtvifladt under det svarta floret” (S, 203), men som inte är sorgklädd utan snarare bör tolkas som prostituerad. Det finns även en kvinna som beskrivs som en slav hos sitt manliga ressällskap, men som öppnar en kortvarig förbindelselänk till Stensborg: ”Men det är något som lyser öfver hennes anlete, något kuf-

vadt och olyckligt, som liksom hviskar till Johan: Jag var en gång en annan – och Johan tänker med ens på Klara" (S, 205 f.). Klaras uppdykande i den unga kvinnans gestalt bygger på skillnaden mellan borta och hemma där paradoxalt nog närheten blir synonymt med borta (den kontinentala storstaden) och avståndet blir synonymt med hemmet (Stensborg). Denna omkastning skapar, om inte främst ett möte i tiden, så åtminstone ett möte i rummet. I dikotomin borta och hemma skrivs även det moraliska förfallet i motsats till den lantliga oskulden in genom den prostituerade kvinnan och Klara.[118]

Bristen på samhörighet är förintande och tåget är farkosten som obönhörligt för med sig människorna mot fördärvet.[119] "Johan kan icke sova – det är honom som rusade han med tågets egen ilande fart mot undergången och förintelsen. Han har en ständigt beklämmande ångestkänsla: – nu – just nu – störtar allt ihop – sammanstötning – katastrof – död". (S, 212) Tågets rytm vävs in i språket vilket markeras genom talstrecken. Johans kringflackande, och från jorden och Sverige lösslitna tillvaro, får honom tillfälligt att glömma den falska växeln. (S, 212) Detta framhäver hans avstånd från Stensborg, men även hans inre tomhet och brist på personlig förankring.

> Hans gärning är borta och glömd och utan betydelse – den är oviktig som ett tanklöst yttradt ord – omärkbar i det hela som droppen i hafvet och grässtrået på ängen.
>
> Det är som hade den icke existerat och knappt Johan själf funnits till. Han är utslätad och utplånad af de stora städernas brutala massor – han är lössliten och lösryckt ur allt logiskt och förnuftigt sammanhang. Det hela är vanvettigt ändamålslöst, och han är ett visset löf under kastvindarna och en lössliten båt på drift utför floden. (S, 212 f.)

Flykten är ett falskt liv och utgör inget långvarigt alternativ för Johan. Efter en obestämd tid i de kontinentala storstäderna, när hans nerver har blivit tärda av gatubullret och hans kropp fysiskt påverkad av jäktet, ter sig Stensborg som en fjärran hägring. I denna skildring av Johans sargade psyke beskrivs även hans kropp som "lemlästas" (S, 218) av storstadshetsen.

> Johan känner sig hemlös utan att längta hem. –
>
> Stensborg är ett namn och ett fjärran minne – hemmet och jorden hafva sjunkit och blifvit borta under alla dessa nya stormande intryck. Det är som om en högflod hade kommit och satt det förflutna under vatten och Johan drefve redlös omkring på en vrakspillra över de regntunga, upprörda böljorna.
>
> Där under ligger hemmet och jorden, hans tillvaros verkliga underlag. – Högfloden skall en gång sjunka och Johan åter beträda sina fäders mark, men ännu så länge är allt borta och begrafvet under öfversvämningen, och Johan lefver flyktingens osäkra tillvaro bland främmande och likgiltiga människor.

[118] Klara beskrivs som en "Venus rustique" (S, 31) med "sunda friska lemmar" (S, 263).
[119] Schivelbusch 1984, s. 103.

> Ibland kommer Johan ihåg en människa, ett ansikte därhemifrån, men det är overkligt och spöklikt: – tant Beate-Jacqueline – gamle baron på Nyckelby – Stafva – Stensberga kyrka med familjegraven. – Det är bara som minnen av en dröm – det är ansikten och bilder, människor och tankar, som ej gå att passa in i nuet – det är en annan verklighet än den, Johan nu lefver i, och hans sinnen äro alltjämt bundna av de nya synintrycken, den öfvervältigande och främmande yttervärlden omkring honom, som ingen anknytningspunkt ger till det förflutna och inget sammanhang har med det gångna. (S, 219 f.)

Det strömmande vattnet i motsats till den fasta jorden återkommer som vi har sett upprepade gånger. I textpassagen ovan framträder världstidens rumslighet och kronologi i stark kontrast till Stensborgstidens. Världsstaden är en plats utan fasta förankringar, och i världstiden kan ingen av de människor som hör Stensborgstiden till existera. I den kontinentala storstadens avsaknad av mänsklig gemenskap och sammanhållning finns det med andra ord ingen plats för dåtiden. Storstadens invånare, och resenären, är fångade i ett hermetiskt tillslutet nu. Flödesmetaforiken har också bibliska konnotationer och öppnar i *Stensborg* den religiösa tematiken som i de senare romanerna utvecklas fullt ut.

Manlig tillblivelse i tid och rum

Sekelskiftet 1900 präglades av ett stort intresse för människans fysik och hälsa i förbindelse med resonemang om kultur, konst och civilisation. Karin Johannisson har beskrivit tidens föreställningar om hälsa och sjukdom som ”en serie kulturellt skapade sjukdomsbilder understödda av degenerationsteorin och formulerade av civilisationskritiker”.[120] Psykiatrikern och sexualforskaren Richard von Krafft-Ebing och läkaren Max Nordau intog centrala positioner i denna debatt. I synnerhet fick Nordau ett enormt inflytande över kultursynen och konstnärens plats i samhället med det enorma publikintresse som verket *Entartung* väckte.[121] I litteraturen från sekelskiftet 1900 kunde storstaden betraktas som ett näste för otyglad sexualitet, rotlöshet och ondska där judar, kriminella och sinnesjuka befann sig.[122] Rebecka Lennartsson ser

[120] Karin Johannisson, *Kroppens tunna skal. Sex essäer om kropp, historia och kultur*, Stockholm 1997. Claes Ekenstam lyfter fram föreställningen om att kroppshållning, gestik och mimik återspeglade karaktärsegenskaper, i sin avhandling *Kroppens idéhistoria. Disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700–1950* [diss. Göteborg], Hedemora 1993, s. 99.

[121] En kontextualiserande beskrivning av den vetenskapliga (och populära) diskussionen om detta ger Sten Dahlstedt, som för ett intressant resonemang om hur konstnärens syn på sin egen verksamhet och identitet påverkades av Nordau. Dahlstedt menar att diskussionen om konstnären som ointellektuell, introvert och sinnessjuk provocerade fram en motreaktion hos konstnärerna vilken lyfte fram begrepp som viljestyrka och rik inbillning som eftersträvansvärda. (Sten Dahlstedt, ”Europeisk klarhet. Förnuftet som identitetsmarkör i sekelskiftets Europa”, *Nationell hängivenhet och europeisk klarhet. Aspekter på den europeiska identiteten kring sekelskiftet 1900*, red. Barbro Kvist Dahlstedt & Sten Dahlstedt, Eslöv 1999, s. 288.)

[122] Mosse 1997, s. 32.

detta som ett tecken på tidens ambivalens, i den moderna tillvaron framträdde paradoxalt nog de hotande skuggorna desto tydligare. Stadens hets, de överväldigande ljud- och synintryck som bombarderade invånarna ledde till ”distanserade, blaserade och anonyma” människotyper.[123] I denna bild av det urbana fanns också föreställningen om folkmassan som djurisk.[124]

Romanvärlden i *Stensborg* är uppdelad i motsatsparet land och stad. Staden representeras dock i två varianter; det moderniserade Stockholm och den av modernitet genomsyrade kontinentala storstaden. I skildringen av den kontinentala storstaden finns det en underförstådd riskbild för den ännu relativt nymoderna svenska huvudstaden. Landsbygden är däremot monolitisk och enhetligt skildrad. Även om gården måste moderniseras och anpassas till den nya tiden finns det ändå en väsensskillnad mellan landet och staden. Som vi har sett är tidsperspektivet radikalt annorlunda på landet än vad det är i staden. Årstidsbundna händelser som skörden eller svalornas fortplantning är tidsmarkörer för livet på Stensborg, medan stadens oavbrutna oväsen och tågets tidtabell styr människorna i den kontinentala storstaden. ”Den vilsenhetsalstrande modernitetsupplevelsen låg till grund såväl för föreställningen om den våldsamt expanderande storstaden som ett människoätande Megalopolis som till det vemodiga beklagandet av landsbygdens brutala förvandling och den gamla allmogekulturens hastiga utdöende”, menar Claes Ahlund i sin tidsteckning av 1800-talets andra hälft.[125] Metaforen för världsstaden som ett ”jättemaskineri” (S, 198) där människan mister sitt livssammanhang var en halvsekelgammal föreställning som fortfarande hemsökte det tidiga seklets författare.

Skildringen av Stensborg kan beskrivas som en lantlivsutopism med paradisiska förtecken.[126] Glömd av omvärlden ligger gården gömd bakom en ”björkmur” där även traktens naturliga utformning skyddar den från omvärlden då det närliggande berget skymmer den från förbipasserande. Samma lantlivsutopism kännetecknar herrgårdslivet i *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* och Svenska Turistföreningens publikationer vid tiden för sekelskiftet. Erik Erlandson-Hammargren pekar på parallellen mellan den omgärdade trädgården eller parken och paradisskildringar. ”Paradiset representerade det goda livet, medan området utanför, i Bibeln vildmarken, i Lagerlöfs Sverige både vildmark och städer, behärskades av onda krafter, där människan fick slita hårt för att överleva.”[127]

---

[123] Lennartsson 2001, s. 196 ff.
[124] Ekström 1997, s. 51 ff.
[125] Claes Ahlund, *Medusas huvud. Dekadensens tematik i svensk sekelskiftesprosa*, Uppsala 1994 (Acta Universitatis Upsaliensis: Historia litterarum, 18), s. 16.
[126] Se diskussionen om skildringen av herrgårdslivet och Lagerlöfs förkärlek för lantlivet i *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, Erlandson-Hammargren 2006, s. 315.
[127] Erlandson-Hammargren 2006, s. 316. Naturen, i synnerhet den nordliga fjällnaturen, tillskrevs också en läkande verkan på de av den moderna tiden stressade människorna, enligt Eskilsson. (Eskilsson 1996, s. 8.)

Jag visade inledningsvis att man i det sena 1800-talet lanserade bilden av det förenade landet från norr till söder. Hembygdstanken som ofta var nostalgisk och som också många gånger kan tolkas som bakåtsträvande, var paradoxalt nog även del av ett moderniseringsprojekt för nationen. Det förflutna gav förebildliga exempel på hur man kunde ta sig an det som upplevdes som nutida problem, men i det samtida fanns också ständigt det framtida. Med hjälp av en nationell samlingstanke och en lämplig hembygdskänsla kunde en harmonisk utveckling ske. Ett omsorgsfullt förvaltande av hembygdens historia och traditioner var också en ansvarsfull investering i framtiden: ”Hembygdsretoriken var också ett verktyg i moderniseringens tjänst, och vården av framtiden innebar även ett slags hjältedåd”.[128] I litteratur som syftade till en nationell gemenskapskänsla förespråkades samförstånd mellan land och stad för att överbrygga splittring bland medborgarna.[129] Denna nationella enhetstanke bryts emellertid i motsättningen mellan landet och staden i Silfverstråhlsviten:

> Det förgångna, som lefvat inom Stensborgs väggar, i dess invånares hjärtan hade inga organ haft för det samtida lifvet.
>
> I landtlig isolering hade hans förfäder och föräldrar lefvat, och utvecklingen hade aldrig stigit öfver tröskeln till hans hem, aldrig låtit nutidens rastlösa hetsiga stämma eka genom de små låga rummens instängda tystnad. (KK, 66)

Polariseringen mellan land och stad finns som vi ser även i romansvitens andra del *Köpmän och krigare*, men det är framför allt i *Stensborg* som lantlivsromantiken blir en drastisk konstrast till stadens helvete och ett tydligt uttryck för civilisationskritiken. Motsättningen mellan land och stad i *Stensborg* är en symbol för ett splittrat Sverige i tid och rum.

I nationens tidsdimension, som Per Fransson kallar hembygdens tidsdimension, aktualiseras även den temporala aspekten i synen på nationens samlade gemenskapskänsla. Således är splittringen mellan nationens olika delar, landet och staden, genomgående i tid och rum. Detta är ett återkommande motiv i alla Silfverstråhlsvitens romaner, men kanske är det tydligast i *Stensborg* som till stor del visar exempel på de flesta litterära klichéerna som skildrar motsättningen mellan land och stad, gammalt och nytt.

I diskussionen om fosterlandskärlek och nationalkänsla fanns dock en medvetenhet om historiens negativa konserverande kraft. Bland andra Ellen Key argumenterade för en kärlek till nationen baserad på det som fanns i människors verklighet och i samtiden istället för det äldre kungahyllande, historiska förhållningssättet.[130] Denna problematiks psykologiska utformning

[128] Fransson 2001, s. 59. Se även Zanders typologi av historiebruket där historien i det så kallade klassiska historiebruket kring 1900 fick en uttalat moralisk och politisk uppgift för nationen i den nationella samlingstanken. (Zander 2001, s. 53.)
[129] Thomas Hylland Eriksen, *Etnicitet och nationalism*, Nora 2007, s. 129.
[130] Fransson 2001, s. 46 f.

tematiseras i Silfverstråhlmännens respektive livsöden, vilket jag i de olika analyserna kommer att visa. För Johans del innebär det att han måste hitta en strategi för att träda in i den moderna världen för att bli en fullvärdig svensk manlig medborgare som vårdar sin arvslott för framtiden. Sekelskiftets civilisationskritiska dualism bygger således även upp den romanvärld som strukturerar *Stensborg*. Civilisationskritikens spatiala och temporala aspekter representeras i romanen som symboliska minnen, regionalism och degenerationsskräck kopplat till det urbana. Den dubbelhet som det unga seklet präglades av, som både uppvisade en framtidstro och en oro inför det nya avspeglas också i Johan. Vi har sett hur den manliga huvudpersonens livssituation etableras i tingens existentiella symboliska laddning, och hur motsättningen mellan det svenska och det utländska ritas upp i litterära konventioner kring samtida föreställningar om den hotfulla urbaniteten. Den manliga utvecklingsprocessen, det vill säga den unge mannens väg från ett tvehågset, ålderdomligt och världsfrånvänt liv till ett enhetligare jag som bejakar det nya och går moderniseringen till mötes och ändå behåller kontakten med det traditionella, formuleras i nationella termer och uttryck i romanen. Den regionala förankringen är viktig, tingens koppling till släktens historia likaså. Minnesrummets funktion i *Stensborg* är att bära fram och understödja Johans manligblivande. Genom minnesrummets nationella färgning blir det också tydligt att den manliga utvecklingsprocessen är nationellt kodad.

Den arkaiska kvinnan

Som jag har visat är staden en symbol för modernitet i *Stensborg*. Rita Felski kartlägger i *The Gender of Modernity* hur föreställningen om det kvinnliga gestaltas i bland annat sociologen Georg Simmels diskussion om det moderna samhället. Som motpol till den fragmenterande moderna erfarenheten ställdes kvinnan som enhetlig och ursprunglig.[131] Margaretha Fahlgren menar i anslutning till Felskis resonemang att upplevelsen av staden blir bemängd med genus i mannens möte med moderniteten. Den hotfullhet som betecknar staden blir feminin i det manliga subjektets erfarenheter. Mannens motstånd mot detta hotfulla moderna element blir antingen att vända sig inåt i egna fantasivärldar eller att försöka omforma yttervärlden efter sina egna preferenser – att göra sig till herre över världen.[132] En öppning ut från den människofientliga storstaden kommer dock i kvinnlig skepnad i *Stensborg*. En av de få personer som Johan kommer i kontakt med under sin resa är en kvinna som han räddar undan en ekonomiskt pinsam situation. Melanie de Merville blir Johans älskarinna och ett instrument för glömska, undanflykt och fortsatt

[131] Felski 1995, s. 35 ff.
[132] Fahlgren 2006, s. 153.

självbedrägeri. Det finns inget som säger att hon är prostituerad men hon beskrivs som ett offer för Monte Carlo dels på grund av att hon och hennes kvinnliga kompanjon har förlorat sina pengar, dels genom den livlöshet som kännetecknar hennes ansikte. Melanie de Merville beskrivs som ”en romersk kejsarinna” (S, 226), bärande en mask eller som tomt stirrande ut genom tågkupéns fönster. Hon är också sminkad och parfymerad och sin tacksamhet att bli räddad av Johan visar Melanie genom att erbjuda sin kropp. (S, 233 ff.)

Efter en tid i hennes sällskap börjar Johan drömma om våren på Stensborg och han vaknar upp ur drömmen som en annan människa: ”Johan såg på allt med en främmad och högdragen blick af motvilja och förakt. Det var som hade fjäll fallit från hans ögon, som såg han nu på allt med en annan och sannare blick” (S, 237). Det blå Medelhavet imponerar inte längre på honom utan kastar honom tillbaka i tid och rum till ett barndomsminne, i vilket himlen över hemmet beskrivs som ”det fjärran djupa blå” (S, 237). Stensborg blir hädanefter ett mantra för Johan då han börjar sin resa mot Sverige. Tematiskt återknyter detta till seendets betydelse i romanen. Johans självrannsakande och betraktande blick har efter denna mognad och insikt förvandlats till en ”sannare blick” i och med att Stensborg har hamnat i hans mentala blickfång. Hemma väntar jorden, gården och Klara. Den bonderomantiserande föreställningen om landsbygden, som Claes Ahlund lyfter fram i diskussionen om modernitetserfarenhetens dubbelhet, ser vi här i *Stensborg* när landet intar positionen som den kontinentala storstadens motbild. Kvinnan, våren och återfödelsen vävs samman i en nationell mytologi i och med Johans resa från Melanie de Mervilles armar till Klaras famn, och framtida generationers rotfasthet i Stensborgs jord.

Naturen sågs som terapeutisk och läkande för den sargade moderna människan.[133] I modernitetskritiken förs hemkomsten samman med en (års)tidsbunden naturupplevelse. Det nationella (hemkomsten till en specifik plats) kläs i en religiös tematik (den förlorade sonens återkomst) och en tidsbunden naturromantik: ”En morgon på högvintern kommer Johan Silfverstråhl vandrande vägen upp mot Stensborg” (S, 242). Att det är vinter, och inte vår som i Johans drömmar, understryker att protagonistens inre utvecklingsprocess börjar lida mot sitt slut och att drömmarnas tid ersätts med en mer reell och verklig tid. I den nya verklighet som Johan successivt vaknar i är det en annan årstid än den som figurerade i hans drömmar på kontinenten. Således blir den kontinentala fantasin om våren på Stensborg en dröm och den vinterklädda gården han återvänder till det verkliga Stensborg. Det alternativ som huvudpersonen väljer är landet, jorden och Sverige framför staden, ensamheten och flykten ut i Europa. I *Stensborg* blir lösningen ett inlemmande av det nya och moderna Sverige och inte den världsfrånvända

[133] Se Sundin 1984, s. 354 respektive Johannisson 1984, s. 70 f.

ensamheten som i Strindbergs *Ensam*.[134] Moderniteten i detta verk anknyter således till den nationalistiska ideologins kollektivism. När Johan väljer hemmet i Sverige, väljer han också att bli en del av nationen och en del av arbetet med att föra det gamla in i den nya tiden. Johans sätt att hantera modernitetens uppfordrande närvaro innebär dock inte att de misogyna föreställningarna försvinner. Snarare förstärks bilden av moderniteten som synonym med hotfull kvinnlig sexualitet, en bild i vilken den svenska bondkvinnan blir madonnalik.

Den kontinentala storstaden, eller ”världsstaden” som den benämns, är som ett strömmande vattenflöde där människorna hjälplöst virvlar omkring utan möjlighet att finna vila eller ro. Den svenska storstaden, Stockholm, var vid sekelskiftet stor för att vara en stad i Sverige men med internationella mått mätt skulle huvudstaden betraktas som en småstad. Som jag visar ovan är reseepisoden en typiskt litterär storstadsskildring från sekelskiftet med en provkarta över dekadenta förtecken och teman.[135] I Stockholmsepisoderna finns element av den kontinentala storstadens puls, men den ”människoätande” tendensen finns inte alls. ”Den lysande staden” vars ”ljus speglade i Strömmen” (S, 58) har snarare en förförisk effekt på Johan. Det är under resan på skärgårdsbåten framför Stockholms siluett, som han beslutar sig för att försöka rädda Stensborg. Johans handling är dock brottslig vilket understryks av att en prostituerad kvinna ler mot honom då han går iland. (S, 76) Det moraliska förfallet är således inte bara utmärkande för den europeiska storstaden, utan finns även inskrivet i Stockholm.[136] Skillnaden mellan Stockholm och den kontinentala storstaden markeras ytterligare i denna episod samtidigt som den nationella dimensionen i Johans val och utveckling dessutom understryks. Johans utvecklingsprocess förtydligas i och med att han i likhet med den svenska huvudstaden befinner sig på gränsen mellan det gamla traditionella och det nya moderna. Ännu är varken Johan eller Stockholm förlorad i den uppslukande moderniteten, ännu finns det fast mark att hålla sig fast vid i den svenska huvudstaden. Hur gestaltas då dessa fredade öar i staden, dessa spillror av det gamla?

Johan kan orientera sig i Stockholm. Han har besökt staden ett flertal gånger vilket gör den till en plats dit han återvänder, till skillnad från de kontinentala storstäderna mellan vilka han anonymt färdas med tåg i en ständig, linjär rörelse framåt. Dock inträffar några händelser som gör Johan des-

---

[134] Fahlgren 2006, s. 167.

[135] Liknande skildringar finns bland annat i Karl-Erik Forsslunds *Storgården. En bok om ett hem* där staden är en smittohärd för orkeslöshet. I staden uppenbaras också konkreta sjukdomssymptom hos huvudpersonen i Forsslunds roman. Liksom hos Lidman innebär naturen en fristad undan stadens jäkt och den slutliga frälsningen från den ohälsosamma moderna erfarenheten uppenbarar sig genom en kvinna. (Karl-Erik Forsslund, *Storgården. En bok om ett hem*, Stockholm 1907, s. 38 ff.)

[136] Lennartsson diskuterar bilden av Stockholm som förknippad med synd. Hon påpekar bland annat att staden både kunde benämnas som ”Mälarens drottning” och som en fallen kvinna. (Lennartsson 2001, s. 198.) Se även Felski 1995, s. 75.

orienterad även i Stockholm som avspeglar hans jagutveckling. Jag har tidigare diskuterat hur olika ting, som elfenbenskulan och böckerna, fysiskt förflyttar Johan mellan olika platser och därmed även öppnar rumsliga förbindelselänkar mellan dåtid och framtid. Dessa förflyttningar har vid två tillfällen mål som både har en symbolisk betydelse för Johans inre utveckling och en realistisk kronologi i romanens händelseförlopp. Det första tillfället är efter färden med skärgårdsbåten då Johan går iland, vilket kan tolkas som att han har fattat sitt beslut om att föra Stensborg in i framtiden. Det andra tillfället leder honom in i, bokstavligt talat, ett minnesrum.

Stensborg är präglat av det förflutna, naturen och jorden. Stockholm som stad är präglat av banker, kommers, nöjen, lyx och tillfällig njutning. (S, 76) Efter det att Johan har varit på banken och löst in den falska växeln känner han sig förvirrad och tappar självbehärskningen. Han irrar omkring på gatorna och vet inte var han ska ta vägen efter sin brottsliga handling. Som av en händelse stannar han till utanför en bostad som tillhör en äldre, avlägsen släkting. Besöket hos gamla tant Beate-Jacqueline Benzelstjerna för Johan in i en annan värld. Den gamla damens gestalt är vördnadsbjudande. Hennes finlemmade gestalt, det vita prydligt ordnade håret, de små händerna ”som likna gammalt gulnadt elfenben” är sköra som porslin och hennes ansikte med ”barnsligt klara och blå ögonen” påminner om ”ett gammalt pastell” tycker Johan. (S, 184) Tant Beate-Jacqueline liknas vid ett dött ting, som pastellet, men det är stor skillnad mellan henne och Melanie, som snarare bär det kontinentala förfallet i sitt sminkade ansikte. Den gamla damen skiljer sig radikalt från människorna i den kontinentala storstaden. I en jämförelse framgår det tydligt vad som värderas positivt och negativt, samt vad som skrivs in i det svenska i motsats till det europeiska. Beate-Jacqueline Benzelstjernas hem erbjuder Johan ett tillfälligt vilorum på irrfärden genom staden.

> Johan hör knappast på hvad tant Beate-Jacqueline säger – men det stora lugnet har åter kommit öfver honom, och, som alltid förut, är det ej människorna eller reflexionerna, som dämpat känslostormen och oron i hans inre. Det är tingen, som med sin inneboende trollmakt kommit att blifva hvilande och stilla liksom de.
>
> Hela det lilla rummet, upplyst af två matta ljuslågor, är som ett enda museum – eller mer det är ett litet kapell, helgadt åt släkttraditionen och minnet, där tant Beate-Jacqueline sitter som helgon och prästinna på en gång. Det är en jungfruligt oberörd och för storstaden och tiden främmad atmosfär, som ger Johans upprörda sinnen en ljuf svalka och mild ro. (S, 185 f.)

I den gamla damens rum, undangömda och av inventarierna skyddade från storstadens brus (vilket även påminner om Stensborgs isolerade placering i den moderna världen) går dåtid och samtid omlott. I en rent rumslig bemärkelse möts inte de båda tiderna, som till exempel i episoden då Johan minns Klara på tågstationen. Istället existerar rummen och tiderna samtidigt men

oberörda av varandra. När Johan beträder tant Beate-Jacqueline Benzelstjernas hem stängs en dörr till storstaden utanför, men det betyder inte att storstaden upphör att existera. I Stockholm, på en plats som präglas av världstiden, finns en skyddad enklav, eller ett rum, där Johan upplever Stensborgstidens vila men också kontinuitet i släkten och minnet. Släkttematikens temporala dimension är i denna passage tydlig. I det särskilda minnesrum som skapas genom tant Beate-Jacqueline förenas det dåtida med det potentiellt framtida i det moderna nuet, som representeras av Johans utvecklingsprocess.

Minne och manlighet

Stensborgstiden och världstiden står i skarp kontrast till varandra, och struktureras sinsemellan genom ett antal dikotomier. De båda tiderna har också en reell fysisk förankring i platsen (gården Stensborg med dess omnejd och den kontinentala storstaden). Den fysiska förankringen behöver inte vara en ort, utan kan som jag har visat även vara ting eller inventarier. Minnesrummets inventarier är särskilda ting med speciella funktioner. Deras funktion i minnesrummet kan beskrivas som ”nycklar” i den mening att de öppnar rumsliga förbindelselänkar, eller slussar, genom vilka dåtidens, nutidens och framtidens olika händelser och betydelser kan flöda och flyta samman.

Johan reser inte bara mellan olika platser, utan även mellan olika tidsdimensioner. Stensborgstidens arkaiserande och tillbakablickande existenssätt måste överges för att en utveckling ska träda i kraft och slutligen en mognad inträffa. Världstidens vedermödor, isolation och jäkt utgör en dramatisk motbild till Stensborgstiden, men tjänar också som civilisationskritik i *Stensborg*. Johans väg från jagets splittring till dess endräkt gestaltas genom platsens och tidens sammansmältning. När han har övergett kontinentens och storstadens opersonliga myller, avfärdat dess narkotiska inflytande och besegrat världstidens strupgrepp över det mänskliga, kan han återvända till Stensborg. Således har även ett nationellt imperativ infogats och huvudpersonens prövningar är inte enbart hans individuella uppgörelse med sin egen passivitet, utan även en skildring av hur han som svensk man prövas, gör bot och slutligen försonas med det förflutna. Dock anser jag inte att cirkeln har slutits, eller att Johan slutar där han började, i och med återvändandet till det lantliga. Johan har blivit en ”ny” människa, symboliskt gestaltat genom offrandet av det adliga namnet Silfverstråhl för det enklare Stål: ”Johan har frälst och förlöst sig själf. Han har gått tillbaka i den stora bondehären, som hans förfäder en gång på femtonhundratalet utgått ur” (S, 289) och det enda som återstår är ”arbetet och Stensborg” (S, 290).

Tingens roll för Johans nya identitet har dock inte avfärdats helt och hållet. En identitetsmarkerande och symbolisk handling för lantmannen Johan Stål är att han själv flyttar in i föräldrarnas sängkammare i vilken en enorm

mahognysäng tronar. Rummet beskrivs som en ”helgedom” (S, 260) och anknyter till den forne Johan Silfverstråhls vördnadsfulla attityd till det förflutna. Mahognysängen, som beskrivs som ett altare, får sitt symbolvärde främst genom att knytas till fortplantning och kommande generationer: ”Där hafva far och farfarsfar och han själf blifvit födda. I den hafva brudar stigit som unga flickor, älskat, sörjt och aflat, åldrats och burits ut som döda, och unga kvinnor hafva hvilat i dess famn för att föda och förintas” (S, 261). Johan ser nu framtiden an med Klara vid sin sida i den stora mahognysängen. Han längtar efter egna barn som ”skola binda honom ännu fastare vid jorden och arbetet” och vars existens även skänker ”hans tillvaro naturlig förklaring” (S, 262). Johans resa genom de kontinentala storstäderna, hans vistelse i Monte Carlo och forna oförmåga att få sina idéer att bära frukt står i skarp kontrast till hans nya insikt om sakernas sanna natur:

> Han har lefvat som den uslaste af nomader, flyktigt och ovärdigt i den för hvarje kväll på en ny plats resta tillfälliga tälthyddan af tanklösa och sterila fantasier [---]
>
> Nu är allt arbete och verksamhet. Det förflutna är dött och begrafvet, och om framtiden drömmer Johan icke längre:
>
> Den skall växa organiskt ur nuets arbete som sädeståndet ur rågkornet. (S, 254 ff.)

Introvert dagdrömmande om dåtiden eller utopiskt fantiserande om framtiden har inte längre någon plats i nuet. Med andra ord är det förflutnas passivitet bannlyst ur romanens nu, samtidigt som framtiden beskrivs med en liknelse från naturen. Den nationella implikationen är tydlig i denna organismmetaforik. Specifikt för det svenska nationella medvetanderummet var att naturen tilldelades en särställning. Föreställningen om att den svenska karaktären, den svenska kulturen, avspeglades i den svenska naturen var populär vid sekelskiftet 1900. Naturturism blev också en resa i det nationella och in i den egna nationella identiteten. Darwinism och nietzscheanism eldade tanken om människans möte med naturen som prövande, härdande och renande samtidigt som civilisationskritikens upptagenhet kring den hotfulla urbaniteten även tillskrev naturen en läkande funktion för just de som av det moderna tillståndet hade drabbats av ett besmittat själsliv.[137]

Resan till kontinenten i *Stensborg* är inte bara betydelsefull för romanens nationella dimension utan binder samman manlighetstillblivelsen med den nationella tematiken. Resan som motiv i litteraturen innebär ofta en karaktärsprövning. Eric Leed menar att resandet lyfter fram och förstärker redan inneboende men oförlösta egenskaper hos resenären.

> The transformations of passage are species of “identification” through action, which adds to the being in motion only a consciousness of irreducible form

[137] Nordlund 2001, s. 82. Se även Sundin 1984 och Johannisson 1984.

> and individuality of that being. In the difficult and dangerous journey, the self of the traveller is impoverished and reduced to its essentials, allowing one to see what those essentials are.[138]

I resan är jaget och platsen tätt sammanvävda. När jaget förändras, förändras också platsen, menar Leed.[139] I Johans minnen när han är på kontinenten är Stensborg sig likt, men när han väl kommer hem har tiden gått, det är vinter och förändringar har skett, som till exempel Stafvas åldrande.

Den tidigare Johans erotiska relation med Klara ersätts hos den mogne Johan av ett annan slags kärlek som är helt och hållet knuten till Stensborg. Kvinnan, oavsett om det är Klara eller Melanie de Merville, väcker Johans kärlek till hemmet och det svenska.

> Johan älskar Klara som han älskar jorden och Stensborg, och Johans sinnen, som vaknat och vuxit i Melanie de Mervilles armar under den underliga och redan glömda vistelsen vid rivieran, hafva längtat till Klara med sunda friska instinkters längtan till sunda friska lemmar.
>
> Allt hade varit så enkelt och naturligt. – De hafva böjts utan strider, grubbel och tvekan intill hvarandra af en makt, som varit starkare än dem båda, och ron och stillheten och arbetslusten hafva vuxit ur famntagen och hvilan. (S, 262 f.)

Resan och vistelsen på kontinenten beskrivs som något dunkelt som nu har förpassats till det förgångna. Retoriken kring det naturliga, enkla, sunda och friska knyts till den svenska kvinnan. I romanens slutliga utvecklingsstadium läggs stor vikt vid arbetet. Det är Stensborg och arbetet med gården som står i fokus för Johans känslomässiga bindning till Klara.

I Lisbeth Stenbergs analys av Selma Lagerlöfs *Jerusalem*, visar hon hur en manlig arbetaridentitet befästs i nationen samtidigt som föreställningen om kvinnans enda roll som mor och maka undermineras. Det meningsfulla och frivilliga arbetet ställs också i motsats till det destruktiva tvångsarbetet som får människan att fly verkligheten. ”Det [arbetet för samhället och individens utveckling] får närmast en transcendental funktion som objekt för manlig självidentifikation och man kan säga att arbetet blir det Ting som utgör nationens innersta väsen”, skriver Stenberg.[140] I Johans nyvunna självinsikt om sin roll i Stensborgs framtid och i hans verklighetstillvända arbetsglädje finns ett liknande förhållningssätt till arbetet som starkt förankras i den svenska jorden. Dock uteblir en vidare utveckling av den kvinnliga arbetsinsatsen. Snarare befästs kvinnans ”naturliga” uppgift som maka och mor i Klaras moderskap.

---

[138] Eric Leed, ”The Ancients and the Moderns. From Suffering to Freedom”, *Defining travel: diverse visions*, ed. Susan L. Roberson, Jackson Mississippi 2001, s. 6.
[139] Ibid., s. 9.
[140] Stenberg 1995, s. 63.

Det är självklart att Klara, kvinnan av folket som är obefläckad av den moderna tiden, ska föda framtida generationer. Faderskapets symbolik bygger också på den borgerliga kulturens heteronormativa och könskomplementära syn på familjen och nationen.[141] Som vi har sett kan den hembygdsidealism som uttrycks i *Stensborg* räknas som del av samma naturdyrkan som gestaltas i profetiska ordalag i Forsslunds *Storgården*. Människan, naturen och elementen går tillsammans upp i en högre existensform. Mahognysängen liknas vid ett ”fartyg” inom vars ”låga snidade kanter” (S, 261) släkten levt under hundra år. Fartygsmetaforen aktualiserar de tidigare beskrivningarna av livet i motsatsparet vatten och land. Samtidigt får även mahognysängen en tydligt rumslig dimension genom att den inte bara rymmer en generation utan metaforiskt inhyser en hel släkt. Mahognysängen blir således ett rum där plats och tid strålar samman.[142]

Sammanfattning

Den nationella tematiken analyseras genom perspektiv på rum och tid i *Stensborg*. Termen minnesrum anspelar på att olika tidsperspektiv möts eller överlappar varandra i platsen. Forskning om synen på nationen i hembygdsrörelser kring 1900 visar föreställningar om platsen, det förflutna och det framtida som knutna till varandra. En nationellt gemensam bild av Sverige var en viktig beståndsdel i den nationalistiska diskursen vid sekelskiftet.

Stensborg är också en utvecklingsroman där det manliga subjektet prövas och formas i en rörelse från splittring och osäkerhet till enhet och mognad. Minnesrummets funktion är att skapa ett sammanhang kring den manliga huvudpersonens utveckling. Den borgerliga manligheten spelar en nyckelroll för huvudpersonen, Johan Silfverstååhls, utveckling. Disciplin, plikt och ordning som endast erhölls genom hårt och träget arbete var riktlinjer i den borgerliga manlighetens ideal. Mannen skapade således sin könsliga identitet genom vissa manligt kodade egenskaper som handlingskraft och viljestyrka. Den som lyckades med att bli manlig var också en karaktärsfast man som förtjänade att inta en maktposition i samhället. Således knöts också samhällsansvar till manligheten i en metafor där familjen – man/make, kvinna/hustru och mor samt barn – motsvarades av samhällets uppdelning i en offentlig, politisk sfär och en privat hemsfär där mannen och kvinnan hade olika ansvarsområden som var dem av naturen givna. Mannens uppgift var att försörja sin familj och vara dess myndiga överhuvud samtidigt som han utanför hemmet spelade en roll som ”samhällets stöttepelare”. De män som

[141] Edquist 2001, s. 213.
[142] Rummets konstituering diskuteras av Widmark då han använder begreppet tidrum. Han vill med detta begrepp understryka att rummet är lika tidsbundet som platsbundet. (Widmark 2007, s. 23.)

undandrog sig denna nationella och manliga uppgift utmålades bland annat som oseriösa, feminina och karaktärslösa.

Johan är en ung man som tyngs av ansvaret att få släktgården Stensborg att bära sig. Han lever ett stillsamt men också ensamt liv på den gamla gården som ännu inte har märkts av den moderna tidens förändringar utanför. Introspektionen hotar att lamslå och passivisera honom och därmed även hota hans manlighet. Slutligen agerar Johan vilket kastar honom ut på en resa till de kontinentala storstäderna. Skildringen av hans upplevelser där är starkt präglade av en tradition av litterära stadsskildringar där en hotande modernitet skrivs in i den urbana upplevelsen. Slutligen återvänder Johan till Sverige där ytterligare prövningar väntar honom. Vägen mot en mer sammansatt manlighet slutar i insikten om hans uppgift att anpassa och reformera Stensborg för att den gamla gården ska överleva i den nya tid som står för dörren. Således har Johan blivit en enhetligare man, som dessutom har blivit far till en son, och inser vad han måste göra för att förvalta sitt arv inför framtiden. Den manliga utvecklingsprocessen har inplanterats med ett nationellt imperativ understött av minnesrummets funktion.

Den nationella tematiken i Stensborg visar sig framför allt i den manliga utvecklingsprocessen och subjektstillblivelsen. Undersökningen av hur manligheten utvecklas i förhållande till hur minnesrummet är uppbyggt har också visat hur romanen som konstnärligt medium placerar sig inom det nationella medvetanderummet. Platsens regionala förankring, det förflutnas ekon i nationens historia och de löften som avges i nuet för framtiden ger också det nationella en särskild kronologi.

2. Ett nationellt genus: manlighet och hjältetematik i *Thure-Gabriel Silfverstååhl*

Inledning

I följande kapitel analyseras det nationella idéstoffet i *Thure-Gabriel Silfverstååhl* ur ett manlighetsperspektiv. I tidigare forskning om romanen lyfts viljan fram som centralt motiv.[143] Ahnlund tar upp viljeproblematiken i Thure-Gabriels handlingsförlamning och hur han i Sverige är oförmögen att utvecklas till en fullkomlig man.[144] Jag håller med Ahnlund om att detta är en kärnfråga i verket, men han bortser från en avgörande episod i den unge hjältens liv, nämligen resan till Stensborg och självrannsakelserna på släktgodset. Det är inte förrän Thure-Gabriel kommer i kontakt med landsbygden och den svenska naturen som uppgörelsen med det förgångna och med förfäderna kan komma till stånd, och som vi kommer att se spelar jorden en försonande roll i *Thure-Gabriel Silfverstååhl*.

Viljan och handlingen är mycket väsentliga ämnen i verket och huvudpersonens utveckling gestaltas till stor del i ett samspel mellan dessa båda ”krafters” inverkan på hans liv. *Thure-Gabriel Silfverstååhl* är till form och innehåll lik *Stensborg*. Romanen handlar om den unge Thure-Gabriel Silfverstååhl som brottas med en nedärvd splittring och tvehågsenhet. Å ena sidan finns faderns fysiska lidelser och erotiska passioner, å andra sidan finns de mer bokliga och andligt förfinade egenskaperna från moderns sida. Äktenskapet blir till slut outhärdligt för modern på grund av faderns starka drifter och otrohet, och föräldrarna går skilda vägar när Thure-Gabriel är ett litet barn. Denna händelse präglar honom och lägger grund för osäkerheten i hans självuppfattning. Thure-Gabriel måste därför göra sig av med denna ambivalens. Den unge mannens förmåga att handskas med sin bakgrund och hans förmåga att forma sin givna situation genom olika handlingar och val är avgörande för hans framtida mognad och manlighet.

Den historiska kontexten i *Thure-Gabriel Silfverstååhl* är det turbulenta politiska spelet kring försvarsfrågan i Sverige under 1910-talet och unionsupplösningen 1905 som fortfarande låg och skavde hos de nationalistiskt sinnade. Mot bakgrund av detta skrivs viljans problematik in i ett nationellt sammanhang i den unge officeren Thure-Gabriels utvecklingsprocess. Det

[143] Linnér 1954, s. 200 och Jacobson 1961, s. 251.
[144] Ahnlund 1996, s. 166.

nationella och det manliga är så tätt sammanlänkat i huvudpersonen Thure-Gabriel att de inte går att separera från varandra. Thure-Gabriels manlighet sammansmälts med den nationella identiteten vars fullbordan i sin tur beskrivs med samtidens manligt kodade förtecken. Vi kommer att se att begrepp som viljestyrka och handlingskraft både är nationellt konnoterade och knutna till genus. Unionskrisen 1905 påverkade Lidman djupt. Norges självständighetsförklaring och den svenska hanteringen av de norska frihetskraven betraktades av många som förnedrande för Sveriges del och kan beskrivas som ett nationellt nederlag för de som värnade om en storsvensk idé.[145] Lengborn pekar ut ett fosterlandskomplex hos Lidman där den manlige hjälten spelar huvudrollen. Redan i de späda barna- och ungdomsåren inpräntades ett intresse för nationen och historien i den faderlöse ynglingen genom en ”storsvensk uppfostran” hos farbrodern Sam Lidman.[146] Fosterlandskärleken spåras genom dagboksanteckningar och konstnärligt författarskap till redaktörskapet för *Svensk Lösen* mellan 1916 och 1918. I Lengborns biografisk-psykologiska studie tolkas Lidmans engagemang i *Svensk Lösen* i termer av identifikation med hjälten som en arketyp. Hjältekomplexet fick även sin konstnärliga utformning i *Thure-Gabriel Silfverstråhl* och *Tvedräktens barn*, menar Lengborn.[147] Eftersom jag inte ägnar mig åt någon biografisk läsning av Silfverstråhlromanerna går jag inte närmare in på författaren Lidmans eventuella identifikation med de olika huvudpersonerna.

Ett nationellt genus

”Masculinity and nationalism articulate well with one another, and the modern form of Western masculinity emerged at about the same time and place as modern nationalism”, skriver Joane Nagel i en artikel om manlighet och nationalism.[148] Nagel studerar den amerikanske, vite medelklassmannens genus och hon hävdar även att denna slags manlighet var central och hegemonisk i andra kulturers och länders referenssystem.[149] Nagels utgångspunkt är att den hegemoniska maskuliniteten i sina grundvalar är politisk i och med att den moderna nationalismen och den moderna manligheten växte fram samtidigt. George L. Mosse återvänder ständigt i sina studier till föreställningen om den individuella kroppens nationalisering i det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet. Individens kropp blev allt mer en kollektiv nationell

[145] Edquist understryker att de som kunde tänka sig att ta till vapen i denna konflikt var i minoritet i Sverige. Därför är det missvisande att beskriva dessa händelser som ett ”nationellt trauma”. (Edquist 2001, s. 54.)
[146] Se kapitlet om hjälten och fosterlandet i Lengborn, 1991B, s. 25 ff.
[147] Ibid., s. 34 och Saxlund 1975, s. 6.
[148] Joane Nagel, ”Masculinity and Nationalism: gender and sexuality in the making of nations”, *Ethnic and Racial Studies* 1998:2, s. 249.
[149] Ibid., s. 247.

angelägenhet och ett medel genom vilket den nationella styrkan kunde manifesteras.[150] Detta var också en tid då stor vikt lades vid medborgerlig fostran. Ett sätt att ingjuta den medborgerliga andan i svensken var således genom kroppsliga övningar. Anders Ekström menar att idrottens och den fysiska aktivitetens funktion för fosterländsk fostran i den nya tiden var präglad av föreställningar om manligt och kvinnligt:

> Hotet som nationen och de unga generationerna skulle skyddas ifrån representerade inte minst sekelskifteskulturens tendens till uppluckring av könens sfärer: ”feminiseringen” och ”den nya kvinnan” gjorde nationerna svaga, en korresponderande fysisk och moralisk upprustning skulle göra dem starka på nytt.[151]

Enligt Jens Ljunggren sågs det manliga under 1800-talet inte som en angelägenhet på en individuell nivå för varje enskild svensk man, utan som ett kollektivt nationellt problem: ”Det var den svenska nationens tillstånd som tolkades i termer av maskulinitet. […] Pedagogiska kroppsövningar skulle användas för att lösa ett nationellt problem genom att förlika mannen som krigare med mannen som civil medborgare.”[152] Föreställningar om den manligt konnoterade strävan efter självförverkligandet i striden går här samman med det nationella på ett mycket talande sätt i ett påtaglig kroppsligt sammanhang.

Den patriotiska retoriken gick i manlighetens tecken. Offervilja, mod och handlingskraft var honnörsord i det manliga ideal som utformades vid denna tid. Kroppen skulle härdas för att kunna utsättas för de prövningar och uppoffringar som krävdes för fosterlandet. Beväringsreformen 1901 visar den nationella sammanhållningens både pragmatiska och ideologiska sida, och det fanns en strävan att fostra goda samhällsmedborgare såväl psykiskt som fysiskt.[153] Den helgjutne svenske mannen var en person som tog ansvar för sin familj och sitt land, och fysiskt tuktade lättja och förslappning och fullgjorde en patriotisk pliktkänsla. Med andra ord betraktades kroppsliga påfrestningar och utmaningar som danande för den själsliga utvecklingen. Attityderna till gymnastik förändrades dock från mitten av 1800-talet. Gymnastiken växte fram i samband med att man började tala om kroppens och sjä-

[150] Mosse skriver: ”The linkage of body and soul was solidified and sharpened by the role that medicine played in designating and defining the so-called outsider. Medicine made its contribution to the construction of modern masculinity through its assertion that a healthy mind and a healthy body are inseparable, a view whose function parallels that which gymnastics and physical exercise fulfilled in sculpting the male body”. (Mosse 1996, s. 60.)
[151] Ekström 1997, s. 43.
[152] Ljunggren 1998, s. 126.
[153] Beväringsreformen var ett led i denna strävan. Medvetenheten om samtliga medborgares skyldighet att delta i landets försvar och allmänna beväringsmöten kompletterad med fysisk fostran i skolan skulle inte bara skapa en aktiv vilja att uppfylla en viss lagstadgad skyldighet utan i förlängningen också underbygga samhällsstabiliteten i allmänhet och sprida nationell hänförelse över hela landet. (Ibid., s. 126.)

lens harmoni och ömsesidiga påverkan. Själslig balans kunde uppnås genom kroppsliga övningar samtidigt som kroppen utgjorde en spegel för det själsliga välbefinnandet. Per Henrik Ling, den svenska gymnastikens förgrundsfigur, underströk betydelsen av socialt och moraliskt ansvar samt harmoni, och varnade för tävlingsinriktade tendenser i gymnastiken. Mot sekelskiftet utvecklades dock den tävlingsinriktade dimensionen av gymnastiken och synen på kroppen blev mer aggressiv.[154]

I det tidiga 1900-talet förenades gymnastik och sång. Leif Jonsson visar att dessa båda nationella aktiviteter följdes åt i den olympiska tanken då körsång införlivades i tävlingsritualen. Det nationella innehållets kroppsliga betydelse i manskörssången framstår som tydligast i dess klangideal. Jonsson beskriver hur man i den speciella manskörsklangen tyckte sig höra stålets klang som skulle påminna om den nya svenska industrinationen, eller det patriotiska lejonets rytande i sånger som kallades ”rythymner”.[155] Manskörens nationella genus och kroppslighet är i det här fallet talande.

Nationen som kvinnlig, moderlig och utsatt för hot har avbildats i konstnärliga uttryck både i bild och i skrift.[156] Nagel historiserar maskulinitetens och femininitetens olika roller i det nationella tänkandet och lyfter fram skillnaden mellan den manliga och kvinnliga sfären i nationskonstruktionen. Män och kvinnor tilldelas motsatta men kompletterande roller i den heteronormativa familj som utgör modell för nationen. Det engelska ordet ”manhood”, som används av Nagel, betyder inte bara manlighet utan även mandom, mannaålder och manlig mognad. Kvinnan tilldelas moderskapets roll och framställs som det förkroppsligade hemmet.[157] De aktiva respektive passiva implikationerna är också tydliga genom att mannen utses som den försvarande i motsats till kvinnan som den försvarade.

Nagel konstaterar också att jargongen i krig har en sexualiserad sida som är starkt knuten till makt. För det första finns kopplingen mellan stridens kraftansträngningar och mannens könsdrift i en rent anatomisk och fysiologisk bemärkelse. För det andra är bilden av fienden eller den andre sexualiserad i form av impotenta män, feminina män eller promiskuösa kvinnor. För det tredje är den sexuella metaforiken inskriven i erövrandet av territoriet. Vapen som missiler och raketer blir en symbolisk förlängning av den penetrerande militära manliga makten.[158] Den nationalistiska krigsretoriken understryker ytterligare likheterna mellan den kvinnliga kroppens anatomi och erövrandet av en nations gränser.[159] Även om Nagel framför allt hänvisar till

[154] Ljunggren 1998, s. 139 ff.
[155] Leif Jonsson, *Ljusets riddarvakt. 1800-talets studentsång utövad som offentlig samhällskonst* [diss. Uppsala], Stockholm 1990 (Acta Universitatis Upsaliensis: Studio musicologica Upsaliensia, Nova series, 11), s. 20 ff.
[156] Se Williams 2002, s. 22.
[157] Nagel 2005, s. 397.
[158] Ibid., s. 407. Se även Jonas Liliequist, ”Från niding till sprätt”, *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, red. Anne Marie Berggren, Uppsala 1999 (Rapport 99:4), s. 74.
[159] Edgren 1996, s. 240 .

mer samtida krigshändelser talar hon om den moderna manlighetens utformning från sent 1800-tal och framåt. I den allt mer aggressiva nationalism som utvecklades runt sekelskiftet 1900 kom ”maskulina” dygder som virilitet, styrka och handlingskraft också att bli nationella dygder.[160]

Den starka kopplingen mellan nation och kön visas också i Karen Hagemanns undersökning av det preussiska samhället i det tidiga 1800-talet. För det första knöts begreppen folk och nation till varandra i den tyska nationella identiten där också språk, tradition och historia bakades in. Detta kan också ses som en reaktion på kriget mot Napoleon där det franska målades ut som motsatsen till de tyska dygderna. För det andra knöts en stridbar manlighet till medborgarskap och medborgerliga rättigheter i och med värnplikten som berörde alla män. Detta medförde också att kvinnor uteslöts ur det manligt konnoterade medborgarskapet och tillskrevs en ”naturlig” roll som maka och mor. Den komplementära synen på könen var ett axiom i det preussiska samhället. Kvinnan hade dock en viktig nationell uppgift som analogin mellan nationens och familjens uppbyggnad visar. Kungens/faderns och drottningens/moderns förhållande till folket/barnen sågs som stabiliserande för samhället och staten i den metafor där familjen var nationens ”barnkammare”.[161]

Det moderna samhällets nya och snabbt föränderliga ansikte gav också upphov till ett behov av fasta konturer. Michael Kane spinner vidare på denna tanke som så många modernitetsforskare före honom har utvecklat, men anlägger ett genusperspektiv på den moderna erfarenheten. Sekelskiftesmannens ångest inför den moderna erfarenhetens värdeupplösning resulterade i skarpare gränsdragningar kring mannen och det manliga. Det blev således allt viktigare att precisera vad som var manligt och vad som inte var det, vad som var ont och gott, vårt och deras: ”The common response across Europe to such perceived threats was a renewed emphasis on loyalty to and identification with the nation-state or empire as the ultimate guarantor of identity, and of *masculine* identity in particular, in this modern world of flux”.[162] Margaretha Fahlgren ger en liknande bild av den manliga sekelskiftesförfattarens erfarenhet av det moderna. Hon lyfter fram Lidman och Sigfrid Siwertz som exempel på författare som förknippade modernitetsupplevelsen med det kvinnliga, och menar att den manliga bilden av kvinnan som ”hotande fantasm” säger mer om mannen än den samtida kvinnan: ”Själva modernitetsupplevelsen blir därför könsbestämd”.[163]

---

[160] Nagel 2005, s. 406.
[161] Hagemann 2000, s. 179 ff.
[162] Michael Kane, *Modern Men. Mapping Masculinity in English and German Literature 1880–1930*, London 1999, s. 120 f. Se även Tjeders diskussion om den borgerliga manligheten som just ”skör”. (Tjeder 2006)
[163] Margaretha Fahlgren, ”Genus och modernitet i det litterära sekelskiftet”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1997:2, s. 39.

Nationen som organism

Kroppen som ett mikrokosmos har genom historien varit en populär symbol för att gestalta hur världen är befattad. Karin Johannisson beskriver kroppen som ett ”bärande metaforiskt system”.[164] Under 1600-talet utformades tanken om likheterna mellan samhället och kroppen. Johannisson beskriver anatomin som en akt för att förstå det mänskliga. Det mänskliga livets olika dimensioner från det gudomliga till det mänskliga sociala livet fanns att beskåda i den dissekerade kroppen. Metaforens verkningseffekt blir med andra ord tydlig i anatomins idéhistoria där den makrokosmiska samhällskroppen återspeglades i den mikrokosmiska människokroppen.[165] Kroppen erbjöd dels en pedagogisk modell för förståelsen för relationen mellan del och helhet, dels gav den ett konkret språk åt begrepp som kunde användas för att förklara sunda och osunda beteenden och fenomen i samhället.[166] Att man några sekler senare, under 1800- och 1900-talet, föreställde sig att gymnastiska övningar och fysisk aktivitet kunde fostra den nationella andan var därmed en förlängning av det metaforiska tänkandet kring kroppen. I solkulten, i idéerna bakom de olympiska spelen och i den nya svenska turiströrelsens naturintresse gestaltades den syntetiska filosofin om en sund själ i en sund kropp.

I det nationalistiska 1800- och 1900-talet var bilden av nationen som kvinnlig populär. Symboler som Moder Svea, Marianne och Germania är allmänt kända. Verner von Heidenstam skildrar Sverige som kvinnligt i dikten ”Den sovande systern” från 1889 och som ett barn i dikten ”Pingstnatten” från samma år.[167] Båda dikterna är exempel på det kroppsliga tänkandet kring nationen. I ”Pingstnatten” gestaltar barndomen framtiden och med den en förhoppning om väckelse och nya, friska krafter. Kulturell nedgång och uppgång skrivs i detta exempel in i människans naturliga livscykel. Barnet är dock inte kvinnligt utan Heidenstam avslutar dikten med: ”Till man skall barnet växa!”.[168]

Den organiska synen på nationen omfamnades och formulerades i början av 1900-talet av bland andra unghögerns företrädare Rudolf Kjellén och Emigrationsutredningens ledare Gustav Sundbärg. Patrik Hall härleder den organiska tanken till den nationalromantiska filosofin och beskriver de rörelser som anammade denna syn på nationen som ”aggressiva”. Hall lyfter fram

[164] Johannisson 1997, s. 11.
[165] Ibid., se kapitlet ”Den anatomiska teatern”, s. 19 ff.
[166] Ibid., s. 58.
[167] Björck 1946, s. 22, s. 75.
[168] Ibid., s. 75. Björck gör även en poäng av att Heidenstams nationalistiska intresse handlade om en önskan om en nationell estetisk förnyelse fri från utländska influenser. Ahlund diskuterar en liknande tematik i sin analys av Malmbergs dikt ”Sång från berget”. (Ahlund 2007, s. 246 ff.)

unghögerrörelsen som svenskt exempel.[169] Han menar att under senare delen av 1800-talet uppstod en ”integrativ nationalism” bland de mer extrema nationalisterna. Den integrativa nationalismen satte den nationella enheten främst, till skillnad från ett särskiljande mellan de olika delarna som en nation tänktes utgöras av. Kjelléns beskrivning lyder:

> Han [staten] är öfverhufvud intet afslutadt, intet stillastående. Han hör icke till den oorganiska naturen. Han är ett *lif*, som rör sig, verkar, handlar inåt och utåt. Han arbetar ständigt på att utveckla sin organisation. Han utöfvar hvardaglig verksamhet inom denna organisations ram. Han sträfvar oaflåtligt att realisera de utvecklingsmöjligheter, som folkanlag och geografisk miljö erbjuda, och att öfvervinna de begränsningar som härflyta ur samma faktorer. Han kommer härigenom i oaflåtlig beröring med statsväsen, i handel och vandel, i godo och ondo. Han är, likt privatindividen, ställd i en kamp för tillvaron, som absorberar en stor del af hans krafter och åstadkommer en oaflåtlig beröring med andra starkare eller svagare, friktion med omgifningen.[170]

Staten var summan av delarna, men också mer än de enskilda delarna. Den var ett levande väsen och som en individ antogs staten behöva kämpa för sin existens. Politiseringen av ”emigrationsproblemet” uppvisar många exempel på den kroppsliga metaforiken som användes av samtliga politiska läger.[171] Denna problematik kom också till uttryck i konstnärlig form, vilket Claes Ahlund lyfter fram i diskussionen om den kroppsliga dimensionen i dikter om det nationella där emigrationen liknas vid en ”nationell blodförlust”. Han påpekar att kroppslig metaforik även fanns i en äldre generation diktares bildspråk, som till exempel i Carl Snoilskys dikt ”Emigrationen” från 1883.[172]

Det finns en påtaglig kroppslighet i episoden där Thure-Gabriels militära erfarenheter skildras. Som jag nämner ovan fanns det ett ökat intresse för kroppen, för gymnastik, sport och annan fysisk verksamhet i det tidiga 1900-talet. I scoutrörelsen som grundades i England i början av seklet kombinerades fysisk träning i det fria med patriotism. Att vistas i naturen, att ägna sig åt fjällturism och annat var populärt.[173] I romanen vävs klassaspekten in i det

---

[169] Patrik Hall, *Den svenskaste historien*, Stockholm 2000, s. 204 f. Se även Saxlund 1975, s. 11.

[170] Rudolf Kjellén, ”Politiken som vetenskap”, *Göteborgs Aftonblad*, 22 och 26 mars 1901, citerat efter Kjellén, *Staten som lifsform*, Stockholm 1916, s. 188.

[171] Hall 2000, s. 198 ff., s. 248 och s. 226 ff. Även om Kjelléns och Sundbärgs hållningar gentemot det nationella inte bör uppfattas som identiska så finns det några gemensamma drag, som till exempel att de båda såg en stor brist i det svenska folklynnet – nämligen avsaknaden av nationell samhörighetskänsla. Hall beskriver Sundbärgs *Det svenska folklynnet*, en bilaga till Emigrationsutredningen, som publicerades som bok 1911, som en slags sjukdomsdiagnostik av Sverige. (Ibid., s. 250.)

[172] Ahlund 2007, s. 247 f.

[173] Scoutrörelsens utveckling och patriotism undersöks av Charles Degrotte Eby i *The Road to Armageddon. The Martial Spirit in English Popular Literature, 1870–1914*, London 1987. Inställningen till friluftsliv i Sverige diskuteras hos Eskilsson 1996.

kroppsliga och i det nationella i Thure-Gabriels förhållande till sin trupp. Fosterlandskärleken som försonande över klassgränserna var ett motiv som bland annat förekom i den nationalistiska kampdiktningen.[174] Det militära sammanhangets förbrödring och alla mäns beredskap att offras för ett högre ändamål, det vill säga fosterlandet, är också något som Hagemann lyfter fram som ett utmärkande drag i det preussiska samhället.[175]

I romanen har Thure-Gabriel fått på sin lott det mest svårskötta beväringskompaniet, som till största delen består av värnpliktiga från den närliggande fabriksstaden. ”Socialistbusarna” (TS, 143) tuktas och omformas av militärlivets disciplin och fogar sig så småningom efter Thure-Gabriels order.

> Den höga kragen i vapenrocken blef den andra faktorn i omvändelsen. Den hindrade hufvudet att hänga på sned och tvingade kroppen att iakttaga hållningen, den blef en ständig påminnelse om disciplinens band och verkade utifrån och inåt på själens hållning. [---]
>
> Det bestämt indelade dygnet, det ansträngande men hälsofulla arbetet, som rätade lemmarna och lät så många öfver maskin och verktyg krökta kroppar blifva spänstiga och raka. (TS, 145 f.)

Det är inte endast deras revolutionära idéer som gallras ut utan även deras kroppar går igenom en förvandling på grund av den militära disciplinen. Claes Ekenstam belyser liknande tankegångar hos Sven Hedin när han i *Ett varningsord* från 1912 argumenterar för utökad värnplikt. I Hedins retoriska strategi associeras en disciplinerad och hård manlighet med hans krav på en utökning av försvaret och socialism med omanlighet och olydnad. Beskrivningen av de i Hedins ordval ”kutryggige ynglingarna” som genom militärexercisen förvandlas till ”rakryggade ungdomar” eller utvecklingen från ”drumlar till gentlemän” visar på samma föreställningar om den nationella tankens konkreta påverkan över den manliga fysiska kroppen. Ekenstam drar slutsatsen att ”samtidens ideologiska motsättningar [handlar] också om en kamp mellan olika mansideal”.[176]

Bilden av soldatens hållning som påverkas av vapenrocken, som äter sig ”utifrån och inåt”, bygger på föreställningen om sambandet mellan kropp och själ. Kropparna förändras genom yttre påverkan, i form av uniformen och militärövningarna, och skapar därmed den svenska identiteten och nationella samhörigheten. Den kroppsliga metaforiken finns också i skildringen av Thure-Gabriel. Den militära erfarenheten framställs som mycket positiv för Thure-Gabriels manliga utveckling både ur ett fysiskt och psykiskt perspektiv. ”Hans kropp är endast en naturlig dräkt för hans själ och hans vilja. Han rör sig med en omedveten värdighet och säkerhet, som inger respekt,

[174] Ahlund 2007, s. 53 f.
[175] Hagemann 2000, s. 195.
[176] Ekenstam 2000, s. 82 f.

hans ansikte har på en gång blifvit fylligare och fastare" (TS, 177 f.). I detta citat finns flera komponenter av den integrativa nationalismen som Hall lyfter fram. Dels beskrivs kroppen som en yttre och naturlig gräns för den själsliga dimensionen av människan. Dels kan sammankopplingen mellan kroppen och själen ses som ett uttryck för behovet av att vara i samklang med det andliga. Detta är symptomatiskt för den integrativa nationalismens geopolitiska synsätt. Hall menar att det organiska tänkandet skönjs i formuleringar som nödvändigheten av att "avrunda sig mot yttervärlden", "naturliga gränser", "organismens överlevnad" och "livsintressen".[177] Betoningen på gränsdragning överensstämmer också med Kjelléns synsätt i vilket fundamentet för nationens existens förknippades med ägandet av ett territorium.[178] Det kroppsliga metaforiska tänkandet understryks ytterligare av att det är en "dräkt" som inringar och avgränsar den själsliga viljan. Ansiktsdragen har också getts tydligare gränser genom deras "fylligare" och "fastare" form och är på så vis märkt av nationell ideologi. Thure-Gabriels profil och stålfjäderslika karaktär illustrerar den syntetiserande föreställningen om människans kroppsliga och själsliga egenskaper.[179]

> Det ligger en marmorren stränghet öfver dess profil, det är som om alla dess linjer har blifvit klarare och hårdare, men en hårdhet som har stålfjäderns spänstiga smidighet. Sådan är Thure-Gabriel också: hans själ är en spänd stålfjäder, kraften som hvilar i sig själf. (TS, 178)

De nationella idealens retorik hämtas alltså från naturen och landskapet. Som vi har sett skrivs dessa material också in i de kroppar som gestaltas i romanen. I *Stensborg* finns det ett släktskap mellan gårdens omgivande landskap med det karaktäristiska Stensberget och Johans kropp som avtecknar sig mot omgivningen. (S, 229) I *Thure-Gabriel Silfverstråhl* finns stålet, eller rättare sagt stålfjädern, som främsta kännetecken för Thure-Gabriels kropp och marmorn för hans ansikte. Den nya svenska industrinationen symboliserades av stålet i vissa patriotiskt färgade kulturyttringar, som till exempel den manliga körsången. Det är dock inte enbart den svenske mannens kropp som beskrivs genom materialens egenskaper, utan även beskrivningen av den nationella folksjälen som färgats av sekelskifteshistorikernas göticism.[180] När Thure-Gabriels beväring och hemlige vän ungsocialisten Samuelsson, även kallad "Sliparen", dör i en olycka under en fältövning låter han resa en sten vid graven: "Thure-Gabriel hade först tänkt den utförd i marmor, men granitblocket tilltalade honom mer, ett grått, grofhugget granitblock" (TS, 205).

---

[177] Hall 2000, s. 198 ff.
[178] Saxlund 1975, s. 7.
[179] "The fit body, well sculpted, was to balance the intellect, and such a balance was thought to be a prerequisite for the proper moral as well as physical comportement". (Mosse 1996, s. 40.) Se även Johannisson 1984, s. 71.
[180] Hall lyfter fram den romantiska synen på den ordkarge vikingen som en handlingens och en dådets man. (Hall 2000, s. 180 ff.)

Här jämförs marmor med den inhemska graniten. Det är också graniten som väljs som lämpligast för att pryda folksjälens grav. Den avlidne soldaten beskrivs i följande ordalag: ”I honom hade folksjälen tagit gestalt, tycktes det Thure-Gabriel, allt det manligt tysta och inbundet hårda i nationens lynne hade tagit mandom i honom, och han, den ständigt missnöjde, som deklamerat stora fraser, hade i handlingens ögonblick blifvit en ordkarg hjälte” (TS, 206).

Nationalismen slår ut i full blom i slutet av *Thure-Gabriel Silfverståhl* när huvudpersonen rannsakar sig själv på släktgodset Stensborg. För Thure-Gabriel blir resan till Stensborg en pilgrimsfärd in i historien och ett avstamp för hans förestående resa till Amerika. Berättartekniskt används samma rumsliga scenario som i *Stensborg* för att foga samman olika temporala skikt i romanens händelsekedja. Historien och framtiden möts i ett nu på en viss geografisk plats vars miljö utsmyckas med tung symbolik. Thure-Gabriel sitter på toppen av det väldiga berget i närheten av gården och blickar ut över nejden. Detta ger i sin tur upphov till funderingar kring släktens förfäder och deras gärningar. Nostalgiskt fantiserar han om förfädernas arbete med jorden, hur de har fortplantat sig och arbetat på sina åkrar:

> De hade plikttroget fyllt det korta lifvets många år med värdigt innehåll. De hade burit sina bekymmer som män och sin glädje som män, födt barn till världen, fostradt dem och dött. De hade tjänat jorden, och jorden hade gifvit dem lifvets lycka och dödens ro. (TS, 330)

Thure-Gabriels närmaste förfäder, de som har övergivit det traditionella brukandet av jorden för ett liv i staden har ”vanvårdat arfvet och glömt sina plikter” och ”lefvat hemlösa i de stora städerna” (TS, 331).[181] I framställningen visas en romantiserad syn på bonden och en cyklisk syn på tillvaron vilket stämmer väl överens med en konservativ idealbild av bonden och lantlivet.[182] Som vi har sett lanseras bonden som nationell förebild i *Stensborg*. Thure-Gabriels beundran inför Johans handling leder honom också till ett avståndstagande från faderns egoistiska och driftsbaserade manlighet. Den civilisationskritiska dimensionen i bilden av bonden blir bekönad då de dygder han tillskrivs är att vara av naturen hårt prövad men av civilisationen oförstörd man, till skillnad från stadens degenererade och feminiserade män. Ann-Catrin Östman framhåller även i sin uppsats om bonden att denne var en del av det tidiga 1900-talets remaskulinisering som var starkt präglad av

[181] Johannisson visar i en artikel om natursynen i sent 1800-tal att det fanns vissa motiv som gav naturen en särställning i människans existens. Splittringen mellan land och stad speglades bland annat i synen på naturens läkande verkan. Förvisso befann sig människan i kamp med naturen men denna upplevelse gav också en mer hel personlighet tillbaka. I civilisationen blev människan splittrad, i naturen blev hon hel. Motiv i litteratur och bildkonst, som den ensamme vandraren, visar detta liksom fenomen som alpinism och fjällturism. (Johannisson 1984, s. 70 f.)

[182] Saxlund 1975, s. 7.

urbaniseringsrädsla och rastänkande. Det tidiga 1900-talets bild av bonden innehöll således en implicit civilisationskritik som bidrog till att förankra manligheten i landets jordmån.[183]

Thure-Gabriels insikter om sitt liv och sina kommande handlingar skildras i uppenbarelseliknande ordalag. Hans geografiska placering uppe på berget är talande för det distanserade perspektiv han får på både det konkreta framför hans ögon, det vill säga landskapet, men också släktförbindelserna och släkthistorien. Det förflutna talar till honom samtidigt som framtiden anas genom följande förebud:

> Nu var tiden inne att visa, det han ej var en viljelös drömmare, utan en handlingens utvalde.
>
> Thure-Gabriel hade rest sig och blifvit stående med en visionär blick utöfver den hvilande, tysta slätten och dess gårdar.
>
> Där blef ett fönster ljust på Stensborg. Det var Klara som tände i stora gafvelrummet.
>
> Ett väldigt stjärnskott gick i en brinnande strimma öfver hvalvet – från öster mot väster.
>
> Thure-Gabriel följde det med blicken.
>
> Västerut.
>
> Han sade ordet kort, som en befallning eller ett fältrop, och började snabbt stiga nedför berget. (TS, 339)[184]

Denna passage är full av manligt kodade ord som visar handlingskraft, vilja och krigiskhet. Klaras roll är dock kanske det mest symbolmättade i texten. Ljuset som tänds på den gamla släktgården förebådar Thure-Gabriels resa till Amerika samtidigt som det förflutna och det framtida knyts samman i hennes graviditet. Thure-Gabriel liknas vid Klara, men då som en mor åt fosterländska handlingar: ”Som Klara med barnet i sitt sköte bär hoppet om förnyelse och glömska, så skall ur hans handlingar denna kväll födas ett nytt lif och en ny framtid åt honom själf och ätten” (TS, 341). Graviditeten som nationell metafor kan förefalla paradoxal med tanke på den starkt manliga bilden av Thure-Gabriel som har hamrats in. Denna glidning från att vara genuint manlig till att förkroppsliga något strikt förbehållet kvinnor, som graviditet och moderskap i det här fallet, är ett återkommande drag hos Thure-Gabriel och det sammanfaller alltid med uttryck för starka upplevelser av nationen.

---

[183] Östman 2006, s. 84 f.

[184] Lundberg visar i sina analyser att Lidman i sina lyriska verk använder stjärnan som vägvisare. (Johan Lundberg, *En evighet i rummets former gjuten. Dekadenta och symbolistiska inslag i Sven Lidmans, Anders Österlings och Sigfrid Siwertz lyrik 1904–1907*, Stockholm/Stehag 2000, s. 54.) Se även Patrik Steorns diskussion om män som blickar ut från högt belägna platser som vanligt motiv i bildkonsten. (Patrik Steorn, *Nakna män. Maskulinitet och kreativitet i svensk bildkultur 1900–1915*, Stockholm 2006, s. 48.)

Handlingens genus

Jag visar i diskussionen om den manliga subjektsprocessen i *Stensborg* att handlingsförmågan är en viktig egenskap att förvärva i utvecklingen av en önskvärd manlighet. Anslaget i *Thure-Gabriel Silfverstååhl* börjar många år och några generationer före huvudpersonens födelse. Syftet med detta är att beskriva hans förfaders psykiska och fysiska läggning som sedan går i arv till Thure-Gabriels far. Flera av de Silfverstååhlska männen beskrivs som livsnjutare, stiliga kvinnokarlar och balanserande på gränsen till det oanständiga. Thure-Gabriels farfar var i sin ungdom löjtnant i flottan och det berättas att han var en njutningsvarelse utan moraliska betänkligheter överhuvudtaget. Han tolkade Guds ord om att ”besinna livets dyra ögonblick” (TS, 10) som en uppmaning att frikostigt ta för sig av mat, kvinnor och andra sinnliga nöjen.

> För sig själf och kamraterna erkände han utan samvetsförbråelse och med välbehag, som fysisk mättnad och friskhet skänka, att han i land förde ett fullkomligt ”okristligt” lif. Det var för lite att säga ”hedniskt” och för mycket att kalla det ”svinaktigt” eller ”oanständigt”, då han aldrig berusade sig med alkohol och troget fyllde sina mångahanda plikter ombord, utan slarf och slapphet. (TS, 8 f.)

I Silfverstååhlsviten uppvisas en viss svaghet för denna manliga typ som frejdigt lever om men som ändå håller sig inom gränserna för en karaktärsfast manlighet. Episoden om Thure-Gabriels farfar och far är goda exempel på detta. De är njutningsmänniskor som också förstår att utnyttja situationen, bland annat genom väl valda äktenskapliga allianser som delvis bygger deras yrkeskarriärer. Blodsband och börd spelar således fortfarande en viss roll för dessa män. Samtidigt är de utan tvekan mycket manliga, inte ett uns av ”aristokratisk” feminisering finns i deras personligheter. Den unge löjtnanten balanserar på gränsen mellan det respektabla och dess motsats samtidigt som han tadellöst sköter sina plikter. Han frossar i sina passioner precis så mycket att han inte kan anklagas för att bli ett djur – han behåller helt enkelt kontrollen. Hans livssfär har också delats upp i profession och privatliv. Utsvävelserna utspelar sig dessutom i hans ungdomsår.[185] Den adliga härkomsten är dock ett riskmoment. De manliga huvudpersonernas benägenhet att försjunka i introspektion och passivitet är en egenskap som härleds till det adliga arvet.

I motsats till farfadern och fadern beskrivs Thure-Gabriels moder som djupt präglad av den urgamla, kultiverade och boklärda adel hon härstammar från. Makens otrohet leder slutligen till skilsmässa. Thure-Gabriels uppväxt

[185] Tjeder 2006, s. 65 och s. 68. Ynglingaåren sågs som en tid då manligheten danades, då den unge mannen prövades och lidelserna också var som starkast. Alla manliga huvudpersoner i Silfverstååhlsviten är unga män ”på tröskeln till mandomen”, som andra kapitlet i *Thure-Gabriel Silfverstååhl* lyder.

blir kluven. Han slits mellan kärleken till modern och beundran för fadern samtidigt som han lider av styvmoderns elaka kommentarer och avundsjuka på Thure-Gabriels självklara roll i familjen Silfverstråhl. Dels finns den inre splittringen i hans genetiska arv som vi har sett i oförenligheten mellan den lågadliga uppkomlingen och den urgamla adeln, dels har stridigheterna och disharmonin i hans uppväxtmiljö lämnat honom utan inre stabilitet, alltid efterforskande andras åsikter och viljor, ständigt beredvillig att anpassa sig. (TS, 109)

Thure-Gabriel är således en splittrad person. Hans atletiska yttre motsvarar inte hans inre som snarare präglas av tveksamhet och osäkerhet. Hans handlingar kommer av sig, och då han lyckas göra en insats förringas denna i ett senare skede. Förvisso visar han både prov på styrka och mod under den militära tiden, men i skildringen av kriget och den sittande monarkens feghet blir militärövningarna tomma gester.[186] Det sista kraftprovet på själslig övertygelse är kungamordet, men även i denna handling tvekar han och faller tillbaka. Thure-Gabriel ser på sig själv som en misslyckad människa. När han anländer till Stensborg har han misslyckats med att leva upp till bilden av en handlingskraftig man och det enda som återstår är självförakt.

> Själf lefde Thure-Gabriel nu i förnedringens tillstånd, och det var honom ingen tröst att andra voro sämre.
>
> Hur hade inte åren blekt hans blod, gjort honom tarfligare och obetydligare: lifvet hade icke begagnat honom och han hade själf ej kunnat begagna sitt lif till något.
>
> Han var en lyxpjäs i tillvaron – en öfverflödsartikel – en onödig drönare, som leddes vid sig själf och andra.
>
> Han var ingenting – han verkade ingenting. [---]
>
> Det var något sjukt i hans själ – en svag punkt i hans vilja – något som var dödt inom honom och som hotade att sprida död och förruttnelse till de ännu friska delarna af hans jag.
>
> Fann han icke snart botemedlet, så skulle han gå förlorad för sig själf. (TS, 316 ff.)

Passagen ovan är illustrativ för hur människans själsliga tillstånd gavs kroppsliga sjukdomstecken. Att vansläktas, att degenereras, att inte bli en duglig Silfverstråhl är ett orosmoment för såväl huvudpersonen i *Stensborg* som i *Thure-Gabriel Silfverstråhl*. Viljans filosofi är intimt sammanlänkat med handlingens politik. Thure-Gabriels moraliska dilemma är att inte kunna få utlopp för sin inre vilja: Viljan måste finna ett utlopp, annars sprids rötan i organismen.

[186] Om unghögerns reaktioner inför unionsupplösningen 1905 se Ingemar Wizelius, ”Storstrejken och litteraturen. Några konturer”, *Tiden* 1940:1. Se även Nils Elvander, *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922*, Uppsala 1961 (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, XLI), s. 185 ff.

Nils Elvander menar att sådana tankar om handlingen fanns hos ideologer som Kjellén redan under 1890-talet. Sammankopplad med idén om handling och aktivitet var en krigsförhärligande retorik där kriget sågs som ett medel för utveckling och således gavs ett egenvärde.[187] Den aktivistiska fantasin om viljans betydelse för mannen bör ses i förbindelse med både sekelskiftesnationalismens positiva bild av striden och den filosofiska vitalismen. Filosofen Max Scheler var en av många som såg på kriget som vitaliserande för nationen och som en möjlighet för nationen att slita sig ur ett dådlöst, handlingsfattigt, borgerligt liv. Kriget tog också fram en gemenskap överordnad det individuella. Om Schelers ståndpunkt skriver Svante Nordin: ”Kriget låter oss se döden och därmed vårt eget liv i dess helhet. Att våga livet blir i denna mening att vinna det.”[188] William Pfaff diskuterar i sina olika essäer om krigets lockelser bland andra Gabriele D’Annunzio, Ernst Jünger och T.E. Lawrence. Han menar att kriget dels erbjöd ett äventyr och ett uppbrott från det vardagliga, borgerliga livet, dels erbjöd den gemensamma saken och ansträngningen ett homosocialt lim och mellan-manlig förståelse.[189]

Mosse utgår från krigsveteranernas berättelser om kriget då han undersöker det kamratskap som uppstod i skyttegravarna och den förbrödring som skapades kring den gemensamma saken.[190] Han lyfter även fram Jüngers syn på striden som exempel på föreställningen om det förmanligande kriget. Mosse diskuterar föreställningen om kriget som ett tillfälle och en möjlighet för mannen att släppa fram den ”inre” krigaren:

> Rather, in his [Jüngers] view, war strips man down to his primordial instincts, enabling the best of men to fight not so much for a higher ideal as for discovery of their true nature as warriors. The general drift of his much-acclaimed wartime writings gave a heightened meaning to what it meant to be a man, a new found joy in struggle without mercy as part of the maturation of the individual. To be sure, the reaction to the war by the vast majority of soldiers was that they were simply doing their duty – “their bit”.[191]

I Mosses resonemang finns det två aspekter som är av särskilt intresse för min diskussion om handlingens politik. För det första är föreställningen om mannens inre kampvilja och behov av strid för att kunna utvecklas helt i linje med det sena 1800-talets socialdarwinism som präglade den moderna manlighetens ideal. För det andra är det tydligt att plikten var en stark drivkraft i offret för nationen.

---

[187] Elvander 1961, s. 259, s. 265 f. och s. 311.
[188] Svante Nordin, *Filosofernas krig. Den europeiska filosofin under första världskriget*, Nora 1998, s. 61. Se även Saxlunds diskussion om 1914 års idéer och kriget som något förädlande (Saxlund 1975, s. 10.) samt Saxlunds diskussion om Fredrik Böös beundran av kraft, vilja och den djärva och modiga handlingen. (Saxlund 1975, s. 41.)
[189] William Pfaff, *The Bullet’s Song. Romantic Violence and Utopia*, New York 2004, s. 105.
[190] Mosse 1996, s. 112.
[191] Ibid., s. 110.

Handlingskraften, hjältebragden, det mellan-manliga erkännandet, ordningen, disciplinen, asketismen och den starka betoningen på plikten är kopplad till den normativa manlighetens hegemoni i den nationalistiska ideologin, menar också Nagel.

> The culture of nationalism is constructed to emphasize and resonate with masculine cultural themes. Terms such as honor, patriotism, cowardice, bravery, and duty are hard to distinguish as either nationalistic or masculine because they seem so thoroughly tied both to the nation and to manhood. My point here is that the "microculture" of masculinity in everyday life articulates very well with the demands of nationalism, particularly its militaristic side.[192]

Dygder som självkontroll, mod och handlingskraft är tätt sammanbundna med manlighet. Handlingens politik blir således manlig *per se*. Ett exempel från lyriken som synliggör handlingens underliggande politik är K.G. Ossiannilssons dikt "Kriget" från 1904. Ahlund skriver i sin analys av dikten att bilden av kriget som "välgörande och vitaliserande" står klar och tydlig samtidigt som den ofta återkommande och konventionella bilden av freden som sömn understryker krigets aktivitet. Ahlund pekar på blixt och åskväder som grundläggande metaforer för kriget. I ovädret kan även stereotypa bilder av manlighet läsas in, det vill säga föreställningen om striden eller konflikten som urladdning, förlösande och utlösande. I dikten omtalas även "den manliga vreden" som ska elda kriget. [193]

Varför är det så svårt för Thure-Gabriel att handla? Aktiviteten måste vara nyttig, det måste finnas en mening med handlingen som ska vara en etisk plikt och ge en känsla av att tjäna något högre. Denna problematik diskuteras i samband med uppdagandet av Johan Silfverstååhls brottsliga agerande med den falska växeln. Handlingen väcker respekt hos Thure-Gabriel trots att det är ett brott som kan kasta skugga över det Silfverstååhlska namnet.[194] Men Johan sonar sitt brott i fängelset och har avsagt sig släktnamnet samtidigt som Thure-Gabriels far rasar över det skamliga dådet: "Den ende af hela familjen Silfverstååhl som ej burit sig åt som en bracka men handlat som en man – han satt nu i fängelse" (TS, 316). För Thure-Gabriel leder faderns raseriutbrott och okontrollerade ilska till att han ändrar sin tidigare bild av honom. För sonen framstår faderns beteende som opassande. Fadern beskrivs som en "ilsken dräng", som en underofficer utan självaktning och självbehärskning, som ett djur, en vilde och en "bracka". (TS, 301 ff.) Den handling som däremot framställs som manlig är den desperata sista utvägen för att rädda det som har gått i arv i generationer.

---

[192] Nagel 2005, s. 402.
[193] Ahlund 2007, s. 122 ff.
[194] "Det finns något i Johan Ståls handling som verkar som en maning och ett gifakt till Thure-Gabriel." (TS, 314)

Thure-Gabriels uppgörelse med fadern visar hur en hegemonisk maskulinitet befästs i ett reciprokt förhållande till andra maskuliniteter. I och med att fadern ger efter för ett uppförande som anses ligga under hans sociala rang mister han också en del av sin patriarkala auktoritet gentemot Thure-Gabriel. Thure-Gabriels manlighet framställs genom detta som bättre och ädlare.[195] Det är inte bara Thure-Gabriels manlighet som förstärks genom faderns beteende. Även Johans manlighet lyfts fram och befästs. Faderns detronisering innebär också en ersättning av en manlig idol med en annan och Thure-Gabriels beundran av fadern byts till en beundran av Johans manliga handlande.

Efter Sliparens död och Thure-Gabriels ”reträtt” vid det förestående kungamordet på Oscar II har Thure-Gabriel levt i en, enligt honom själv, meningslös tillvaro.

> Hans kropp hade haft det bra och trifts i världen, medan hans själ svultit och lidit nöd.
>
> Hvar han än såg i sitt lif – samma brist på jämvikt – samma oförenliga motsatser. […]
>
> Men öfver allt detta kaos hade hans vilja sväfvat som dufvan öfver vattnet spejande efter fast land.
>
> Hans vilja hade lefvat otillfredsställd med sin eviga och våldsamma hunger till bragd och storhet, till sanning och mandom. […]
>
> Endast en gång i sitt lif hade han känt sina stridiga tankar och stämningar i harmoni och lydnad under viljans bud. –
>
> Det var i handlingens ögonblick, de dagarna han drömde om sitt lifs stordåd – offret för fäderneslandet.
>
> I viljans segerstunder och handlingens ögonblick hade hans äkta människa lefvat och varit till. Allt annat hade varit en skuggas blodlösa tillvaro – ett lif i andra hand under andras vilja. (TS, 334 f.)

För det första är det tydligt att mannen inte kan leva under andras vilja, detta gör honom oväsentlig och osynlig, likt en skugga. För det andra återfinns här samma tanke på enhet som hos Kjellén. Den manliga organismen måste vara i jämvikt, eftersom en splittrad individ inte kan fånga och forma viljan. För det tredje är det endast i handlingen som viljan kan få utlopp. Det görs inte genom vilken handling som helst. Det är i ”offret för fäderneslandet” som viljan manifesteras och manligheten befästs.

[195] Hegemonisk maskulinitet är den praktik som legitimerar en patriarkal ordning vid en viss tid i ett visst samhälle. För att inte hamna i ett ensidigt betecknande av olika karaktärstyper menar Connell att det är viktigt att fokusera på genusrelationer mellan män, och att komma ihåg att det är maskuliniteten som håller upp en hegemonisk struktur. Connell diskuterar de sociala relationernas uppkomst och fortlevnad och understryker hegemonins *dynamiska* karaktär. Connell återkommer ständigt till att den hegemoniska positionen alltid kan ifrågasättas. (Connell 1995, s. 76 ff.)

Religiös symbolik och hjältetematik

Thure-Gabriel Silfverståhl bör läsas mot bakgrund av unionskrisen. Åsikter om det svenska kungahusets förflackning, den svenska militärens förslappning och det svenska folkets bekvämlighet tolkas av Thure-Gabriel som ett resultat av det senaste århundradets fred. Då unionsupplösningen är verklighet svallar de nationalistiska känslorna inom honom och han utgjuter sig över sin generations omanliga agerande:

> Men det är ju också en nationellt olycklig och vanlottad generation, som fått sona fädernas missgärningar. Dess föregångare äro ju barn till bankruttörerna från 1866 och fingo själfva göra cession 1895 på det lilla restlagret af nationella mandomskänslor. [---]
>
> De unga hade sålunda vuxit upp utan att någon uppfostran eller något i tidsandan sagt dem, att deras land hade uppgifter som sådant i världshistorien och världssammanhanget. De hade därför tidigt blifvit inriktade på sina respektive små karriärer och personliga intressen utan någon känsla af att de hade en uppgift i historien och som generation. Men nu hade hela landet väckts och yrvaket ropat på en ledare – en man. (TS, 137 f.)

Norrmännens utträde ur unionen beskrivs som ett ostraffat och ohämnat ”högförräderibrott” (TS, 140) och Thure-Gabriels besvikelse över svenskarnas passivitet är stor. I citatet ser vi också uppdelningen mellan stad och land. Thure-Gabriels bild av staden är att den kännetecknas av handel, kommers och tidningar med tomt tal snarare än av intresse för nationens försvarsfrågor. ”Ute” i landet däremot finns folket som fortfarande verkar bära på en nationell stolthet och nationalkänsla. Han efterlyser en ”man” som ska kunna ena den kluvna nationen och exemplen hämtas ur historien:

> Hvar fanns en Gustav Vasa, en Arvid Bernhard Horn, en Adlercreutz – hvar fanns öfver hufvud taget någon som förmådde något?
>
> Det fanns ingen – ingen man!
>
> Det fanns bara en klädeshandlare Ramsted [---] Ute i landet visste man, att det talet var en lögn, ord i luften: fattig som rik kände där gemensamt, men det var som alltid – de som kände starkast hade svårast för att tala, hade inga talartribuner och tidningar.
>
> Ute i landet lefde man i en stämning af hopplöshet och trots med näfvarna knutna bakom ryggen och en sista förhoppning: Vår dag kommer väl – och då. (TS, 140 ff.)

Åsa Linderborg lyfter fram några nationella hjältar ur historien som var politiskt laddade symboler kring sekelskiftet 1900 som Torgny lagman, Gustav Vasa och Karl XII. I den retoriska striden mellan de konservativa och socialdemokraterna användes historien som vapen: ”1910-talets kamp om symbolen Torgny lagman visar [också] att frågan om hans faktiska existens saknade egentligt intresse. Det handlade i första hand om att i kampen om hege-

moni mobilisera det symboliska kapital som historien utgör".[196] De historiska hjältar som Thure-Gabriel åberopar har alla varit betydelsefulla i nationens historia och inflytelserika som politiker.

Den skönlitterära gestaltningen av händelserna kring unionsupplösningen är färgad av sinnesstämningar som framkommer i Sven Lidmans dagböcker från den här tiden. Enligt Thorbjörn Lengborn kan *Thure-Gabriel Silfverstååhl* ses som "ett politiskt dokument".[197] Han menar att Lidmans frustration vid unionsupplösningen återkommer i romanens nationalism. Framför allt är dock romanen ett exempel på hur nationalistisk retorik kan slå över i religiös mysticism. I det svenska folkets rop efter en ledare blandas en kristen frälsartematik med genusbestämd, nationalistisk fatalism. Även Tyrgil Saxlunds läsning av Silfverstååhlsviten belyser Lidmans samtidskritiska hållning och följer en psykologiserande linje i vilken lidandetematiken är central.[198] Nils Elvander diskuterar lidandets betydelse och religiositeten i unghögerns livssyn. Genom lidande, prövning och härdande av viljan ska befolkningen utvecklas och den nationella självaktningen och självkänslan återvinnas. Elvander understryker också att retoriken kryddas med en kulturkritiskt färgad folkspykologi där ett "germanskt patos" ställs mot "romansk formkultur och esteticism".[199]

Att de manliga representanterna för släkten Silfverstååhl ska ses som en symbol för det svenska folket i allmänhet är uppenbart. I Kjelléns utvecklingsvision för nationen ingår en ceasarism, det vill säga en tro på en statsman och en stark ledare som lyssnar på folket.[200] Hos samtidens konservativa författare fanns en dyrkan av stora män och bragder och en tro på krigets nytta som stämmer väl överens med föreställningen om prövningens, lidandets och offrets roll för förnyad styrka. Heidenstam och Fredrik Böök ger uttryck åt sådana tankar.[201] På vänsterkanten finns K.G. Ossiannilssons uttalade ceasarism och krigsretorik.[202] Den kristne frälsaren och nationens räddare smälter samman i det politiska program som kommer till uttryck i *Thure-*

[196] Linderborg menar också att samma historiska person kunde användas för både högerns och vänsterns olika syften. Torgny lagman var en sådan historisk person vars symboliska innebörd anpassades efter behov. (Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000* [diss. Uppsala], Stockholm 2001, s. 274 och s. 303. Se även Ahlund 2007, s. 156.)
[197] Lengborn 1991B, s. 29.
[198] Saxlund knyter *Thure-Gabriel Silfverstååhl* till Kjellén och 1914 års idéer men går inte djupare in på föreställningen om hotet från det moderna samhället i sina analyser. Lidandets och offrets tematik löper som en tråd från den tidiga lyriken verken till de självbiografiska verken under 50-talet. (Saxlund 1975, s. 93.)
[199] Elvander 1961, s. 310 f. (Citaten är från en artikel av Kjellén från 1910 som Elvander diskuterar.)
[200] Saxlund 1975, s. 20. Se även Elvander 1961, s. 285 ff., om ceasarismens utveckling hos Kjellén.
[201] Saxlund 1975, s. 16 och s. 46 ff.
[202] Ahlund 2007, s. 140 ff.

Gabriel Silfverstååhl. I det kollektiva stridsruset blir Thure-Gabriel förenad med sin trupp och militärövningen beskrivs i extatiska ordalag:

> De rusa fram som galna, berusade af farten, af sina egna rop, af den fysiska maktkänsla som denna lavinlikt framrusande massa framkallar hos de springande. [---] Kraften var lössläppt och ville segra eller förintas – den var hans herre, och han kände att han endast var den främsta vågen i stormfloden. [---]
>
> Thure-Gabriel svänger sabeln, han ropar ett lefve, icke för konungen, endast för fäderneslandet. Hans karlar upprepa det, ursinniga, vilda af stolthet och själfberusad, hänsynslös kraft.
>
> Bredvid honom står ”sliparn”. Han är sällsynt blek, men det ligger en flammande, religiös hänförelse, en glans af hänryckning och offervillighet öfver hans ansiktsdrag.
>
> Thure-Gabriel tänker: hvad han är vacker – han vill säga det åt honom. (TS, 194 ff.)

Det är under denna militärövning som ”Sliparens” martyrium inträffar. Thure-Gabriel tolkar ”Sliparens” bleka och saliga ansikte som ett tecken på den fosterländska handlingens upphöjdhet. Thure-Gabriel blir senare kallad att närvara vid hans dödsbädd där den döende framställs som en hjälte. Thure-Gabriels sorg tar sig rent fysiska uttryck och den alternativa smärta han åsamkar sig genom att borra in naglarna i armarna för att lindra, eller ersätta, den smärta som vännens död orsakar förstärker den religiösa undertonen: ”Hela hans kropp skakar, och han borrar in naglarna i armarna för att ej jämra högt” (TS, 203). ”Sliparens” död och den plikt- och offerbetonade fosterlandskänsla som Thure-Gabriel drivs av blir en andlig upplevelse där fäderneslandet blir Gud och ”Sliparen” ett helgon.[203]

Det religiösa motivet är mycket uttalat i Silfverstååhlsviten men får en mer uttalat kristen ton i de senare romanerna *Carl Silfverstååhls upplefvelser* och *Tvedräktens barn*. I *Thure-Gabriel Silfverstååhl* blir den nationella offerdöden ett separat motiv. Inledningsvis lyfts den religiösa diskursens uttryck och former i det nationella sammanhanget upp. Magnus Rodell ser religionen som ”en reservoar av symboler och uttryck” som var gångbara i de nationalistiska procedurerna kring statyinvigningarna, där också offerdöden och hjältemotivet var viktiga beståndsdelar.[204]

Thure-Gabriels mysticism framställs som en uppmaning att ge sig hän åt något högre bortom de personliga intressena: ”Inför begreppet fäderneslandet och dess ära blef Thure-Gabriel en visionär, som lefde i en drömvärld, en svärmare, som med hela sin instinkt trådde till offret och martyrskapet med en passionerad och olycklig naturs våldsamma behof att glömma sig själf och få gå upp i något högre” (TS, 207). Citatet illustrerar det Mosse skriver

[203] En annan inflytelserik tänkare i den konservativa ideologin var Vitalis Norström. Lidandet och plikten framhävs som viktiga för människans moraliska hållning. Elvander påpekar även religionens betydelse i anslutning till Norströms idéer. (Elvander 1961, s. 319.)
[204] Rodell 2002, s. 224.

om nationalismen som möjlighet att uppgå i den för nationen självuppoffrande manligheten: ”Pain and suffering combined with the will to sacrifice counted toward an education in manliness.”[205]

Manligheten vidgas

Vid ett flertal tillfällen är Thure-Gabriels känslosamhet påfallande feminin till sin karaktär, som till exempel inför nationen när uppgifterna om den förestående konflikten med Norge har nått regementet och mobilisering kan vara aktuellt. ”Thure-Gabriel har i skymundan af ett träd sökt bringa ansiktet i behärskning. Han känner ej ens någon glädje längre åt sina känslors spontana ström – så hårdt och pinande stinga de i hans hjärta.” (TS, 142) I en uppsats om känslouttryck och manlighet skriver Claes Ekenstam att man under den oscarianska eran såg gråten som ett uttryck för individers överdrivna självcentrering.[206] Thure-Gabriels oförmåga att handla, hans grubblerier och identitetssökande kan tolkas som ett symptom på en inre splittring som undergräver hans manlighet. Intressant att notera här är en stark erotisk laddning som kommer till uttryck mellan Thure-Gabriel och hans trupp, formulerad i termer av manligt och kvinnligt.

> Hans pluton tillbad honom.
>
> Det låg öfver Thure-Gabriel denna tid en glans af förklädd furstlig höghet, af stort och säreget öde. –
>
> Han kände denna psykiska maktkänsla som en kvinna förnimmer sin skönhet och dess makt öfver männen. Han kunde plötsligt känna hur något fyllde hans kropp, hur hans blick blef fast och klar, och han rörde sig med en känsla af att gå genom tunn, tunn, solklar luft – utan tyngd, utan motstånd.
>
> Och i de ögonblicken märkte han alltid hur truppen böjde sig hängifvet, nästan med något af kvinnlig tillbedjan under hans befallningar, hur hvarje hans ord blef aflyssnadt, hvarje hans handling beundrad af dessa trettiotvå stridiga viljor, hvilka i dessa ögonblick endast voro en månghöfdad men enhetlig massa, hvars själ och vilja han var. (TS, 178 f.)

Soldaterna utgör i det militära sammanhanget en kropp. Thure-Gabriel är objektet för deras hängivenhet samtidigt som den uniforma truppen/kroppen är ett begärsobjekt för Thure-Gabriel. Å ena sidan är Thure-Gabriel mannen och den befallande. Å andra sidan är Thure-Gabriel kvinnlig och har en skönhet som attraherar den manliga truppen/kroppen.

Thure-Gabriel är uppfylld av patriotiska känslor och beredd att dra ut i krig mot Norge. Soldaterna, som delar hans fosterlandskärlek, tvingas att

---

[205] Mosse 1996, s. 112. Jfr. Elvander 1961, s. 312, om myterna kring heroiska offer i Kjelléns kulturkritik.

[206] Claes Ekenstam, ”En historia om manlig gråt”, *Rädd att falla. Studier i manlighet*, red. Claes Ekenstam m.fl., Stockholm 1998, s. 115.

ständigt visa prov på sin styrka och sitt mod i krävande och farliga övningar. Gång på gång återkommer beskrivningar av hur Thure-Gabriel och truppen är förenade i fysiska kroppsövningar under den militära exercisen. Thure-Gabriels kärlek för nationen uttrycks i den symboliska föreningen med en annan kropp, en kvinnligt följsam kropp men ändå fullkomligt manlig, iklädd de svenska färgerna. Monika Edgren lyfter fram forskning om nationalistiska rörelser i det sena 1800-talet och hur dessa förhåller sig till begrepp som ”folk” och ”ära”. I detta nationalistiska sammanhang ingick också en metaforik som byggde på genus: ”mannen sågs som nationens älskare och nationen som en älskad kvinna”.[207] Hon menar också att det som till en början kunde se ut som en sekulariserad rörelse där nationella lojalitetsband ersatt den religiösa hängivenheten, visar vid ett närmare studium att rörelsen ofta använde sig av religiösa symboler. Familjemetaforen var en sådan. Kvinnor och män inpassades på så vis i redan kända och till synes ”naturliga” strukturer.

Thure-Gabriels uppgift som medborgare är att tjäna staten. Uppfattningen av det organiska sambandet mellan folket och nationen som naturgivet är bemängd med bekönade konnotationer. När Thure-Gabriel drömmer om martyriet för sitt land beskrivs detta som om han ”trådde till den afgörande handlingen som en varmblodig kvinna till det hängifvenhetens ögonblick, då hon skall invigas i sitt kall och den uppgift, som är henne förutbestämd af naturen” (TS, 208). Thure-Gabriels längtan efter den fosterländska handlingen liknas här även vid moderskapet, beskrivet som kvinnans främsta uppgift i livet. Ytterligare en bekönad dimension i den nationalistiska metaforiken infogas således. Thure-Gabriel är både den som åtrår och begärsobjektet i skildringarna av det militära livet. Vi har i citatet ovan sett att Thure-Gabriel liksom hans trupp kan beskrivas med kvinnliga konnotationer samtidigt som de kan beskrivas med manliga. Det finns också tydliga erotiska undertoner i den gemensamma hängivenhet som Thure-Gabriel känner tillsammans med soldaterna. Thure-Gabriel glider mellan en kvinnlig och en manlig genusposition. Emotionellt är hans fosterlandskärlek kvinnlig till sin karaktär samtidigt som han med ett manligt mod och en manlig handlingskraft utför våghalsiga insatser för nationen. Fysiskt beskrivs han med klart förmanligande formuleringar. Hur ska då dessa olika genuspositioner och begärsglidningar mellan manligt och kvinnligt förklaras?

I Jens Ljunggrens undersökning av den tyska bildningselitens androgyna manlighet visar även han på den homosociala miljöns betydelse för utrymmet av alternativa manligheter och emotionalitet inom denna miljö. I det tyska 1800- och 1900-talets ”Männerbunde” och ”Burschenschaften” pekar Ljunggren på hierarkiska relationer, ritualer och ceremonier samt en kollektivism som upprätthölls genom uniforma yttre kännetecken som färgkoder på kläder och accessoarer. I det manlig ideal som frodades i dessa ”mansklub-

[207] Edgren 1996, s. 238.

bar" upphöjdes dygder som ära, mod och härskaregenskaper. Gemenskapen byggde på ett uteslutande av framför allt kvinnor, men även av judar och socialister som av olika anledningar betraktades som oförmögna att leva upp till den hegemoniska manlighetens normer. Ljunggren visar att den strängt upprätthållna homosociala miljön som kännetecknade dessa förbund både var gränsupprättande och gränsöverskridande: "den tyska eliten av bildade män kunde kosta på sig att överskrida fler gränser, eftersom deras position var särdeles stark".[208] Den manliga homosociala kulturen kunde således förvalta både det androgyna arvet i bildningselitens känslokult och framhäva starka manliga särdrag.

De olika genuspositioner som förvillar i beskrivningen av Thure-Gabriels förhållande till sin trupp, och den lidelsefulla fosterlandskärlek som uttrycks, kan förstås med Ljunggrens resonemang om den homosociala miljöns dubbeltydiga genus. I den militära miljöns homosociala kultur finns det utrymme för Thure-Gabriels känslosamhet och innerliga vänskapsrelation med "Sliparen", samtidigt som hans tydligt definierade manliga fysiska och psykiska egenskaper kan komma till uttryck. Förhållandet mellan de militära männen och Thure-Gabriel är starkt erotiserad och skildrad som en heterosexuell relation. Denna metafor bygger också på den borgerliga familjen som norm där mannen är den befallande och kvinnan den som följer mannens order. Ljunggrens förklaring till varför en homosocial miljö rymmer ett könsöverskridande belyser de glidningar i aktivitet och passivitet, maskulinitet och femininitet som kännetecknar den nationalistiska beskrivningen av Thure-Gabriel och hans soldater.

En annan infallsvinkel ger Ann-Sofie Lönngren i en studie av erotiska trianglar i August Strindbergs verk. Den erotiska triangeln består av två manliga subjekt och ett kvinnligt begärsobjekt som intar en medierande roll mellan de begärande subjekten. Det erotiska begäret finns egentligen mellan de två subjekten, men på grund av det homosexuella tabut måste det kvinnliga ställas mellan de två begärande männen.[209] Nationen skulle kunna ersätta kvinnan som medierande begärsobjekt, men detta kompliceras av de föreställningar om manlighet som omgärdade nationen vid denna tid. Därför kan inte nationen ersätta det kvinnliga begärsobjektet i attraktionskonstellationen mellan Thure-Gabriel och hans trupp. Det militära homosociala samman-

[208] Ljunggren 2004, s. 24.

[209] Den erotiska triangeln diskuteras av René Girard i *Deceit, Desire and the Novel. Self and Other in Literary Structure*, (1961; eng. övers. 1965). Girard studerar det triangulära begäret mellan två begärande subjekt och ett medierande begärsobjekt hos bland annat Stendahl, Flaubert och Cervantes. Eve Kosofsky Sedgwick bygger på Girards triangulära begärsstruktur i *Between Men. English Literature and Male Homosocial Desire* (1985) där hon behandlar homosocialt begär och kvinnan som medierande begärsobjekt. Ann-Sofie Lönngrens queerfeministiskt baserade läsningar fångar också sprickor och "queera läckage" i den heteroerotiska begärstrukturen som tydligt visar det homosociala begäret mellan de två manliga subjekten. (Ann-Sofie Lönngren, *Att röra en värld. En queerteoretisk analys av erotiska trianglar i sex verk av August Strindberg* [diss. Uppsala], Lund 2007, s. 13 f.)

hangets avsaknad av kvinnor innebär således att det kvinnliga begärsobjektets medierande funktion saknas.

Thure-Gabriel är inte entydigt manlig även om han uppfyller de manligt kodade ideal som är normerande i den borgerliga hegemoniska manligheten. Att utpeka Thure-Gabriel som en könsöverskridande person vore att överdriva hans feminina drag, men det finns tillräckligt mycket kvinnlighet i hans gestaltning för att vidga den nationella manlighet han representerar. Hur ska då slutligen Thure-Gabriels kvinnliga drag förklaras? I ett flertal exempel har jag visat att feminiseringen av Thure-Gabriel är förbunden med hans upplevelser av nationen. Han gråter, han är passiv och introvert och blir till och med en metaforisk mor som föder en framtid åt släkten i form av manliga handlingar. Trots dessa kvinnligt konnoterade egenskaper är hans manlighet egentligen aldrig på allvar ifrågasatt. Möjligen skulle det finnas utrymme för en tolkning av relationen till ”Sliparen” som homosexuell, men det finns inte tillräckligt med belägg i texten för en sådan tolkning trots förekomsten av pålar, svärd, erotiska omskrivningar och extatiska stämningar.

Jonas Liliequist tar bland annat Karl XIIs tårar över svenska stupade soldater som exempel på dels stärkande av faderlig omsorg, dels ett öppet uttryck för en rättmätig känsla som sedan övervinns. Kungens manlighet förstärks i och med att han genom tårarna visar det hjältemod hans soldater har visat prov på samtidigt som hans exponerade omanlighet erbjuder något att övervinna då han också hämtar sig från denna sinnesstämning: ”Det manliga behöver alltså inte ligga i undvikandet av allt som är omanligt och kvinnligt som i själva bemästrandet och betvingandet av sådana egenskaper och känsloyttringar.”[210] Thure-Gabriels starka känslomässiga reaktion på de politiska stormarna kring den stundande unionsupplösningen och vad han ser som Norges högförräderi gör att hans känsloliv kommer i gungning och att han måste dra sig undan för att undvika att påkommas av kamraterna. (TS, 142) Även om Thure-Gabriel inte uttryckligen gråter tolkar jag denna händelse som en omskakande emotionell upplevelse som också visar sig fysiskt – han mister kontrollen och drar sig undan för att inte tappa ansiktet. Efter känslostormen hämtar han sig och återvänder till sina underlydande för att sköta sina plikter. Detta är ett exempel på hur Thure-Gabriel befäster sin manlighet, till och med sin manliga auktoritet (som befäl), genom övervinnandet av ett omanligt beteende.

Ett annat sätt att använda omanligheten som ett retoriskt grepp är inkorporering av omanlighet eller kvinnlighet i manligheten. Liliequist väcker en intressant tanke när han i resonemanget om dygdebegreppet och den kristna etiken påpekar att den kristna dygdediskursen öppnade en ”möjlighet för män att vidga sin repertoar till värden som traditionellt förknippades med

[210] Liliequist 2008, s. 89 f. Se även Liliequist 1999 samt Jonas Liliequist, ”Sexualiteten”, *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, Möklinta 2006.

kvinnlighet och omanlighet, eller åtminstone att slippa i alla lägen hävda en krigisk manlighet".[211] Det vi ser är att manligheten plötsligt rymmer ett större spektrum av egenskaper, alternativt att andra manligheter också existerar parallellt med dem som vi hittills har kallat normativa, utan att betraktas som omanliga. Liliequist exemplifierar med den kyrkliga världens enkönade klostermiljö där det fanns ett utrymme för omvårdnad och där klosterföreståndare och andra klerikala inflytelserika män kunde framställas som mödrar. I högmedeltidens brudmystik ser Liliequist denna diskurs mest "raffinerade höjdpunkter" där relationen mellan Kristus och den manlige kristne bar på starkt erotisk färgning i både manliga och kvinnliga gestaltningar. Kvinnor av kött och blod var givetvis uteslutna och det kvinnliga var helt kopplat till den andliga strävan. Kristi brud kunde således vara "både kvinnlig och manlig, feminin och viril".[212]

Skildringen av Thure-Gabriel och hans längtan efter en djupare mening med livet är som vi har sett kryddat med religiösa konnotationer. Hans vilja beskrivs bland annat som "dufvan öfver vattnet spejande efter fast land" (TS, 334). Det religiösa bildspråket fyller två funktioner i den nationalistiska retoriken i *Thure-Gabriel Silfverståhl*. För det första öppnas en möjlighet att måla upp en djup, innerlig och självuppoffrande hängivenhet riktad mot nationen. För det andra ger språkbruket utrymme för könsöverskridanden som inte bryter mot den heterosexuella normen. I en undersökning av kön i den herrnhutiska retoriken under 1700-talet i Sverige visar Ann Öhrberg bland annat att brudmystikens erotiserade tilltal gav ett mer känslosamt språk.[213] Hon menar även att brudmetaforen öppnade en möjlighet för en omkastad könsordning: "Själen blev en längtande brud, oavsett den kropp den bebodde".[214] Detta är belysande för beskrivningen av Thure-Gabriel som metaforisk mor åt Silfverståhlsläktens och nationens framtid (TS, 341) vilket också skildras i erotiska ordalag (TS, 208) och slutligen genom den kvinnliga skönhet och attraktionskraft han utövar på sina underlydande samtidigt som han är manligt befallande över dem (TS, 178 f.).

Detta understryker ytterligare det religiösa motivet i den nationella tematiken. "Sliparens" död framstår som ett martyrium genom att Thure-Gabriel upphöjer honom till fosterlandshjälte och ser honom som en personifiering av nationalandan. När den kvinnliga erfarenheten läggs till den manliga ökar och fördjupas själva upplevelsen för Thure-Gabriel som man. Han når således en djupare upplevelse av och insikt om sig själv genom nationella handlingar, hans liv får en djupare innebörd och ges ett högre mål. Genom inkorporering av det kvinnliga vidgas manligheten att även innefatta känslosamhet och hängivenhet, liksom förmågan att föda.

---

[211] Liliequist 2008, s. 92.
[212] Ibid., s. 91.
[213] Ann Öhrberg, "'Uti din brudgums blod'. Kön och retorik inom svensk herrnhutism", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2003: 3–4, s. 118.
[214] Ibid., s. 119.

Sammanfattning

Begreppet nationellt genus är centralt i analysen av *Thure-Gabriel Silfverstååhl* och visar den starka förbindelsen mellan genus och nationstanken. Det tidiga 1900-talet var en tid då nationen och manligheten var intimt förknippade i den politiska retoriken. Unionsupplösningen 1905 gav upphov till stark indignation i de konservativa nationalistiska leden. Besvikelsen över den svenska monarkens agerande uttrycktes i omanlighetstermer, och historiska regenter som upplevdes som mer handlingskraftiga och manliga lyftes fram i dikt och debatt.

Thure-Gabriel Silfverstååhl är ett skönlitterärt vittnesbörd om tiden kring unionsupplösningen gestaltat genom ytterligare en ung man i släkten Silfverstååhl. Huvudpersonen Thure-Gabriels livsproblematik är inte oförmågan att uppbåda viljestyrka och handlingskraft, utan snarare att han måste hitta något meningsfullt att rikta sin vilja mot. En föraning av den meningsfulla handlingen får han i den självuppoffrande gärningen inom det militära. Dock kommer den fosterländska euforin av sig då han viker undan från sitt planerade kungamord på Oscar II, den man som står som representant för unionens snöpliga slut. Genom en slump möter han Johan Silfverstååhl och inser avsaknaden av kunskap om och förankring i släktens historia. Thure-Gabriel reser till Stensborg och upplever både försoning med sig själv och når insikt om vad hans kommande uppgift är. Paradoxalt nog väljer han att resa till Amerika, men endast för att prövas, stärkas och bevisa sig inför sig själv, så att han slutligen kan återvända till Sverige och vara ”man” nog att klara av de nationella uppgifter som väntar på honom.

I skildringen av Thure-Gabriels nationella känslor finns det en stark religiös tematik som bland annat kommer till uttryck i symboliskt martyrium och extatisk salighet. Det finns också en könsöverskridande dimension där Thure-Gabriel pendlar mellan en manlig och en kvinnlig position. Detta innebär att manligheten har vidgats till att omfatta även känslosamhet, förutom de stereotypt manliga kodorden som aktivitet och viljestyrka. Utöver detta besitter också den nationellt uppväckte Thure-Gabriel kvinnliga förmågor. Han skildras som havande med nationella handlingar, och i förlängningen livgivande åt en ny och stark nation för kommande släkten.

3. Modernitet och manlighet: den nationella samlingstanken i *Köpmän och krigare*

Inledning

Under 1900-talets första decennium, åren före första världskriget, var det samhälle som växt fram genom industrialismen en verklighet, till skillnad från det sena 1800-talet då industrisamhällets framtid var en öppen fråga. Martin Kylhammar jämför August Strindbergs och Vitalis Norströms motsatta positioner i sekelskiftesdebatterna om det moderna. Han visar att Norströms högerposition var inflytelserik och ett betydelsefullt inslag i kulturklimatet. Dock blev Norströms konservativa civilisationskritiska ställningstagande förklarat som passé kring 1910 på grund av högerpolitikens behov av att anpassa sig till ett samhälle i förändring.[215] Norströms teoretiserande kring ”*Gemeinschaft*-traditionen” kom emellertid att förvaltas i romanform hos Lidman.

Köpmän och krigare är det tredje verket i Silfverstråhlsviten. I *Köpmän och krigare* samlas mycket av den problematik som finns redan i *Stensborg* och *Thure-Gabriel Silfverstråhl*, men i denna tredje roman är det ännu starkare koncentrerat till den nya tidens inverkan på nationen. Det är i *Köpmän och krigare* oron inför den moderna tidens genombrott tar klarast form. Den bild av Sverige som frammanas i texten är präglad av vad Lidman gestaltar som en gammal krigarnations storhet och stolthet, samtidigt som den nya industrialiserade tiden obönhörligt står för dörren. Köpmannen och krigaren representerar två mansideal där också föreställningar om nation och modernitet möts.

Köpmän och krigare handlar om den unge Henrik Silfverstråhl som är yngre bror till Johan som i egenskap av förstfödd har ärvt Stensborg. Yngre söner stod det således fritt fram att försöka skapa sig egna karriärer för att försörja sig själva och så småningom en familj. Henrik har studerat i Uppsala och har när romanen börjar gift sig med den rika Elsa Herner. Han bor i Stockholm och har också nyligen gjort sin första framgångsrika affär. Handlingen utspelar sig i den snabbt växande och moderniserade huvudstaden och föreställningar om det urbana är ett ledmotiv.

[215] Förändrade attityder och förhållningssätt till det framtida och det samtida spårar Martin Kylhammar i en uppsats om August Strindbergs och Vitalis Norströms civilisationskritik. (Kylhammar 1998, s. 229.)

Den splittrade mannen

Henrik har inte samma manliga kännetecken som den kraftigt byggde brodern eller den muskulöse Thure-Gabriel. I *Stensborg* beskrivs han som en mycket osympatisk person med ”feta, små fruntimmershänder” (S, 34) och i *Köpmän och krigare* beskrivs han som ”fet och brutal” (KK, 41). Henrik är nygift med en kvinna ur den förmögna, judiska affärsfamiljen Herner. Han har inrättat sig i de besuttnas sätt att leva med sommarnöje i skärgården och elektriskt ljus, men han känner ändå en oro inför framtiden.

> Han var dock en främling, en resenär alltjämt – förhållandena sådana de gestaltat sig omkring honom kunde ej fortbestå. Något nytt arbetade sig fram inom honom – han visste själf ej hvad – en känsla af kärlek till det förgångna, hemmet och brodern – en längtan till studieårens och ensamhetens mödor – ett ordlöst och oklart behof att få se sitt arbete och sitt lif i ett högre sammanhangs betydelse.
>
> Men framåt gick vägen alltjämt. –
>
> Nuet, det var natten och mörkret därutanför – och genom allt dunkel och all ovisshet styrde han som ångaren därute sin färd – mot morgondagen och dess länder. (KK, 82 f.)

Även om han inte nostalgiskt längtar tillbaka till barndomstiden börjar Henrik ändå tänka på det förgångna. Därigenom uppstår kluvenheten inför det nya och framtiden. Henrik står med ena foten i det gamla och andra foten i det moderna. Det ålderdomliga livet på lantgodset Stenborg och det moderna stadslivet gestaltas som väsensskilda, vilket jag diskuterade i analysen av *Stensborg*. Släktgården beskrivs som hjälplöst försjunken i det gamla. Den moderna tidens inbrott representeras således genom motsättningen mellan det gamla, det ålderdomliga, det förgångna, och det nya, nutida och samtida. Henrik liknas vid en av sekelskiftets mest betydelsefulla tekniska uppfinningar, ångaren, men samtidigt beskrivs han som ”en resenär”. Resenärens rotlösa, febriga oro skildras i *Stensborg*, där det nervösa syndromet framställs som ett psykiskt sjukdomstillstånd som drabbar människan och förbinds med den internationella storstaden. I nattens tystnad långt bort från stadens brus träder livssituationen fram med ovanlig skärpa för Henrik. Han beskrivs som fången i den moderna tidens malström. Samtidigt har en känsla för tradition och kontinuitet väckts till liv i honom genom minnena av gården Stensborg.

Liksom i *Stensborg* används huvudpersonens egen spegelbild som redskap för att teckna hans aktuella livssituation. I *Stensborg* är det Johan som betraktar sitt ansikte i den tvådelade spegeln, i *Köpmän och krigare* ser Henrik sin egen spegelbild splittras och ”förvridas i groteska karikatyrer” (KK, 44) i dammens vattenyta. I båda fallen är det ett kluvet jag som betecknar de två romanhjältarna. Som jag visar i analysen av *Stensborg* måste protagonistens tudelning i det förflutna och det samtida fogas samman till en enhet i

nuet för att han ska kunna föra släkten och släktgodset vidare in i framtiden. Föreställningen om modernitetens flyktiga tillvaro och instabilitet kan avläsas i den uppbrutna spegelbild som återger Henrik i dammens vattenyta.[216] Det är inte bara ett jag som är splittrat i en dåtid och en nutid, utan ett jag som är många ansikten och som dessutom är förvridna, motbjudande vrångbilder. Det är uppenbart att även denna första bild av huvudpersonen måste avfärdas och om möjligt ersättas med en annan.

Köpmän och krigare är den roman som har ansetts vara den som framför de andra visar samhällsutveckling och en bild av samtiden. Verkets sensmoral är i det här sammanhanget ett svar på den nationella samling som efterfrågades i de konservativa politiska leden.[217] Samlingstanken är betecknande för Silfverstråhlsviten som helhet, men den genomsyrar särskilt den samtidspolitiska diskussionen i *Köpmän och krigare*. Titeln syftar på den nya tidens män och på den gamla tidens män. Nostalgiska krigarideal med referenser till Gustav Vasa och folkungarna används i *Thure-Gabriel Silfverstråhl* som förebild i kritiken mot den moderna tidens materialism och småskurna pretentioner. I *Köpmän och krigare* är de moderna krigarna köpmännen och deras vapen är kapitalet.

> Till penningmannens uppgifter, till den internationella affärsvärldens väldiga valplatser, dit söka sig nu alla krigiska viljor, alla unga drömmar om strider och stordåd. Där afgöras nu världsdelars och nationers öden – där är ett ständigt krig – segrar vinnas, nederlag hämnas – världen och värden stiga och falla – viljor härdas och stålas eller brytas och förintas – men segern tillhör alltid den starkaste och klokaste. (KK, 177)

Henriks elddop är att sammanfoga två stora och med varandra konkurrerande affärsföretag för att skapa en stor, svensk koppartrust och på så vis rädda den svenska gruvindustrin. För planerandet och genomförandet av denna affärsallians står de båda släktingarna Henrik och Carl Silfverstråhl. I och med att uppgörelsen lyckas har Sverige som nation gjort sitt intåg i den internationella affärsvärlden och Henrik har visat sig värdig som svensk man. Nationens öde avspeglas i de två männens nyvunna förening som symboliskt visar att det enda framgångsrika sättet att möta den nya tiden på är genom nationell samling.

I romanen framträder en historieromantisk syn på den gamla krigarnationen. Begrepp som ”valplats”, ”strid” och ”stordåd” framkallar historiska ekon i texten. Även om idén om det förflutna är betydelsefull är *Köpmän och krigare* mindre påverkad av lantbruksnostalgin, men desto mer präglad av

[216] ”Enligt ett vanligt synsätt vid denna tid rörde sig människans inre och yttre i ett spegelrum: det avvikande utseendet vittnade om moraliskt och intellektuellt förfall, och omvänt bröt den depraverade själen igenom kroppens hud i fysiskt synliga stigmata.” (Ekström 1997, s. 38.) Ekström anknyter i detta resonemang till degenerationsteorier av kriminologer som Cesare Lombroso och Guglielmo Ferrero.
[217] Saxlund 1975, s. 35.

tidens aggressiva utvecklingsoptimism. Kamptemat står som grund för utvecklingen där den starkes seger för utvecklingen framåt.[218] Affärsmannen beskrivs som en fältherre och den framgångrike Otto Herner liknas vid Napoleon och Bismarck (KK, 109) eller en ”finansernas krigare och kondottiär” (KK, 118). Ottos konkurrent Einar Severin liknas vid en ”forntida viking” och vid en affärsmiddag mellan dem ”skall det gå hett till mellan sköldarna” (KK, 159). Likaså beskrivs Henrik ”sondera terrängen” (KK, 184) när han förbereder framtida affärsöverenskommelser. Enligt Ingemar Wizelius såg Kjellén historiens förlopp som cykliskt: nationell splittring gav nationell prövning, i vilken behovet av social och politisk samling väcktes och som i sin tur följdes av nationellt uppsving. Olika historiska skeenden som Sveriges förlust av Finland 1809 och unionsupplösningen 1905 tolkades utifrån detta mönster.[219] Wizelius menar att han föreställde sig att ”uppsvinget [skulle] följa, inte – som man kunnat vänta – genom krigiska förvecklingar utan genom ekonomisk expansion”.[220] Den krigiska handlingen behöver alltså inte innebära traditionella fälttåg utan kan även förstås som ekonomisk erövring av kapital och marknader.

Köpmän och krigare inleds med Henriks meditation vid sin egen spegelbild i den Hernerska dammens vattenyta. Senare står han vid en annan spegel och betraktar sin egen person:

> Han är af en annan ras än dessa människor [familjen Herner] – det känner och vet han – det finnes oöfverstigliga svalg dem emellan, lifsåskådningars och känslolifs outplånliga gränslinjer.
>
> Han har krossats till kaos vid sammanstötningen med denna nya värld – den har varit starkare än han. Men denna sammanstötning har väckt hans medvetande om krafter och makter dem han aldrig har förut har varit medveten af – och hans bondtrygga, långsamma vilja sträfvar alltjämt att kringgå alla hinder, att samla och ordna alla nya upplefvelser och intryck till enhet under hans medvetande, till vapen för hans vilja.
>
> Han är de långsamma upplefvelsernas man. Allt ska myllas i jorden, gro och växa i det fördolda hos honom, innan de nya erfarenheterna kunna blomma och sätta frukt i beslut och gärningar. (KK, 178 f.)

Denna gång splittras dock inte bilden upp i ”groteska karikatyrer” utan kastas tillbaka hel och stärkt av de prövningar han har genomgått. Som jag visat tidigare är handlingen den normativa manlighetens kännetecken. Bonderomantiken i *Stensborg* gör sig gällande till viss del även i denna tredje roman genom Henriks ”långsamma vilja” som härleds till hans uppväxt på

[218] Intressant i sammanhanget är Ekströms diskussion om utställningsretorikens dubbla perspektiv i fråga om kampen mellan nationerna och metaforiken kring den ”fredliga tävlingen”. (Ekström 1994, s. 268.)
[219] Wizelius 1940, s. 250.
[220] Ibid., s. 250 f.

landet.[221] Denna lantliga egenskap visar sig dock vara till fördel för Henrik som med envishet och tålamod kan samla sina upplevelser och använda dem som ”vapen”. Förstörelse, kaos och nederlag ”väcker” Henriks offensiva egenskaper och överlevnadsinstinkt. Föreställningen om förstörelsens uppbyggande kraft vävs in i bilden av den kommande återfödelsen. Jordmystiken som är förknippad med släktgodset Stensborg i de två föregående romanerna återkommer även i detta verk. Det som har gått i graven är prövningarna och ur dessa spirar med förnyad styrka ”beslut och gärningar”, det vill säga manligt kodade begrepp. Bakom bildspråket framträder en tydlig gestalt: En viljestark, handlingskraftig och enhetlig man som bär på de egenskaper som kännetecknar en hegemonisk manlighet.

Könskamp som civilisationskritik

Elsa Herner kan beskrivas som en typisk modern kvinna. Uppväxt i en förmögen judisk familj har hon haft möjligheten att förkovra sig intellektuellt. Det är i Uppsalas studiemiljö, baler, kotterier och kurtiser hon möter Henrik. Elsas världsvana, lyx och åtråvärda ställning med många beundrare tjusar och förtrollar Henrik, men det är framför allt hon som driver deras relation framåt i dess initiala skede. Trots det tydliga familjeidealet är det ganska få – om ens några – personer i romanerna som lever i en lycklig familjekonstellation. Egentligen är det endast Johan som har ett gott förhållande till sin hustru, som han också får en son med. Elsa är judinna och beskrivs därför som urban till sitt väsen. Henrik med sitt adliga ursprung är en ”djurart som var henne främmad” (KK, 80), men den är en utmaning för henne att utforska och underförstått att övervinna. Den människosyn som kommer till uttryck visar att människan delas in i kallt beräknande och analyserande individer, med de urbana och judarna som exempel, respektive de ”osammansatta och omedelbara naturerna” (KK, 79) som är landsortens människor. De kalkylerande och självanalyserande människorna, som Elsa representerar, lider dessutom av en alltför hög självuppskattning och glömmer sin obetydlighet i det ”större” sammanhanget. I denna dikotomi ställs också det konstlade mot det naturliga, det tillfälliga mot det eviga. I världsbilden visas också den nationella aspekten i den borgerliga familjepolitiken. I alla romaner i Silfverstråhlsviten är erotikens och sexualitetens högre ändamål fortplantningen av människosläktet och nationen är det medel med vilket individen kan nå bortom sig själv.

Ingen kvinna i romansviten är intellektuellt begåvad utan snarare definieras de av instinkt, kroppslighet och känsla. Den enda kvinna som gör anspråk på den manliga offentliga sfären genom studier och sexuell frispråkig-

[221] Henriks ”långsamma vilja” kan jämföras med beskrivningen av Johans ”tunga väsen” i *Stensborg* (S, 63).

het är Elsa. Hon kan dock inte vara intellektuell på samma sätt som män och hennes försök ter sig som perversa eller som utslag av det moderna. (KK, 79, 331) I *Köpmän och krigare* skildras människans överlevnadsstrategier i djuriska termer och Elsa är framför allt en djurhona: ”Kanske var Elsa Herners kärlek till Henrik Silfverstråhl rotad i något vida djupare och hållbarare – kanske var det urinstinkten i henne som i Henrik såg och åtrådde mannen, som kämpar för ett mål, den starka ihärdiga mannaviljan, som bygger familjen, danar verket och uppbär samhället” (KK, 79 ff.). Även om Elsa attraheras av Henrik på grund av nyfikenhet på hans för henne okända och avskalade livsstil är det ändå ”urinstinkten” som har styrt henne i valet av äktenskapspartner och hon har dragits till Henrik för att han har rykte om sig att vara en ”framtidsman” (KK, 79). Med andra ord är Henrik konkurrenskraftig och duglig i en modell där mannen är familjens överhuvud och ansvarig för dess materiella överlevnad. Till en början framställs Elsa som en motsägelsefull person. Samtidigt som hon beskrivs som lagd åt överreflektion och bedräglig självanalys agerar hon efter sina instinkter i val av partner. Denna ambivalens gör hennes intellektuella ansatser dubiösa och missriktade.

I *Stensborg* och i *Thure-Gabriel Silfverstråhl* skildras Henriks och Elsas bröllop och deras äktenskap utvecklas sedan i *Köpmän och krigare*. Den äktenskapliga lyckan är kortvarig och strax efter bröllopsresan börjar spänningarna i förhållandet. Elsa har tagit upp kampen om bestämmanderätten i deras äktenskap och den äktenskapliga relationen är långt från harmonisk och utmålas som en maktkamp och en strid om något fundamentalt för den äktenskapliga samvaron, nämligen barnalstrandet. (KK, 81) Elsa har bestämt att de inte ska få barn de två första åren som gifta. Henrik accepterar detta men lider under tystnad: ”Naturkänslans och skaparaktens medvetna sterilisering, leken med familjedanandets primära och reella uppgifter hade kränkt honom djupare än han ville tillstå för sig själf och Elsa” (KK, 220). Henriks äktenskap är ur den borgerliga familjeideologins perspektiv ett misslyckande: ”Hans osammansatta känslolif fungerade med naturdriftens enkelhet. Han sunda bondblod längtade till arfvingen och det trygga hemmet, ron och lugnet i familjekretsen samlad under salslampan – en naiv och borgerlig fantasis bild för kärlekens och samlifvets sällhet” (KK, 220).

Även om Henriks ideal beskrivs som barnsliga ursäktas dessa genom att de är en enkel människas drömmar vilka sätts i motsatsställning till tidens ”rotande i kroppsliga intimiteter” (KK, 221). Kampen mellan mannen och kvinnan utgör inget dominerande tema i Silfverstråhlsviten utan finns i vissa relationer som också skildras som djupt dysfunktionella. Kampen mellan makarna är en anomali i den borgerliga familjebilden och en strid som måste sluta i att mannen avgår med segern. Som ett första smakprov lyfter jag fram en episod ur *Köpmän och krigare* där Henrik avlägger visit hos Thure-Gabriels far och styvmor. Styvmodern som är en fåfäng och maktlysten person tappar sin näsduk ett flertal gånger så att Henrik tvingas ta upp denna, ett manér som, i Henriks tolkning, får henne att känna sig överlägsen honom:

”Stackars fjolla, tänker Henrik, du behöfde lite stryk på din lilla och oroliga stjärt” (KK, 207). Även om denna passage har en humoristisk underton ger den en försmak av Henriks fysiska våld mot Elsa vid ett senare tillfälle.

En av familjens Herners vänner i tidningsbranschen är Birger Palbitski som uppvaktar Elsa. Läsaren får aldrig veta om hon är otrogen men antydningar läggs ut om att något har förändrats hos Elsa sedan bröllopet. (KK, 219) I en dramatisk episod överraskar Henrik sin hustru och Palbitski när han kommer hem en sen kväll. De samtalar i mörkret framför brasan och Palbitski ligger vid Elsas fötter. Henrik konfronterar de båda och det hela slutar med att Palbitski kastas ut ur lägenheten. Förhållandet mellan Henrik och Elsa i denna episod kan jämföras med Havelock Ellis teori om det sexuella spelet mellan man och kvinna. Ellis studie *Studies in the Psychology of Sex* publicerades 1897–1928. I denna byggs sexualteorin på två grundantaganden: för det första att det sexuella beteendet mellan man och kvinna är en maktrelation och att denna är biologiskt grundlagd, för det andra att alla former av abnorma sexuella uttryck är varianter av det normala och i grunden oskyldiga och instinktiva.[222] Specifikt för Ellis är betonandet av striden mellan könen i den sexuella samvaron och att människans sexualdrift visar sig i de båda kontrahenternas roller i denna strid. Mannen drivs således av ett begär att vinna över kvinnan och trots ett initialt motstånd vill kvinnan bli besegrad. Eftersom denna drift är biologisk och instinktiv är det således helt mot naturen i de fall då kvinnan bestämmer över mannen, som i Elsas och Henriks fall.

Den socialdarwinistiska tanken löper som en röd tråd genom *Köpmän och krigare* och i grälet mellan Elsa och Henrik talar kampen om herraväldet sitt tydliga språk bland annat genom den zoologiska retoriken. Henrik handlar utifrån ”det spontana stridsbehofvet” som också härleds till människans instinkt som ”sprunget ur medvetandets djup” (KK, 322). Samtidig beskrivs ansiktsuttryck och gester som djuriska, ”Henrik Silfverstråhls ögon bevakade obevekligt hvarje hans rörelse. Hvarje muskel var spänd – han var endast ett rofdjur beredt till det dödande språnget” (KK, 321). När scenen med Henrik stående över sin rival beskrivs ur Elsas perspektiv förstärks de djuriska konnotationerna genom att Palbitski beskrivs som en ”våt trasa” och en ”agad hundvalp” (KK, 357). När Elsa förstår allvaret i situationen känner hon hur ”en hejdlös plötslig rädsla” kommer över henne och att ”för första gången i sitt medvetna lif lydde hon blindt och oöfverlagt” (KK, 320). Hennes maktposition har utmanats av Henrik och den slutliga kampen om makten har börjat. I denna strid reagerar hon rent ”instinktivt” samtidigt som hon beundrar den fysiskt starkare mannen. Efter insikten om Henriks fysiska överlägsenhet sjunker Elsa sedan samman till ”ett liflöst ting” (KK, 325). Även om striden mellan Elsa och Henrik inte är slut än kan Elsas symboliska förlust av styrka ses som ett förebådande av den underordnade position hon

[222] Hjördis Levin, *Testiklarnas herravälde. Sexualmoralens historia*, Stockholm 1989, s. 195.

senare kommer att inta gentemot Henrik. Efter det att Henrik har slagit ner och kastat ut sin rival vänder han sig mot Elsa som har flytt in i sängkammaren. Hon går till motattack genom att hänvisa till sin kvinnliga natur, sitt behov av flera män och spänning i livet, sin bohemiska läggning och Henriks otillräcklighet att uppfylla dessa krav. (KK, 327 ff.) Maktpositionen skiftar snabbt från den ene till den andre och Elsa är för tillfället en jämbördig antagonist. Henrik lämnar henne för en stund men hans ilska väcks och förstärks på nytt i den skam han känner över att ha äktat en kvinna som Elsa då han ser porträtten från Stensborg på väggarna i lägenheten. Henrik ser nu inte längre sin hustru utan endast en fiende som ”måste brytas mellan hans fingrar, krossas under hans fötter” (KK, 330 f.). Striden mellan makarna slutar med att Henrik går in till Elsa i sovrummet med ett gammalt ridspö från Stensborg i handen.

Följande händelser skildras med sado-masochistiska antydningar där Henrik som man blir fysiskt attraherad av Elsas ”barnsligt” ångerfulla uppsyn (KK, 334). I nästa kapitel sitter hon nyvaken framför spegeln och har intagit en helt motsatt attityd gentemot Henrik och sig själv som hans hustru.

> Upp i all oro och smärta steg en gränslös lyckokänsla – ett enda saligt medvetande att hon älskade honom – att hon tillhörde en annan – var en annans egendom – var fast och bunden. […]
>
> Hon strök öfver kudden med ett ömt och vekt leende öfver de mjuka läpparna:
>
> Henrik.
>
> Hon kysste kudden.
>
> Vid en plötslig förnimmelse af kroppslig smärta tändes åter minnet, och en blodröd rodnad färgade kinder och hals.
>
> Men det var en känsla af förödmjukelse, som inget agg och hat hade – en känsla af ödmjuk lycka – nästan af tillbedjan och glädje – en svag förnimmelse af ljuf skam – af hemlig och fördold glädje. (KK, 354)

Elsas nya inställning efter makarnas strid kan läsas som ett uppvaknande till en djupare insikt om sin roll och sitt köns bestämmelse. Beskrivningen av Elsas anletsdrag visar denna nya roll hon intar gentemot mannen. Adjektiven som beskrev Elsas olika ansiktsuttryck och kroppshållning under striden som ”bestämd”, ”värdig”, ”högdragen”, ”självkär” etc. har nu ersatts med ”vek”, ”öm” och ”ödmjuk”. I skildringen av makarnas maktkamp finns flera av de komponenter som enligt Ellis utmärker mannens respektive kvinnans sexualdrift. Mannen har en instinktiv vilja att besegra kvinnan när hon bjuder motstånd medan kvinnan vill och måste bli betvingad för att komma till klarhet med sin rätta roll som mannens ägodel.[223] Som en slutlig symbol för den nya insikt som Elsa har fått genom ”nattens våldsamma och ljufva upplefvelser” (KK, 353) tar hon fram ett ametisthalssmycke, som är en gåva och

[223] Levin 1989, s. 196.

släktklenod från Stensborg, som hon tidigare såg som alltför omodernt men som hon nu vill bära. (KK, 358)

Det tidigare arrangemanget då hon bestämde och han fogade sig efter hennes vilja har nu ändrats genom att Henrik handgripligen har underkuvat sin antagonist. Om kvinnan utmanar mannen utbryter kaos i den borgerliga familjen och ordningen måste återställas genom att kvinnan fråntas makten. I *Köpmän och krigare* får mannens underkuvande av kvinnans maktanspråk en civilisationskritisk innebörd. Den sexuellt frispråkiga Elsa är ett exempel på hur det moderna påverkar människan negativt och ytterst lurar henne att överge sin naturliga roll, som i det här fallet är maka och mor. Den utveckling som Elsa genomgår är en rörelse från den tvivelaktiga positionen som modern kvinna till en insikt om och ett inrättande i hustru-modersrollen. Denna utveckling följer det drag av folknationalism som Edgren diskuterar, där familjemetaforen spelade en central roll.[224] Maktkampen mellan makarna ser jag således som en skildring av hur det moderna vänds på rätt köl. Porträtten, ridspöet från Stensborg och halssmycket är rekvisita som påminner om att det gamla aristokratiska arvet inte är fullkomligt utspelat utan kan vara användbart som redskap när det moderna tuktas.

Manlighet, medborgarskap och masskultur

Redan i romanens första kapitel görs det en tydlig gränsdragning mellan det svenska och det utländska. Romanen börjar med att den gamle judiske patriarken Abraham Herner en sen kväll står i sitt hus och blickar ut över staden. Över torget framför huset sträcker sig elektriska ledningar och spårvagnar passerar förbi. På torget finns även en bekvämlighetsinrättning som är utrustad enligt modernaste snitt. Men den har en allvarlig skönhetsfläck: ”Det var endast ett fel med den – och det felet delade bekvämlighetsinrättningen med hela staden och hela landet och alla dess urinvånare. Den var byggd på utomlands lånade penningar och inredd med utländskt material” (KK, 9). Torget är en symbol för nationen som består av import, lånade pengar och utländskt kapital. Stockholm blir i *Köpmän och krigare* en symbol för det moderna Sverige, befolkat av förslappade stadsinvånare som ägnar sin tid åt tillfälliga nöjen och har kastat alla ambitioner och förmågan till hårt arbete över bord. Emigrationen, unionsupplösningen och klassmotsättningarna var

[224] Edgren, 1996, s. 238. Se även Eva Heggestads analys av *Fru Marianne*, där hon menar att den gifta kvinnan kunde vara en säker position i den oroliga moderna tiden. (Eva Heggestad, *En bättre och lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850–1950*, Stockholm 2003, s. 65 ff.) Margaretha Fahlgrens analys av August Strindbergs *Kristina* är också relevant här. Fahlgren menar att den offentliga kvinnan, som innehar en traditionellt sett patriarkal maktposition, förpassas till en andlig sfär och genom detta också oskaddliggörs. (Margaretha Fahlgren, *Kvinnans ekvation. Kön, makt rationalitet i Strindbergs författarskap*, Stockholm 1994, s. 176.)

samtida fenomen som oroade och sågs av många som roten till det onda i nationen. Författare och inflytelserika personer i samtiden, som Heidenstam och Gustav Sundbärg efterfrågande också en nationell väckelse som räddningen för Sverige.[225] Romanens anslag är talande för den problematik som verket som helhet handlar om. Det handlar om den ”nymornade” nationen Sverige och hur hon som nation ska förvaltas i den nya tid som står för dörren.

De enda som är framgångsrika är de judiska affärsidkarna och bankirerna. Huvudstaden var vid det nya seklets början landets ekonomiska centrum. Detta var bankernas, i synnerhet affärsbankernas, storhetstid vilket avspeglades i de många och mäktiga bankpalats som byggdes.[226] Det svenska folket representeras av de godtrogna och ”enkla” lantmänniskorna samt de mer depraverade stadsinvånarna. Som jag visar i tidigare analyser finns det en tilltro till ”folket ute i landet” som bygger på en idealiserande föreställning om bondeklassen som oförstörd av det moderna. Det fanns också en romantisk föreställning om allmogens speciella koppling till kungen som omhuldades i försvarsrörelsens huvudorgan *Vårdkasen*.[227] *Köpmän och krigare* utspelar sig uteslutande i en urban miljö. Det svenska folket blir i denna roman synonymt med stadens invånare. De arbetar i småbutiker under veckorna och har fri tid om söndagarna (KK, 13), de sover bort sina möjligheter (KK, 10) och beskrivs som ”den enfaldiga allmänheten” (KK, 107) och ”den publika enfalden” (KK, 223). *Köpmän och krigare* är det verk som framför de andra i romansviten skildrar föreställningar om klasskillnader och masskultur. De lägre klasserna betraktas uteslutande ur de mer privilegierade människornas perspektiv förutom vid ett tillfälle då en man ur arbetarklassen inför sin lilla dotter utkastar sin vrede över den lyx som överklassen kostar på sig. (KK, 166) Annars lyser kroppsarbetarna med sin frånvaro och massan porträtteras framför allt som ”bodbiträden och småexpediter” (KK, 10).

Bilden av folket i denna roman har många likheter med Vitalis Norströms syn på masskulturens människa i en av hans mest kända skrifter *Masskultur* från 1910. Norström var mycket betydelsefull i sekelskiftets kulturdebatter och en direkt inspirationskälla för Rudolf Kjellén och unghögern. *Masskultur* kom ut på våren och trycktes i en andra upplaga redan under hösten samma år.[228] Hos Norström diskuteras hur urbanisering och ny produktionsteknik förändrade livsvillkoren för människan i det moderna samhället. ”Den fördjupade hotbild Norström här framställer innebär att tidens värdekris och radikalismens världsåskådning ses som uttryck för den djupgående omvand-

[225] Zander 2001, s. 94.
[226] Eriksson 1994, s. 23–24.
[227] Kihlberg & Söderlind 1961, s. 27.
[228] Persson 1994, s. 325.

lingen av människans livsformer vilken ges namnet masskultur", skriver Mats Persson.[229]

Det första mötet med folket i *Köpmän och krigare* får vi genom Abraham Herners betraktelser. Han ser ner på de unga männen som står under gatlyktan och dömer deras billigt inhandlade men präliga kläder och deras kvällsnöjen som ett fåfängt och meningslöst tidsfördriv.

> Det här kunde väl inte kallas sömn. Inte sofvo de om nätterna och om dagarna åto de frukost. […]
>
> Dessa unga män skulle aldrig blifva annat än bodbiträden och småexpediter i tredje rangens småaffärer. De skulle aldrig kunna grunda egna företag – aldrig gifta sig och föda barn.
>
> De skulle tillbringa hela sitt lif i denna olösliga konflikt mellan dagens ringaktade arbete och tjänareställning och skymningens och nattens illa burna magnificence inför kafévaktmästare och gatflickor, då den söta punschen lät all världens simili- och talmitillvaro hägra för deras talgiga ögon och omtöcknade sinnen. (KK, 10 f.)

Metaforen om svenskarna som ett sovande folk var en populär bild som användes i både lyrik och samtidsdebatt.[230] Dock är det inte bara unga herrar i den tjänande klassen som enligt den gamle Herner missköter sig. Plötsligt känner han igen en affärskollega som tar med sig en prostituerad i automobilen och kör iväg – samma affärsman som han morgonen därpå ska ha ett möte med. Detta ser Abraham Herner inte bara som en omoralisk handling utan värst av allt som "en oerhörd förbrytelse mot den kommersiella hygienens lagar" (KK, 15). Förvisso säger detta mer om den gamle Herner som uppenbarligen ser kommers och affärer som styrda av egna regler och moralkoder, men citatet säger också något om att den moraliska förslappningen har nått fler grupper bland svenskarna än endast den tjänande klassen. Norström ser inte massan som "direkt dålig, men väl tvetydig, oren, svag och hjälplös", och han anser att all utveckling som är betydelsefull på ett högre plan för människan är frukter av "de få verkliga genierna", skriver Persson.[231] Denna föreställning kan läggas som ett raster över skildringen av de unga männen på gatan. Abraham Herner är i romanens början en fokalisator för åsikten att massans obetydliga tidsfördriv inte leder någonstans, och allra minst till det som i romansviten skattas högst – fortplantning av släktet.

Torgskildringens placering i romens början är också en tydlig markör för det moderna som ledmotiv i *Köpmän och krigare*. Förutom miljöskildringen där en modern stadsbild målas upp öppnar också torget som plats en rörlig-

[229] Persson 1994, s. 326. För en större översikt om andra internationellt kända samhällsfilosofer och författare som diskuterade frågor om modernisering och civilisation, se Kylhammar 1998, s. 240.
[230] Claes Ahlund, "Den svenska invasionsberättelsen – en bortglömd litteratur", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2003:3, s. 137.
[231] Persson 1994, s. 348.

het som förknippades med modernitet. Offentliga platser som danslokaler, caféer, gator och torg är vanliga skådeplatser i skönlitterära verk som tematiserar det moderna.[232] Den öppna platsen möjliggör en social trafik mellan olika grupper i samhället vilket blir tydligt då de unga männen under gatlyktan, den äldre herren i automobilen och den prostituerade kvinnan samsas om torget. Denna sociala rörlighet understryks också av Abrahams etniska tillhörighet och föreställningarna om den judiska kulturella och nationella anpassningsförmågan.

Norströms teori om masskulturen bygger på en till det yttre stegvis utveckling av människans tillvaro och livsvillkor. En central aspekt av det moderna är tekniken. Tack vare tekniska uppfinningar är renhållning, vatten, belysning och sjukvård bättre än någonsin förr, men på grund av de komplicerade mönster som har byggts kring dessa basala behov är de andra, andliga, behoven hos människan gravt eftersatta.[233] Persson understryker att Norström inte vill vrida tillbaka klockan och avskaffa den moderna tidens tekniska resurser, snarare är det viktigt att se på dessa som just medel för den kulturella utvecklingen och inte som dess mål.[234] Norström ser njutningssökandet som en reaktion mot förfrämligandet mellan arbetaren och det utförda arbetet: ”I sinnesnjutningens narkos glömmer man sina vedermödor och trötthetskänslan upphör. […] Norströms slutsats blir att masskulturens naturliga livsrytm är pendelsvängningen mellan mekaniskt arbete och sinnlig njutning”, skriver Persson.[235] Den moderna tidens tekniska lösningar har också gjort människan fragmentarisk. För att ta ett exempel har arbetaren inte längre någon verklig relation till den produkt han skapar utan arbetet värderas istället i anonymiserat kapital. Detta avpersonifierade förhållande präglar även andra mänskliga aktiviteter och hos den moderna människan saknas i Norströms idealism de djupt mänskliga dimensionerna som själslighet och livssammanhang.[236] Detta är ingen tanke som är exklusiv för Norström utan den genomsyrade hela sekelskiftets filosofiska och kulturella självreflektion.[237]

Otto Herner representerar den yttersta symbolen för masskulturen i *Köpmän och krigare*. Den gamle Herner är en patriark men har när romanen utspelar sig tagit ett steg tillbaka och överlämnat affärerna till sönerna Moritz och Otto. Otto har gett sig in i bankvärlden och överlåtit den huvudsakliga skötseln av varuhuset till sin bror, dock intar han en nyckelroll i företaget vid stora beslut och han har även utsett sig själv till familjens överhuvud.

[232] Felski 1995, s. 75.
[233] Persson 1994, s. 330.
[234] Ibid., s. 328 ff.
[235] Ibid., s. 335.
[236] Ibid., s. 350.
[237] Se kapitel 6 om sekelskiftet och filosofiska strömningar hos Persson 1994 och Kylhammar 1998, s. 254 ff.

Det första intrycket av Ottos personlighet avtecknas tydligt i den våldsamma entrén som dramatiskt bryter sommarlugnet i Saltsjöbadsvillan.

> Ett rasslande buller hördes genom de tunna glasrutorna – det surrade i gardinstängerna – ett automobilhorn skrek ut en signal – två ljuspelare snurrade våldsamt rundt i rökrummets tak – gårdssanden knastrade och jämrade sig – man hörde tjänstefolkets röster och spring i trapporna. –
>
> ”Hvad tusan nu då – är det Otto?” [---]
>
> Han är längre än brodern – magrare än Joseph Krumm – läpparna äro grymma och hopbitna, rörelserna snabba – handgesterna lätta, smidiga och hänsynslösa.
>
> Allt är samlad kraft, men en kraft af rörlig och mer behärskad natur än de båda andra männens – mer behärskad, men våldsammare.
>
> Det är spända nervers liflighet – hastighetsmänniskans koncentrerade rörlighet. (KK, 56 f.)

Otto är ingen som nöjer sig med att glida förbi obemärkt. Han beskrivs som en brutal och världsvan person och hans ansiktsdrag påminner om ett rovdjurs. Vid hans ankomst är det som om ”en elektrisk ström hade laddat dem alla” (KK, 58). Otto är en utpräglad ensamvarg i affärsliv, vänskapsförbindelser och familjerelationer. (KK, 118) Ett av de attribut som är ett uttryck för Ottos fåfänga och modernitet är automobilen. När övriga familjemedlemmar tar tåget till sommarnöjet väljer Otto att åka i sin automobil, ett fordon som också får honom att skilja sig från både fotgängare och hästdragna ekipage på gatorna. (KK, 119) Det som driver Otto är önskan om personlig framgång, som har sitt ursprung i begäret att hämnas på dem som på grund av hans judiska ursprung såg ner på honom i barndomen. Dock är det ingen kollektiv upprättelse för den judiska gruppen som Otto önskar utan en privat. (KK, 92 ff.) Hans förmögenhet överskrider alla de övriga familjemedlemmarnas sammanslagna inkomster. (KK, 117) I sällskapslivet omges han av ”detta demoniska skimmer af spelare, äfventyrare och Don Juan. […] Han är nervernas och nervspänningens man – skapad för den moderna tidens internationella finanslif – utan samhällskänsla och utan andliga intressen” (KK, 119). Framför allt är han fullkomlig i sig själv och emotionellt avskuren från det han skapar: ”Otto Herner såg endast medel och mål – i det lif han behärskade deltog han ej – han danade endast tingen och tillvaron efter sin vilja – själf oberörd af dess lidanden och lidelser […] Henrik förnam Otto Herner som ett abstrakt begrepp nästan – en princip – en naturlag” (KK, 342). Den människotyp som tecknas i Ottos porträtt är den inkarnerade masskulturen – den utpräglade massmänniskan. Hans avsaknad av lojalitet med andra, hans egoistiska njutningar, hans alienation och mekaniska syn på arbete och hans utpräglade vinstintresse med erövringen i sig som målet illustrerar föreställningen om masskulturens skadliga effekter på det mänskliga. När hans överlägsna kroppsspråk försvinner för en stund avslöjar ansiktsdragen det moderna livets innehållslöshet: ”Hans ansikte ser så underligt magert ut och

ögonen ligga djupa i hålorna. Allt det kattaktiga smidiga är borta och kvar är endast en kantig mannekängaktig trötthet, som visar den verkliga åldern under den af dagens nervspänning tillstramade rofdjursmasken" (KK, 276).

Typbilder av det judiska

Att det svenska skapas genom en koppling mellan natur och kultur kan belysas med principerna för isärhållande och hierarkisering. När kulturen i litteratur om Sverige föreställdes som parallell med naturen, och svenskens folklynne blev en naturlig effekt av klimatet, fick det svenska en egen och unik identitet som av naturliga skäl skiljde sig från andra nationella identiteter. I samband med detta betraktades också den svenska naturen som stående över andra naturer, det vill säga att naturen danade svensken vars karaktär och hederlighet överträffade många andra. I omformuleringen av synen på Sveriges natur från "liten, grå och enformig" till föreställningen om den svenska naturen som "storslagen och njutningsfull" behövdes tydliga och tacksamma motbilder.[238]

Lars M. Andersson avhandlar det tidiga 1900-talets antisemitiska uttryckssätt, bakgrund och spridning genom skämtpressen fram till 1930. Han sammankopplar dessa tendenser med specifika kulturella omvandlingar i människans historia.

> [T]eorier som utgår från samhälleliga konflikter [är] nödvändiga för att kunna förstå varför antisemitismen exploaterades vid vissa tillfällen i historien. Den moderna antisemitismens framväxt i Västeuropa kan inte förklaras om inte moderniseringsprocessen och dess konsekvenser beaktas. Det handlar emellertid då inte i första hand om någon reell motsättning mellan judar och icke-judar – även om det givetvis förekom konkurrenssituationer – utan om hur det behov av gränsdragningar och nya identiteter som uppstår till följd av samhällsomvandlingen och de sociala konflikter som följer i dess spår förstärker och transformerar redan existerande föreställningar om judarna och gör antisemitismen politiskt användbar.[239]

Stereotypernas funktion i litteratur (och i bild) var av "avgörande betydelse för hur *annorlundahet* konstruerades och vidmakthölls".[240] Det judiska utpekades således inte bara som "typiskt osvenskt", utan även som till sitt väsen främmande för det inhemskt svenska.[241] Det omfångsrika lager av antisemi-

[238] Nordlund 2001, s. 100.
[239] Lars M. Andersson, *En jude är en jude är en jude. Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930* [diss.], Lund 2000, s. 20.
[240] Ibid., s. 84.
[241] Ibid., s. 478. Andersson sätter citationstecken kring "juden" för att visa att begreppet "jude" är baserat på kulturellt betingade föreställningar och inte på någon essens. Andersson vill också visa att "svensken" skapades i samband med "juden" vilket även innebär att "svensken" blir ett relativt begrepp och baserat på kulturella föreställningar.

tiska fördomar och nidbilder av det judiska som redan var etablerat i samhällets kollektiva medvetande tillhandahöll således den effektfulla motbild som det svenska ställdes i motsatsställning till.[242]

Följande exempel illustrerar några av de stereotypa nidbilder som Andersson diskuterar i sin avhandling och som kombineras på olika sätt.[243] För det första är det Shylockbilden som personifierar ocker och den moderna kapitalismen. De penningstarka aktörerna i det nya Sverige är affärsmännen. I *Stensborg* representeras denna klass främst av den judiska familjen Herner. Judarnas karaktär ställs i skarp kontrast till den svenske godsägarens väsen.

> Johan känner sig på en gång uppskattad och hyllad, främmande och bortstött. Alla äro intresserade af honom: han är en typ som roar dessa kalla, hala affärsmänniskor. – Hans tunga genomhederliga, en smula blyga väsen tilltala herrarna, som äro vana vid att umgås med och genomskåda långt sammansattare, nervösare, farligare och oärligare naturer. (S, 63)

Hernrarna och deras krets är själva urtypen för den moderna människan som har fötts och fostrats av staden. Denna bild renodlas i *Köpmän och krigare* till en provkarta över stereotypa nidbilder av juden. Judarna gestaltas som till sitt väsen hemlösa och utan rätt till någon hemort. Bakom beskrivningen finns motsättningen mellan staden och landet. Shylockbilden inbegriper föreställningen om juden som köpslående och prutande. Denna figur är gestaltad i berättelsen om hur den lille Schmeril Lapinski från Pommern med bevågenhet och list blev den store affärsidkaren Abraham Herner. Den unge juden gjorde sina första affärer genom att lura godtrogna landsortsbor och hans första butik beskrivs som en basar där allt mellan himmel och jord såldes under livligt prutande med tysksvensk rotvälska. (KK, 89) I romanen skildras även bröllopet mellan två unga älskande, båda från judiska framgångsrika familjer. Bland andra finns den gamla grevinnan Alice de Camondo, född Krumm, bosatt i Paris. Med animerade gester avhandlas släktingars lämpliga eller olämpliga allianser och de litterära tisdagssalongerna i Paris. I en soffa sitter de två patriarkerna Abraham Herner och Levin Guggenheim i fryntligt samspråk på ”renaste yiddish” och berättar om affärer: ”De gurgla och fnysa af förståelse och välbefinnande och hoppa som kautschuckbollar under skrattattackerna” (KK, 253).[244] Till det yttre skildras bröllopsfesten som en släktträff där det primära syftet är det unga parets förmälning. Men redogörelser för alla släktband, nackdelar och fördelar med de olika personernas utbildningar och förmögenheter, ger snarare intrycket av ett företags

[242] Per I. Gedin ger en illustrativ och intressant bild av den ambivalenta ställning som den etablerade familjen Bonnier hade till det svenska samhället, den nationella kulturen och de svenska författarna i avsnittet ”Det judiska” i *Litteraturens örtagårdsmästare. Karl Otto Bonnier och hans tid*, Stockholm 2003.
[243] Andersson 2000, s. 83.
[244] Den åldrade juden var en ofta återkommande figur i litteratur där ungdom värderades högt. (Mosse 1996, s. 64.)

årsmöte än en fest. Köpslåendet framställs som en oundviklig del av judens tillvaro.

När Abraham Herner har etablerat sitt affärsimperium träder han tillbaka för en mer modern affärsman, sonen Otto, som är förknippad med det demoniska i bilden av juden.[245] Gestaltningen av Otto pendlar mellan det djuriska och det kulturpräglade, och enligt min mening fångas här typen för *homo oeconomicus*, den uteslutande vinstberäknande individen. Det djuriska har fått en stark framtoning hos Otto som inte finns hos några av de andra affärsmännen.

Utmärkande är också flerspråkigheten. Värden håller sitt välkomsttal på ett antal olika språk med speciellt tillägnade hälsningsfraser för var och en på respektive språk. (KK, 239) I denna gestaltning framträder det kosmopolitiska och judarnas diasporiska särmärke understryks. I romanen beskrivs judarna vara indelade i två grupper, de som är intresserade av köpenskap och har en relativt kort historia i Sverige och de som har kulturella intressen.

> Här råkade de unga Hernrarna medlemmar ur släkterna Krumm, Schimmelmann, Warentin, Destelle – människor som ej blott voro penningägare och finansiella banbrytare, utan lefde med kulturella och allmänna intressen. Här sågo de stormän inom vetenskapens och konstens värld, som voro af deras ras, men kände sig och handlade som svenskar. […]
>
> Kanske lade dessa män äfven här i dagen sin af rasegendomligheterna bestämda och begränsade svenskkänsla: de kände mera för Stockholm, staden, än för riket och landet, och deras hemkänsla bottnade i deras fastvuxenhet med landets litteratur, vetenskap och konst.
>
> De stora krigarnas och statsmännens tidehvarf – vår historias krigs-, nöd- och ofärdstider – de tillfällen då den svenska folksjälen dock gifvit sina yppersta mandomsprof – de voro dem, om icke främmande så dock i grund och botten likgiltiga. (KK, 96 f.)

Den förra gruppens grova materialism och egenkära, nyrika, kulturella pretentioner skildras satiriskt. De judar som har en längre historia i Sverige beskrivs som mer förfinade, konstmedvetna och intellektuella. Den senare gruppen porträtteras snarare med respekt och komiken och satiren som ändå uttrycks på deras bekostnad är inte lika grov som då de nyrika judarna beskrivs. Det visar sig ändå finnas en väsentlig skillnad mellan Silfverstråhlarna och judarna som grupp oavsett vilken historia de har haft i Sverige. Juden är ett stadens barn och judarnas tillägnande av det svenska är begränsat till litteraturen, vetenskapen och konsten. Det svenska landet och brukandet av jorden intresserar dem inte.[246]

Slutligen finns bilden av den vandrande juden representerad i romanen. Att judarna är rastlösa till sitt väsen gestaltas särskilt tydligt i historien om

[245] Andersson 2000, s. 85.

[246] Gedin lyfter fram detta som särskilt exempel på den föreställning man i början av 1900-talet hade om det judiska i allmänna uppslagsverk och andra böcker. (Gedin 2003, s. 394.)

den vandrande juden. Detta motiv får en särskild innebörd i *Köpmän och krigare* då begreppet omtolkas och appliceras på föreställningen om den moderna tidens föränderliga tillvaro. En av de mest tragiskt skildrade personerna i romanen är den stenrike men ytterst ensamme tidningsmogulen Joe Pulitzer som befinner sig på ständigt resande fot. Han är från Amerika och lider av ett slags manodepressiv läggning som är föga känd i Europa: ”Joe Pulitzer lider af ’nervous prostration’ – de amerikanska mångmillionärernas och storspekulanternas fruktade spöke – nervhetsens obeveklige hämnare” (KK, 241). En evig rastlöshet driver honom framåt, allt medan han pendlar mellan febril kreativitet och obotlig melankoli.

> Kanhända vaknar åter just nu svårmodets ande inom honom – kanhända skymtar han bortom bröllopsfestens högtidsljus det förflutnas skuggor – inför den lifsförnyelses ceremoni, som denna kväll firas, känner han kanske sitt tomma och sterila lifs intighet – utan maka, barn och hem – utan ro och rast – vanmäktigare och rotlösare än det vissna löfvet för vinden. (KK, 243)

Amerika representerade vid denna tid ofta en möjlig framtid för Sverige på gott och ont. Amerika sågs som symbolen för det modernas framsteg och som teknikens framgångsland, men även som bärare av den hektiska och opersonliga livsrytmen som fanns i storstäderna.[247] Pulitzer är inkarnationen av den evigt vandrande juden. Myten om den vandrande juden används således för att illustrera det nervösa tillstånd som den utpräglade stadsmänniskan kan drabbas av, som mer eller mindre kännetecknar alla judar i *Köpmän och krigare*. Jag har i diskussionen om den moderna massmänniskan visat hur masskulturen inkarneras i den judiske affärsmannen Otto. Även om han betraktas som en kraft i sig, en ”princip” snarare än en människa, visar även han tecken på att förtäras av den moderna tidens strömvirvel. I beskrivningen av Ottos något ihopsjunkna kropp och trötta ansikte har detta ”en underlig likhet med Joe Pulitzers” (KK, 255).

För att sammanfatta de stereotypa nidbilder som finns i Silfverstråhlsviten kan man säga att i den mån judarna känner någon förbindelse till nationen är det genom litteraturen, konsten och vetenskapen, med andra ord verksamheter som förläggs till stadslivet och befinner sig på långt avstånd från lantarbetets sfär. Juden i romanen förknippas alltså inte med jordbruket eller andra naturnära upplevelser. Det mest avskräckande exemplet på affärsmannen och stadsmänniskan som har hamnat i den moderna tidens strömvirvel är Pulitzer. Affärsvärldens expansiva rörelse framåt står i ett motsatsförhållande till godsägarens repetitiva skötsel av marken. Juden, förbannad till evig färd, kan aldrig sluta cirkeln som Johan eller Henrik. Det extrema moderna tillståndet som jakten på kapital och framgång leder till är att dömas till ensamhet, isolation och sterilitet. Joe Pulitzer begår senare självmord på ett

[247] Martin Alm, *Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939* [diss.], Lund 2003 (Studia historica Lundensia, 10).

nattcafé i Wien. (KK, 373) Juden är alltså ett svar på ett behov av att tydligt kunna dra gränser för vad som gestaltas som svenskt i en skildring av nationell omvandling.

Juden och den nationella manligheten

Det finns en nationalistisk chauvinism i *Köpmän och krigare* som framför allt uttrycks i den bekönade retoriken. Mandom, manliga dåd, stålade viljor och militära konnotationer återfinns i den aggressiva nationalism som accentuerades mer och mer i det tidiga seklet.[248] *Köpmän och krigare* faller in i den moderna manlighetens diskurs där den normativa manligheten är norm och det feminiserade och främmande betraktas som det andra. Det judiska framställs som den tydligaste antitesen till det svenska och det verkar vara omöjligt för en jude att i själ och hjärta bli svensk. Trots detta är det judiska inte enbart destruktivt. Under bröllopsfesten hålls ett tal om judarnas utsatthet i vilket Henrik fastnar för frasen ”nos frères combattants dans la détresse” (KK, 246). Han börjar minnas Stensborg och brodern Johan som sonar sitt brott på Långholmen. Fröet till att Henrik börjar den inre resan hem och knyter samman det förflutna med framtiden har såtts. På detta vis har även Henrik varit något av en jude i sin hemlöshet och även i den rastlöshet som han till en början känner en sommarkväll i den Hernerska sommarvillan. Från den judiska rotlösheten och utsattheten förstår han betydelsen av att vara förankrad i en historia. På så vis blir denna judiska upplysning konstruktiv.

Henriks och Ottos förhållande är ambivalent. På ett sätt är de varandras motsatser, på ett annat sätt är de mycket lika varandra. De hyser också en ömsesidig, om än outtalad, beundran för varandra. Henrik har bevisat sig vara värdig den gamle Abraham Herners respekt och erkännande för sin första, stora affär. (KK, 180) I och med detta har han till viss del inträtt i den manliga sfären i familjen Herner trots att hans närvaro bryskt avvisas när bröderna ska tala om företaget med fadern. (KK, 63) Även Ottos uppmärksamhet har Henrik lyckats fånga genom sin lyckade affär. Till sin stora förvåning blir han tillfrågad om han vill åka med in till staden i Ottos automobil, en resa som läsaren förstår egentligen är till för att Otto ska kunna mönstra sin potentielle fiende i smyg och luska i hans framtidsplaner. (KK, 188) Av den tidigare karaktäristiken att döma som jag visar ovan finns det ingen handling från Ottos sida som är utan kall beräkning. Slutligen åtnjuter Henrik ytterligare erkännande från Otto när denne visar sig tillmötesgående i den affärsuppgörelse som Henrik och Carl planerar mellan Otto och Einar Severin. (KK, 429)

[248] Ljunggren 1998, s. 143 f.

Henrik och Otto är båda affärsmän, de drivs båda av framgångstörst och de är båda moderna män. Dock råder det ingen tvekan om att Ottos människoöde är det beklagliga och att Henrik är romanens moraliska förebild. För det första, vad är det som skiljer dessa båda män från varandra? För det andra, riskerar Henrik att utvecklas till den renodlade vinsträknande människa som Otto är? Svaren på dessa frågor ges tidigt i romanen, redan i skildringen av Henriks självreflektion i den Hernerska skärgårdsvillan då tankar på Stensborg dyker upp i hans medvetande. Den stora skillnaden mellan Otto och Henrik är den senares nedärvda förankring i landet och det förut förträngda släktmedvetandet som nu väcks till liv genom mötet med det radikalt motsatta. I och med att Henrik återupptar kontakten med sin äldre bror Johan och vill återköpa den sålda släktgården, återbörda dess gamla skatter och förnya för att förbättra jordbruket sluter han ett förbund med nationen som ger hans ambitioner en helt ny och djupare innebörd än den framgång för den egna vinningens skull som är Ottos drivkraft. (KK, 370 f.)

I och med Henriks nyvunna nationella förankring är beskrivningarna av honom som den nya tidens krigare, affärsmannen, befriade från de faror som det moderna kan innebära. Tack vare medvetenheten om historien och arbetet för ett samarbete mellan två stridande kapitalgiganter som ytterst gagnar nationen står han på den goda sidan av den nya tiden. I en yvig vision om den nya generationens män betonas hur de i sin ”nymornade mandom” med järnvilja driver igenom sina beslut, hur de inser ”det egna jagets ringhet i det stora hela”, att den enskilda individen är ”en summa af det förflutna och en brygga och en öfvergång till det kommande” (KK, 434). Arbetet, hemmet, släkten, bygden och staden prisas i tur och ordning i detta fosterlandsevangelium som avslutas med följande ord: ”Med familjen skulle släkten växa, med släkten samhället och med samhället det land, hvars språk de talade, hvars lagar skyddade dem och hvars minnen de ärft” (KK, 435). Det organiska sambandet mellan den enskilda familjen och staten där språket och historien är ett sammanbindande kitt visar hur romanen är präglad av det tidiga seklets optimism samtidigt som den nationella samlingstanken är dess ideologiska klangbotten. Denna syn på nationell identitet där hemhörighet börjar i det lilla, som till exempel kännedom om den region eller hembygd man har runt om knuten, och sedan överförs till det stora som är nationen uttrycks till exempel i Skansens devis ”Känn dig själv!”.[249] I *Köpmän och krigare* uttrycks naturens betydelse i denna nationalkänsla i föreställningen om att kärleken till den svenska naturen fattas hela den judiska gruppen, även de som har levt och verkat i och för riket i flera hundra år. (KK, 96)

Juden blev vid denna tid ofta en symbol för kapitalet, och den ”fete grosshandlarjuden” framställdes som kapitalets yttersta representant.

[249] Fransson 2001, s. 53.

> Antisemitismen och antikapitalismen förstärkte ömsesidigt varandra och fick dessutom påspädning från nationalismen som även den i hög grad var en produkt av kapitalismens genombrott och moderniseringsprocessen. Kapitalet saknade i likhet med judarna ett fädernesland, vilket ytterligare underlättade konstruktionen av kapitalismen som ”judisk”. Dess internationella karaktär gjorde den lika opålitlig ur ett nationellt perspektiv som de begreppsliga judarna.[250]

I *Köpmän och krigare* är dock kapitalets representant varken löjlig eller fet, utan snarare gestaltad som ett kattdjur på språng. Porträttet av Otto saknar skämtpressens raljerande ton men bygger i stor sett på samma stereotyper som skämttidningarna. Skillnaden mellan Otto och Henrik kan belysas genom Anderssons resonemang om bilden av juden som uppkomling. Skämten om uppkomlingens vulgära beteende och outsider-position var ett sätt att dra gränserna kring det egna för överklassen och bildningsborgerskapet, vilket visas genom att majoriteten av dessa bilder förekom i det borgerliga tidningsutbudet. Bilden av uppkomlingen kan delas in i ett antal kategorier varav juden är en. Svenskar från landsortens och stadens lägre klasser är också representerade i dessa kategorier. Andersson menar dock att man förklarade uppkomlingens beteende på två motsatta sätt beroende på etnicitet. Den svenske uppkomlingens beteende hade att göra med sociala omständigheter som därmed kunde förändras. Om uppkomlingen var svensk kunde skämtet sålunda syfta till en ”pennalistisk initiationsrit”. Om uppkomlingen var jude sågs denne som en ”rastyp” och därmed blev den judiske uppkomlingens beteende förlagt till biologin och det oföränderliga. Skämtet handlade i detta fall däremot om upprätthållande av gränser kring det egna, det vill säga det svenska.[251]

Den skillnad som finns mellan Otto och Henrik kan förklaras med samma tvådelade tolkningsmodell. Henriks framgångshunger ursäktas inte enbart för att han har haft en trist barndom följd av en hård studietid, samt att han delvis har börjat försonas med sin historia. Hans ambition till den moderna kapitalistiska marknaden är också väsenskild från Ottos tack vare Henriks ”äktsvenska” härkomst. Ottos ambition förklaras däremot uteslutande genom hans typiska ”rasegenskaper”. Henriks framgångar och karriärism är ett uttryck för den manligt konnoterade handlingsförmågan och centrala för hans manliga utveckling. Genom skiljelinjen som dras upp mellan Henrik och Otto markeras gränserna för det svenska återigen genom sin motsats, nämligen det judiska. Det judiska som Otto representerar kan dock inte beskrivas

[250] Andersson 2000, s. 293. Även Bauman påtalar antikapitalismens sammankoppling med den antisemitiska diskursen. (Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Cambridge 1989, s. 46 f.) Den begreppslige juden betecknar bilden av juden så som den konstrueras i den antisemitiska diskursen. Se även Baumans resonemang om den begreppslige juden och kristendomen. (Bauman 1989, s. 39.)
[251] Ibid., s. 302.

som kvinnligt. Snarare behåller Otto sin manlighet, men det är definintivt en manlighet som inte är del av det svenska.

Framställningen av Henriks utvecklingsväg från en splittrad till en enhetlig självbild, som har gått via prövningar och nederlag, är en skönlitterär skildring av den nationella samlingstanken. I huvudpersonens mikroperspektiv speglas nationens tillstånd och eventuella framtid. Nationen har ingen framtid utan samarbete mellan delarna, ett gemensamt mål och en samlad anda.[252] Varför kan inte Sveriges framtid läggas i händerna på de framgångsrika judiska affärsmännen som redan har byggt upp väldiga rikedomar och förankrat sig både socialt och kulturellt i landet? Felet med judarna som grupp är att de inte känner någon ”levande” patriotism inför det svenska i *Köpmän och krigare*. En levande patriotism ska i detta sammanhang byggas på ”en i grunden personlig och innerlig relation mellan ett samhälle, dess folk och natur”.[253] Så sammanfattar Anders Ekström den tongivande filosofen Vitalis Norströms definition av en levande patriotism.

Föreställningar om judar och antisemitismens historia har behandlats av många. Anderssons sätt att tolka bilden av juden har inspirerats av diskursanalysens syn på meningsskapande. Till exempel är kön en del som lyfts fram som central, medan modernitet är en annan grundbult för förståelsen av antisemitismen i texterna och bilderna som undersöks.[254] I analysen av *Thure-Gabriel Silfverståhl* har vi sett att den manliga kroppen är bemängd med moderna attribut såväl som manliga där analogin mellan Thure-Gabriels kropp och stålfjädern är det tydligaste exemplet. Den svenska manliga kroppen är också helgjuten i tid och rum. Kropp och själ talar samma språk – en sund själ i en sund kropp – liksom hans syn på sin självklara plats i nationen. Mosse menar att judar, zigenare, brottslingar och feminina män sågs som det normativas, den moderna maskulina stereotypens, motbild. I detta föreställningskluster var judarna den största måltavlan för det moderna samhällets fobier.[255]

David Tjeder kritiserar Mosses teori om motbilden för att vara alltför kategorisk. Han menar att motbilden utgjorde en verklig identitet och en reell risk för den borgerlige mannen att halka in i. Tjeder understryker också att det fanns flera olika manliga identiteter och att den stereotypa manliga normen endast betecknade en av dem. Till exempel kunde spelande och dricknade förknippas med ett manligt beteende i unga år som sedan skulle överges för att en mer mogen och ansvarstagande manlighet skulle kunna träda fram. En av Tjeders viktigaste synpunkter är att den manliga normen destilliserades fram i ett homosocialt sammanhang, det vill säga mannen jämfördes inte med kvinnor utan andra män. Det framträdde således en rad avskräck-

[252] Ekström 1994, s. 289.
[253] Ibid., s. 291.
[254] Andersson 2000, s. 25.
[255] Mosse 1996, s. 57 ff.

ande exempel som byggde på föreställningar om att vissa manliga attribut som användes som en slags motbilder, eller som ytterligheter av en dålig manlighet eller ett icke önskvärt manligt beteende.[256] Ett exempel på detta visar jag ovan i resonemanget om skillnadens mellan Henriks och Ottos sträven efter framgång.

En betydelsefull källa i Anderssons tolkningsmodell är Zygmunt Bauman. Han menar i sin sociologiska essä *Modernity and the Holocaust* att marginaliseringen av judarna inte var något nytt fenomen, men att det var först i den moderna tiden som de uteslöts mer systematiskt, något som hänger samman med att samhället i stort förändrades. På ett liknande sätt som i Mosses teori diskuteras juden som det diametralt motsatta även hos Bauman, påpekar Andersson: ”Den begreppslige juden är […] både det godas negation och motsägelsefullheten förkroppsligad. Han är hotet mot allt bestående, entydigt och tydligt avgränsat”.[257] Nedan följer ett antal exempel på hur juden och judarna som grupp placeras in som den svenske mannens motbild i *Köpmän och krigare*. Anderssons definition av den ”begreppslige juden” stämmer mycket väl in på hur juden konstrueras i romanen, och återigen ser vi hur romanvärlden schematiskt byggs upp kring det goda och det onda, det nationella och dess motsats.

Som jag visar i kategoriseringen av de två olika judiska grupperna i romanen har varken den ena eller den andra någon äkta kärlek till den svenska naturen eller läggning åt jordbruket. Judarna som grupp sägs kännetecknas av deras ”inneboende fysiska feghet” även om det finns undantag som till exempel Otto. (KK, 93) Judarnas utspriddhet och lätthet att smälta in i andra samhällen och andra kulturer omtalas vid ett flertal tillfällen: ”Den materie, af hvilken judens själ är danad, är ingen metall, ingen malm, och minst af allt är den urbergets egen, den hårda och fasta graniten – det ämne, som är judens själsliga grundämne, torde snarast kallas en legering” (KK, 94). Legeringens dubbeltydighet i det här fallet ligger dels i dess sammansmältande karaktär, dels i dess orenhet. En legering är aldrig något rent eller naturligt uppkommet ämne utan alltid en blandning. I skarp kontrast till karaktäriseringen av judens själ vill jag påminna om det organiska bildspråket som används för att beskriva den svenska folksjälen i symboliken kring Thure-Gabriels döde vän ”Sliparens” gravsten som är huggen i granit. (TS, 205 f.) Juden är också illojal mot sina rötter och saknar Henriks och Thure-Gabriels ”naturliga” behov av att söka sig till och lära känna sina egna rötter på släktgården Stensborg. I skarp kontrast beskrivs Abrahams söner, Otto och Moritz, utan problem snabbt smälta in i nya tider, nya seder och nya tänkesätt. Inom ett år har ”deras själar amalgamerat” en annan kultur, dock har assimilationen inte nått in i deras själ och hjärta utan det är endast ”dess former och fraser men ej så mycket dess anda” som har adopterats av bröderna Herner.

[256] Tjeder 2003, s. 94 f.
[257] Andersson 2000, s. 26.

(KK, 98) Inte heller uppkommer några stora konflikter eller strider mellan generationer när de yngre tar över och stöper om faderns livsverk. Även dessa smidiga övergångar från gammalt till nytt tillskrivs deras ”ras” förmåga att helt enkelt anpassa sig.

Bauman ser antisemitismen som ”an outer manifestation of the boundary-defining drive”.[258] I den förmoderna tiden som exempelvis medeltidens skråsamhälle eller senare tiders starkt socialt segregerade samhällen fick judarna som grupp en naturlig kulturell och social avgränsning. I och med modernitetens blev frågan om hur juden skulle definieras mer manifest. Det var också genom det moderna samhällets förändrade kommunikationsformer och nya vetenskapliga ideologier som instrumenten för ett mer systematiskt särskiljande av den judiska gruppen tillhandahölls. Samhället bands samman på ett helt nytt sätt genom tryckpressens utbredning. Ett gemensamt bildspråk och en gemensam förståelse skapade referensramar som kom att omfatta fler än endast en upplyst, bildad elit. Den moderna tidens förändrade livsformer med ökad möjlighet för fler människor ur de olika sociala skikten att röra sig socialt, samt ökad tillgång på gemensamt ekonomiskt och kulturellt kapital medförde ett större behov av att avgränsa sig mot allt det nya. Antipatin mot judarna som grupp var säregen på grund av att den överskred gränsen mellan vi och dem. Trots att det fanns en skarp skillnad mellan judiska grupper och andra grupper i samhället var stora delar av den judiska befolkningen i hög grad assimilerade och dessutom mycket socialt och ekonomiskt framgångsrika. Bauman resonerar kring judarnas speciella position och menar att den orsakade en mer systematisk antisemitism. Genom att vara ”främlingen mitt ibland oss”, den andra gruppen som inte kunde avskiljas på ett enhetligt sätt, sågs juden som kännetecknad av hemlöshet och gränsöverskridande: ”The conceptual Jew was a semantically overloaded entity, comprising and blending meanings which ought to be kept apart, and for this reason a natural adversary of any force concerned with drawing borderlines and keeping them watertight”.[259]

Otto Herner har en förbryllande dubbelpersonlighet som visar sig i en oförklarlig antisemitism och ett djupt förakt för judarna som grupp. Jag visar ovan att Otto är inkarnationen av masskulturen, mekanisk, vinstberäknande och befriad från alla moraliska förbehåll, en karaktäristik som också kännetecknar föreställningar om det judiska.

> Sådan är han i sin gåtfulla blandning af semit och antisemit, af klok affärsman och hänsynslös spelare, af primära rasegenskaper och egenskaper, som hans lifsroll och lifsöde skapat åt honom i en egendomlig och mystisk växelverkan mellan hans innersta väsen och människornas skenbild af honom. […]
>
> Sådan är Otto Herner: en produkt af sin tid, sin ras och sin omgifning, en summa af allt det som han i grunden hatar därför att han är en oskiljaktig del

[258] Bauman 1989, s. 34.
[259] Ibid., s. 39.

> af det. – En skapad antites till sig själf och på samma gång i denna skapade rollmänniska först helt och fullt sig själf! (KK, 120 f.)

Den borgerlige mannen skulle vara helgjuten. Tjeder skriver, ”[m]annen skulle vara genomskinlig: ingen spricka skulle finnas mellan hans inre, hans yttre och, framför allt, hans handlingar”.[260] I denna idealisering skulle vi också kunna infoga föreställningar om nationen. Analogin mellan den svenske mannen kropp, hans väsen och nationens kropp och väsen är tydlig i *Köpmän och krigare*. Likaså anomalierna, personifierade i judarna och framför allt i Otto som människan utan kärna, identitet och lojalitet. Hans genuina självbedrägeri, hans personifierade kluvenhet och motsägelsefulla självbild är raka motsatsen till Henriks försoning med sig själv. Otto är det radikalt andra, den stereotypa moderna manlighetens motsats. Samtidigt är han hal och svårfångad genom att vägra att identifiera sig med det andra. I Baumans terminologi är han det ”semantiskt störande”.[261]

Ottos svårfångade karaktär visar komplexiteten i teorin om den manliga stereotypen och dess motbild. Den manliga stereotypens motsats är det omanliga, en kategori som både kan innehålla kvinnlighet men även egenskaper som inte kan betecknas som direkt kvinnliga utan snarare avklädda de positivt kodade manliga, svenska attributen: ”Den manlige ’judens’ kropp konstrueras tämligen konsekvent som en avvikelse från normen, den nationella kroppen”.[262] Detta synsätt är besläktat med den nationalisering av den manliga kroppen som Anders Ekström diskuterar utifrån synen på genus och kroppslig aktivitet i slutet av 1800-talet i Sverige. Den idrottande kvinnan förlorade alla kvinnligt konnoterade drag i beskrivningarna av henne. Hon var en styggelse, en androgyn och ett tecken på nationell degeneration. Hon kunde beskrivas som ett tredje kön, ofullständigt enligt sin ”naturliga kallelse” som mor och maka. I och med att kvinnan förvägrades delta i olika idrottsevenemang, annat än som åskådare, fördrevs hon ur offentligheten tillbaka in i sin naturgivna uppgift som hemmets ängel. Som motvikt till denna, för den tidens ideologer, oroande utveckling var idrott ett nationellt uppfostringsmedel på det individuella planet för den enskilde svensken som samtidigt även hade effekter på ett kollektivt nationellt plan. Idrotten fick alltså en nationell funktion, den fostrade genom prövning en härdad manskropp som också vandes vid att manifestera sina prestationer offentligt. Detta var också mannens ”naturliga” utvecklingsväg.[263]

[260] Tjeder 2006, s. 58.
[261] ”Semantically disturbing” i Baumans text. (Bauman 1989, s. 45.)
[262] Andersson 2000, s. 120.
[263] Ekström, 1997, s. 44.

Samlingstanken som motvärn

När sekelskiftet närmade sig hade förordandet av statens aktiva ingripande i enskilda individers liv för att värna statens väl blivit den dominerande i diskussionen kring emigrationsproblemet. Rudolf Kjelléns ståndpunkt att staten skulle sättas framför individen ser Svenbjörn Kilander som illustrativ för tidens allmänna inrikespolitiska hållning. Summan omfattade delarna, de enskilda individernas olika val skulle i en förlängning syfta till att gagna statens väl och statlig intervention i det offentliga som i det privata var en naturlig strategi när allt skulle vara svenskt och fosterländskt. [264] Nationen som en levande organism var en bärande tanke i den konservativa nationalismen som förebådade 1914 års idéer. Den moderna statens beståndsdelar beskrivs av Kjellén redan 1901 enligt följande analogi: samhället är dess kropp, nationen dess själ och staten folkanden.[265] Enligt denna helhetssyn på samhället och nationen var det viktigt att harmoni och enhet var rådande i nationsorganismen.

Uniformiteten var en grundläggande tanke i den konservativa nationalismen vid denna tid. Nationell splittring bland svenskarna, unionsupplösningen 1905, stadens intressen kontra landets, arbetares krav gentemot arbetsgivare med mera betraktades som allvarliga hot mot en stark nation.[266] Nationell samling blev en strategi mot den moderna tidens söndring i allmänhet. Anders Ekström framhåller att denna syn på den nationella samlingen som just ett svar på den moderna erfarenheten stod att finna i flera olika politiska läger och tankeströmningar.[267] Han visar i sin undersökning att den nationella samlingstanken fick ett mycket pregnant uttryck i Stockholmsutställningen 1897. Samtidigt som montrarna och paviljongerna var effektiva verktyg för framförandet av en viss ideologi var det också möjligt för människor ur så gott som alla samhällsklasser att bevista samma evenemang. Samlingstankens fysiska uttryck var många. I idrottsliga sammanhang uppstod många nya ceremonier kring det nationella. Ritualerna kring flaggan etablerades på olika sätt runt om i landet. Till exempel spelade skolorna en stor roll för spridandet av en nationalkänsla kring flaggan. Stockholmsutställningen ägde rum samtidigt med Oscar II:s jubileum vilket resulterade i att regentens porträtt massproducerades och såldes som souvenirer till utställningsbesökarna.

---

[264] Svenbjörn Kilander, ”Det nya Sverige och det gamla”, *Motströms. Kritiken av det moderna*, red. Staffan Källström & Erland Sellberg, Stockholm 1991, s. 278 ff.

[265] ”Privatindividen måste uppfattas ur tre synpunkter: *kroppens* eller den yttre byggnaden, *själens* eller de naturliga karaktärsdragen, och *andens* eller det förnuftiga väsendet, principerna, självmedvetandet. I ganska nära analogi härmed framstår den modärna staten som en treenighet af *samhälle*, dess kropp, yttre mångfald af partikulära och spontana intressen och behof, *nation*, dess själ, folkets naturell, och *stat* i specifik mening, folkanden, den förnuftiga organisationen.” (Rudolf Kjellén 1916, s. 184.)

[266] Kilander 1991, s. 282 ff. Se även Fransson 2001, s. 44 ff. om begreppen nationell samling respektive nationell splittring och Edquist 2001, s. 57 om den nationella samlingstankens politiska fragmentering.

[267] Ekström 1994, s. 267 ff. Se även Saxlund 1975, s. 15.

Kungaporträttet blev på så vis också en effektiv, folklig artefakt för stärkandet av det nationella och samlingen kring en gemensam identitet.[268]

Köpmän och krigare utmynnar i en bild av det nya Sverige vars framtid är gruvindustrin och vattenkraften.[269] Den nya generationen svenska män är handlingskraftiga ”i sin nymornade mandom” (KK, 434) men samtidigt medvetna om traditionerna och historien. Återigen används sömnmetaforiken för att beskriva den uppvaknande nationen, liksom nationens manliga genus. I en tolkning av Sten Selanders dikt ”En ropandes röst” från 1917 påpekar Claes Ahlund hur bilden av samtidsmänniskans handel och kommers tillsammans med den drömlösa sömnen används i civilisationskritiskt syfte som en nationalistisk uppmaning: ”Deras sömn är utan drömmar och deras dagar är utan minnen – underförstått av landets ärorika historia och dess hjältar.”[270] Den visionära manlighet som beskrivs i Henriks utveckling och som också profetiskt ska omfatta en hel generation svenska män står i skarp kontrast till skildringen av de unga männen som bekymmerslöst hänger sig åt nattliga nöjen i romanens inledning. Denna grupp skrivs också in i det urbana genom sina arbeten som butiksexpediter samtidigt som de representerar den dåliga sidan av det moderna genom sina flyktiga intressen och nöjeslystna läggning. Framför allt beskrivs de som helt ointresserade av och oförmögna att reproducera sig vilket också innebär att de vänder ryggen åt nationen.

I *Köpmän och krigare* har den nya generationen svenska män nyss vaknat och Henrik har till skillnad från de ansiktslösa bodknoddarna på gatan både tillgång till minnen, det vill säga det förflutna och historien, och till drömmar, vilka pekar mot framtiden. Samma föreställning om det förgångna, nuet och framtiden finns också hos Bertil Malmberg kring 1912, där minnet, drömmen och löftet används för att tematisera det ”grundläggande bristtillståndet” i nationen. Minnet står för nationens då, drömmen för dess framtid och löftet avläggs i diktens nu.[271] Nuet expanderar i tid och rum och anknyter det förflutna med det kommande, som vi har sett flera exempel på i analysen av *Stensborg*. Förhållandet mellan det gamla och det nya framställs i *Köpmän och krigare* som en kontinuitet som kännetecknas av medvetenheten om ursprunget. Nils Elvander menar att Kjelléns utvecklingsoptimistiska nationalism fokuserade på nuet och framtiden, men att han även manade till ett beaktande av traditionerna:

> Orden fosterland, folk och nation betecknar för Kjellén detsamma: ett levande, personligt väsen, en enhet av generationers mångfald. Inför detta väsen

[268] Ekström, 1994 s. 267 ff.
[269] Sverker Sörlin, ”Norrlandsfrågan. Idéer och debatt i samband med det industriella genombrottet”, *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, red. Tore Frängsmyr, Stockholm 1984.
[270] Ahlund 2007, s. 59.
[271] Ibid., s. 255.

> hyser den verklige fosterlandsvännen vördnad och pietet; ansvaret inför förfäderna och de efterkommande manar honom att iaktta varsamhet vid förändringar av det bestående.[272]

I Silfverstråhlsviten är det mannens exklusiva rätt och skyldighet att visa vägen till framtiden, och det är unga män som Johan, Thure-Gabriel, Henrik och Carl som ska bygga den.

Rörelserna mellan land och stad i Silfverstråhlsviten är många och som jag visar ovan laddade med en stark symbolik. I *Stensborg* reser Johan från landet till den svenska staden och sedan till kontinenten för att slutligen kunna komma hem till landet. För huvudpersonen i *Thure-Gabriel Silfverstråhl* måste ett besök på släktgodset Stensborg avläggas för att han ska hitta sin plats och uppgift i världen. Hans resa till Amerika är dubbelbottnad i och med att den är en direkt kommentar till emigrationen samtidigt som en dörr hålls öppen för huvudpersonens återkomst till Sverige. Henrik i *Köpmän och krigare* rör sig definitivt från landet till staden även om han slutligen till viss del återknyter till det förflutna. Henrik inkorporerar däremot moderniteten till skillnad från Johan som snarare lyckas hitta ett förhållningssätt till den nya tiden samtidigt som han föredrar lantlivet. Som vi ser i textpassagen ovan från *Köpmän och krigare* har Henrik prövats och stärkts. Tack vare sitt ”bondtrygga” ursprung har han samlat sin förut splittrade person och bekämpat fragmentariseringen. Hans framtida gärningar beskrivs i organiska metaforer som kan associeras till graviditet och födelse men också till kontinuitet som i naturens årstider. Henriks roll i den nya nationens framtid kan jämföras med Johans faderskap och Thure-Gabriels symboliska moderskap. Henriks plats är dock inte på Stensborg även om dess faktiska existens och fortlevnad till slut blir en viktig referenspunkt för honom.

Sammanfattning

Köpmän och krigare är den roman som till störst del utspelar sig i det samtida moderna Stockholm. Den nya tiden beskrivs både ur huvudpersonen Henrik Silfverstråhls perspektiv och ur den nyrika judiska familjen Herners. Titeln ger en tydlig fingervisning om att brottet mellan gammalt och nytt är ett av romanens centrala teman. Medan Henriks bror Johan genomgår sin manliga utvecklingsprocess i nära anknytning till släktgården Stensborg utspelas Henriks manliga tillblivelse i Stockholms affärsvärld och societet. Deras respektive mognadsprocesser är ändå mycket lika varandra i rörelsen från splittring till helhet. Och i likhet med Thure-Gabriel intar också Stensborg en betydelsefull roll för Henrik genom minnena av barndomsåren och den förankring i jorden som ger honom styrka i förändringens och prövning-

[272] Elvander 1961, s. 261.

ens tid. I Henriks person finns också nationen symboliskt inskriven. Den splittring som Henrik erfar i början av romanen kan ses som ett uttryck för föreställningen om det moderna samhällets påfrestningar på människan och den osäkerhet nationen upplevt i det nya seklet. Som motreaktion mot den kluvna upplevelsen av det moderna förs den nationella samlingstanken fram. Värnandet om svensk kultur, svenska varor, svensk industri med mera skulle ena nationen och kurera och rehabilitera samhället från den moderna erfarenhetens smittor. Henriks manliga tillblivelseprocess framstår som en pendang till den nationella samlingstanken och han framträder slutligen som en kraftfull representant för en hel generation svenska moderna män som både bejakar det gamla och är förmögna att ta sig an det nya med styrka och handlingskraft.

I kontrast till denne svenske, moderne man beskrivs juden som urban, feminin, omänsklig, kapitalistisk, rotlös och egoistisk. Således kommer även etnicitet in i danandet av den nationella manligheten. Dock är inte det judiska enbart av ondo utan har även en positiv sida. Judarnas utsatthet och utspriddhet i världen väcker Henriks medvetenhet om sitt förflutna och sin bindning till den svenska jorden och broderskapet med Johan. Denna förankring är också delvis det som räddar honom från att sugas upp i den moderna affärsvärldens kommersiella hets och bli lika brutal och omänsklig som många av dess aktörer. Medan Johan utvecklas till en modern lantman och ansvarsfull familjefar intar Henrik en annan position gentemot det moderna. Han inkorporerar den nya tiden på så vis att hans affärsverksamhet tjänar det nationella. Med organiska metaforer som leder tankarna till födelse och naturliga processer har också Henriks svenska manlighet vidgats till att även kunna ge liv åt en modern nation i en ny tid.

4. Modernitet och kvinnlighet: kvinnosyn och modernitetskritik i *Carl Silfverstååhls upplefvelser*

Inledning

Carl Silfverstååhls upplefvelser är den fjärde romanen i Lidmans Silfverstååhlsvit. Den skiljer sig från de övriga verken genom att författaren förklarar romanens tematik och förhållande till de tre föregående romanerna i ett förord. Lidman understryker i förordet att *Stensborg*, *Thure-Gabriel Silfverstååhl* och *Köpmän och krigare* inte ska betraktas som en trilogi utan att ”grundstämningen” sammanbinder detta verk med de tidigare. (CSU, 8) Ahnlund beskriver förordet som en ”egendomlig brasklapp” som inte har mycket att göra med innehållet i romanen vilken också betecknas som ”den mest lättviktiga i hela serien”. Enligt honom fick Lidman uppslaget till *Carl Silfverstååhls upplefvelser* redan 1907 och lyckades sedan tack vare släktmotivet infoga boken i Silfverstååhlsviten. Denna fjärde roman beskrivs som en ”anakronism” i romansvitens annars samlade kronologi.[273] *Carl Silfverstååhls upplefvelser* är således udda i romansviten och i synnerhet om man jämför med de tre föregående verken. Den anstrykning av ”domsord” och ”straffpredikan” som Ahnlund utläser i förordet ser jag som en naturlig övergång mot det mer religiösa språk och den idévärld som kännetecknar *Tvedräktens barn*.

Brottet, straffet och försoningen är även i denna roman den ideologiska ram som binder samman handlingen, men färgas nu av en retorik om renhet, oskuld, smuts och skuld. En läsning som efterfrågar samtidsteckning eller psykologiskt konsistenta och nyanserade romanfigurer leder förmodligen till en viss besvikelse. Dock har romanen mycket att erbjuda i en undersökning som tar fasta på dekadenstematik och genusperspektiv. Sett genom dekadensens livsåskådningsproblematik och metaforik utvecklas en tydlig civilisationskritik som anknyter till de övriga verkens reaktioner på det moderna.

Huvudpersonen Carl Silfverstååhl är en ung officer som inleder ett kärleksförhållande med Margaretha Armsköld, hustrun till ett överordnat befäl, Hugo Armsköld. Han tvingas att säga upp sig från det militära och får i uppdrag av Margarethas far att driva en gruva i Ryssland innan han tillåts åter-

[273] Ahnlund 1996, s. 176.

vända till Sverige för att gifta sig. *Carl Silfverstååhls upplefvelser* domineras av det individuella moraliska perspektivet samtidigt som den nationella nivån sjunker undan något jämfört med de tre föregående romanerna. Det nationella finns dock som en grundbult i civilisationskritiken och förhållningssättet till det moderna som kommer till uttryck även i detta verk.

Dekandenstematik

Carl Silfverstååhls upplefvelser är den roman i Silfverstååhlsviten som är mest präglad av dekadensens litterära bildspråk. Innan vi går in på analysen av den skönlitterära texten behövs en närmare precisering kring begreppet dekadens och dess tillämpbarhet i min diskussion av *Carl Silfverstååhls upplefvelser*. Johan Lundberg undersöker Lidmans lyriska produktion i början av seklet. Han ser sekelslutsdekadensen som ett ideologiskt uttryck för den värdeförlust som modernitetserfarenheten kunde ge upphov till. Han vill använda termen dekadens för konstverk som ”tematiserar svårigheten med att leva utan värden och att vistas i en värld utan övergripande normsystem”.[274] Dekadensen betraktas som en större tendens i tiden och betecknar en viss attityd. Ett liknande synsätt på termen presenteras hos Claes Ahlund i hans undersökning om dekadenstematik i svensk sekelskiftesprosa: ”Dekadensen är […] inte begränsad till någon liten bestämd grupp av författare och konstnärer – den är den vitt spridda upplevelsen av hela den västerländska civilisationens tillstånd av förfall och upplösning och nära förestående undergång”.[275] I Per Thomas Andersens omfattande studie av ett antal fin-de-siècleromaner från det nordiska språkområdet betraktas dekadenstematiken i de litterära verken som ett uttryck för ”en enkel litterær grunnstruktur, nämligen binæriteten mellom en ’verdifull’ referenssfære og et tomt livsrom etter et radikalt forfall av verdier eller et grunnleggende virkelighetstap”.[276] Ebba Witt-Brattström kritiserar dessa förklaringar av dekadenstematiken som ”vaga klichéer” och försöker istället gå till det som hon ser som dekadensens kärna, vilken enligt henne skrivs i könets tecken.[277]

Lundberg läser Lidmans dualistiska världsbild som ett centralt tema och behandlar i anslutning till detta hur kvinnan, erotiken och modernitetens meningsförlust kommer till uttryck hos diktaren. Kvinnan står i förbindelse med det dunkla, oformliga och ursprungliga hos Lidman. Kvinnan är djurisk i motsats till mannen som är intellektuell, och den kvinnliga sexualiteten ses som ”okontrollerbar, som omöjlig att kuva, och som (i sin förlängning) le-

[274] Lundberg 2000, s. 28.
[275] Ahlund 1994, s. 13.
[276] Per Thomas Andersen, *Dekadanse i nordisk litteratur 1880–1900* [diss.], Oslo 1992, s. 551.
[277] Ebba Witt-Brattström, *Dekadensens kön. Ola Hansson och Laura Marholm*, Stockholm 2007, s. 9.

dande till undergång och död."[278] I denna dikotomi blir kvinnan någon för mannen att bekämpa på grund av att han riskerar att förledas från det andliga. Världen delas således inte bara in i kroppsligt och andligt utan även i manligt och kvinnligt. Lundberg framhäver dock att Lidmans lyrik inte ska uppfattas som ett enkelt ställningstagande för det andliga mot det kroppsliga, eller som förespråkande avhållsamhet framför utlevelse. Snarare vill han tala om en negativ respektive en positiv sida i den fundamentala motsättningen.[279] Detta betyder att erotiken hos Lidman har både en destruktiv och en konstruktiv innebörd. Trots att erotiken i grunden leder till ensamhet kan det erotiska mötet momentant ge tillfredsställelse i form av samhörighet och uppgående i något högre.[280]

Liknande föreställningar om kön, lust och lidelse som Lundberg pekar på i den lyriska produktionen finns också i Lidmans prosa. Dock finns det stora skillnader, som den vitalistiska grundtonen och insikten om det moderna samhällets ofrånkomliga närvaro som är ett viktigt inslag i romanerna. Släktmystiken och blodsmytologin i Silfverstååhlsviten som helhet, men i synnerhet i *Carl Silfverstååhls upplefvelser*, kan knappast förstås utan en läsning där dekadenstematiken uppmärksammas. Synen på kvinnan som ursprunglig och kroppslig skrivs in i romansvitens nationella mytologi, liksom mannens längtan efter att sammansmälta i något högre. I prosan ges detta ett namn, nämligen nationen.

Andra förenande drag mellan Silfverstååhlromanerna och några verk som diskuteras hos Andersen är en hel släkts förfall, som i Herman Bangs *Haabløse Slægter*, eller polariteten mellan landets immanens och stadens gränslöshet, som i Tryggve Andersens *Mot kvæld*. I Lidmans romaner är dekadensproblematiken ett avstamp för handlingen. Ingen av romanerna slutar, enligt Andersen, i det nederlag som kännetecknar dekadensromanen utan de utmynnar i försoning och framtidshopp.[281] Meningsförlust, livsförstelning, inåtvändhet, förkvinnligande och andra dekadenta tendenser som Ahlund belyser är hinder som Silfverstååhlromanernas manliga huvudpersoner brottas med och slutligen övervinner. Att betrakta *Stensborg*, *Thure-Gabriel Silfverstååhl*, *Köpmän och krigare*, *Carl Silfverstååhls upplefvelser* och *Tvedräktens barn* som dekadensromaner vore således direkt felaktigt. Däremot är de starkt präglade av dekadenstematik och dekadenslitteraturens bildspråk. Jag kommer i analysen av *Carl Silfverstååhls upplefvelser* att visa hur verkets grundstruktur byggs upp kring motsättningen mellan det bestående och det förgängliga, mellan livet och tomheten, mellan den sunda kärleken och den smutsiga sexualiteten och mellan den goda respektive den förtappade kvinnligheten. Föreställningar om det moderna är i allra högsta

[278] Lundberg 2000, s. 72.
[279] Ibid., s. 81.
[280] Ibid., s. 66.
[281] Andersen 1992, s. 557.

grad inpregnerat av genus i romanerna vilket visas genom att samtida föreställningar om kvinnans sexuella väsen är ett betydelsefullt element i den civilisationskritik som framförs i Silfverstråhlsviten som helhet. För att undersöka hur denna civilisationskritik kommer till konkret uttryck är de starka influenserna från dekadenslitteraturen betydelsefulla.

Den dubbla kvinnligheten

I 1800-talets borgerliga familj gavs mannen och kvinnan motsatta och komplementära positioner. Kvinnans och mannens respektive roller fördelades efter en princip som byggde på åtskillnaden mellan det offentliga och det privata. Kvinnans naturliga plats blev således hemmet där hennes huvudsakliga uppgift var att föda och uppfostra barn samtidigt som hon också var stöd för mannen.[282] Hemmet blev mannens livsnödvändiga tillflyktsort från ”det offentliga livets kyliga kollektivism”, som Karin Johannisson skriver, och kvinnan den som kunde erbjuda vila, värme och intimitet.[283] Mannen befäste sin traditionella roll som familjens försörjare samtidigt som hans självförverkligande kunde få fritt spelrum i kulten kring den borgerliga familjen. Bilden av den kvinnliga sexualiteten var uppdelad i två motsatta synsätt. Enligt den ena saknade kvinnan sexuell drift och det var mannen som befläckade den rena kvinnan med sin sexualitet. Kvinnan kunde enligt detta synsätt ha en förädlande och civiliserande inverkan på den djuriska och kulturellt lägre stående mannen. Enligt det andra synsättet ansågs kvinnan ha en sexualdrift varvid mannen intog en tuktande roll gentemot henne. Oavsett om kvinnan hade en inneboende sexualdrift eller ej gav debatterna uttryck för vad Arne Melberg beskriver som en ”normaliseringskampanj” av sexualiteten. Denna gick ut på att dra upp gränserna kring det som ansågs vara en normal, naturlig sexualitet som dessutom skulle utmynna i något mer än endast den sexuella tillfredställelsen.[284] Barnalstring och fortplantning av släkten blev ett av den heterosexuella samvarons huvudsakliga syften. Detta har sin motsvarighet i Lidmans syn på erotiken där erotiken kan rädda människan från den moderna tillvarons tomhet. Samtidigt finns det en risk att erotiken används som ett medel att fly från verkligheten. Erotiken är alltså inte ett mål i sig utan ett medel för individen att nå bortom sig själv.[285]

---

[282] Eva Heggestad, *Fången och fri. 1880-talets svenska kvinnliga författare om hemmet, yrkeslivet och konstnärskapet* [diss.], Uppsala 1991 (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 27), s. 18.
[283] Karin Johannisson, *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*, Stockholm 1998, s. 14 ff.
[284] Arne Melberg, *Fördömda realister. Essäer om Cederborgh, Almqvist, Benedictsson och Strindberg*, Stockholm 1985, s. 72.
[285] Lundberg 2000, s. 62–67.

Föreställningen om det kvinnliga var tudelat: å ena sidan den rena, oskuldsfulla och oförstörda kvinnan som skulle bli maka och moder, å andra sidan den skambefläckade, sexuella kvinnan.[286] Mannens sexualitet ansågs kluven i två kategorier: en som törstade efter kärlek och kontinuitet och en annan som karaktäriserades mer av ett kortlivat begär. Mannens tillfälliga, sexuella begär sågs som en inneboende och stark naturkraft som han vid regelbundna tillfällen behövde få utlopp för. Den prostituerade kvinnan tillfredsställde mannens begär och tilldelades således en funktion som ”säkerhetsventil” eller ”moraliskt skydd” för de respektabla kvinnorna.[287] I *Carl Silfverstååhls upplefvelser* framträder en sådan syn på kvinnan genom romanens manliga moraliska föredöme, Gustaf Bergfeldt.[288] En av underofficerarna, Moberg, är en spelare och libertin och spenderar större delen av sin lön på besök hos prostituerade. I en diskussion mellan Moberg och Bergfeldt ställs den borgerliga hustrun mot skökan samtidigt som diskussionen anknyter till det moderna. Moberg hävdar att den fallna kvinnans värde ligger i att hon ”skänker tillvaron glöd och värme”, och menar även att den som inte erkänner detta är banal och fördomsfull. (CSU, 210) Bergfeldt griper genast in och försvarar dels den fallna kvinnan, dels den borgerliga familjen:

> Du misstar dig, Moberg – jag är bunden af fördomar, men de äro inte banala, de äro så omoderna som man kan önska sig. Om du läste böcker och träffade människor och lefde i den stora världen, så skulle du ha reda på, att ingen är så banalt modern i våra dagar som skökan och den ogifta modern.
>
> Pressens dagliga intresse – de sysslolösa mondäna människornas förströelseobjekt par préference, det är den fallna kvinnan och hennes rena själ, den ogifta oskyldiga modern som lydt lidelsens bud och sitt väsens lag och ingen tarflig långkatekes och skitna brackfördomar. (CSU, 210 f.)

Uppfattningen om kvinnan som offer för ett depraverat samhälle var vanligt förekommande i de religiöst färgade undergångshistorierna och kan ses som del i en större kritik av det moderna.[289] Som motbild lyfts den borgerliga familjen fram, då Bergfeldt utbringar en skål för den ”fadda familjeflickan”, ”den beskedligt trogna hustrun” och det ”enkla borgerliga hemmet med sin futtiga hvardagsglädje” (CSU, 212). Om han hade stannat här i sin utläggning hade hans position i romanen varit entydig. Men därefter ger Bergfeldt tydligt uttryck åt den dubbelmoral som ligger till grund för hans kvinnosyn: ”äfven jag har begagnat skökan, men af brist på uppfostran har jag aldrig förväxlat bekvämlighetsinrättningen och kyrkan – min borgerliga smak har

[286] Melberg 1985, s. 71. Se även Lennartsson 2001, s. 110.
[287] Lennartsson 2001, s. 109. Se även Fahlgren 1994, s. 23.
[288] Hans Sundberg, *Sven Lidman om människan och Gud en innehållsanalytisk undersökning* [diss.], Uppsala 1986 (Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Doctrinae Christianae Upsaliensia, 26), s. 84 och s. 129.
[289] Lennartsson 2001, s. 223. I analysen av *Stensborg* diskuterades detta i anslutning till episoden om Johans från jorden lösryckta tillvaro i den kontinentala storstaden och symboliseras konkret i skildringen av en kvinnogestalt i sorgflor på en tågstation.

förbjudit mig att placera nattkärlet och preventivmedlet på förmaksbordet" (CSU, 212). Kvinnan kan således vara oskuldsfull men också beskrivas som en sanitär bekvämlighetsinrättning eller metaforiskt som en kloak som fyller ett socialt behov.[290]

Kvinnans tvådelade roll som den dygdiga dottern eller den trygga och trogna hustrun respektive den sexuellt tillgängliga kvinnan finns det flera exempel på i de föregående romanerna i Silfverstååhlsviten. I *Thure-Gabriel Silfverstååhl* ser vi hur dessa båda sidor kan rymmas inom en och samma kvinna, och att fallet från dygdemönster till förtappad kan gå snabbt. Den presumtiva hustrun ska vara en god samtalspartner och stimulera mannens intellektuella intressen samtidigt som hon ska vara fysiskt tilltalande. Thure-Gabriel inleder en kurtis med en kvinna som motsvarar dessa krav men intresset svalnar hastigt när hon vid ett tillfälle tar initiativ till fysiskt närmande varpå hon fördöms som "en sådan" (TS, 244).[291] I *Köpmän och krigare* visas detta i Henriks sovande hustru Elsa som också besitter denna dubbelhet: "Nu slumrar hennes andra jag – dagsmänniskan – hennes nattliga syster bär passionens och sinnesglädjens mask öfver de sofvande dragen" (KK, 64). Bilden av Elsa ger associationer till dekadensklichéer i framför allt bildkonstens gestaltningar av sexuellt utlevande kvinnofigurer. I *Carl Silfverstååhls upplefvelser* benämns även kvinnan vid namnet "Salome" av Moberg som också beskriver hennes som "hemlighetsfull – lockande – giftig – gåtfull och förförisk" (CSU, 224). När Margaretha intar rollen som fresterska beskrivs hon som "ett sällsamt, farligt och förvirrande väsen" (CSU, 123).

Johannisson menar att den i sig ganska disparata sociala grupp som under det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet ägde tolkningsföreträde gällande synen på kvinnan var medelklassen. Medelklassen omfattade både mycket rika människor och mindre bemedlade tjänstemannafamiljer. Gemensamt för dessa var dock deras borgerliga livsstil i vilken mannen och kvinnan hade sina bestämda uppgifter.[292] Kvinnans funktion speglade hennes roll i repro-

[290] Lennartsson 2001, s. 55 ff.

[291] Synen på kvinnans klädsamma blygsel diskuterades av Havelock Ellis. Uppvaktningen och kurtisen mellan man och kvinna beskrevs av Ellis som en strid och ett besegrande av kvinnan. Hennes motsträvighet är dock endast skenbar och till slut följer hon sina instinkter och låter sig underkuvas. Den kvinna som visar sig sexuellt offensiv upphör att attrahera mannen enligt Ellis teori. (Levin 1989, s. 194.)

[292] Johannisson 1998, s. 16. Johannisson ger dock inga specifika uppgifter om handböckernas spridning i samhället annat än att de var "otaliga". (Johannisson 1998, s. 56.) Maja Larsson går desto mer utförligt igenom uppkomst och spridning av inhemska såväl som översatta populärmedicinska skrifter i Sverige under 1800-talet. Enligt henne kom utgivningen av detta material igång ordentligt under 1800-talets första hälft men avstannade kring sekelskiftet 1900 där hon också drar gränsen för sin undersökning. Kring 1900 fanns inte längre samma användande och refererande till föreställningar som fanns i populärmedicinska skrifter som tidigare. Larsson härleder denna förändring till dels ändrade bestämmelser för översättningar av detta material, dels en förändrad syn på sexualitet och kropp. Den moderna sexualiteten som hade börjat växa fram hade mer vetenskapliga anspråk på objektivitet, metod med mera, samtidigt som synen på sexualiteten som mer lagbunden isolerade kroppen i högre utsträckning från omvärlden. (Larsson 2002, s. 22 ff.)

duktionen och modersrollen upphöjdes till ett kall. Kvinnorna i romanerna förkroppsligar antingen de nationella och familjeideologiska ideal som bondpigan Klara i *Stensborg* eller så representerar de den förtappade storstaden som kvinnan med sorgfloret på den kontinentala tågperrongen i samma roman.

De två kvinnor som tar mest utrymme i anspråk och även tillåts att utvecklas under romanernas gång är Elsa i *Köpmän och krigare* och Margaretha i *Carl Silfverstååhls upplefvelser*. Det är också i dessa två kvinnoporträtt som den dubbla kvinnligheten samsas inom en och samma person. Elsa och Margaretha är sexuellt utmanande och aktivt agerande i sina respektive äktenskaps sammanbrott samtidigt som de också intar mer eller mindre fogliga hustruroller. Elsas utveckling går som jag visade i analysen av *Köpmän och krigare* från den upproriska till den underdåniga hustrun medan Margaretha börjar som underkuvad hustru och sedan sliter sig loss från ett destruktivt äktenskap. Hon går från att vara fru Armsköld till att vara fru Silfverstååhl och behåller sin roll som hustru och därmed som respektabel kvinna. Det juridiska moderskapet till de två sönerna i det första äktenskapet offras dock i och med skilsmässan från Hugo Armsköld.

Civilisationskritik och sexualitet

I *Köpmän och krigare* finns som vi har sett en kluven inställning till det moderna. Skepticismen mot det moderna framträder i kritiken av den sexuella frispråkigheten vilket visas i episoden då Elsa underkuvas. Hennes sexuella erfarenhet och erotiska lössläppthet härleds till den moderna tiden och dess sexualdebatt och prosaiska sätt att förhålla sig mannens och kvinnans samlevnad. I romanen uttrycks en stark kritik mot den fria sexualiteten som kännetecknar den moderna tiden. Dock förespråkas inte någon sexualfientlig inställning utan en positiv attityd till det sunda samlivet, men som en angelägenhet för äktenskapet med fortplantingen som huvudsakligt syfte.

Henriks förhoppningar om ett stilla familjeliv bygger ytterligare upp polariteten mellan det privata och det offentliga, och kan ses som ett uttryck för mannens behov av att avskärma sig från ”den nya tidens tumult” i hemmets lugna hägn.[293] Efter grälet med Elsa beger sig Henrik planlöst ut på gatorna och hans tankar går tillbaka till studenttidens fattiga tillvaro. Henrik vill skilja sig från Elsa för att ”rena sig” från det lyxliv, den ”smuts och skam”, han har levt i tillsammans med henne och hennes familj. (KK, 368) Tiden före Elsa skildras som spartansk:

[293] Lennartsson 2001, s. 68.

> Han såg redan i drömmen med en känsla af trotsig lycka det ensamma arbetsrummets sträfva och kyska mannaro – den lilla smala träsängen, som varit hans studentrums hvilobädd – […]
>
> Så hade han aldrig arbetat – så hade han aldrig drömt – som där – som då – då icke kärleken och framgången ännu fläckat hans lif – då hade allt varit hård, karg möda – manligt trots och ensam fattigdom. (KK, 368 f.)

Det borgerliga manlighetsidealet förbands enligt Lena Eskilsson med kroppslig såväl som andlig styrka, uthållighet och disciplin, det vill säga egenskaper som också ingick i ett asketiskt ideal.[294] Att så var fallet kan kopplas till den betydelse som tillmättes ungdomsåren och det smörgåsbord av lockelser som ynglingen befarades utsättas för i en tid då hans lidelser och passioner rasade som starkast.[295] När Henrik irrar omkring i staden ser han i ett skyltfönster en reklamannons för en tvål. Bilden av kvinnan på bilden påminner honom om hans grusade familjedrömmar.

> [H]an grät djupt och dödsförtvifladt ut sin sorg, medan hans af tårar halfblinda ögon stirrade på en engelsk annonstecknares framställning af en ung dam med lockigt hår och stort husmodersförkläde och hvars leende, pärlkantade mun ropade ut:
>
> Ah – Morrisons soap! (KK, 349)

Henriks ungkarlsår skildras som obefläckade. Hans möte med det förföriska moderna livet får bibliska konnotationer där Elsa blir en symbolisk Eva och syndafallet skrivs in i det moderna. Kopplingen mellan föreställningar om den moderna tiden och sexualiteten diskuteras av Rebecka Lennartsson i anslutning till den kvinnliga kroppen som handelsvara.[296] Som jag visar i diskussionen om föreställningen om den dubbla kvinnligheten ”stod den sexuellt tillgängliga kvinnan som symbol för det egoistiska och ombytliga begäret”, som Lennartsson skriver.[297]

I episoden där Henrik betraktar reklamaffischen och därigenom konfronteras med sina brustna förhoppningar går hans tankegångar från en romantiserad bild av den samlade familjen i hemmets ro till minnesbilder från barndomens Stensborg. (KK, 348) Kvinnans ungdom och det sexuella bildspråket – den leende munnen, de bara armarna – ger enligt min mening intryck av något som en gång var jungfruligt, i barndomshemmet, men som nu är

[294] Eskilsson 1996, s. 4.
[295] Tjeder 2006, s. 65 ff.
[296] Lennartsson har ett intressant resonemang om hur kvinnokroppen blev erotisk i bland annat bilder kopplade till det moderna. ”Tätt knuten till denna erotisering av den feminina ytan, är också den roll som kvinnokroppen kom att få på varumarknadens område. I det konsumtionssamhälle som tog form under det sena 1800-talet, med varuhus, fyllda av färdigskräddade modekläder, estetiserade varor och ting utan egentligt bruksvärde, omsorgsfullt arrangerade i stora skyltfönster och saluförda med omfattande reklam – kom den åtråvärda kvinnokroppen och varans lockelse och löften att uppgå i varandra.” (Lennartsson 2001, s. 88.)
[297] Ibid., s. 110.

befläckat av den moderna varumarknaden. Således visar kopplingen mellan det oskuldsfulla tillståndet och den rena landsbygden att Henriks tårar även handlar om nationens tillstånd.

I romanerna uttrycks en kyskt hållen attityd till det sexuella som kan ses som en reflektion av ett höviskt kärleksideal i en förmodern tid. Den enkla och okunniga Klara i *Stensborg* är ett moraliskt och kvinnligt föredöme. Sina naturliga egenskaper delar hon med byhelgonet Lisbetta i *Tvedräktens barn* som också representerar renhet och oskuld i motsats till det världsliga och befläckade. Klara och Lisbetta står i skarp kontrast till den världsvana Elsa som är sexuellt erfaren. Klara är dock inte sexuellt oerfaren utan har en erotisk relation med Johan. Att hon ändå representerar oskuld och renhet i motsats till de osedliga, urbana människorna vidgar hennes symboliska betydelse till att också omfatta romansvitens civilisationskritiska nivå, vilken rymmer en uppvärdering av kärlekens betydelse för människan. Kärlekens yttersta mening och mål är fortplantningen av nya släkten – en tanke som är starkt knuten till det nationella.

Claes Ahlund belyser med ett exempel från Hjalmar Söderbergs verk hotet mot den kontrollerade manligheten och hotet från det moderna. Henriks existentiella kris framför reklamskylten pekar i samma riktning. I flanörmotivet i *Doktor Glas* visas mannens känslokyla och alienation samtidigt som det finns en underliggande avsky och rädsla för gatans kroppsliga möten, tillfälliga beröringar, lukt och smuts. I mäns och kvinnors öppna kurtis som trotsar rådande normer och etikettregler sexualiseras gaturummet. Detta stadsrum avspeglar ofta modernitetens trauma, den hotade ordningen både för samhället i stort och för den enskilde individen. Ahlund lyfter fram sambandet mellan stadsrummets planering som kollektivets kontrollstrategi och civilisationsprocessen som individens – mannens – disciplinerande åtgärd och sätt att återfå kontrollen över en verklighet stadd i snabb förändring.[298] Som jag visade i analysen av *Stensborg* finns i denna roman en viss sexualisering av Stockholm som symboliseras av den prostituerade kvinnans leende. Flanörmotivet i *Köpmän och krigare* visar också stadsrummet som erotiserat i mötet mellan män och kvinnor, som exempelvis den prostituerade kvinnan som hoppar in i den välkända affärsmannens bil i romanens början och när Henrik från ett restaurangfönster ser Elsa och Palbitski på promenad. (KK, 217) Tydligast kopplad till en negativ modernitetsupplevelse som pekar mot en förlust av värden, som kyskhet och kärlek, är episoden då Henrik står gråtande inför varumarknadens mest bedrägliga förförarknep – kvinnan i reklamen.

Den sexualsyn som gestaltas i *Carl Silfverståhls upplefvelser* visas tydligt i förvecklingarna mellan makarna Armsköld och de två män som blir indragna i deras uppgörelse, nämligen Gustaf Bergfeldt och Carl Silfverstå-

[298] Ahlund 1994, s. 162.

åhl.[299] Genom både Gustafs och Margarethas återblickar kan vi utläsa att det har funnits en erotisk dimension i deras tidigare relation, åtminstone från Margarethas sida, som nu har ersatts av en innerlig vänskap. (CSU, 102) Om Henriks äktenskap med Elsa är ett exempel på ett misslyckat förhållande i sin linda är äktenskapet mellan Margaretha och Hugo en bild av ett liknande havererat äktenskap fast förlagt några år i framåt i tiden. Båda paren lever i raka motsatsen till det sunda äktenskap som skulle förkroppsligas i mannens och kvinnans förening. Den dramatik som utspelar sig i skenet av makarna Armskölds salslampa är allt annat än en familjeidyll. Under en middagstillställning flörtar Margaretha hänsynslöst med den naive Carl endast för att utmana och reta Hugo.

> Och åter går hetsen lös – djärfvare – hänsynslösare – farligare! En flykt öfver afgrunder – en lek med huggormar.
>
> Vinet ebbar och flödar i glasen, och mellan kapten Hugo Armsköld och fru Margaretha kastas Carl Silfverstååhl som bollen mellan racketerna – som en möbel kastad mellan två människor, som ursinnigt jaga hvarandra genom ett trångt rum. (CSU, 129)

Kampen mellan makarna Armsköld är en kraftmätning som har pågått under flera år och det finns antydningar om sadistiska inslag i deras förhållande (CSU, 61). Margaretha omnämner också Hugo som sin ”härskare” och ”herre” (CSU, 116) och sig själv som hans ”slafvinna” (CSU, 118).

Det destruktiva äktenskapet är nedbrytande för både hustrun och maken, och kan också läsas som en motsvarighet till rötan i samhället. I den integrativa synen på nationen betraktades den enskilde medborgaren och familjen som en individuell men ändå fundamental organism i den större nationskroppen. Således föreställde man sig att nationens hälsa var direkt länkad till familjens hälsa. Familjens nationella identitet målades upp i ett ”moraliskt landskap” i den inflytelserika egnahemsrörelsen.[300] Nils Edling pekar på den

[299] Kampen mellan mannen och kvinnan i Silfverstååhlsviten har många likheter med den antagonism mellan könen som finns hos Strindberg. Mellan *Carl Silfverstååhls upplefvelser* och dramat *Kristina* finns flera intressanta likheter mellan Margaretha och drottning Kristina. Det första exemplet är expositionen där de kvinnliga huvudpersonerna båda träder in iförd riddräkt. Hos Lidman spelar kläderna en underordnad roll förutom i gestaltandet av Margaretha där hennes olika dräkter laddas med en tydlig symbolik vid ett flertal olika tillfällen. Andra paralleller är deras infantila dotterroller gentemot sina fäder, den aktiva rollen i jakten på älskare, skapandet av ett andligt, eget rike med sin älskare, samt det slutgiltiga tillbakaträdandet från det världsliga maktcentrat och även offret. (Fahlgren 1994, s. 168.) För Margaretha innebär offret också förlusten av sönerna som hon har tillsammans med Hugo. Enligt Zander användes ofta drottning Kristina som ett avskräckande exempel eller symboliserande egenskaper som ”varken var kvinnliga eller svenska”. (Zander 2001, s. 145 f.) Även Ahlund lyfter, i likhet med Fahlgren, fram ett resonemang om den ökade motsättningen mellan könen och mannens ökade behov att hävda sin överordnade position i familjen som symptom på hans allt mer ifrågasatta maktroll i det offentliga livet. (Ahlund 1994, s. 67.)

[300] Hall härleder sammanlänkningen mellan kärnfamiljen och nationen till Geijers fosterländska figur odalmannen. I fantasibilden om det Geijerska odalmannahemmet finns kärnfamiljen som en stabil motbild till stadens flyktiga livsstil. ”Geijers patriarkala ihopkoppling av

utbredda föreställningen om industrialismens hotfulla frammarsch som krävde offer i form av kulturell nedgång och kollaps, moralisk och fysisk förtvining. Det nationalistiska språket ekar i flerparten av de citat från industrikritikerna som Edling tar som exempel. Landsbygdens liv romantiserades och målades upp som industrialismens motbild, familjebanden knöts till hemmet, och hemmet inplanterades med förhoppningar om fosterländsk sammanhållning.[301] Ulf Boëthius visar i sin studie om kampanjen mot de populära Nick Carterböckerna 1909 att ”smutsen” som begrepp hade en särskild sociokulturell innebörd vid sekelskiftet. De snabba förändringarna från jordbrukssamhälle till industrisamhälle innebar en känsla av en hotad samhällsordning: ”Ytterst handlade det om oro och ångest inför en rubbad ordning, om rädsla för kaos och upplösning. Men det handlade också om återupprättandet av ordningen, om kultivering och disciplinering, om övervakning och kontroll.”[302]

Smutsdiskussionen i *Carl Silfverstååhls upplefvelser* korsar både den nationalistiska begreppsfloran och sexualitetsdiskursen. I grälen mellan Margaretha och Hugo förekommer smutsbegreppet ymnigt, framför allt genom hennes uttalanden. Även om Margaretha begår äktenskapsbrott är det ändå hon som framställs som offer och Hugo som framställs som grym med ögon som har ”något oblygt och orent” (CSU, 90). Hos Margaretha formuleras renhetsmotivet till exempel genom följande repliker: ”Det finns något som heter renlighetsbehof hos vissa kvinnor – ett kroppens rättfärdighets- och ärlighetskraf – och den instinkten, den förlåter ingen oren lögn och trolöshet” (CSU, 113 f.), eller ”[n]ämn inte hans [Gustafs] namn – det är för rent för dig [Hugo]. – Det önskar jag också – att hans nåder ville se ned till mig och taga mig ur denna smuts, i hvilken jag förgår och blir en usel och dålig människa – lika usel och dålig som du, Hugo – just sådan du vill ha mig” (CSU, 93). Enligt Margaretha är Hugo moraliskt förtappad: ”Förstår Gustaf att Hugo vill draga ned mig till sig i smutsen, för att vara riktigt säker på att få behålla mig – ned till honom. […] Om du visste hvilka böcker han ger mig att läsa – hvilka underliga bilderböcker han ger sitt Gretabarn att bläddra i – bilder med text till för mycket stora och dåliga barn” (CSU, 111). Bergfeldts position i romanen är ambivalent. Samtidigt som han är det moraliska föredömet och representerar ett idealiserat kärleksideal ännu obefläckat av den moderna tidens smuts är det som vi har sett också genom honom dubbelmoralen kommer till uttryck. I Bergfeldts person dras hora/madonnakomplexet till sin spets. Å ena sidan har han sexuell erfarenhet av prostituerade, å andra sidan är kvinnan han älskar hustru och mor och befinner sig i

---

nationen och familjen fick här [i egnahemsrörelsen] ett kraftfullt, sentida uttryck.” (Hall 2000, s. 219, se också s. 258.)

[301] Nils Edling, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900* [diss.], Stockholm 1996, s. 310 ff.

[302] Boëthius 1989, s. 219 f.

en enligt honom asexuell värld med självuppoffring, utlämnande kärlek och förbehållslös beundran.

Kampen struktureras i en triangulär konstellation där den otrogne maken, den försmådda hustrun och den kyske manlige vännen representerar olika roller i diskussionen och definitionen av den sunda kärleken.[303] Bergfeldt har lovat att göra allt för Margaretha, till och med att kasta sig ut från ett fönster. (CSU, 112)[304] I romanen går det, enligt min mening, en skarp skiljelinje mellan det onda och osedliga och det goda och kyska. Hugos själ är smutsig men Bergfeldts själ är vacker för att den har förädlats av den höviska och tillbedjande kärleken till kvinnan. Romanens begreppsdikotomi ställer föreställningen om den rena sexualiteten i motsatsställning till det moderna samhället, det vill säga det traditionella och gamla som genom Bergfeldt även förknippas med barndom och hövisk kärlek i en feodal tid.

I detta triangeldrama införs en religiös dimension genom en symbolisk far-och-sonrelation. Carls far är död sedan många år och intar ingen framträdande roll i romanen. Den manliga auktoriteten i *Carl Silfverstååhls upplefvelser* representeras framför allt av Hugo, som är populär bland underofficerarna. Han har rykte om sig att vara handlingskraftig och är beundrad för den världsvana med vilken han underhåller sina underordnade vid veckans gemensamma bastubad. Hugos fräcka berättelser om de utländska hovens lyxorgier värderas för läsaren genom Bergfeldts ogillande omdöme. (CSU, 171 ff.) Hugos auktoritet är oomstridd enligt den militära rangordningen, men hans popularitet är baserad på felaktiga grunder enligt romanens moral. Således intar Hugo inte endast en dysfunktionell fadersroll gentemot Carl utan även mot alla män på regementet. Som befäl borde Hugo visa sig som ett manlighetsideal att söka efterlikna både till det yttre och till det inre, en man med kontroll över stort och smått. Detta är en åsikt som återigen uttrycks genom Bergfeldt: ”Hör du Silfverstååhl, du skall aldrig förakta detaljerna. Det är de som göra lifvet. När detaljerna göra uppror och herraväldet öfver dem glider en människa ur händerna, så är det något galet med den människan” (CSU, 180).

Det sker ett tydligt fadersuppror i *Carl Silfverstååhls upplefvelser* i och med att Carl bokstavligen besegrar den manliga auktoriteten. Den slutliga kraftmätningen mellan Carl och Hugo liknas vid Sankt Görans kamp med draken. Genom denna religiösa parallell förs det in ytterligare en nivå i romanens dualism, nämligen det andliga och det världsliga. Den förtappade världens yttersta representant är Hugo medan de andliga värdena, normerna

[303] Se Ahlunds analys av den ”naturvidriga”, kvinnliga indivualiteten i Ola Hanssons ”Gallblomma”. Ahlund lyfter fram Michel Foucaults diskussion om definitionen av den hälsosamma sexualiteten som borgerlighetens vapen mot den gamla aristokratin. (Ahlund 1994, s. 67.)
[304] Även Hugo omfattas av denna kärlek. Gustafs tillgivenhet omfattar dem båda som ett par. (CSU, 147) Lönngren ger i sin avhandling en ny läsning av bland annat *En dåres försvarstal* där konstellationen mellan två makar och en tredje manlig part till viss del påminner om Hugo, Margaretha och Gustaf/Carl. (Lönngren 2007, s. 37 ff.)

och bönerna upprepade gånger uttalas genom Bergfeldt. I och med att Carl besegrar Hugo, personifierad som den världsliga ondskan, sker också ett slags fadersuppror men endast mot den dåliga fadersgestalten. Bergfeldts status som moralisk norm kvarstår i det sista samtalet mellan honom och Carl då den yngre mannen påminns om sin plikt som make till Margaretha och slutligen om Bergfeldts självpåtagna roll som hennes tillskyndare i nöden. (CSU, 333) Detta höviska tema utvecklas till fullo i *Tvedräktens barn* där hjältemyten kombineras med det nationella i en kristen inramning. Uppgörelsen med Hugo innebär också ett symboliskt avfärdande av de dåliga sidorna av det moderna. Genom Gustafs fadersroll förankras också de höviska dygderna i det föredömliga manlighetsidealet.

Medusamotivet

Första gången Margaretha dyker upp är i *Köpmän och krigare* (som utspelar sig några år efter händelserna i *Carl Silfverstååhls upplefvelser*) då hon är gift med Carl. Hennes far Einar Severin är en av landets mest framgångsrika och förmögna affärsmän. Hugo Armsköld har levt ett gott liv i städer som Paris, Berlin och Petersburg på hustruns kapital. Det ansträngda förhållandet mellan makarna antyds redan i den första presentationen av dem i *Carl Silfverstååhls upplefvelser*, liksom orsaken till deras osämja. Makens otrohet är sedermera orsaken till äktenskapets slutliga upplösning. I *Köpmän och krigare* förklaras Margaretha ha ärvt både faderns robusta fysik och hans sinne för affärer, och hon tillhör därmed en helt annan klass än Silfverstååhlarna. Aktier och obligationer ställs i motsats till förfäder och hästar och Margaretha visar sin maktställning genom ett leverne i materiellt överflöd under regementsfruarnas hånfulla översyn. (KK, 130 f.) Hon beskrivs med manligt kodade egenskaper som beslutsamhet och styrka samtidigt som hon också är feminint undflyende och fragil. (KK, 127 f.) Det finns en tvetydighet i gestaltningen av Margarethas kvinnlighet. Vid de många tillfällen då Margaretha beskrivs i *Carl Silfverstååhls upplefvelser* är hon på olika vis passiviserad. Samtidigt verkar det finnas en vilja att försäkra läsaren om hur vital Margaretha egentligen är genom att beskriva hennes naturliga skönhet, friska och starka kropp och framför allt genom upprepning understryka de kvinnliga attributen som det blonda hårsvallet, den fylliga bysten, den högresta gestalten och de kraftiga höfterna. Hennes kropp beskrivs som ”en kvinnokropp för stor och sund och brutalt skön för ömtåliga och klena nerver” (CSU, 117).[305]

[305] Johannisson pekar på hur ett nytt kvinnoideal växte fram efter sekelskiftet i samband med att hälsa, hygien och fysisk styrka blev honnörsord. Det var inte längre den sjukliga kvinnokroppen som utgjorde ett ideal utan den starka och sunda kvinnan. (Johannisson 1998, s. 89)

Bilden av ett existentiellt fängelse infinner sig redan i romanens början i och med antydningen om Hugos otrohetsaffärer och Margarethas uppenbarligen medvetna val att blunda för detta.

> I detsamma slogos ytterdörrarna till matsalen hårdt åt sidan och in kom häftigt en högvuxen och för Gnesta matsal uppseendeväckande modernt klädd dam i uppknäppt lång reskappa och hatt med långa bakåtfladdrande blå slöjor.
>
> Hon gick rakt fram med ögonen halfslutna som om hon icke såg eller väjde för något – med en gång som gick hon längs en rad bugande tjänare.
>
> Husarofficerarne reste sig djupt bockande, deras damer hälsade med en nyans i ansiktsuttrycken, som ingen annan än den inträdande skulle märkt och förstått, om hon orkat att se något.
>
> Efter henne kom, stram och blek med ett vagt hånleende kring den hårda brutala munnen, kapten Hugo Armsköld. (CSU, 19)

Till det yttre ger Margaretha intryck av att vara en högfärdig kvinna som med ett utmanande klädval är för modern och för berest för en södermanländsk landsortshåla. Genom den allvetande berättaren får läsaren dock veta att erfarenheten av, eller åtminstone ryktet om, makens erotiska aptit har föregått honom. Dessutom informeras vi om att Margaretha aktivt väljer att bortse från den reaktion han framkallar hos officershustrurna för att hon inte ”orkar se något”. I analyserna av *Stensborg*, *Thure-Gabriel Silfverståhl* och *Köpmän och krigare* ser vi också hur den introspektiva blicken som stilgrepp och symbolisk markör för huvudpersonens problematiska livssituation förekommer flera gånger.

Vid ett senare tillfälle beskrivs den osunda moral som fördärvar livsluften för Margaretha i äktenskapet med Hugo genom en vid denna tid populär sinnebild för det perverterade och demoraliserade, nämligen den rökande kvinnan.[306] Efter ett hemligt kärleksmöte i staden återkommer Hugo på eftermiddagen till parets gemensamma villa utanför regementet och finner Margaretha sittande i sitt arbetsrum rökande cigaretter iförd en morgonrock. (CSU, 85 f.) Av mängden fimpar och tändstickor i askfatet att döma är luften tjock av rök i rummet. Det osunda förhållandet mellan makarna Armsköld och Hugos omoraliska beteende förstärks av miljöbeskrivningen, den instängda och förpestade luften i hans arbetsrum, som ytterligare framhäver intrycket av Margaretha som fjättrad och förgiftad. Hon konfronterar Hugo som försvarar sig varvid det uppstår ett tumult som slutar i att hon i förtvivlan kastar sig ner på golvet. Margarethas nedstörtande framför Hugo löser upp hennes frisyr och håret beskrivs som ”orediga långa slingor, som röra sig och glittra som ormar” (CSU, 94). Även om det inte är Medusans blick som framställs väcker scenen likväl konnotationer till bilden av gorgonens ormprydda huvud. Bildspråket förenar Margarethas förstelnade livssituation

[306] Claudia Lindén, *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key* [diss. Stockholm], Eslöv 2002, s. 140.

med civilisationskritiken. Hugo slukar med blicken den ”sköna vackra kropp som vrider och våndas i smärta framför honom” (CSU, 94), och ”denna kropp som vällustigt böljar och skakas under snyftningarnas våldsamhet – den är hans” (CSU, 95).

Det som gör Margaretha till den manliga huvudpersonens kvinnliga motsvarighet är hennes sätt att bryta sig loss från det kvävande äktenskapet. Hennes förlamande livssituation skildras i en episod där Carl är ute med sin pluton på övning och får syn på Margaretha sittande till häst: ”Ena handen hänger slapp ned längs sidan som vore den trött att hålla det lätta ridspöet. Den andra har lämnat tyglarna lösa och lediga. [---] Hon stannar hästen som om hon ej längre såg plutonen. Hon blir borta i ett tomt stirrande öfver löfskog och fält – ett ansikte, som är stelnadt och tomt i okänd smärta” (CSU, 74 ff.). Margaretha låter sig viljelöst föras framåt i livet av hästen, hon beskrivs som trött och sammanbiten. Hennes existentiella fängelse har en fysiskt utmattande effekt på henne vilket visas i det lätta ridspöets paradoxala tyngd och de stelnade anletsdragen. Margarethas livssituation skildras i en senare episod där hon rastlöst går från rum till rum:

> Framför henne lågo åren i en ändlös räcka som filen af de oordnade rum genom hvilka hon gick – hemlösa, trista, hvardagliga år – år utan glädje och innehåll, år utan förhoppningar och uppgifter – år utan innehåll och mening.
>
> Det var bara att gå och gå, tills lemmarna en gång tröttnade, och döden var där. Hon spratt till med ett kväfdt ångestskri och höll handen mot det plötsligt häftigt, ojämnt bultande hjärtat.
>
> Döden!
>
> Hennes friska starka kropp hade skrikit af ångest vid den föreställningen. (CSU, 238)

Insikten om att livet saknar mening och mål och slutar i döden får henne att plötsligt agera. Hon kallar Carl till sig och strax därpå följer hennes äktenskapsbrott. På morgonen tänker Margaretha på det nyss inträffade och betraktar samtidigt sin spegelbild:

> Framför spegeln i sin sängkammare sitter i den tidiga morgontimmen en blek vacker kvinna. Hon bär ännu på sig ett skrynkladt daglinne med sönderrifven spets.
>
> Hon ser ej sin nakenhet. Hon möter endast sina egna trötta – förfärade – stelnade – tomma ögon.
>
> Lifvets grymma Medusablick har hon mött. – Hon har förstått den gränslösa fasan i all tillvaro – gärningens obönhörliga betydelse: att intet gjordt göres någonsin ogjordt. (CSU, 258 f.)

Skildringen av Margarethas utveckling, från ett livsförlamande tillstånd i ett destruktivt äktenskap till en frigörelse och ett förhållande till en man där hon intar en annan roll, bygger starkt på medusamotivet, en sinnebild för kvinnligheten i dekadenslitteraturen. Denna bild är dock öppen för flera innebör-

der som exempelvis kastrationsskräck, eller till livsleda kopplat till det moderna samhället, enligt Ahlunds dekadensstudie.[307] Lundberg diskuterar ingående Medusan och hennes blick i Lidmans lyrik och visar hur ensamheten, isoleringen och utanförskapet som motiv representeras av medusatematiken.[308] I *Carl Silfverstååhls upplefvelser* finns samma föreställning om människans alienation beskrivet i Margarethas introspektiva sinnestillstånd och i det metaforiska användandet av Medusans blick: de halvslutna ögonen och den tomma eller stelnade blicken som kopplas till Margarethas livssituation.

Den grundläggande människosynen i Silfverstååhlsviten är att människan har en inneboende vilja som måste omsättas i meningsfull handling för att livet ska få ett innehåll. Margaretha inkarnerar en sund och sann kvinnlighet, hon är fertil i och med att hon har fött barn (söner), hennes bröst och höfter beskrivs med ord som kan associeras till reproduktion, hennes svallande hår understryker kvinnlighet. Intrycket av Margaretha är att hennes livsvilja kvävs av det existentiella fängelse som äktenskapet med Hugo innebär, men också att hennes sanna bestämmelse som god mor och trogen maka förblir ouppfylld under hans förtryck. Som vi har sett i de tre föregående romanerna är ett liv i harmoni med omgivningen och livsvalen viktigt för att människan ska kunna leva rättfärdigt och som ett enhetligt subjekt. Å ena sidan finns den sanna kvinnan med en sund, stark kropp och en inneboende livsvilja, å andra sidan finns den depraverade mannen vars perversa maktutövning kväver den sunda kvinnokroppen. I en sådan livssituation väntar endast passivitet och död.

Genom medusatematiken kan vi vidga skildringen av Margaretha till att också beröra romansvitens övergripande nationella nivå. Livsförstelningens motiv finns i de tre föregående romanerna med variationer av samma symboliska bildspråk. I *Stensborg* framstår ” Nizzahetär[en]” (S, 239), Melanie de Mervilles, sminkade ansikte som ett signum för den kontinentala storstadens moraliska uppluckring. Thure-Gabriel drabbas i *Thure-Gabriel Silfverstååhl* under en period av identitetskris och hemsöks av en liknande livlöshet: ”Det ligger något fruset hårdt och fast öfver hans ansikte […] Det är som vore hans ansikte endast en gipsmask – ett stelnadt lavatäcke, under hvilket den underjordiska elden alltjämt glöder och bidar sitt ögonblick” (TS, 235). Masken som motiv återkommer i *Köpmän och krigare* i anslutning till Ottos modernitetssymptom och livströtthet i form av ”den af dagens nervspänning tillstramade rofdjursmasken” (KK, 276).

Som jag visar i diskussionen om det metaforiska smutsbegreppet och den disciplinerande strävan att kontrollera smutsen hamnar Hugos sexualitet och moral i den osedliga kategorin som också associerades med det moderna

[307] Ahlund 1994, s. 75.
[308] Lundberg 2000, s. 55, 85 ff., s. 90. Lundberg tar upp den stirrande blicken hos Medusan i sina lyrikanalyser och understryker också dess symboliska funktion för fjärrskådandet, verklighetsflykten och det inåtvända jaget. Lundberg ger också en översikt av andra författare som använde sig av Medusatematiken i samma syfte som Lidman.

som ett hot mot en välkänd och etablerad ordning. Som Rebecka Lennartsson visar fanns en föreställning om att den moderna sexualiteten var ett urbant fenomen. Den moderna staden karaktäriserades bland annat av ”flyktigheten, anonymiteten, fixeringen vid ytor och fragment, den ihållande rörelsen, betydelsen av det visuella och det stora urvalets likheter med masskonsumtionens hedonism”.[309] Hugos sexualitet är modern till sin karaktär, hans otaliga kärleksaffärer, hans brott mot tradition och god sed, intresset för det pornografiska och nonchalansen mot äktenskapsförbundet präglas av urbanitet. Hans kvinnliga motsvarighet, om än i en inte fullt så utlevd variant, är Elsa Herner som också kännetecknas av urbanitet och modernitet. Hugo är också en dålig make enligt den borgerliga föreställningen om den gode maken som ansvarsfull, hårt arbetande och som en ”god och välvillig patriark inom husets fyra väggar”.[310] Motsatsen till denne man drack alkohol, spelade och slog sin hustru och var en man som kort och gott saknade karaktär. Hugo kan tolkas som en man som genom sitt vidlyftiga och omoraliska leverne har tappat kontrollen över sitt eget hem och därmed diskvalificerat sig som man. I detta avseende kan man jämföra honom med Henrik som också blir en hustrumisshandlare, men som snarare förstärker sin manliga auktoritet i och med detta och återtar kontrollen i sitt eget hem genom tuktandet av Elsa. Makten över jaget är nyckelbegreppet här, den som kunde kontrollera sig själv och visa en balanserad, disciplinerad och sund livsstil, förtjänade också att ha makt över andra.[311]

Nationen och den kvinnliga sexualiteten

Beverly Skeggs menar att man under 1800-talet föreställde sig att kvinnans moral avspeglades i nationen. Den imperialistiska kolonialpolitikens utveckling och civilisationstanke korrelerade med de gränser som inringade den engelska kvinnans dygd: ”This [commentary] brings together the discourses of hygiene, sexuality (through virtue) and morality, alongside responsibility for the maintenance of the social order”.[312] Även Monika Edgren visar hur föreställningar om kvinnans sexualitet, renhet och blodsband aktualiseras i vissa nationalistiska tankeströmningar.[313] Denna analogi uttrycks i *Thure-Gabriel Silfverstråhl*: ”En nations ära skall vara utan fläck som en mors, en hustrus, en systers” (TS, 247). Den dubbelmoraliska synen på kvinnan är

[309] Lennartsson bygger sitt resonemang på en artikel av Henning Bech om den moderna staden som fylld av erotisk laddning. (Lennartsson 2001, s. 92.)
[310] Tjeder 2006, s. 74.
[311] Tjeder 1999, s. 187.
[312] Beverly Skeggs, *Formations of Class and Gender. Becoming Respectable*, London 1997, s. 42. Se även Edgrens diskussion om de så kallade danska ”tyskerpigerne” som hade förhållanden med tyska soldater under andra världskriget. I dessa fall blir föreställningen om kvinnors sexualitet som nationell egendom mycket tydlig. (Edgren 1996, s. 246.)
[313] Edgren 1996, s. 241.

tydlig när Thure-Gabriel i samma episod helt krasst beskrivs ha övertagit en annan officers älskarinna och hennes våning med hela dess bohag. (TS, 245 f.) Älskarinnan kallar sig Doris men heter egentligen Signe Hedelin. Som ung träffar Thure-Gabriel henne av en slump på gatan och ger henne tvåhundra kronor av ren medkänsla när hon berättar om sitt liv och hur hon tvingats prostituera sig för att kunna betala broderns utbildning. (TS, 99 ff.) Vid ett senare tillfälle dyker hon upp igen men har tagit sig från gatan och blivit rakfröken. (TS, 216) Signe representerar en helt annan samhällsklass än Thure-Gabriel och omfattas således inte av moderns, hustruns eller systerns hederskodex. Thure-Gabriels föreställning om kvinnans sexualitet är impregnerad av klassvärderingar.[314] Kvinnans roll i reproduktionen har en direkt relation till nationen i Silfverstråhlsviten. Detta kommer särskilt till uttryck i den tragiska händelsen med den unga Elin Breier som Thure-Gabriel bedriver kurtis med men som är förlovad med en annan man. Hon gifter sig hastigt och föder inom kort en son. Elin drabbas av psykisk ohälsa efter förlossningen och begår självmord. Om det är Thure-Gabriel som är far till barnet eller ej förblir outsagt. Enligt Thure-Gabriel ligger den stora tragiken dock inte i att den unga kvinnan begår självmord, utan att hennes make är den siste mannen i sin släkt: ”Schlippenbach är den ende manlige medlemmen af sin ätt – d e n e n d e i h e l a v ä r l d e n” (TS, 260). Dessa händelser utgör bakgrunden till Thure-Gabriels vidare spekulationer kring kvinnan, som påminner om Ryttmästarens farhågor i Strindbergs *Fadren*.

> Jag vill dö som ungkarl. Jag förstår inte hur man kan lita så mycket på en kvinna, att han vågar gifta sig med henne.
>
> Den enda jag lefver för är ju ätten och dess ära. Men jag vet inte om någon af mina förfäders hustrur behagat taga en stalldräng till sig i sängen och om jag är ättling af en sådan förbindelse.
>
> Detta är det hemskaste i tillvaron, att ansvaret för rasens renhet ligger hos det oansvarigaste af alla väsen – kvinnan. Ett felsteg, en nyck af detta driftkomplex och århundradens och otaliga generationers arbete och dröm – grus och spillror. –
>
> […]
>
> Århundradens – kanske årtusendes arbete, historia och tradition äro anförtrodda en kvinnas sköte.
>
> De äro hennes leksaker.
>
> Det hemskaste af allt är dock detta, att det inga fantasier är, utan en ofrånkomlig verklighet. (TS, 268)

[314] Hjördis Levin pekar på att föraktet mot underklassen och rädslan för att smutsen som förknippades med denna skulle sprida sig okontrollerat spelade en stor roll i debatterna som ledde fram till preventivmedelslagstiftningen 1910. (Hjördis Levin, ”Från nymalthusianism till folkhälsa. Sexualdebatt och socialpolitik 1880–1936”, *Seklernas sex. Bidrag till sexualitetens historia*, red. Åsa Bergenheim & Lena Lennerhed, Stockholm 1997, s. 207 ff.) Se även Lennartssons diskussion om ”underklasskvinnan som avhumaniserat objekt” för det instrumentella begäret. (Lennartsson 2001, s. 111.)

Intresset för släktens förgångna manifesterar sig i *Stensborg* framför allt genom minnen och förpliktelser gentemot förfäderna. I *Thure-Gabriel Silfverstååhl* har uppmärksamheten kring släktarv och degeneration utvecklats till ett separat tema och löper som en undertext genom hela romanen. Degenerationen har också förflyttats från en vidare samhällskritik och skepsis inför det moderna till individnivå. I *Carl Silfverstååhls upplefvelser* återkommer en liknande syn men knuten till kvinnans sexualitet: ”En karl kan vara sin hustru otrogen – gunås såvisst – men fylla sin plats och vara en hjälte – men en hustru, som är otrogen, hon är också ovärdig att skänka fäderneslandet söner” (CSU, 108). I denna roman antar dock släktkulten ett mer mystiskt förhållningssätt till förfäderna och då i synnerhet till modern.

Biskopsgrenen hos Silfverstååhlätten härstammar på mödernet från en urgammal, utfattig tysk adelssläkt. I *Tvedräktens barn* berättas om hur Henrik-Göran Silfverstååhl och Marie Margarethe Magdalena von der Aue, genannt Steinthal, möts i en gemensam religiös övertygelse om att den andliga världen är bättre än den världsliga. I *Carl Silfverstååhls upplefvelser* beskrivs ättlingen Carl som en världsfrånvänd ung man som har växt upp i skuggan av gamla släktberättelser och fostrats att vörda de hädangångna anfäderna. Hans enda barndomsvän var kusinen Göran Silfverstååhl som under sin militärtjänst begår självmord. ”Gemensamt hade de båda ynglingarnas själar brunnit som vaxljus på ett altare i denna samma kult för den store döde” (CSU, 69), det vill säga farfadern Henrik-Göran. Expositionen i den fjärde romanen är samma som i den första: En ung man med oförlöst handlingskraft har fastnat i en fantasivärld. Barndomen och ungdomsåren bland dessa levande döda har gett Carl en ”sömngångaraktig dubbelexistens” med ”[e]n kvinnligt skygg och jungfrulig själ” (CSU, 70). I motsättningen mellan den reella världen och drömvärlden är således genus inskrivet: ”Liksom han själf lefde i två världar, lefde i Carl Silfverstååhl förenade två själar: denna jungfruligt oberörda och skygga och vid dess sida en ung och manlig krigares muntra och härdade” (CSU, 70).

De två världarna är del av den grundläggande dualistiska modell som strukturerar samtliga romaner i Silfverstååhlsviten. I *Carl Silfverstååhls upplefvelser* är uppdelningen mellan fantasin och verkligheten, mellan minnet och nuet, mellan passivitet och handling även könskodad. Carl befinner sig på gränsen mellan den manliga, militära världen och den kvinnliga som utgörs av minnen.

> [E]n djup rörelse, en dunkel religiös hänförelse, en andaktsfull stämning af själfuppgifvande glömska. [---]
>
> Lifjägarnas paradmarsch!
>
> Regementets stämma i striden – bandet mellan dem alla – hyllningsgärden till de döda och det, som förmer än dem alla, lefvande eller döda – regementet. (CSU, 42)

Trots att romansvitens genomgående ideologi framhäver den nationalistiska kollektivismen som ett moraliskt föredöme finns även en risk för den unge mannen att uppslukas helt av denna homosociala gemenskap. Carls avsked från det militära hänvisar honom till en karriär ute i ett samhälle som dikteras av andra, nya regler. Läst i ljuset av *Stensborg* och *Köpmän och krigare* måste Carl överge sin krigaridentitet som representerar det gamla samhället. Istället blir han den nya tidens krigare, nämligen affärsmannen. En del av hans manlighetsprocess är att bevisa sin duglighet i det moderna samhället.

Carl riskerar alltså dels att uppslukas av den militära världen, dels att förkvinnligas av fantasivärldens passivitet. Carls oskuldsfullhet ger honom barnsliga och kvinnliga ansiktsdrag: ”Ett smula blekt och flickaktigt ansikte, när han inte ser arg ut, för då ser han ut som en karl – eljest rodnar han lätt och ler som ett godt barn” (CSU, 100). I Margarethas maktspel med Hugo beskrivs Carl som ”detta oerfarna barn” och vi får veta att Margarethas ”läppars blodfulla kyss hade bränt hans unga, oerfarna förseglade mun” (CSU, 135). Margaretha beskrivs däremot som mer handlingskraftig och lik sin far i denna egenskap.[315] De initialt omkastade könsrollerna understryks ytterligare genom att Margarethas och Carls respektive funktioner hastigt förändras när de inleder sin kärleksaffär, en händelse av stor betydelse för romanens sensmoral: ”Barnet [Carl] hade plötsligt blifvit en man, som bar henne i sina armar” (CSU, 257). Den feminint kodade handlingsförlamningen som Carl löper risk att underkastas av avvärjs i och med att Margaretha väcker hans sexualitet. Hon är således den som initierar hans manliga utvecklingsprocess. I den heterosexuella könslogiken, där man och kvinna ses som komplementära, blir Carl till som man genom Margaretha.

Skildringen av relationen mellan Carl och Margaretha präglas av ett incestuöst, religiöst och erotiskt laddat bildspråk. Oskuldens sammanlänkning med en jungfrulig tid eller en slags barndom framkommer framför allt genom Margarethas tal om Carl. Vid ett flertal tillfällen väcker hans ansikte vaga minnen av något glömt och förflutet men ändå ”välkändt och kärt – liksom skådat i en lyckodröm – en gång – en gång – men när!” (CSU, 204). Dessa suddiga associationer är också märkta av nutidens tragik genom att beskrivas som ”ett sagoland i spillror” (CSU, 205). Barndomen som ett förlorat tillstånd blir senare ännu tydligare uttryckt i och med att den också får en religiös innebörd i Margarethas minnen av sin katolska flickpension. (CSU, 248 ff.) Margaretha påtar sig rollen att vara ett moderligt inslag för de unga officerarna på regementet (CSU, 128), men också specifikt för Carl. När han söker upp henne i villan efter middagsbjudningens kyss avfärdar hon honom med att säga: ”Jag tycker bra om er – skulle gärna vilja vara er vän – rent moderligt” (CSU, 206). Den incestuösa analogin i förhållandet mellan Margaretha och Carl förstärks ytterligare vid ett flertal tillfällen där

[315] Enligt Ahlund är den könsöverskridande androgynen i dekadenslitteraturen en markör för det moderna livets sterilitet och instabilitet. (Ahlund 1994, s. 45.)

hon tilltalar honom med ”barn lilla” (CSU, 205, 206) och ”barnet” (CSU, 207, 269). Efter att Margaretha har kysst Carl för att sedan stöta bort honom är hans lidelser väckta. Dessa kanaliseras dock genom hans reflektioner över släktgalleriet och sammankopplas direkt till den biskopliga grenen Silfverstååhls olyckliga öde. Denna kyss och Margarethas namn sammanlänkas direkt med anmoderns namn, ”Margaretha Armsköld – Marie Margarethe von der Aue, gennant Steinthal” (CSU, 136).

I de senare verken av Strindberg är kvinnan ett försoningsredskap för mannen, hävdar Margaretha Fahlgren.[316] I Silfverstååhlsviten är försoningen ett betydelsefullt tema och en viktig del i den manlige huvudpersonens utveckling. När den slutliga uppgörelsen mellan Margaretha och Hugo närmar sig förtätas sexualitetsretoriken genom religiös metaforik och symbolik. ”Intet gjort göres någonsin ogjort” (CSU, 259) är ett senkommet ledmotiv i romanen som sammankopplas med Margarethas äktenskapsbrott med Carl. Margarethas kval inför sin handling ger henne ett våldsamt behov av att metaforiskt tvätta sig ren från smutsen. Hon skär sig i armen och finner tillfredsställelse i smärtan och det sipprande blodet. (CSU, 288) Vid en middagsbjudning efter deras sexuella möte genomlider Margaretha stora kval då Hugo driver den sociala leken framåt med erotiska anspelningar och grova skämt.

> En stor ångest genombäfvade henne.
>
> Skulle han taga honom ifrån henne – dricka honom från medvetande och besinning – smutsa hans fantasi med sina fruntimmershistorier, sina erotiska gravyrer och emaljerade dosor?
>
> Det var ju dock han – den unge och rene, som skulle rädda henne, den ende som kunde återupprätta henne, […]
>
> För honom skulle hon offra allt, slå sönder allt – för att åter kunna blifva hel och ren. (CSU, 289)

Hugo står som den yttersta representanten för omoralen och Carl tilldelas rollen som frälsare. Blodet återkommer vid den slutliga uppgörelsen där även Carl får tillfälle att bevisa sin manlighet. Margaretha och Carl återförenas i villan utanför regementet och lovar varandra trohet. Hugo störtar in och ett handgemäng mellan de båda männen utbryter där Hugo slår Carl i ansiktet så att blodvite uppstår. Carl försvarar sig och visar oanade kroppsstyrka vilket gör att Hugo retirerar och lämnar skådeplatsen. Den religiöst laddade symboliken som uttrycks genom Margarethas reaktion inför uppgörelsen visar både martyrium, heroism och religiös extas.

> Med knäppta händer och blundande ögon har Margaretha Armsköld bedt för den unge mannen. Framför henne kämpar ju den helige Georg mot draken. Hvad aldrig hon skulle vågat och mäktat, det vågade och mäktade han.

[316] Fahlgren 1994, s. 31.

> Hon gick emot honom med en extatisk hvit glans öfver det stora ansiktet, som plötsligt blifvit så vekt och undergifvet.
>
> Hennes frälsare och förlossare var han, hennes riddare och befriare – sagobarnet, lyckobarnet – frälsaren från årslång fångenskap och förnedring – hennes själs befriare.
>
> Hon lutade sig full af en djup undergifven ömhet in mot honom, medan blodet från tinningens sår droppade ned öfver hennes hår, hennes kind, hennes kläder.
>
> Hans unga rena blod var det, som skulle aftvå alla hennes fläckar – blodet, det hemlighetsfulla och ljufva, hans unga starka kärleks gåfva.
>
> Sitt blod hade han gjutit till hennes frälsning och frigörelse, och hon ville anamma det i undergifven hänryckt tillbedjan.
>
> Hvarje röd, het droppe blod, som smekte hennes kind, band henne med oslitliga band vid honom – för alla evigheters evighet: – blodets sakrament – föreningens sakrament. (CSU, 313 f.)

Margarethas och Carls religiösa försoningsspel kan delas upp i två parallella men ändå sammanlänkade delar. Den ena delen är Margarethas räddning från sitt äktenskapsfängelse i Hugos osedliga regim. I detta drama är Carl den förlösande. Den andra delen är Carls utveckling från passivitetens fantasiland till det aktiva livet där subjektsprocessen går genom Margaretha som i detta fall är den förlösande. Margaretha är förutsättningen för att Carl ska kunna bevisa sin sexualitet och bli man och därmed autonomt, handlande subjekt. För Carl sammankopplas Margaretha med modern och därmed släkten, men framför allt med moderskroppen som sådan.

> Carl Silfverstååhl har plötsligt – fylld af en bäfvande hemlighetsfull åtrå – ett yrselaktigt dunkelt begär – sett ned på denna mogna och fasta barm, som andas och lefver under lätta fjättrar.
>
> Det är som om hans kropp revoltera och gå sönder – lemmarna brista.
>
> En mor – tänk, att vara hennes barn – och vaggas till sömns vid denna mjuka rikedom – att dricka lif vid dessa mjälla bröst. (CSU, 128 f.)

Varför beskrivs förhållandet med en sådan stark incestuös och religiös metaforik? Ebba Witt-Brattström menar att den (manlige) dekadente hjältens tomhet är skräcken inför modern. Detta kommer till uttryck i det könsäckel inför det kvinnliga könsorganet och kvinnans kropp som ofta visas hos Ola Hansson.[317] Som jag nämner inledningsvis bör inte Silfverstååhlromanerna beskrivas som dekadensromaner, men de har flera av dekadenslitteraturens kännetecken. Den förbryllande metaforiken kring Margaretha som ömsom moder, ömsom älskarinna har en viss koppling till modern som dekadensfenomen.[318] Men, framför allt saknas Hanssons könsäckel och alla kroppsliga metaforer som är vanliga i dekadensromaner. Kvinnan är i Silfverstååhslvi-

[317] Witt-Brattström 2007, s. 89.

[318] Sonens förhållande till modern beskrivs som präglat av både stark aversion och stort beroende i Witt-Brattströms tolkningar. Modern innebär både en påminnelse om den ursprungliga symbiosen och ett behov av att avskärma sig från denna.

ten ett slags medel genom vilket den manlige huvudpersonen utvecklas och slutligen når sitt mål. I och med att Margaretha först är Carls älskarinna och sedan hans hustru samtidigt som hon intar en modersroll är hennes funktion dubbel. Dock innebär symbiosen med modern inte något hotfullt för Carl eftersom han också är ett autonomt subjekt i förhållande till kvinnan. Således neutraliseras det incestuösa förhållandet genom de dubbla roller som Margaretha intar som älskarinna och mor.

Det religiösa motivet finns redan i Lidmans lyrik. Lundberg undersöker bilden av det ensamma barnets längtan efter modern som en symbol för själen och dess längtan efter att uppgå i något högre.[319] Bilden av barnet tolkas också av Lundberg som ”en kontakt med ursprunget, den bindning till det förflutna eller till en högre ordning överlag som Lidmans moderna människa i så hög grad saknar”.[320] Barnets symboliska laddning är med andra ord välbekant när det i *Carl Silfverstååhls upplefvelser* så flitigt används i förhållandet mellan Margaretha och Carl.

Den nationella tematiken bärs genom romansviten i släkten som genomgående motiv. För Johan, Thure-Gabriel och Henrik kan släktgården metaforiskt beskrivas som en vagga att återvända till och försonas med innan de tar sig an sina manliga projekt. För huvudpersonen Henrik-Göran i *Tvedräktens barn* är Stensborg urscenen i hans andliga kamp. Carl besöker aldrig släktgården och det finns inget som tyder på någon längtan dit. Samtidigt spelar släkten i en mer abstrakt mening en lika stor roll för Carl som för de andra manliga huvudpersonerna Silfverstååhlsviten.[321]

Släktmotivet är i *Carl Silfverstååhls upplefvelser* också en symbol för en annan, förgången och andlig värld än den som väntar Carl i slutet av romanen. Det är en värld som hotar att förtära och förlama den som vistas där för länge och för intensivt, som Carls kusin Göran som begår självmord i unga år. Det är också en värld som förbinds med modern, som vi har sett i analysen av det incestuösa i skildringen av Margaretha. Det är i detta incestuösa motiv som det religiösa och det nationella återigen länkas samman. För det första förenar moderns och barnets relation dåtiden med framtiden, för det andra finns den samhälleliga dygden investerad i modersfiguren (samhällsmodern), för det tredje ger bilden av modern och barnet de rätta religiösa associationerna till nationell hängivenhet och offer för ett högre ändamål. Som jag visar i analysen av Thure-Gabriels kvinnliga egenskaper erbjuder det nationella en djupare insikt om livet för mannen. Den incestuösa modersymboliken i *Carl Silfverstååhls upplefvelser* understryker detta samtidigt som släktmotivets nationella dimension förankras ytterligare. I släkten Silfverstååhl finns det förflutna (fädernearvet), det nutida (mannens tillblivelse-

[319] Lundberg 2000, s. 57.
[320] Ibid., s. 66.
[321] Gabrielová diskuterar genomgående släkttematiken i sin uppsats i anslutning till det religiösa. Dock knyts resonemangen inte till den nationalistiska diskursen. (Gabrielová 2006, s. 38)

process) och det framtida (släktens fortplantning). Förvisso är detta inte explicit uttryckt i *Carl Silfverstååhls upplefvelser* eftersom Carls och Margarethas äktenskap är barnlöst. Men det finns i det incestuösa motivet och Margarethas uppoffring av sitt juridiska moderskap. Margaretha intar nu en symbolisk modersroll för Carl.

Sammanfattning

Carl Silfverstååhls upplefvelser handlar om ytterligare en ung man i släkten Silfverstååhl som genomgår en manlig mognadsprocess från ynglingens vankelmod till en starkare, mer enhetlig och beslutsam manlighet. Denna roman skiljer sig dock från de övriga då den är mer psykologiskt komplex med både en anstrykning av incestuösa motiv och religiös tematik. Dock visar jag i min analys att samtidsaktualiteten är densamma som i *Stensborg*, *Thure-Gabriel Silfverstååhl* och *Köpmän och krigare* även om den inte är fullt så explicit. Jag anknyter romanen till den livsåskådningsproblematik som finns i dekadenslitteraturen från tiden kring sekelskiftet 1900. I detta kapitel förs också en diskussion om föreställningar av kvinnan och kvinnlighet i hela romansviten och inte bara kvinnosynen i *Carl Silfverstååhls upplefvelser*. I den dikotoma romanvärld som utvecklas i romanen hamnar borgerlig familjeidyll, hövisk och självuppoffrande kärlek, barnets oskuldsfullhet och manlig karaktär på den goda sidan av det moderna. Samtidigt representerar osedlighet och osund sexualitet den destruktiva moderniteten.

Det religiösa motivet är sammanlänkat med synen på sexualiteten och nationen. Sankt Göran och draken symboliserar kampen mot det onda som den moderna tiden har fört med sig. I den slutliga uppgörelsen mellan Carl och den försmådde maken Hugo framstår Carl som Margarethas räddare. Scenen är också fylld av symboler kring offerblodet som både renar och förbinder Carl och Margaretha med varandra. I romanen intar Margaretha två roller för Carl. Dels är hon den som han räddar från det onda, dels beskrivs hon som en mor för honom. Margaretha blir således ett medel genom vilket Carl utvecklar sin vuxna manlighet, samtidigt som hon genom sitt symboliska moderskap förbinder honom med ursprunget, barndomen och det förgångna. Det är tack vare Carls äktenskap med Margaretha som han får möjlighet att bygga upp svärfaderns gruvföretag och investera i nationens framtid.

Händelseutvecklingen i *Carl Silfverstååhls upplefvelser* resulterar alltså för det första i att avigsidorna med det moderna, Hugos osedlighet och lössläppta sexualitet, bestraffas. För det andra kan Carl prövas i och med nedkämpandet av detta onda och utvecklas från en tvehågsen yngling till en mer sammansatt vuxen man. För det tredje förankras släktmotivet i civilisationskritiken genom moderssymboliken: moderskapet representerar både ursprung och framtid.

5. Nation och manlighet: försoning och förnyelse i *Tvedräktens barn*

Inledning

I *Tvedräktens barn*, det femte och avslutande verket i romansviten om släkten Silfverstååhl som publicerades 1913, förläggs handlingen till tiden för själva upprinnelsen till splittringen i familjen, närmare bestämt till år 1786 och till krigsåret 1805. Romanen är uppdelad i två delar som speglar varandra. Huvudpersonen är Henrik-Göran Silfverstååhl. Första delen utspelar sig på de båda gårdarna Lindekulla och Stensborg i trakterna kring Norrköping då Henrik-Göran är barn. I andra delen följer vi den vuxne Henrik-Göran i de krigshärjade områdena i Pommern där han under en period vistas på slottet Steinthal. Han träffar då den unga Margarethe von der Aue som han så småningom gifter sig med.

Romanen börjar med att Henrik-Görans far, Johan-Jacob Silfverstååhl, återvänder till fädernegården Lindekulla för att försonas med sin far efter åtta års vistelse i Stockholm. Återföreningen går om intet och Johan-Jacob bosätter sig på en närliggande gård, Stensborg, som han genom släktförbindelser har fått överta. Konflikten mellan far och son fortplantas i sin tur till förhållandet mellan den lille Henrik-Göran och hans far Johan-Jacob när sonen tar ställning för farfadern. Likaså utvecklas en splittring mellan de båda bröderna Henrik-Göran och Johan-Peter dels på grund av olikheter i kynne, dels på grund av deras ställningstagande i striden mellan fadern och farfadern. Kamptematiken genomsyrar romanens handling: kampen inom familjen, de inrikespolitiska stridigheterna i Sverige, Napoleonkriget i Europa och kampen mellan det andliga och det världsliga.

I och med *Tvedräktens barn* skapas Lidmans religiösa symbolvärld och det kan betraktas som hans första ”litterära religiösa vittnesbörd”.[322] Det finns ett flertal studier som behandlar Lidmans omvändelse och som pekar på detta verk som starkt förebådande den religiösa omvändelsen.[323] Även Knut Ahnlund tar i sin översikt upp det religiösa innehållet som en föraning

[322] Thorbjörn Lengborn, *Sven Lidmans omvändelse. Frälsningsupplevelse och omvändelseprocess 1915–1921. En religionspsykologisk studie* [diss. Uppsala, 1988], Stockholm 1991 (Acta Universitatis Upsaliensis. Psychologia et Sociologia Religionum, 6), s. 50 och s. 60.
[323] Carl-Erik Brattemo *Sven Lidmans livsuppgörelse mot bakgrund av Ibsens Peer Gynt*, Lund 1983, s. 64 och Sundberg 1986, s. 85.

om genombrottet och Lidmans kommande inträde i Pingströrelsen. Intressant är att Lidman hade planer på att skriva ytterligare en roman om Silfverståhsläkten. Ahnlund refererar en del av ett brev till Per Hallström där författaren själv rekommenderar läsordningen av den befintliga romansviten inklusive den planerade delen enligt följande: *Tvedräktens barn*, *Hans Högvärdighet biskopen* (som skulle handla om Henrik-Görans klerikala liv), *Stensborg*, *Carl Silfverståhls upplefvelser*, *Thure-Gabriel Silfverståhl* och slutligen *Köpmän och krigare*.[324] Romanernas kronologi skulle i så fall stämma ganska bra och det visionära slutet i *Köpmän och krigare* skulle bli en passande grand finale i romansvitens nationalistiska budskap.

Även om Lidmans omvändelse har en stor betydelse för i synnerhet denna femte och avslutande roman kommer jag även här att bortse från det biografiska. Jag kommer att visa hur nationellt genus och religiositet är mycket nära förbundna med varandra i detta verk. Jag vill också hävda att det finns en fortsatt påtaglig civilisationskritik i *Tvedräktens barn* trots att den till ytan ser ut som en personlig bekännelse starkt knuten till författarens egna religiösa upplevelser.

Den historiska blicken

Hans O. Granlid beskriver det tidiga 1900-talets romaner som mycket samtidstillvända och upptagna av nuet. Anledningen till detta var den sociala dynamiken och turbulensen som helt enkelt tvingade tiotalisterna att rikta in sitt estetiska program mot nutiden. ”Varken Nordström, Hallström eller Siwertz visar i sin tiotalsproduktion något markant historiskt intresse. Möjligen kan det sägas om Sven Lidman, men hans pråliga och martialiska svenskhet växlar med Köpmän och krigare över till tanklös beundran för kapitalismens heroer”, lyder Granlids dom över Lidmans tiotalsromaner.[325] Jag håller med Granlid om att stilen är både storvulen och krigisk, men hållningen till affärsmännen är i min tolkning av romanen mera sammansatt och ingår i dess civilisationskritik av modernitetens omvandling av den svenska nationen. I en analys där genus läses in i den nationella tematiken framtonar flera bottnar i *Köpmän och krigare* som ger en mångfasetterad bild av sekelskiftesmannens ambivalenta hållning inför samhällets förändringar. Granlid omnämner inte alls *Tvedräktens barn* vilket är märkligt eftersom nutidsanalogin som han särskilt uppehåller sig vid är mycket tydlig i denna roman. Enligt min mening är *Tvedräktens barn* lika samtidsaktuell som de övriga verken i romansviten. Det historiska perspektivet ger *Tvedräktens barn* en särställning i förhållande till de fyra föregående romanerna, men genom återvän-

[324] Ahnlund 1996, s. 182.
[325] Hans O. Granlid, *Då som nu. Historiska romaner i översikt och analys*, Stockholm 1964, s. 97.

dandet till begynnelsen skapas ändå en helhet i romansvitens nationella ideologi.

Den splittring som första delen i *Tvedräktens barn* handlar om är dels en pendang till andra delens krig och konflikter men också en parallell till den samtid som Silfverstååhlsviten tillkom i. Anti-svenska stämningar i både Finland och Norge under sent 1800-tal ökade behovet av en stärkt, enhetlig nationell identitet i Sverige.[326] Det var också en brytningstid både ur ett materiellt och ett existentiellt perspektiv. Industrisamhället förändrade människors vardag och livserfarenheter och väckte nostalgi och reservationer inför det nya. Man behövde föreställningar om äldre ideal och värden att hålla fast vid i en värld som upplevdes som allt mer moraliskt urholkad och främmande. Nationen som sinnebild för folkets gemenskap och förankring i historien blev ett effektfullt vapen i den nationalistiska retoriska arsenalen.[327] Stormaktstiden utpekades i sekelskiftets debatt som en förebild att efterlikna för samtida nationella stordåd. Med stordåd avsågs inte traditionella militära erövringar utan ”framgångar till följd av snillrikedom, hårt slit och god marknadsföring i laboratorier, fabriker och utställningshallar”, som Zander skriver.[328] I idén om nationen och det nationella fördes dåtiden, nutiden och framtiden samman i en och samma tanke. Föreställningar om hur det förflutna gav effekt på den samtida situationen och hur olika val i nutiden skulle komma att få konsekvenser över framtiden var en fundamental del av det nationalistiska tänkandet.[329] Unionsupplösningen 1905 var en förödmjukande upplevelse för många nationalistiskt sinnade, försvarsvänliga konservativa. Storstrejken 1909 och det turbulenta politiska läget 1910 ökade ytterligare kraven på nationellt samlande insatser. En maning till handling, förkunnad med krigsförhärligande retorik, fick stort inflytande på den politiska arenan.[330]

För att återvända till den tid som första delen av *Tvedräktens barn* utspelas i beskrivs det sena 1700-talet som en orolig tid, ”år af tårar och nöd, af blod och brott, förvillelser och felsteg” (TB 142). Bakgrunden är rysk-svenska kriget 1788–90, Henrik-Görans farfar har omkommit i slaget vid Svensksund 1789, fadern har återvänt från Stockholm efter att ha medverkat i partipolitiska stridigheter och ränker. Kungen befinner sig i Finland samtidigt som politiska motsättningar inom riket rasar. I bilden av en sargad nation, som utkämpar en ”oviss kamp med rikets urgamla motståndare” samtidigt som den slits sönder av inre strider vilka utmålas som ”folkets inhemske, uräldste arffiende” (TB, 142), pekas det onda ut som något konkret och

[326] Elenius 2001, s. 20.
[327] Ahlund 2007, s. 54.
[328] Zander 2001, s. 98.
[329] Ibid., s. 55. Det historiska ämnet och dess akademiska utövare hade en uppburen ställning i det politiska livet kring 1900. (Ibid., s. 75.)
[330] Persson 1994, s. 152.

som ett återkommande hot.[331] Händelserna i andra delen av romanen äger rum i skuggan av Napoleonkrigen. Även denna tid är märkt av oroligheter och nöd i landet och kungens passivitet och underminerade ställning bland sina underlydande. (TB, 189 ff.) Läget i landet väcker också minnesbilder hos Henrik-Göran om faderns medvetenhet om konspirationen som ledde till mordet på Gustav III (TB, 205). Tvedräkten som samlingsnamn för missnöje, förtal och partiintriger har alltså sedan länge varit landets fiende. (TB, 207 ff.) Det enda som kan sätta stopp för splittringen är den väpnade konflikten:

> Men nu nalkades afgörandets tid, då fienden snart stod utanför rikets portar, och konungen, den unge konungen, som en gång visade sig så modig mot den ryska kejsarinnan, skulle med landets söner bjuda fienden spetsen, och det skulle vara ett slut på skvaller och förtal, hat och missnöje, och stridens och handlingens tid skulle begynna. (TB, 209)

Den nationella situationen avspeglas och ”förkroppsligas”, som Hans Sundberg uttrycker det, i familjen Silfverståhls splittring.[332] Parallellen stannar där i Sundbergs tolkning av *Tvedräktens barn* och analogin mellan det tidiga 1800-talet och det tidiga 1900-talet berörs inte.

Historien som levande och sedelärande var en grundbult i den konservatism som blev inflytelserik kring 1900. För att tydligare belysa strömningen kommer jag dock att ta ett kliv in i framtiden till 1916 och den aktivism som bland annat formulerades i *Svensk Lösen*, där Lidman var redaktör från och med detta år och ett par år framåt. Mats Kihlberg har sammanställt den aktivistiska strömningens huvudriktingar. Han fastslår att ”aktivism” inte ska betraktas som ett enhetligt program eller en tydligt definierad rörelse. Dels fanns en mer allmän användning av begreppet som avsåg åsikter om Sveriges ingripande i det pågående kriget för Tysklands sak och som också önskade ett militärt ingripande i Finland 1918. Dels fanns mer partikulära användningar av begreppet aktivism som helt enkelt avsåg att beskriva vissa bestämda åsikter om inrikes- och utrikespolitik kopplat till både vänster och höger, fredsvänner och krigsförespråkare.[333]

Aktivistiskt engagerade skribenter och kulturpolitiska aktörer var många men några kan lyftas fram som särskilt intressanta för den kontext som särskilt berör Silfverståhlsviten. Adrian Molin var företrädare för den göteborgska unghögern och menade att Sveriges särskilda uppgift var att strida för och samla den germanska kulturen i Norden. En besläktad tyskorientering visade Rudolf Kjellén upp i de så kallade 1914 års idéer där ”preussiskt-

[331] Hylland Eriksen menar att bekämpandet av en inre eller yttre fiende kunde vara del av en nationalistisk mytologi och en slags ”rit de passage” för nationen. (Hylland Eriksen 1993, s. 141.)
[332] Sundberg 1986, s. 86.
[333] För begreppsdefinition och närmare bestämning av aktivismens huvudlinjer se Kihlberg & Söderlind 1961, s. 11 ff. Se även Zander 2001, s. 137 ff.

militaristiska kulturideal […] statsauktoritet, disciplin och nationell solidaritet" hyllades. Om "nationell kvävning" hotade var krig det enda alternativet. Stormaktstiden lyftes fram särskilt i samtidens kultur och geopolitik. Även Vitalis Norströms Bergsoninspirerade filosofi kan nämnas i detta sammanhang där en stark vilja och geniets inflytande i historien var viktiga ingredienser. En namnkunnig person som dock skiljde sig något från de övriga förgrundsfigurerna var Harald Hjärne. Även Hjärne såg en "djupare historisk innebörd" i världskriget men kritiserade den pangermanism och krigsaktivism som Molin, Kjellén och Norström gav uttryck för. Sammanfattningsvis var tankar om kulturkamp, hyllandet av bonden som nationalikon, kungen som självständig monark med handlingsutrymme, kritiken av liberalismen och parlamentarismen gemensamma drag i de konservativa, högerinriktade och aktivistiska vindar som blåste i det tidiga 1900-talet.[334]

Tidskriften *Svensk Lösen* var ett aktivistiskt idéorgan. Ett mål med tidskriften var att mana till nationell samling och nationell förnyelse för att bryta den negativa trend som utmärktes av ett antal olika nationella motgångar som Poltava 1709, förlusten av Finland 1809 och unionsupplösningen 1905. Historiska händelser betraktades ur ett nationellt perspektiv som uppmaningar för framtiden och framför allt stormaktstiden sågs som "en förpliktigande realitet", något som Lidman förspråkade.[335] En kung med inflytande över politiken fast förankrad hos folket var ett ideal som omhuldades kraftigt och händelserna på borggården 1914 framstod som en vändpunkt då kungen och allmogen förenades i förhoppningar om en löftesrik framtid. I tidskriften förekom också en moraliserande syn på kriget med gammaltestamentliga inslag som framhävde våldets snarare än fridens budskap. Världskriget kommenterades och beskrevs som en nödvändig kulturkamp. Dessa föreställningar inkluderande även idéer om rasmystik och olika nationers och språkområdens mot varandra ställda livshållningar. Kriget som sådant kunde dessutom omtalas som uppryckande och uppfostrande.[336]

Krigsslutet 1918 och det tyska nederlaget tolkades i ljuset av den svenska stormaktstidens slut: "Det svenska stormaktsväldet hade störtat samman, då den inre upplösningen tagit överhanden. Det avgörande hade inte varit motgångarna på slagfältet utan en försvagad nationalanda och bristande offervilja."[337] Som jag visar ovan bygger samhällsskildringen i *Tvedräktens barn* på

[334] Kihlberg & Söderlind 1961, s. 14 ff. Om Hjärnes avvikande inställning till det nationella se Zander 2001, s. 73.
[335] Kihlberg & Söderlind 1961, s. 36 ff.
[336] Ibid., s. 52 ff. Se även Lina Sturfelts avhandling *Eldens återsken. Första världskriget i svensk föreställningsvärld* [diss.], Lund 2008, s. 106 ff. och Claes Ahlunds undersökning av kriget i populärlitterära skildringar, *Underhållning och propaganda. Radschas (Iwan Aminoffs) romaner om första världskriget 1914–1915*, Uppsala 2010 (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 61), s. 44 ff.
[337] Kihlberg & Söderlind 1961, s. 75. Sammanställningen av olika idéer i *Svensk Lösen* är baserad på Kihlbergs genomgång. Han understryker inledningsvis att det egentligen inte går att samla de aktivistiska tankeströmningarna under en rubrik och uppehåller sig därför särskilt

liknande tankegångar kring kriget, kungen och bristen på nationell samhörighetskänsla som ursprung till orostider och misär. Historien som en realitet, som griper in i nuet och i framtiden, var del av samma nationella program och aktivistiska tankeströmning som senare formulerades i mer politiskt opinionsbildande syfte i till exempel *Svensk Lösen*.

Tvedräktens barn kan läsas som en allegori över nationens tillstånd kring tiden före första världskriget. Istället för att förlägga romanens handling till det tidiga 1900-talet låter Lidman händelserna utspelas omkring hundra år tillbaka i tiden. Den problematik och de kriser som tas upp till belysning hör likafullt hemma i Lidmans samtid. Även om det inte är exakt samma konflikter finns det talande motsvarigheter mellan de båda tidsepokerna. Ur historien hämtas exempel både för avskräckande och uppbyggliga syften i den nationalistiska sensmoralen, som till exempel i jämförelsen mellan den liberala frihetstiden och det nationellt splittrade sekelskiftet 1900.[338] Det historiserande greppet har också två andra funktioner som framkommer då stormaktstiden jämförs med Sveriges läge inför första världskriget. Claes Ahlund diskuterar denna strategi och menar att för det första blir Sverige inbegripet i skeendena ute i Europa och för det andra tillmäts svensken en hög moral och tapperhet.[339] Detta visar att det historiserande greppet, medvetenheten om historiens samtidsaktualitet, är tillämpbart på en rad olika plan i konstruktionen av det nationella i *Tvedräktens barn*. Genom att associeras med en nationellt ärorik historia grundläggs det historiska medvetandet och föreställningen om ett nationellt arv att förvalta. Samtidigt pekar engegemanget i dagsaktuella händelser framåt och förankrar romanen i en modern tid. Förmågan att hantera och bemästra det moderna och vara delaktig i nuet var som jag visar också ett nationellt pliktbud för den svenske mannen.

Det historiska perspektivet är redan etablerat i romansviten. Hänvisningar och jämförelser till historiska personer förekommer vid flera tillfällen i de föregående romanerna, samtidigt som minnet är ett centralt motiv i flera av verken. Thorbjörn Lengborn menar att det skapas en skyddande distans mellan författaren och läsaren i och med det historiska perspektivet.[340] Det kan ligga en viss poäng i detta, i synnerhet om författaren skulle vilja skildra kontroversiella frågor, men jag vill också hävda att det historiska perspektivet kan förhöja intensiteten i samtidsaktualiteten i lika hög utsträckning som kyla ner ämnet. Historiesynen i *Tvedräktens barn* kan beskrivas utifrån vad Zander betecknar som ”historien som medvetande”. Historiens nytta, kontinuitet och tidens elasticitet är utmärkande för detta synsätt: ”Historien får […] en handfast funktion och kan brukas som varnande exempel inför framtiden genom hänvisningar till förflutna misstag som inte bör upprepas. Lika-

vid vissa skribenters bidrag. Mitt syfte med att lyfta fram vissa tendenser som Kilhberg tar upp är att de också uttrycks i Silfverstråhlsviten och i synnerhet i *Tvedräktens barn*.

[338] Kilander 1991, s. 285.

[339] Ahlund 2007, s. 44.

[340] Lengborn 1991A, s. 50.

så kan den användas för att finna syndabockar till nutida olyckor och misslyckanden. När historien uppfattas som närvarande i nuet blir den en hanterlig och trygg konstrast till nutiden".[341]

Jag skulle vilja beskriva *Tvedräktens barn* som en modern historisk roman enligt den definition som Granlid gör. Granlid menar att den mest utbredda typen är den som "låter det förgångna spegla nuets problem".[342] I avhandlingen diskuteras bland annat ingående de estetiska kvalitéerna och den historiserande funktionen i 1900-talets historiska romaner som han också benämner som moderna till skillnad från den klassiska historieromanen vars storhetstid snarare var det föregående seklets. Granlid menar att den utveckling som har skett med den historiska romanen som genre är att det finns en större frihet i nutidsanalogierna i de moderna historiska romanerna jämfört med de klassiska. Han finner både goda och dåliga exempel på denna utveckling och stipulerar följande angående historieromanens balansakt mellan historiciteten och analogiteten: "i uttrycket 'då som nu' blir 'som' aldrig lika med 'liksom'; däremot används givetvis ett 'då' som motsvarighet till vårt 'nu'." [343] Granlid påpekar också att historieromaner som uppnått den tillfredställande balansakten mellan det historiska stoffets och nutidsaktualiteten finns både i klassiska och moderna verk.

Både i Granlids undersökning och i Stefan Johanssons avhandling om hur historien används i skönlitterära texter lyfts den historiska romanens intima förhållande till nationen som kulturellt skapad konstruktion fram. Johansson pekar på det kapitalistiska samhällets framväxt och den nya medelklassens behov att etablera och konsolidera sin position rent kulturellt.[344] Granlid ser hur den historiska romanens aktualitet befruktas av såväl de patriotiska nationsivrarnas intentioner i 1800-talets historievurm som deras motsats i 1900-talstvivlarnas systemkritiska pennor. Oavsett om det nationella hyllas eller förkastas utgör nationen ändå en referenspunkt för då och nu. Det historiserande greppet, historien som sådan, lär oss att det förgångna kan säga något om framtiden.[345]

Historiens betydelsefulla roll är en grundsats i den nationella ideologi som kommer till uttryck i Silfverstråhlsviten. Det finns ingen explicit utläggning om historien som ett levande väsen eller andra liknande föreställningar, utan en implicit kontinuitet som sträcker sig från första verket till sista. Den tematiska navelsträng som löper från *Stensborg* till *Tvedräktens*

---

[341] Zander 2001, s. 41.
[342] Granlid 1964, s. 74.
[343] Ibid., s. 306. Den varning som utfärdas av Granlid är formulerad som en skarp kritik mot samtidens relativiserande tendens ifråga om användandet av historien för att belysa det dagsaktuella. Granlid befarar att historien reduceras till rent funktionalistiska syften. (Ibid., s. 313.)
[344] Stefan Johansson, *En omskriven historia. Svensk historisk roman och novell före 1867* [diss.], Uppsala 2000 (Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Historica Upsaliensia, 193), s. 26.
[345] Granlid 1964, s. 66 f.

barn är släkten Silfverstråhl. Släktens förflutna har en direkt påverkan över det öde som väntar huvudpersonen i *Stensborg*. Johans mandomsprov ligger i att kasta av sig det förgångnas bojor samtidigt som arvet från det förflutna ska förvaltas ansvarsfullt. Likaså finns det en koppling mellan då, nu och framtid för Thure-Gabriel i *Thure-Gabriel Silfverstråhl*. En försoning med det förgångna måste inträffa innan framtidens väg kan beträdas. I *Köpmän och krigare* manas Henrik till besinning inför sin fortsatta karriär i den moderna affärsvärlden och påminns om att trots att han med sina generationskamrater är framtidens män får han inte glömma nedärvda nationella traditioner. I *Carl Silfverstråhls upplefvelser* riskerar Carl att uppslukas av släkthistorien men hittar till slut ett sätt att bemästra den nedärvda melankolin och introspektionens livsförstelning i själva manlighetstillblivelsen. *Tvedräktens barn* skiljer sig från de övriga då den utspelar sig i en svunnen tid och återger upprinnelsen till den schism som har präglat släkten fram till Henriks och Carls överenskommelse och släktgrenarnas försoning och framtida samarbete ett sekel senare. Uppgörelsen med det nedbrytande förflutna, det stagnerade och livsförstelnade är även i denna roman ett centralt motiv. Historien är ständigt närvarande i de manliga huvudpersonernas öden och äventyr då de danas till rätt slags svenska män. Detta ger också det nationella i Silfverstråhlsviten en fördjupad tidsdimension där släkttematiken knyter samman då, nu och sedan.

Hembygd, natur och nation

Lisbeth Stenberg visar med sin diskussion om Selma Lagerlöfs *Jerusalem* att hemmet och gården kan läsas som symboler för nationen.[346] En sådan symbolik bygger upp miljön i *Tvedräktens barn*. Hela första delen utspelar sig i området mellan de två gårdarna Lindekulla och Stensborg där den förra representerar den ärevördiga historien, det enkla, ursprungliga och andliga medan den senare representerar det nya och den fåfänga jakten på världslig status och ytligt prål. Ankomsten till Lindekulla berättas ur barnet Henrik-Görans perspektiv och målas upp som en idyll med ett pastoralt landskap som fond: ”Den glesa lindallén hade slutat, och på vägens båda sidor gulnade nu vida, vaggande rågfält. Borta i en hagbacke betade brunskäckig boskap under några ensamma tysta björkars skugga. I dikesrenen vaktade en blåögd, barbent flicktös två ifrigt betande får” (TB, 13). Henrik-Görans förhållande till farfadern och Lindekulla är kärleksfullt och står i skarp kontrast till broderns inställning till det gamla. När Johan-Peter vid inträdet i huset utbrister: ”Här är mörkt och fult” (TB, 22), förvandlas idyllen till dess motsats i en

[346] Stenberg 1995, s. 65. Detta kan jämföras med Ahlunds diskussion om den metaforiska bilden av landet som gård utsatt för både yttre och inre hot. (Ahlund 2007, s. 56) Dock är varken Lindekulla eller Stensborg utsatt för yttre faror men plågas däremot av inre splittring.

realistisk beskrivning av fattigdom, smuts och slitna möbler. Till och med välkomstmåltiden som först beskrivs i positiva ordalag, ”det knifskårsade väldiga ekbordet stod dukadt med blåbär, smultron och grädde i olika skålar och en hög stora hvetekusar i pyramid midt på bordet” (TB, 21), blir i och med broderns ord påver: ”på det illa medfarna ekbordet stod litet skogsbär och grädde” (TB, 22).

Stenberg menar att det svenska landskapet i Lagerlöfs roman ges idylliska och mytiska drag. Hon lyfter fram hur hemmet knyter samman de levande och döda generationerna. I en tid då hemmet och familjen var ifrågasatta, menar Stenberg att hembygden lanserades som ett alternativt hem: ”En plats med mening och samband. En plats som symboliskt laddas med innebörd av en flydd tids ’hem’ och föreställningar knutna till naturen. Naturen som ’hem’ blir både uppenbarelse och uppenbarare”.[347] I *Thure-Gabriel Silfverståhl* formuleras detta i den visionärt berättade upplösningen av romanen där Thure-Gabriel inser sitt livs mening och uppgift sittande på ett berg på släktens ägor och skådande ut över landskapet. I hembygdsideologins syn på landskapet får naturen en andlig och religiös dimension. Detta visar också Bo Sundin som omtalar Karl-Erik Forsslunds hembygdsprogram och natursyn som ”evangelium” och hyllandet av naturen i romanerna om Storgården som en ”lovsång”.[348]

Naturskildringen i början av *Tvedräktens barn* är uppbyggd som en pastoral och ger en mycket idyllisk inramning av den gamla släktgården. Martin Kylhammar kritiserar det vedertagna sättet att beteckna pastoralen som genre utifrån ett visst stoff, och vill istället lyfta fram dess ideologiska innehåll och civilisationskritiska motiv.[349] Även om det pastorala draget i miljöskildringen i *Tvedräktens barn* tonas ner efter hand finns den civilisationskritiska tendensen kvar och utvecklas till att handla om en andlig kamp mot den förtappade världsligheten. I *Tvedräktens barn* samlas detta i det kristna temat. Det idylliska, pastorala och arkaiska draget understryks genom att stora delar av händelserna berättas genom barnet Henrik-Görans naiva perspektiv. Centrum för första bokens religiösa motiv är byhelgonet Lisbetta i Solvarfvet även kallad Solvarfvsängeln bland folket. Hon är dotter till en tjänare på Lindekulla och har legat till sängs i tolv år och säger sig tala och sjunga med änglarna. Hennes uppenbarelser upprör traktens präst då antalet gudstjänstbesökare i kyrkan minskar och Lisbettas syner utpekas som konkurrerande verksamhet. (TB, 46) Det andliga förbund Henrik-Göran som barn sluter med den unga kvinnan kommer så småningom att leda fram till uppgörelsen med fadern och dennes världslighet. Vid förhöret med biskopen och prästen,

[347] Stenberg 1995, s. 60.
[348] Sundin 1984, s. 322 och s. 326.
[349] Martin Kylhammar, *Maskin och idyll. Teknik och pastorala ideal hos Strindberg och Heidenstam* [diss. Linköping], Malmö 1985 (Linköping Studies in Arts and Science, 1), s. 13.

som även understöds av Henrik-Görans far, begår Lisbetta självmord med en dolk som hon tidigare har fått av Henrik-Göran.

Henrik-Göran besöker farfadern på Lindekulla i hemlighet för att tillsammans med honom vandra runt på ägorna och lyssna till den gamles berättelser om sin tid som sjöofficer. I denna skildring sluts en pakt mellan pojken, den gamle och landskapet som både bygger på den nationalistiska upptagenheten kring jorden och anknyter till den kristna tematiken. Farfadern som är romanens moraliska föredöme säger till sitt barnbarn: ”Sonson på denna Jorden skall du älska åkrarna och fälten – grödan som växer och träden, som trofast rotade skänka dig skugga och skydd. Men hafven och bergen är de utstöttes och fördömdes hem – de högmodigas och de härsklystnas valplats.” (TB, 58 f.) Stenberg påpekar att naturen används för att spegla människors livssituation och stämningar och att den kan fördjupa inre upplevelser. I hennes diskussion av *Jerusalem* visas hur symboler från hemmet flyttas över på det svenska landskapet och naturen.[350] Det platsbundna blir således del av en nationalistisk mytologi. På samma vis laddas den odlade marken med nationella värden samtidigt som havet blir en symbol för det rotlösa i *Tvedräktens barn*, och som vi har sett även i *Stensborg*.

I artikeln ”Landskap och plats mellan minne och myt” diskuterar Karin Sjögren omformandet av naturen i syfte att skapa artificiella minneslandskap. Med bland annat minnesskogarna i Israel som exempel belyser hon den ideologiska dimension som landskapet laddas med. Topografin är i detta fall en återspegling av politik, och motsvarigheten till detta finner vi också i *Tvedräktens barn*.[351] Det högt belägna Stensberget får en särskild betydelse i flera av Silfverstråhlsvitens romaner, men det är inte förrän i *Tvedräktens barn* som dess närvaro blir ett explicit ledmotiv. När Henrik-Görans far har avslutat byggandet av den praktfulla herrgården börjar han med nästa projekt som är att spränga delar ur Stensberget för att anlägga en damm på dess topp med en springstråle i vilken en färgad glaskula hålls i luften. Målet med denna anläggning är att den ska synas på flera mils avstånd. (TB, 57 f.) Detta intrång i naturen är ytterligare ett tecken på faderns megalomaniska personlighet och vanvördiga inställning till det naturliga landskapet kring Stensborg. Faderns världsliga fåfänga understryks även av farfaderns reaktion och uttalande: ”På hälleberget växer ingen säd och i hårda sinnen inga goda gärningar. Från hvarje berg frestar Satan människan alltsedan den stund han frestade Vår Herre Jesus Kristus” (TB, 58). Bergets kristna symbolik understryks ytterligare av beskrivningarna av berget som ett ormnäste. (TB, 161) Faderns planer går dock om intet på grund av att inredandet av herrgården blivit kostsamt och några år senare finns det bara upphuggna rester från

[350] Stenberg 1995, s. 61.
[351] Karin Sjögren, ”Landskap och plats mellan minne och myt”, *Minne och myt. Konsten att skapa det förflutna*, red. Åsa Berggren, Stefan Arvidsson & Ann-Mari Hållans, Lund 2004 (Vägar till Midgård, 5), s. 176.

sprängningarna på berget. (TB, 161) Henrik-Göran känner sig dock hemma i trakterna kring Stensborg och söker sig ofta till Stensberget för sina lekar. En dag överraskas han av sin bror Johan-Peter som är avundsjuk på brodern för att han kommer att ärva farfaderns Lindekulla som har större markareal än Stensborg. Johan-Peter provocerar Henrik-Göran och ett våldsamt slagsmål bryter ut som resulterar i att Henrik-Göran nästan drunknar i dammen:

> Om någon vandringsman på Stensberga- eller Aspenäsvägarna denna klara oktobermiddag tittat upp mot Stensbergets topp, skulle han kunnat urskilja ett svart klot, hvilket hoppade upp och ner och rundtom i en lite trång rundkrets. [---] Hvit af vrede, galen af ilska, flämtande bakom krampaktigt hopbitna och förvridna läppar, dansar Johan-Peter som en ond ande rundt den stora dammen – med amiralsstaken måttande slag på slag och stöt på stöt mot Henrik-Görans hufvud.
>
> Han har ej några ord längre, bara ett hest, ondskefullt hväsande tränger öfver läpparna, och Henrik-Göran ser blott hans blåhvita, blänkande små ögon, lysande som två irrbloss – två lyktgubbar – två knifseggar. (TB, 164)

Kampen på Stensberget slutar med att den utmattade Henrik-Göran får en andlig uppenbarelse medan han trampar vatten i dammen. Han ser brottstycken av sitt liv blixtra förbi, grälande röster som tystas av Lisbettas sång. Änglar svävar runt honom och han ser trakten ur ett fågelperspektiv. Plötsligt uppenbarar sig en stor drake med tusen huvud och etter drypande ur dess gap. Farfadern visar sig och ger Henrik-Göran ett svärd som han befaller sonsonen att hugga av drakens huvud med. Huvudena är plötsligt människohuvud och bland dem finns faderns och biskopens. Uppenbarelsen slutar med att Henrik-Göran i sitt inre hör farfadern säga: ”Ett mål utöfver de jordiska bekymren!” (TB, 170).

Väl hemkomna efter slagsmålet möter de båda bröderna fadern som inväntar dem. Fadern berättar för Henrik-Göran att han ska skickas till Pommerska artilleriet som fänrik. Tjänsten har han att tacka sin bortgångne farfar för, som var vän med befälhavaren. I och med detta avslutas den första boken och händelseförloppet hoppar flera år framåt i tiden. Året är 1805 och Henrik-Göran är nu löjtnant och befinner sig i det Mecklenburgska landet vid pommerska gränsen i närheten av den svenska staden Triebsees. Hans uppgift är bland annat att undsätta adelsmän och deras familjer från Napoleon. I bokens andra del motsvaras Stensborg med omnejd av slottet Steinthal där en adelsfamilj gömmer sig. Steinthal intar en central betydelse i romanen. I det gränsland som Henrik-Göran rider omkring i framstår slottet som en fast punkt att återvända till samtidigt som det är skådeplatsen för hans nära förestående religiösa omvändelse och den plats där Henrik-Göran och Margarethe von der Aue möts.

Henrik-Göran anländer till slottet Steinthal mitt i vintern. Slottet har länge stått övergivet men dess ägare har nu återvänt tillsammans med sin franska hustru och ett större sällskap. Av officeren som vaktar slottet med omnejd

får han höra att ”grefven och grefvinnan von der Aue gennant Steinthal med en hel svit sminkadt och pudradt patrask tagit slottet i besittning” (TB, 248). Väl inne i slottet mottas Henrik-Göran av en alkoholiserad betjänt i slitna kläder som visar honom upp till sitt rum som även det vittnar om slottets förfall. Rokokoporslinsfigurer med pastorala motiv med avslagna huvuden, bortfallna glasbitar ur en spräckt spegel, pendyler utan visare och en väldig säng som kröns av en trasig sänghimmel med förgyllda amoriner vars färg har flagnat. En liknande livsförlamande känsla som den Johan upplever på kontinenten känner Henrik-Göran innanför slottets fuktiga väggar: ”En beklämmande stämning af nästan fysiskt illamående och fasa bemäktigar sig honom långsamt – en känsla som om han simmade och höll på att drunkna i tjockt, grönt, ruttnande slem” (TB, 251 f.). Det slitage och den fattigdom som präglar Steinthal är av en helt annan art än det armod som finns på Lindekulla. Den gamla släktgårdens anspråkslösa levnadssätt beskrivs som ”stilla” och ”nobelt” med uråldriga traditioner. (TB, 252 f.) Steinthal beskrivs däremot som dess motsats, som ”skrytsam, syndig, falsk prakt, som förvittrar och faller samman under sanningens och domens ögon – tom inbilsk prakt som med rätta ruttnar bort” (TB, 253). Även om det inte uttrycks explicit så faller Lindekulla och Steinthal väl in i den dualistiska världsbild som präglar Silfverstråhlsviten i dess helhet. Å ena sidan representerar Lindekulla det goda lantlivet, traditionerna och de sanna och högre värdena som gemenskapen, lojaliteten och gudfruktigheten. Steinthal, det sällan besökta och vanvårdade slottet med dess misskötta trädgård, står å andra sidan för det kosmopolitiska, ringaktningen för det man äger, världsligheten och som vi kommer att se även osedligheten.

Slottets beklämmande tillstånd påverkar Henrik-Göran till den grad att han faller på knä och ber innerligt till Gud om att han ska visa den riktige fienden för Henrik-Göran och ge honom den verkliga kampen istället för att han ska irra omkring utan vare sig mål eller mening: ”Hvem är vilddjuret jag skall bekämpa, hvar är draken som jag skall dräpa. […] Herre, allt är förvirring och dimmor för mig, och utur djupen och afgrunderna ber jag om ditt tecken” (TB, 255). Ett motiv som har föregripits redan i *Carl Silfverstråhls upplefvelser* återkommer i Henrik-Görans bön, nämligen myten om Sankt Göran och draken. Liksom i den föregående romanen där Carl intar rollen som frälsare av Margaretha från hennes syndige make Hugo anknyter Henrik-Görans bön direkt till det osedliga levernet inom slottets väggar. Dimmorna och den vilsenhet som Henrik-Göran befinner sig i är avsaknaden av ett betydelsefullt uppdrag men även bilden av en tydlig fiende. Bönen tar avslutningsvis en nationell vändning,

> Herre, gif mig någon, att se upp till och älska, att lida och kämpa för, att lyda och tjäna! Herre, håll din hand öfver Sverige och dess konung – låt våra fienders anslag komma på skam! Herre för ditt folk utur tvedräktens och förned-

> ringens band – Herre, gif oss styrka och trofasthet och lämna oss icke åt vår svaghet och skam. (TB, 256)

Henrik-Göran ber om ett högre mål som blir viktigare än hans egen person, han vill tjäna någon annan och sålunda offra sina egna intressen för denna. Begreppen ”förnedring”, ”svaghet” och ”skam” kan anknytas till den retorik som fanns i debatterna efter unionsupplösningen.[352]

Svaret på Henrik-Görans bön låter inte vänta på sig utan uppenbarar sig som en häftig knackning på dörren. Den druckne betjänten kommer med bud om att Henrik-Göran är inbjuden att umgås med det övriga sällskapet. Trots betjäntens nergångna tillstånd är det genom honom som Henrik-Göran varnas för sällskapets omoraliska aktiviteter. Som svar på Henrik-Görans fråga om det finns någon nyckel till det rum han har blivit anvisad svarar betjänten att ”[i]nte finns det något i det här huset, som är värdt att låsa in – hvarken pengar eller oskuld” samtidigt som han erbjuder Henrik-Göran ”en kanna vin och en liten flicka – inte direkt färsk, men inte så maläten heller” (TB, 258). Sällskapet omnämns även av betjänten som ”djäfla apor och apinjor” och ”vargar” (TB, 269). Betjänten är egentligen inte trogen någon husbonde och är ytterligare ett exempel på den uppluckrade moral som är förhärskande på slottet.

Henrik-Göran lotsas genom mörka, labyrintiska gångar och hala stengolv tills de slutligen kommer fram till sällskapsrummen. I beskrivningen av sällskapet finns ytterligare paralleller till de föregående romanerna och de förtappade, osunda och reptilliknande människorna (S, 234), Melanie de Mervilles kejsarinnemask (S, 233), Thure-Gabriels tillfälliga livsförstelning (TS, 235), Otto Herners modernitetssymptom (KK, 255) och slutligen medusamotivet i Margarethas förkvävda livssituation (CSU, 258). En liknande motsättning målas upp i *Tvedräktens barn* där greven som Henrik-Göran möts av har ”ett smalt hufvud på sluttande skuldror och ett egendomligt ållikt sätt att glida tyst fram öfver golfvet – en amfibie, en ödla, tänker Henrik-Göran” (TB, 262). Grevinnan tecknas återkommande med livlösa karaktärsdrag, ”ett muschadt dockansikte” och ”ett par blanka emaljblå ögon” (TB, 262). Amfibien och det konstlade livlösa ställs här i kontrast till beskrivningen av Henrik-Göran stående i dörröppningen med ”näfven knuten om sabelbaljan, hopbiten mun, hårda befallande ögon och lätt bakåtkastadt hufvud” (TB, 261). Henrik-Göran utmärks i denna pose av samma kroppsspråk som farfaderns pose tidigare i romanen (TB, 17) som tydligt talar om manligt kodade egenskaper som handlingskraft och beslutsamhet.

Samma konstrastverkan har också beskrivningen av den unga Margarethe: ”den enda af de närvarande som ej är klädd à la mode d’ancien régime, men iförd en enkel hvit nätteldukslänning, endast smyckad med en garnering rönnbärsklasar” (TB, 264). Den unga kvinnan är en brorsdotter till greven

[352] Zander 2001, s. 94.

och hör till sällskapet, men hon är de andras motsats. Vid första anblicken tror sig Henrik-Göran se torparflickan Lisbetta och visar den unga kvinnan sin vördnad. Van vid det övriga sällskapets konster och förförartrick avvisar hon Henrik-Görans framstöt varpå hon lämnar rummet. (TB, 267)

Lisbeth Stenberg menar att olika känslor och behov kan projiceras på den symboliskt laddade platsen.[353] Utmärkande för Henrik-Görans tid på Steinthal är upplevelsen av uppluckring. Detta understryks genom beskrivningar av sällskapet som ”synförvillare – trollkarlar – egyptiska spåmän” (TB, 273) och slottets miljö som fylld av ”trasor – förfall – fukt – förmultning – ramlande tak, bristfälliga väggar, trasiga trappor – mögel, lukt, vantrefnad” (TB, 274). Rummet faller sönder i sina beståndsdelar i samma takt som invånarnas moral urholkas. För Henrik-Göran är vistelsen på Steinthal som ”en ond och förvirrad dröm” (TB, 281). Miljön på slottet beskrivs som förpestande och kraftödande med ”en luft som förgiftade – dess rämnande väggar och mörka gångar utandades en farlig dunst – en hemlighetsfull mur höll lifvet och sanningen fjärran från dess gemak och människor. […] Från den dag han steg öfver slottets förfallna vindbrygga har han varit en svagare, kraftlösare, mindre människa” (TB, 288). Tiden blir också relativ under Henrik-Görans vistelse på slottet: ”Så blefvo dagarna till veckor, och veckorna en månad. […] Men hvarje kväll kunde han i den lysande bankettsalen åter möta de festklädda gengångarna, se dem le och grimasera […] Och nu var man redan inne på nyåret 1806” (TB, 281). Samma känsla av avsaknad av förankring i tid och rum hos huvudpersonen finns också i *Stensborg* i skildringen av Johans vistelse på kontinenten. Steinthals negativa roll förstärks av naturbeskrivningarna som fungerar som en pendang till den djupa moraliska förslappning som sällskapet representerar: ”Öfver det disiga tögrå landskapet lyste en matt molnig januarisol, sjuk och gulröd som ett vanskött varande sår, och från träd och buskar i den längesedan förvuxna och förvildade slottsparken föllo dropparna som tårar ned i de aldrig skottade gångarnas snö” (TB, 281 f.).

Det är inte bara naturen som speglar sällskapets demoraliserade liv. Hela slottet och dess miljö beskrivs som ”skuggornas och lyktgubbarnas falska och dunkla, nattliga skräckvälde” (TB, 297) som Henrik-Göran ska bekämpa. Med ”gamla, goda svenska vapen skulle han krossa och förinta den skenvärld, i hvilken han nu i veckor lefvat osäker och otrygg” (TB, 297). Slottet har en passiviserande inverkan på Henrik-Göran gestaltad i den kraftförlust han känner liksom i den successivt minskade verklighetsförankringen. Det tillstånd som han befinner sig i beskrivs med ord som är raka motsatsen till den manligt kodade karaktärsfulla handlingskraften. Omanlighetsretoriken diskuteras av Jonas Liliequist som tar föreställningar om sprätthöken som litterär och retorisk figur i det sena 1700-talet som exempel: ”Kvinnoväldet, förvekligandet, sinnligheten, allt detta kunde i sin tur enligt skriben-

[353] Stenberg 1995, s. 61.

terna ytterst ledas tillbaka till ett skadligt inflytande från utländska seder och då framför allt det franska".[354] Sprätthökens omanlighet innehöll både det utländska och det feminiserade men också vissa manliga egenskaper som mot slutet av 1700-talet inte längre sågs som passande en ideal manlighet. Egenskaper som skattades högt i borgerligheten som flit och nit lyftes således fram samtidigt som fåfänga, omsorg om äran och duellerande avfärdades som onyttigt, kopplat till sprätthöken och avfärdades därmed som omanliga.[355] En liknande bekönad dikotomi strukturerade också den tyska självbilden i det preussiska samhället i början av 1800-talet enligt Karen Hagemann:

> Contemporary political writers generally referred to 'the Germans' as 'virtous', 'introspective' and 'hearty', 'loyal', 'simple', 'honest' and 'just', but above all as 'honourable' and 'valorous'. 'The French' in contrast, were presented as 'trivial', 'clever' and 'refined', 'slick', 'false', 'superficial', 'lascivious' and 'indecent' and thus charactarized in terms of qualities generally associated with effeminacy and attributed to the court nobility.[356]

Skildringen av de franska och kosmopolitiska adelsmännen på Steinthal och det på Henrik-Göran kvävande, omanliga tillståndet som råder innanför slottets murar når en vändpunkt i händelseförloppet genom att skapa ett motstånd som är nationellt konnoterat, som består av "gamla, goda svenska vapen". Således dras återigen gränsen som vi känner till redan från *Stensborg* mellan det goda, svenska, manliga och det onda, utländska, omanliga.

Episoden på slottet avslutas med att Henrik-Göran duellerar med furst Piccolomini och blir skadad i lungan men ändå lyckas döda sin fiende. Solen återkommer i skildringen av morgonen då duellen ska äga rum men då något mer dramatisk som "en blodig froströ̈d sol" (TB, 304). Blodfärgen återkommer som ett ont förebud strax före skotten brinner av: "Där reser gengångarslottet sin grå rämnande massa mot den rosiga gryningshimmeln, och dess rutor blöda" (TB, 306). Martyriekonnotationerna i denna episod understryks ytterligare av att Henrik-Görans kamp mot slottsinvånarnas främste representant, furst Piccolomini, står som en pendang till Lisbettas martyrium i den lilla torparstugan på Lindekulla. Blodet är ett återkommande motiv då det nationella sammanfaller med religiösa symboler. Första gången i romanserien som blodet rinner är nerför Thure-Gabriels panna då han upplever fosterlandskärlekens eufori i samband med att han utför en modig handling i det militära. (TS, 183 ff.) Blodet förekommer vid ett liknande tillfälle då "Slipären" skadar sig under en militärövning och slutligen dör av skadorna. (TS, 202) I analysen av *Carl Silfverståhls upplefvelser* visar jag blodsutgjutelse i samband med äktenskapsbrott och skuld som skildras med starka religiösa symboler, som i sin tur är kopplade till den nationella tematiken. Slutligen

[354] Liliequist 1999, s. 85.
[355] Ibid., s. 87 f.
[356] Hagemann 2000, s. 185.

intar blodet en mycket central plats i *Tvedräktens barn* då förbundet mellan den unge Henrik-Göran och Lisbetta beseglas via en blodspakt med hjälp av samma kniv som Lisbetta sedan tar sitt liv med. Som jag visat i anslutning till resonemanget om nationen som organism i kapitel 2, är blodförlusten en vanlig och återkommande symbol i diktningen om emigrationen i det tidiga 1900-talet. Blödandet som metaforisk figur uppträder dock inte bara i samband med emigrationen. I en nationalistisk kampdikt från 1917, som beskriver den försoffade svenska nationen och dess långa fredsperiod utan vitaliserande krig, finns också bilden av den blödande solen som en positiv motbild till de sedan länge släckta krigshärdarna runt om i landet.[357] Blodet som här i *Tvedräktens barn* återspeglas i naturen, i solens sken på slottsrutorna, skulle således också kunna tolkas som något positivt eller åtminstone något som leder till Henrik-Görans insikt om hans andliga kall.

Ett år senare efter den långa konvalescensen efter duellen är Margarethe försvunnen med sin familj och Henrik-Göran fortfarande i militärtjänst. I bokens sista kapitel står Henrik-Göran i begrepp att lämna det militära för att bli präst. Han är tillbaka på slottet Steinthal där också den svenske kungen vistas. Detta avslutande kapitel präglas av frid, försoning och enhet. Som en fond för detta inleds kapitlet med en skildring av slottsträdgården, denna gång diametralt motsatt januarikvällens ohälsosamma naturbeskrivning: ”Stor och röd lyste den sena junikvällens sol öfver de gröna åkrarna kring Steinthals slott. Vallgrafvarnas fläderbuskar blommade, ekarnas och lindarnas täta kronor dolde redan den nedersta fönsterraden och fyllde rummen därinnanför med en tung djupgrön dager” (TB, 344).

Romanens nutidsanalogi aktualiseras i de civilisationskritiska associationer som det pastorala draget väcker. Det pastorala kompositionsmönstret, för att använda Kylhammars begrepp, ger en fördjupad förståelse för det försonande draget i slutet av *Tvedräktens barn*.[358] Kylhammar menar att naturen och syntesen mellan kultur och natur spelar en stor roll i den positiva motbild som lanseras istället för den överciviliserade kulturen. I den andliga prövning som Henrik-Göran har utsatts för på slottet och som utmynnar i duellen står Henrik-Göran som segrare. Han har vunnit över lastbarhetens och världslighetens representant och nått en inre insikt om sin religiösa övertygelse och sitt andliga kall. Detta blir tydligt i *Tvedräktens barn* där den existentiella försoningen skrivs in i naturskildringen. Henrik-Görans symboliska roll som det oskyldiga barnet i motsats till de vuxnas förljugna värld i romanens första del får sin motsvarighet i hans slutliga yrkesval som präst i andra delen. Prästen som herde och beskyddare kan sägas illustrera de unga manliga huvudpersonerna som nationella vägvisare i en osäker tid och nationens hopp i en oviss framtid.

[357] Ahlund 2007, s. 59.
[358] Kylhammar 1985, s. 21 f.

Den förmanligande kampen

Den manliga utvecklingen sker i Silfverstååhlsvitens romaner genom att de unga männen prövas och utkämpar en konkret kamp eller strid. De två romaner där kamptematiken skildras i anslutning till militär strid är *Thure-Gabriel Silfverstååhl* och *Tvedräktens barn*. Kampen är det tema som dominerar *Tvedräktens barn* och särskilt striden mellan det andliga och det världsliga. Kampmotivet är också skildrat genom föreställningar om manligt och kvinnligt i den manliga utvecklingsprocess som huvudpersonerna genomgår.[359] Det är också dessa romaner som mest explicit kan knytas till det politiska läget under tidigt 1900-tal. I de episoder i *Thure-Gabriel Silfverstååhl* där det nationella får en religiös anstrykning av både martyrium och heroism finns också upplevelsen av nationellt nederlag på grund av unionsupplösningen 1905. Även Thure-Gabriel känner att hans ansträngningar inom det militära endast är tomma gester som aldrig kommer att praktiseras i skarpt läge som krig. (TS, 128 f.)

Den militära miljön i *Thure-Gabriel Silfverstååhl* är en viktig bakgrund för romanens sensmoral om handlingens pliktbud. I det kapitel som utspelar sig då Thure-Gabriel är på garnisonen och övar med en pluton beväringar, ”socialistbusarna”, är tiden förlagd till upptakten inför unionsupplösningen 1905. Thure-Gabriel får av en slump tag i en norsk tidning där det manas till revolution och ser sig omkring: ”Krig? – Hvad är det? – Där ligga de röda barackerna mellan de gröna löfträden och öfver dem lyser himmelen blå och mild” (TS, 128). Blicken sveper vidare över regementsområdet och han ser hur de andra officersvännerna sitter och diskuterar böcker, står och röker. Han ser beväringar som är på väg till sin kökstjänst, och glada sånger hörs från exercisfältet. ”Men hvad har allt detta att göra med krig? – Thure-Gabriel minnes ett uttryck af fadern […] En armé, som lefvat på freds- och fäfot i hundra år.” (TS, 129) I den politiskt turbulenta tid som följer under förhandlingarna mellan Sveriges kung, regering och riksdag och norrmännen blommar Thure-Gabriel upp. Han drillar sin pluton och drömmer om det kommande kriget. I dessa tider då många tror att den väpnade konflikten väntar runt hörnet beskrivs Thure-Gabriels utveckling:

> Det är en annan Thure-Gabriel Silfverstååhl än den osäkre och invärtes söndersargade unge man, som for ned till 1905 års beväringsrekrytskola, och som var förbränd af sin vilja och oviss om sitt mål.

[359] I Lengborns jungianskt inspirerade religions-psykologiska undersökning lyfter han fram Lidmans Mariadyrkan och brudmystik under åren kring 1918 där Maria är både jungfru och moder. Lengborns resonemang baseras mestadels på dagboksanteckningar har ingen egentlig betydelse i min analys av romanerna i Silfverstååhlsviten, men det kan vara värt att notera att denna dubbla kvinnoroll redan var etablerad i Lidmans skönlitterära idévärld före omvändelsen 1917. (Lengborn 1991A, s. 95.)

> Thure-Gabriel har liksom vuxit ut under denna sommar, vuxit i sin gestalt och sina lemmars längd. Hans kropp är endast en naturlig dräkt för hans själ och hans vilja. […]
>
> Det hade kommit något i hans väsen, som bjuder lydnad och underkastelse, det låg omkring honom en atmosfär af höghet, som kräfde respekt och på något fördoldt sätt framtvingade beundran. (TS, 177 f.)

Den loja stämningen på garnisonen ersätts av övningar med nyslipade vapen. Förhoppningen om en möjlighet att bevisa sin manliga handlingskraft i striden vänder viljelöshetens inre tvivel och osäkerhet till en ny målmedvetenhet och stridsvilja som heroiskt slutar i ”Sliparens” död.

Samma förlamande situation kännetecknar Henrik-Görans situation i Pommern hundra år tidigare i *Tvedräktens barn*:

> Som fäderneslandet nu var, så var ock han själf – Henrik-Göran Silfverstååhl: maktlös – tvinsjuk – ensam och förtviflad – hopplöst kämpande sin dödsdömda kamp mot skuggor och döda former, mot slapphet, afund, förtal och modlöshet.
>
> Striden, som han lofvat de gamla och Lisbetta att kämpa som en man och hjälte, det var ingen strid, det var en skenfäktning i en skenvärld – slag i vatten, hugg i luften. (TB, 228)

Den låsta konflikten beskrivs vid ett flertal tillfällen som en lekstuga för kungen där han återupplever Poltava (TB, 237), där en så duglig officer som Henrik-Göran blir degraderad av kungen själv för att han inte följt påbudet att sprätta bort pälskragen trots vinterkylan samtidigt som han också beskylls vara en ”jacobin” och ”beundrare av konungamördare” då han associeras med faderns förräderier och intrigmakeri. (TB, 239) Kriget beskrivs också som ett låtsaskrig: ”[D]et pommerska kriget, som inget krig är, betraktas af de flesta officerare som den angenämaste rekreationsresa i Schlaraffenland.” (TB, 246) I dessa passager blir nutidsanalogin tydlig. Utan den manligt kodade handlingen, det vill säga kampen för ett mål utanför den egna individen, förtvinar mannens, och nationens, själ. Men, inför den stundande striden kan det ske en upprustning där det själsliga och det kroppsliga förenas i ett.

Tvedräktens barn är den enda romanen som utspelar sig i en faktisk krigssituation. Den enda egentliga krigsyttringen som skildras är när Henrik-Göran frustrerad över svenskarnas situation i Stralsund beordrar eld mot den franska vaktavlösningen med en stor kanon kallad ”Getingen”. Kriget i Pommern beskrivs som ett ”lekverk och ett narrspel” (TB, 316), Stralsund liknas vid en ”förtrollad plats, dit ingen lefvande ande trädde in” (TB, 317). Napoleon anas i fjärran: ”[D]är borta låg världen, lifvet och striden – här var barnens lekkammare och ett öfningsfält för minderårigas muntra okynne” (TB, 317). Den riktiga värld där mannen har tillfälle att bevisa sig och bli levande är synonym med slagfältet, i motsats till den omyndigförklarade låtsasvärld där svenskarna befinner sig. Omanlighetsretoriken känns igen, nu i form av pueriliserіng snarare än feminisering. För att bryta dödläget låter

Henrik-Göran avfyra ett fulladdat skott och dödar och skadar uppemot ett tjugotal fransmän. När han i sin kikare ser de döda, de lemlästade kropparna och de alltför skadades fåfänga försök att fly undan anfallet ångrar han genast sin order. (TB, 322 f.) Direkt efter följer Henrik-Görans nya insikt om att ”Gud är allt och utom Gud är intet” (TB, 323) och hans väg mot prästyrket och övergivandet av det militära har anträtts.

Slutorden om den väpnade konflikten skulle kunna tolkas som pacifistisk i och med att kriget i Pommern fördöms som ”de döda formlernas larmande trollsång och tvedräktens svek” (TB, 338). I Henrik-Görans tankar inför de skadade soldaterna som han uppsöker görs det dock en åtskillnad mellan olika slags krig. Han begrundar konsekvenserna för offrens släktingar i hemlandet och jämför släkternas reproduktion i flera generationer med den ”barnkammarlek” (TB, 332) de nu har blivit offrade i. ”Till att skydda mitt fädernesland dräpte jag Er ej – i en allvarlig strid för ett väldigt mål blefven I ej offrade. Jag, som ville kämpa för fädernebygden och fosterlandets frihet och ära, jag fällde Er på målskjutningsbanan till förströelse för narrar och nyfikna.” (TB, 332) Liksom betydelsen av den meningsfulla handlingen som uttrycks i *Thure-Gabriel Silfverstååhl*, görs det i *Tvedräktens barn* en åtskillnad mellan motiverade strider och strider utan mening. Försvarskrig för att skydda fosterlandet räknas således fortfarande till den kamp som är berättigad.

Henrik-Görans avsked från det militära innebär dock inte att han avsäger sig stridens pliktbud. Snarare blir han som präst en förkämpe för den rätta andliga vägen. Skillnaden är att slagfältet har förflyttats från den yttre världen till den inre: ”I hvarje människobröst rasade istället den striden – den himmelske Sankt Görans kamp mot den jordiska smutsens slemmiga drake till själens befrielse och frälsning” (TB, 339 f.). Henrik-Görans manlighet består även i den fortsatta kampen.

I *Stensborg*, *Köpmän och krigare* och *Carl Silfverstååhls upplefvelser* uttrycks förmanligandet genom kampen mer implicit och kodat i det manliga karaktärsbegreppet. Bevisandet av den inre styrka är som vi har sett också bevisandet av karaktär, den manlige mannen måste kunna uppvisa karaktärsstyrka. För Johans, Henriks och Carls del handlar det mer om att bli familjefäder och att ansvarsfullt förvalta sin lott som lantbrukare av den svenska jorden eller som aktör i det nya svenska affärslivet. Kampen, prövningen och övervinnandet av tillfälliga sinnesstämningar är en essentiell del av den manliga tillblivelsen. Detta övervinnande resulterar alltid i handlingar som gynnar nationen. Således är också patriotism inskriven i processen mot en ideal manlighet där kampen i sig är betydelsefull.[360]

När livsrummet delades upp i en offentlig sfär och en privat där föreställningar om manligt och kvinnligt, rationalitet och emotionalitet kom det andliga och religiösa att starkt förknippas med femininitet. Samtidigt var kyrkan

[360] Enefalk 2008, s. 124.

en mansdominerad värld och prästämbetet exklusivt manligt.[361] Yvonne Maria Werner diskuterar den kristna manligheten som modernitetens paradox i en antologi om manlighet i den religiösa sfären. Paradoxen består i konflikten mellan de dygder som den borgerliga manligheten byggde på och de mer kvinnligt kodade begrepp och ”mjuka värden” som det religiösa och den kristna livshållningen omfattade.[362] Svårigheten för kyrkans män att hävda sin maskulinitet som talesmän för en känslobetonad, kärleksfylld och självuppoffrande religiositet som kristendomen gav upphov till vissa specifika strategier. David Tjeder undersöker den inflytelserike biskopen J.A. Eklunds sätt att parera feminiseringen och lyfter fram tvivlet som manlighetsskapande. I biskopens efterlämnade papper och publikationer framtonar tvivlet och övervinnandet av tvivlet som en huvudpunkt då Eklund vände sig till teologstudenterna. Genom att brottas med sina tvivel i ungdomen stärktes man som människa och blev därmed bättre rustad som kristen. När Eklunds publik var jämnåriga prästkollegor talade han istället om kampen och aktivismen i svavelosande ordalag. ”Det handlar om att få till stånd en tro som vägrar böja sig för de flacka tidsidealen; som verkligen tar strid med samtiden, och som låter tron uttryckas genom aktiva handlingar”, menar Tjeder.[363] Resonemanget om det manliggörande tvivlet visar att kampen mot det inre tvivlet och senare den yttre, aktiva kampen för tron i en demoraliserad tid var en betydelsefull strategi för att remaskulinisera den kristna manligheten och förankra prästens arbete i den moderna samtiden. Samtidigt lyfter också Tjeder fram det homosociala sammanhanget i vilket dessa påbud uttalades. Kvinnor var utestängda från prästämbetet och det kvinnliga tvivlet var en erfarenhet som inte existerade hos Eklund. Därmed blev tvivlet helt och hållet förbehållet männen.[364]

En annan men liknande strategi vid ungefär samma tidpunkt hittar Anna Prestjan hos landsortsprästen Erik E:son Hammar i Härjedalen. I likhet med Eklund upplevde Hammar utövandet av tron som kampfylld. I sina memoarer framhåller han sig själv som fysiskt stark och uthållig, modigt mötande landsortens vilda män och natur. Hammar engagerade sig senare för socialt arbete, en aktivitet som även den var remaskuliniserande för prästmanligheten. Dels var det ett arbete som förankrade honom i samtiden, det vill säga gjorde honom modern, dels krävde detta arbete aktivism, viljestyrka, handlingskraft och förnuft – alla högt skattade, ”manliga” egenskaper i det mo-

[361] Yvonne Maria Werner, ”Kristen manlighet i teori och praxis”, *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*, red. Yvonne Maria Werner, Lund 2008, s. 10.
[362] Ibid., s. 10.
[363] David Tjeder, ”Det manliggörande tvivlet”, *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*, red. Yvonne Maria Werner, Lund 2008, s. 106.
[364] Ibid., s. 117.

derna manlighetsidealet.[365] Liksom Tjeder framhåller Prestjan vikten av homosocialitet men också heterosexualitet i prästens tal om sin manlighet.[366]

Kvinnans roll i Hammars manliga kamp är belysande för den dubbla roll som Margaretha intar i *Carl Silfverstååhls upplefvelser*. Prestjan skriver att hustrun hade en betydelsefull roll för Hammars hantering av sin kris: ”I Hammars memoarer är Tyri å ena sidan barnet som måste beskyddas, å andra sidan Hammars fasta, moraliska stöd”.[367] Hustruns tro beskrivs också som en ”barnatro” enligt Prestjan. Förutom att kvinnans tro framställs som annorlunda än mannens får hon också en dubbel funktion i beskrivningen av mannens troskamp och utformande av den egna personen som en kristen man.

Samma dubbeltydighet tillskrivs Margaretha då hon skildras som både den som beskyddas av Carl från maken Hugo (barnet som lyfts upp i hans armar) och den som blir Carls förlösare ur ungdomens existentiella träskmark (det medel genom vilket han mognar som heterosexuell man). Carls nostalgiska fantasier om anmodern Margarethe von der Aue förkroppsligas i Margaretha Armskölds gestalt och som son/älskare kan han uppgå i den ursprungliga moderssymbiosen utan att riskera sin manliga autonomi. Middagsbjudningen som utmynnar i Margarethas och Carls kyss innebär också uppvaknandet av hans erotiska lidelse. Episoden skildras som en överflödande tillställning med rikligt med mat och vin. Mitt i allt glammet tänker Carl på sin fattiga mor och hennes knapra måltid. I nästa ögonblick känner han Margarethas sökande fot under bordet och en ingående skildring av Margarethas kropp, i synnerhet brösten och håret, utvecklas direkt följd av en beskrivning av hur Carls erotiska låga väcks. (CSU, 123) I Margarethas modersgestalt, liksom i Stafvas tidlöshet och Melanie de Mervilles omfamningar, ser vi också att kvinnan öppnar minnets dammluckor och får en instrumentell funktion för mannen. Det är genom den kvinnliga kroppen som de manliga huvudpersonerna kan fullborda sina respektive subjektsprocesser. Kvinnan är en projektionsyta för männens självförverkligande, uteslutna ur själva kampen men som kvinnor avgörande för manlighetstillblivelsen.

Kvinnan intar samma roll för Henrik-Göran i *Tvedräktens barn* då han stärkt av Lisbettas ord revolterar mot fadern och på så vis tar det första steget mot att bli en autonom individ. Lisbetta motsvaras genom sin religiositet av den fromma Margarethe som Henrik-Göran i vuxen ålder utnämner sig som förkämpe för i duellen mot ondskans och lättjans främste representant, furst Piccolomini. Kvinnorna är språkrör för civilisationskritiken i Silfverstååhl-romanerna och statiska symboler utan utvecklingspotential motsvarande männens subjektstillblivelse.

---

[365] Anna Prestjan, ”En korsfäst främling på jorden? Prästmanligheten som problem”, *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*, red. Yvonne Maria Werner, Lund 2008, s. 183.
[366] Ibid., s. 173.
[367] Ibid., s. 179.

Fäderna och fädernearvet

Den unge mannens väg mot att bli mer ansvarsfull och beredd att ta sig an livets olika uppgifter ritas upp i ett tydligt trefasmönster i de föregående romanerna. Brott, straff och försoning är utvecklingsskeden som Johan, Thure-Gabriel, Henrik och Carl alla genomgår. Henrik-Görans prövning skildras däremot som en ständigt pågående kamp som inte enbart syftar till att hans manliga sociala auktoritet stärks. Istället är det en kamp mellan det andliga och det världsliga, mellan ont och gott. Som vi har sett i de tidigare analyserna är dualismen genomgående för hur romanvärlden är strukturerad. I *Tvedräktens barn* är denna bipolära föreställningsvärld inskriven i verkets disposition i och med att boken är uppdelad i två delar. *Tvedräktens barn* inleds med det misslyckade försöket till återförening mellan den före detta kammarherren och överstelöjtnanten i skärgårdsflottan Claës-Fredrik och hans son hovrättsassessorn Johan-Jacob. Klyftan mellan de båda vidgas ytterligare av Johan-Jacobs övertagande av den närliggande herrgården och renoveringen av denna som en överlägsen gest mot faderns enklare och fattigare domäner. Den första generationens fadersuppror sker alltså mellan Claës-Fredrik och Johan-Jacob. Ursprunget till osämjan är sonens vägran att skriva sin makas och förstfödde sons namn i släktens gamla Karl XII-Bibel, en vägran som förklaras med att Johan-Jacob ”alltid älskat nya kläder och föraktat gammal vidskepelse” (TB, 21). Den gamle Claës-Fredrik beskrivs däremot som sonens raka motsats, utan dragning åt världsligt prål eller ambition att göra politisk eller militär karriär. Av sonen Johan-Jacob beskrivs fadern som en stolle med ”chemiska griller, curieusa idéer och religieus vidskepelse” (TB, 16). Den gamle är en ensamvarg som har dragit sig tillbaka från den yttre världen och lever sitt liv i stillhet med gårdsfolket och i samklang med den omgivande naturen. Trots sonens öppna förakt älskar han sin son innerligt. (TB, 53)

Den gamle Claës-Fredrik är romanens andliga och moraliska rättesnöre. Förutom det förbund han har slutit med naturen omkring Lindekulla, en relation som går i arv till den unge Henrik-Göran, är han också djupt religiös. Även ur denna aspekt är han sin sons motsats. Johan-Jacob bevistar högmässan endast i syfte att visa upp sin grannlåt för folket. Dessutom tror han inte på någon Gud utan satt i ”främsta bänken på herrgårdsläktaren i Stensberga kyrka och gäspade bakom hatten och bläddrade i ett svartbundet exemplar af herr de Voltaires La Pucelle” (TB, 29). Claës-Fredrik gör däremot de vardagligaste sysslor till sin egen privatgudstjänst. En av de många dagar som Henrik-Göran olovandes besöker farfadern på Lindekulla tittar han på medan den gamle äter sin middag i trädgården.

> Lindekulla gamla trädgård ägde bland andra dyrbarheter en boskett af lindar, och denna dag var luften full af klocksång från de otaliga humlor och bin,

som surrade mellan kronornas alla gyllene blommor, och en ljuf honungsdoft föll som dagg och vissnande blomblad öfver den tysta trädgården.

Men inne i den lilla löfskyddade rundeln låg en planka på två bockar och en gammal trasig dörr på en tom tunna.

[---]

När farfadern långsamt fiskat upp den sista biten rågbröd, fattade han försiktigt med båda händerna om den släta greplösa skålen, lyfte den upp till munnen och med hufvudet en smula bakåtlutadt tömde han den långsamt i botten.

Ljudlöst gled Henrik-Göran plötsligt ned från bänken och blef stående med den brynta kålroten och mössan i de hårdt hopknäppta händerna. (TB, 48 f.)

Efter måltiden reser farfadern sig, skådar allvarligt ut i fjärran och ber en bön som avslutas med att han tre gånger låter huvudet sjunka ner på bröstet samtidigt som han säger ”Herre! Herre! Herre!” (TB, 51) För den unge Henrik-Göran låter detta som ”de tre skoflarna mull på kistan […] tungt och bjudande, som en bekräftelse och ett löfte” (TB, 51). Episoden avslutas med att Henrik-Göran går ut på ägorna hand i hand med den gamle Claës-Fredrik. Denna naturmystiska sida hos farfadern är en del av hembygdsideologins tankegods så som den utvecklades exempelvis i Karl-Erik Forsslunds lantlivshyllande romaner. I en översiktsteckning över tankeströmningarna som inspirerade Forsslund lyfter Sundin fram den monistiskt influerade natursynen där naturdyrkan och ifrågasättandet av uppdelningen mellan kropp och själ blev en slags religion. Man framhöll en allomfattande gudomlighet, en Gud i naturen och naturen som Gud, en syn på naturen som ett kyrkorum. Detta var också ett uttryck för Forsslunds aversion mot stadens trängsel och ohygien.[368] Farfaderns religiösa inställning som bygger på undandragande från det världsliga föregriper sonsonens livsval att bli präst istället för att fortsätta på den militära banan. Samtidigt förankras farfaderns inställning också i den nationalistiska ideologin genom kärleken till den omgivande naturen, det vill säga hembygden, och naturen som del i romansvitens civilisationskritik.[369]

[368] Sundin 1984, s. 336 f.

[369] Denna tendens att se Gud i naturen, ett slags gudomliggörande av naturen, behandlas av Ahlund i samband med genombrottstidens universitetsroman. Han lyfter fram denna natursyn som en kritik mot religionsutövningens stelnade former och en för livsviljan repressiv gudstro. (Claes Ahlund, *Den skandinaviska universitetsromanen 1877–1890* [diss.], Uppsala 1990 (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, 26), s. 255 ff.) Sundin tar upp naturreligiositeten hos Forsslund som en slags kritik mot kristendomens upphöjande av människan, som har lett till ett felaktigt förakt för andra organismer och för människans biologiska beskaffenhet och sexualitet. (Sundin 1984, s. 337.) Man skulle kunna tolka detta upphöjande av naturen i *Tvedräktens barn* som ett arv från genombrottslitteraturen, och naturligtvis finns det tematiska linjer som sträcker sig några decennier bakåt. Men hembygdsmotivet i denna roman är så starkt uttryckt att förandligandet av naturen snarare bör kopplas till den nationella tematiken, där reservationerna mot det moderna korsar den religiösa dimensionen.

Första boken i *Tvedräktens barn* heter ”De två världarna” och är en tydlig fingervisning om den väsensskillnad som finns mellan Lindekulla och Stensborg, mellan farfadern och fadern och mellan de två bröderna Henrik-Göran och Johan-Peter. Henrik-Görans dragning till farfadern och Lindekulla förklaras tidigt i brödernas olika temperament. Det finns inga gråskalor utan det goda är genuint äkta och sant till skillnad från det onda som är helt och hållet förljuget och förkastligt. Livet på Lindekulla präglas av en individuell religiositet som är starkt förknippad med platsen. Den unge Henrik-Görans bevittnande av farfaderns ceremoniella måltid är egentligen en nattvardsgudstjänst förrättad vid ett enkelt altare i naturens eget tempelrum till insekternas musik. En starkare kontrast till Lindekullas andlighet kunde knappt Lidman måla upp än i fadern Johan-Jacobs ambitioner med Stensborg som framför allt syftar till att den gamle Claës-Fredrik ska ”övertrumfas och rumphuggas” (TB, 35). Johan-Jacob gläder sig dock förgäves då den gamle står höjd över all jordisk högfärd. Åt det fåfänga projektet på Stensbergets topp med springstrålen och den färgade glaskulan ler farfadern ”så medlidsamt att Henrik-Göran kände sig fullkomligt sårad” (TB, 58).

Även om Henrik-Göran redan från början står på god fot med sin farfar älskar han också sin far med barnets oskyldiga tillbedjande törst efter uppmärksamhet och beskydd. När den unge Henrik-Göran med skräckblandad förtjusning beskådar religiösa kopparstick föreställande syndastraff och fasor vill han söka tröst hos fadern och modern men får endast ett hånfullt avvisande från fadern och en diskret kyss av modern. (TB, 39) Avsaknaden av fadern som en trygg och pålitlig tillflyktsort är direkt sammankopplad med den unge Henrik-Görans gudssökande.

> Om Gud ändå ville komma till honom, tala med honom, lofva Henrik-Göran, att hvad som än händer och huru vred han än komme att blifva, skulle han aldrig låta eldslågor, drakar och brinnande stjärnor regna ned på och fördärfva Stensborg.
>
> Ack, att han ändå kunnat få fråga fadern om ett par saker – bara ett par frågor – två frågor bara!
>
> ”Cher Papa!”
>
> ”Taisez-vous, petit polisson – barn skall tiga tills de äldre talar till dem.”
>
> Nej – det fanns ingenstans att fly. Det var att alltjämt vakna ur nattliga ångestdrömmar om eldspyende drakar – och kväfva sin gråt i hufvudkudden och allt ifrigare bedja Vår Herre – bedja Vår Herre att han en gång personligen ville besöka Henrik-Göran, så att han fick svar på alla de frågor, som han nu icke fick framställa för någon, ja, kanske rent af blygdes för att framställa. (TB, 39 f.)

För att förstå betydelsen av Henrik-Görans naiva frågor och desperata sökande efter svar måste vi påminna oss om vad barnet symboliserar i den föregående romanen, *Carl Silfverstråhls upplefvelser*. Barnet står här som en symbol för något ursprungligt och för den vuxne för alltid förlorat. Barnet representerar ett stadium hos människan som är starkt sammankopplat med

den av den smutsiga världen obefläckade oskulden, som hos Carl, och med en religiöst präglad och lycklig barndom, som hos den kvinnliga huvudpersonen Margaretha. I analysen av *Carl Silfverstååhls upplefvelser* ser vi också hur barnet vävs in i modernitetsdiskursen som symbol för en äldre tid med höviska och självuppoffrande kärleksideal.

Som jag nämner ovan är den oförstående fadern och det svikna barnet en förutsättning i det manliga tillblivandets diskurs som också binder samman manligheten med romanens religiösa dimension. Religiositet och modern manlighet är som vi har sett till synes varandras motsatser i de borgerliga samhälls- och kulturnormer som växte fram under 1800-talet. I *Tvedräktens barn* ingår uppdelningen mellan offentligt och privat i romanvärldens grundläggande dualism. I den världsliga sfären finns Henrik-Görans far som bland annat representerar det politiska spelet och ränkerna, här finns också avsaknaden av gudstro eller egentligen all tro förutom tilltron till den egna individen, här finns materialism, och cynism. I den andliga sfären finns den djupt personliga och privata tron, natursammanhanget och det personliga offret för de högre ändamålen. Här finns också det kvinnliga i och med Lisbetta som talar med änglarna och hennes alter ego Margarethe som representant för det goda i en ond värld. De enda som talar med barnet Henrik-Göran och dessutom med ett språk som han förstår är Lisbetta och farfadern. Barnet hör således till den andliga och privata världen.

Johan-Jacobs förseelse mot de förväntningar som åläggs honom från Henrik-Göran är dock inte bara ett avvisande av barnets alla frågor utan ett svek mot alla de ideal som enligt bokens moral sätts högst, och som även gestaltas i farfadern Claës-Fredriks person. Att Johan-Jacob har ersatt Gud med Mammon har redan konstaterats, liksom hans lättsinniga litteraturval under gudstjänsten och tvivelaktiga anledningar att åka till kyrkan över huvud taget. Vänskapen med den lögnaktige och lösaktige kyrkoherde Jeuns Vongorasander visar faderns dåliga umgängessmak. Bilden av fadern som en moralisk förebild krackelerar slutligen då det uppdagas för den unge Henrik-Göran att hans far Johan-Jacob har konspirerat med ryssarna mot kungen samtidigt som han har ställt sig in hos densamme för att erhålla den åtråvärda Nordstjärneorden. (TB, 64 f.)

> På golfvet i Lindekulla kök låg öfverstelöjtnantens sonson i krampaktig gråt, och det var honom som höll han på att kväfvas och vredos hans lemmar sönder på stegel och sträckbänk.
>
> Det fanns ingen sol och ingen luft och ingen glädje längre – endast en ohygglig smärta – en enda tanke i medvetandet!
>
> Hans fader var en förrädare! En konungens fiende.
>
> […]
>
> Det fanns ingenting att tro på för hans lilla brådmogna barnahjärna och ingenting att älska för hans lilla rika och lidelsefulla barnahjärta.
>
> […]

> Omsider reste han sig långsamt upp – ovigt och osäkert som en stelfrusen eller sömndrucken.
>
> Med en barnsligt öfverraskad och främmande min, med en skymt af ovilja i blicken såg han sig förvånad omkring:
>
> Därute lyste ju alltjämt solen, och himlen var lika blå – och träden och husen och allt var sig likt.
>
> Och dock sade honom något inom honom själf, att Henrik-Göran Silfverstååhls värld blifvit på denna timme en ny och förändrad värld. (TB, 67 f.)

Henrik-Göran hämnas på sin far genom att trotsa det stränga besöksförbudet på Lindekulla och gå in till Lisbetta i Solvarfvet. (TB, 73) Efter att Henrik-Göran har hört flickans sång om Gud och änglarna upplever han en stark lättnad: ”Henrik-Göran sväfvar frigjord och lycklig i blå, solig rymd, och ingen sorg finns och inga jordiska bekymmer” (TB, 76). Lisbetta och den lille pojken samtalar om Gud och änglarna och förseglar också sitt förbund genom att Henrik-Göran kysser några droppar blod från Lisbettas arm. (TB, 89) Episoden avslutas med att Henrik-Göran eggad och stärkt av mötet med Lisbetta rusar fram till sin far och inför Vongorosander anklagar fadern för att vara en ”[f]örrädare – mutkolf – ryssvän” (TB, 96). Utspelet bestraffas hårt samma kväll med rottingen. Henrik-Görans värld har förändrats i grunden i och med avslöjandena om faderns politiska ränker. Han vill inte längre bli uppmärksammad av fadern utan funderar på hur han på bästa sätt ska kunna smita osedd direkt upp på barnkammaren. (TB, 93)

Faderns värld ställs i skarp kontrast till Lisbettas värld genom att Henrik-Göran så tydligt revolterar mot faderns påbud. Skillnaden mellan de båda världarna förstärks ytterligare genom Henrik-Görans kroppsspråk när han beskyller fadern: ”med bakåtkastadt hufvud och en hotfullt lyftad hand och ryggen spänd i en båge” (TB, 96). Samma bakåtkastade eller bakåtböjda huvud kännetecknar farfaderns kroppsspråk vid ett flertal tillfällen (TB, 17, 56) liksom även den vuxne Henrik-Göran när han står inför det demoraliserade sällskapet på Steinthal (TB, 261). Den man som under en kort period ersätter Johan-Jacob som fadersfigur för den unge pojken är farfadern. Den gamle Claës-Fredrik beskrivs förvisso som tjurig och envis och som ett original med alkemistiska intressen. (TB, 60) Dock är hans mest framträdande egenskap hederlighet, en djup och personlig gudstro som är starkt knuten till naturen samt en osviklig lojalitet till kungen.

Åren går efter de dramatiska händelserna i Solvarfvet och Henrik-Göran växer trots svåra förhållanden på Stensborg. Farfadern har omkommit i slaget vid Svensksund 1789 och lämnat Lindekulla i arv till Henrik-Göran. (TB, 145 f.) Första delens sista kapitel inleds med att Henrik-Göran sitter vid den gamles grav och tänker på alla släktled och generationer som har befolkat trakterna kring gården. Farfaderns gamla vänner ansluter och de tre förenas i minnet av farfadern: ”Upptagen är han nu trots sina elfva år till medlem af deras vänskapsförbund efter öfverstelöjtnantens frånfälle, och de tala alltid med honom som med en gammal människa” (TB, 154). Henrik-Görans and-

liga släktskap med farfadern fortsätter även efter den gamles död, och hans fördömande av världens fåfänga förvaltas av hans gamla vän cornetten Joachim du Rietz: ”Ja, vår oförgätlige vän och broder hade förvisso rätt, då han sade, att vi glädja endast vår himmelske skapare om vi offra den skröpliga kroppen och timlighetens former för ett mål utöver de dagliga omsorgerna och brödbekymren” (TB, 157).

Förutom att det andliga ses som överordnat det världsliga finns det ytterligare en moralisk pelare som stipuleras av farfadern och som även infattas i den vuxne Henrik-Görans etik. Det är den osvikliga lojaliteten mot konungen och nationen. I tudelningen av världen mellan gott och ont, andlighet och världslighet inplaceras farfadern, kungen och Gud på samma sida. Faderns svek omfattar allt detta. Avvisandet av sonens frågor, avsaknaden av en gudstro, umgänget med den tvivelaktige Jeuns Vongorosander, den vanvördiga inställningen till sin egen far och illojaliteten mot kungen gör att Johan-Jacob är diskvalificerad som fadersauktoritet.

Den manlige hjälten som talar till de yngre från historiens skuggor är etablerad i det patriotiska språket redan i det tidiga 1800-talet. Bilden av döda fäder, krigshjältar och manliga förebilder flyter samman till en stor fadersfigur som talar till de efterföljande om deras plikt inför det kommande. Hanna Enefalk beskriver denna fadersfigur som ofta anonym, talandes ur graven om det förgångnas förträfflighet, de nu levandes plikter gentemot det gångna och som förkroppsligande ”essensen av den patriotiska manligheten”.[370] Hon menar att 1700-talets syn på faderskap, som formulerades med den hierarkiska husmetaforen Guds hus, kungens hus och husfädernas hus, vid denna tid ersattes med den döda fadern. Mannens plikter gentemot det som är hans, genom arv som gods och land, blir synonymt med nationen och det nationella. Mannens arv har således blivit nationellt kodat och husmetaforen har tonats ner till förmån för tankemodellen om en död fader med ett fädernesland i arv åt de efterlevande.

Thure-Gabriels, Carls och Henrik-Görans fadersfigurer uppvisar alla beteenden som på olika sätt vittnar om avsaknad av karaktär i den bemärkelse som Tjeder resonerar utifrån. Dessa olämpliga fadersfigurer ersätts med andra mer lämpliga manliga förebilder genom en uppgörelse eller någon slags form av kraftmätning. Dessa nya fadersfigurer står för egenskaper som mod, rättrådighet, handlingskraft och lojalitet. I *Tvedräktens barn* är den vuxne Henrik-Göran vid fronten i det Pommerska kriget och besöks i drömmar och visioner av farfadern och hans gamla vänner som manar honom till fortsatt patriotism och lojalitet med kungen, och Lisbetta som talar till honom i liknelse om kampen mellan Sankt Göran och draken. (TB, 210) De dödas uppmaningar spelar alltså en stor roll i Henrik-Görans kamp och utveckling.

[370] Enefalk 2008, s. 120 ff.

Det nationella fädernearvet dyker också upp eftersom det svenska talade språket är starkt sammankopplat med jorden och brukandet av denna. (TB, 220) Samtidigt kopplas också denna utveckling till 1800-talets syn på äganде. ”En tankefigur som flera gånger återkommer är att fäderna äger landet på grund av att de offrat blod, svett och tårar för eller på jorden – bokstavligen dränkt in det med sina kroppsvätskor”, skriver Enefalk.[371] Detta tolkas sedan som en metafor för sexualakten vid beseglandet av det äktenskapliga förbundet mellan man och kvinna, som också gav mannen äganderätt över kvinnan. Mannens anspråk på kvinnan blev i denna överförda betydelse hans rätt till landet, hans fädernearv.

Ett nationellt fadermord

Den handlingskraftige och nationellt ansvarsfulle mannen är hjälten. I *Tvedräktens barn* finns det en tydlig koppling mellan farfadern, Gud och kungen som bygger på den manliga auktoritetsfigur som vid sekelskiftet 1900 har varit etablerad i den nationalistiska diskursen i hundra år, nämligen en död fader med ett land i arv till sönerna. Samtidigt ser vi också ett återupptagande av den äldre patriarkala modellen utifrån husmetaforen där den obestridde figuren kungen-fadern-Gud som nationellt symbolisk person har fullkomlig immunitet: ”konungen vår herre är höjd öfver critiquen” (TB, 237), som det också heter i romanen. Skildringen av kungen är också ett uttryck för en blind auktoritetsbundenhet i Henrik-Görans patriotism, som egentligen är sprungen ur farfaderns livssyn där kärleken till den svenska hembygden förenas med gudfruktighet och kungalojalitet. Även om denna manlighet är nationalistiskt legitim rimmar den förbehållslösa beundran inför kungen illa med de övriga manliga ideal som har formulerats i romansviten. Lojaliteten mot kungen består trots att han inte alltid visar sig vara ett moraliskt föredöme utan till och med visar sig vara en svag regent som förlöjligas av sina undersåtar. I Thure-Gabriels, Carls och Henrik-Görans avfärdande av en fadersauktoritet för en annan ser vi för det första den unge mannen som skapare av sin egen mer mogna manliga identitet. För det andra ser vi att dessa dåliga fäder representerar det världsliga, det ytliga och det falska. Fadersrevolten är en viktig del i den manliga tillblivelseprocessen. Hur kan vi således förklara Henrik-Görans auktoritetsbundenhet inför kungen trots dennes oförmåga att vara en stark regent?

Henrik-Görans första möte med Gustav IV Adolf beskrivs som en andlig upplevelse med extatiska undertoner. Blotta åsynen av monarken får Henrik-Görans hjärta att bulta samtidigt som han ”blinkar spasmodiskt med ögonen”

[371] Enefalk 2008, s. 126 f. Angående husmetaforen stödjer Enefalk sig på Andreas Marklunds studie *I hans hus. Svensk manlighet i historisk belysning* (2004).

(TB, 238). Den upphöjdhet som verkar omge kungen som påverkar Henrik-Göran rent fysiskt återkommer vid nästa tillfälle de möts.

> Nu lyste den sjunkande solen öfver hans magra, aftärda ansikte, och i dess gyllene glans blefvo de hänförda, extatiska dragen än mer förandligande och strålande – en öfverjordisk glans af ljus, segerviss tro.
>
> Himmelsk renhet och helig ro.
>
> Tårar af ofrivillig rörelse gledo långsamt nedför Henrik-Görans kinder.
>
> Han såg endast konungens unga, aftärda ansikte lysande rent och mildt mot den sjunkande solen – så öfverjordiskt ljust och stilla som ett helgons – en utvalds – en benådads.
>
> Förvisso fyllde guds lefvande ande hans konungs hjärta. (TB, 353)

Denna reaktion kan jämföras med barnet Henrik-Görans möte med Lisbetta som också är beskrivet i religiösa termer, men även med starka erotiska inslag. (TB, 77 ff.) Beskrivningarna av kungen ur den vuxne Henrik-Görans perspektiv visar tydligt hur det religiösa smälter samman med det nationella.

Hjältetematiken som också är en av den nationella tematikens ledmotiv i *Thure-Gabriel Silfverstååhl* återkommer i *Tvedräktens barn*, dock är det en radikal skillnad mellan de båda kungaporträtten. Anledningen till att Thure-Gabriel först tvekar och sedan avviker från planen att mörda Oscar II är åsynen av den hopplösa gestalten i vagnen.

> Detta slappa, nedfallna ansikte – denna utlefvade gubbe – utan ålderns värdighet – utan maktens afglans öfver sina drag – utan ett skimmer af den utvaldes storhet! En sömnig operettmonark är det mot hvilken han vill rikta det dödande vapnet – en farsfigur är det han mätt med den sårade fosterlandskänslans tragiska mått. […] Den man som satt där var redan död – en larv – ett uppmåladt lik – och mot denne ville han rikta allvarets vapen – denne skulle han kallat till doms inför sanningens eviga och höga domstol. (TS, 223 f.)

Även om beskrivningen av kungen inte kan karaktäriseras som kvinnlig, utan snarare som avklädd sina manligt kodade attribut, är den definitivt ett omanliggörande av hans manliga auktoritet. För Thure-Gabriel sker två olika fadersuppror, dels mot hans biologiska far, dels mot den fosterländske fadersgestalten. *Thure-Gabriel Silfverstååhl* är en roman som huvudsakligen behandlar manliga relationer och manlig moral. Romanens protagonist är manlig, hans fadersarv är manligt, hans käraste vän ”Sliparen” är en man och den slutliga resan till Stensborg präglas av de manliga förfäderna. Kvinnor förekommer, men endast som statiska gestalter att projicera den moraliska diskussionen mot. Varken kvinnornas personligheter eller livsöden utvecklas. I *Thure-Gabriel Silfverstååhl* skapas alltså en homosocial bortträngning av kvinnan.

De personer som är betydelsefulla för Thure-Gabriels utveckling är alltså män, som visserligen representerar olika varianter av en normativ manlighet.

Fadern faller dock från den piedestal av beundran som sonen satt honom på på grund av sina okontrollerade vredesutbrott över Johans brottsliga förehavanden. Denna brist på självkontroll som fadern visar upp upplevs av Thure-Gabriel som effeminerande. Vördnaden för fadern ersätts av beundran för Johan vars handlingar framstår som modiga och manliga. Faderns plats i den manliga hierarkin har således intagits av en annan manlig representant ur släkten Silfverstråhl och den homosociala cirkeln kan återigen slutas. Thure-Gabriel avfärdar inte bara sin biologiske fader utan även sin landsfader i en symbolisk bemärkelse i det planerade mordet. När Oscar II har detroniserats reser Thure-Gabriel till Stensborg för att försonas med det förflutna. Det som skulle kunna tolkas som ett substitut för den fosterländske fadersgestalten hos Thure-Gabriel är en nyväckt nationalistisk medvetenhet och en djupt historisk förankring i fosterlandet. I och med återvändandet till Stensborg och återknytandet med den andra delen av ätten blir Thure-Gabriel mer mogen och finner en också en fullödigare manlighet i förnyad handlingskraft och livsvilja. Thure-Gabriels förnyade ansats att ta sig an livet är också ett förkroppsligande av föreställningarna kring nationell samling.

I Silfverstråhlsviten förekommer två helt olika kungaporträtt. För det första är det Gustav IV Adolf som avsattes och abdikerade, och i Lidmans samtid ofta framställdes som en dålig kung.[372] Trots detta är han i *Tvedräktens barn* gestaltad i helgonliknande termer. För det andra är det Oscar II som i *Thure-Gabriel Silfverstråhl* förkroppsligar det ömkliga nationella tillståndet enligt Thure-Gabriel. Hur är det möjligt att en och samma romansvit, som i mångt och mycket bygger på samma nationalistiska helhetssyn, uppvisar två så olika och mot varandra kontrasterande bilder av monarken?

Inledningsvis i detta kapitel diskuterar jag funktionen med det historiserande greppet, där jag påpekar att det historiska perspektivet kan förhöja samtidsaktualiteten lika väl som kyla ner ett känsligt ämne. De två beskrivningarna av kungen är ett exempel på hur det historiska perspektivet lägger en distans mellan författaren och läsaren.[373] I kungaporträttet i *Thure-Gabriel Silfverstråhl* finns inte det historiska filtret utan romanen skrevs och utspelar sig i en tid som var en omedelbar följd av unionsupplösning och andra inrikespolitiska stormar. I *Tvedräktens barn* ligger det ungefär hundra år mellan det tidiga 1900-talet och den tid då romanen utspelar sig. Nutidsanalogin binder förvisso samman de två sekelskiftena men Gustav IV Adolf har som vi har sett en diametralt annorlunda status än Oscar II. Fädernearvet är en förpliktelse över tid, det är ett kronologiskt imperativ som talar om både andligt, kulturellt och materiellt gods. Hanna Enefalk hävdar att föreställningen om arv kopplar samman det förflutna med det samtida: ”Arvet från

[372] Enligt Zander delade Gustav IV Adolf andra platsen i impopularitet med drottning Kristina hos svenska skolbarn i början av 1900-talet. På första plats kom den danske kungen Kristian tyrann. (Zander 2001, s. 83.)
[373] Lengborn 1991A, s. 50.

fäderna är inte alltid okomplicerat. Det är förpliktigande och måste ofta återerövras; det har försnillats under historiens lopp".[374]

De vitt skilda bilderna av Gustav IV Adolf och Oscar II kan således förklaras i resonemanget om fädernearv. Silfverstråhlromanerna handlar om nuet, men det samtida är starkt beroende av det förflutna. Det tidiga 1900-talet, den tid då Oscar II misskötte sitt uppdrag som regent och farorna i den moderna erfarenheten hotade att urholka riket inifrån, är den brännande samtid som romanerna behandlar. Han är för Lidman en av dem som har med sin passiva hållning och eftergivenhet i krisen med Norge 1905 "förspillt" sitt arv, det vill säga den nation han ärvde. Nationell slapphet, innehållslöshet, och livlöshet kanaliseras genom porträttet av monarken som står som representant för det som har gått fel i det moderna. Den "vanlottade generation" (TS, 137) som har fått den moderna samtiden i arv har som uppgift att vända nutiden på rätt köl igen. I det förflutna, det vill säga i den tid som *Tvedräktens barn* utspelar sig, sekelskiftet 1800, var konungens arv ännu inte förslösat som i tiden kring 1900. Trots en sargad nation och utan några hjältemodiga insatser bakom sig tecknas Gustav IV Adolf som en hjältemodig kung vars ansikte lyser som "ett helgons – en utvalds" (TB, 353). Tiden därefter beskrivs i *Thure-Gabriel Silfverstråhl* som en period av för nationella nederlag. (TS, 137)

Försoning och förnyelse

Kopplingen mellan nationen och religionen var en tankefigur som aktiverades av bland andra den tidigare omnämnde biskopen J.A. Eklund och Manfred Björkquist med den så kallade ungkyrkorörelsen. I denna upprättades särskilda band mellan folket och nationen genom föreställningen om det svenska folkets särskilda uppgift att stå för andlig och kulturell förnyelse och att sprida förkunnelse till andra folk.[375] Eklunds tankemodell faller väl in med de konservativa idéerna om historiens pliktbud inför framtidens gärningar. Det tidiga 1900-talet frambesvärjs i Silfverstråhlromanerna som avgörandets tid. Det nationella temat bär på en genomgående religiös prägel i och med de kristna motiven som prövning, frälsning och försoning. Vid vissa tillfällen frammanas en messiansk aura kring den manlige hjälten, som till exempel den ceasarism som finns i beskrivningen av den nationalistiskt rusige Thure-Gabriel som upplever sig sväva tyngdlös genom "tunn, solklar luft" (TS, 178). Ett annat exempel är det ovan nämnda kungaporträttet i *Tvedräktens barn* där en tydligt religiöst konnoterad begreppsarsenal mobiliseras. Som illustration till den anmälan som publicerades 1910 av tidskriften

[374] Enefalk 2008, s. 124.
[375] Ingemar Brohed, "'Sveriges folk – ett Guds folk'. Ungkyrklighetens kyrkoprogram", *Sveriges kyrkohistoria – religionsfrihetens och ekumenikens tid*, Stockholm 2005, s. 29 ff.

Vår Lösen, som växte fram i ungkyrkokretsen, användes Sankt Göran nedkämpande av draken.[376] Utan att hävda en direkt påverkan från kyrkliga rörelser till Silfverstråhlromanerna och vice versa går det att peka ut ett antal beröringspunkter som visar ett släktskap och en gemensam tidsanda.

Försoningen är en avgörande del av utvecklingen mot en fullödigare manlighet då det förflutnas passiviserande kraft övervinns genom en symbolisk handling. För Johans del i *Stensborg* är det botgörelsen i och med fängelsevistelsen som blir avgörande, och för Henrik i *Köpmän och krigare* är det insikten om hans historias roll och det förflutnas funktion i nuet som ger honom en helare självbild. Thure-Gabriel når i *Thure-Gabriel Silfverstråhl* insikt om sin bestämmelse i en uppenbarelse på Stensbergets topp, en händelse som starkt knyter samman det svenska landskapet med manlighetsprocessen. Försoningsmotivet i naturen upprepas i *Tvedräktens barn* då Henrik-Göran får insikt i sitt andliga kall i slottsträdgården på Steinthal. Slottets spöklika atmosfär är i denna episod helt borta och har ersatts av svalkande trädkronors och blommande buskars läkande anda. (TB, 344) *Carl Silfverstråhls upplefvelser* är den enda av romanerna som inte slutar i visionära ordalag och försonande stämning. Carl och Margaretha får varandra men det finns en underliggande disharmoni hos båda. Margaretha sörjer förlusten av sina söner i skilsmässan med Hugo och går istället fullkomligt upp i kärleken till Carl och deras förbund. Carl sörjer att han har tvingats ge upp den militära karriären och officerskamraterna och ser med oro på den ovissa framtid som väntar honom. (CSU, 340) Den som läser romanerna i den ordning de gavs ut vet dock att Carl spelar en central roll tillsammans med Henrik i släktens enande som utspelar sig i slutet av *Köpmän och krigare*. Silfverstråhlarnas förening har en stor nationell, symbolisk betydelse så Carl har egentligen inget att frukta utan kan genom denna utmaning bevisa sig som en man i fosterlandets tjänst. På samma sätt som det religiösa tvivlet i Silfverstråhlsviten är exklusivt för män är också försoningen förbehållen den manliga sfären.

Kvinnan har dock en nyckelroll i försoningsmotivet. De goda kvinnorna i Silfverstråhlsviten är mödrar eller äldre kvinnor och alla förknippas i en positiv mening med det fosterländska. Johans hustru Klara i *Stensborg* förkroppsligar det lantliga Sveriges oskuldsfullhet och stabilitet och hon underordnar sig sin make. Hennes person är löftesrik i avslutningen av den första romanen i och med att hon föder en son. Klara är också modellerad efter det nya kvinnoideal som började tona fram efter sekelskiftet för vilket befolkningspolitiken var betydelsefull. Den starka och ”alstringsdugliga” kvinnan fick också en regional förankring i den politiskt-nationella sammanhanget då lantkvinnan ställdes i motsats till sin moraliskt och fysiskt nedgångna syster

[376] Brohed 2005, s. 32.

från staden.[377] Den andra positivt skildrade kvinnogestalten är den äldre visa kvinnan som personifieras i den gamla Stafva på Stensborg och i den åldriga och ärevördiga tant Beate-Jacqueline Benzelstjerna i Stockholm. Båda dessa personer förkroppsligar minnet av det gamla Sverige. Stafva är Stensborgstidens främsta representant och trängs genom sitt självmord också symboliskt ur tiden när en ny tid stundar för gården. Tant Beate-Jacqueline är förvisso bosatt i Stockholm men hennes bostad är ett vilorum i staden för Johan då han känner sig vilsen och rotlös. I analysen av *Stensborg* behandlas denna episod med fokus på hur gestaltningen av hur rum och tid samspelar med det ideologiska innehållet. Den gamla damens funktion är att understryka skillnaden mellan stad och land, samtidigt som hennes gestalt påminner Johan om släkten, dess gamla anor och hans skyldigheter gentemot denna. Hans förfalskningsbrott framstår i detta ljus som ännu allvarligare.

Parallellerna mellan Stafva och tant Beate-Jacqueline bygger framför allt på hur de förhåller sig till tiden. Stafvas folktro och skrock gör henne till en slags sierska och genom hennes förebådanden binds det förgångna samman med framtiden. Förutom att tant Beate-Jacquelines lägenhet är belägen på Sibyllegatan tangerar hon Johans föreliggande situation samtidigt som hon varslar om de rättsliga efterspelen genom att föra olika människors mer eller mindre hederliga spekulationsaffärer på tal. (S, 187 f.) Jag diskuterar i analysen av *Stensborg* att den gamla damens lägenhet gestaltas med sakrala förtecken som ”jungfruligt oberörd” och att hon själv beskrivs som ”prästinna” och ”helgon” (S, 186). Dock är det inte endast rummet som är tidlöst utan även kvinnan:

> Luften verkar en smula instängd, men det ligger i den en doft af potpourri och gamla kryddor, som är söfvande och rogifvande bara den. –
>
> Tant Beate-Jacqueline talar och talar, och hennes lilla tunna stämma tycker Johan klinga lika spröd och oberörd som den gamla klockan på spegelbordet, hvars nötta och åldriga urverk alltjämt lika plikttroget mäter tiden och tillvaron, fast den gör det på sitt gamla och värdiga af all brådska och jäkt oberörda sätt. (S, 186 f.)

I Claudia Lindéns undersökning av bilden av Ellen Key påpekar hon att epitet ”sierska” har en dubbelbottnad betydelse där den negativa laddningen ligger i att kvinnans intellektuella verksamhet undergrävs i och med att sierskan är det instrument genom vilket någon annan (Gud) talar.[378] Kvinnan som mer intuitiv än intellektuell ser vi också i skildringen av Elsa i *Köpmän och krigare*. Den moraliskt förtappade Elsa framställs som en motsats till den rena och naturliga kvinnligheten på landsbygden och hennes upprorisk-het ter sig som ett negativt utslag av den moderna tiden. Bilden av kvinnans

[377] Johannisson 1998, s. 89. Även för Thure-Gabriel förkroppsligar Klara stabilitet och fortplantning.
[378] Lindén 2002, s. 128.

mer instinktiva natur kvarstår dock dels i Elsas missriktade och perversa intellektuella försök, dels i sierskerollen som tilldelas Stafva och tant Beate-Jacqueline.

Men åter till det minnesrum i staden som Johan finner hos sin ärevördiga tant Beate-Jacqueline. I sin studie om genus och modernitet menar Rita Felski att nostalgin befinner sig i centrum för den moderna självförståelsen, vilket också uttrycks genom den moderna mannens nostalgiska begär som riktades mot den försonande moderskroppen.[379] Hon skriver sammanfattningsvis om kvinnans roll i den manliga föreställningen om moderniteten: ”Rather than desiring the past, they *were* the past; identified with the domestic sphere, they suffered less frequently from a sense of homelessness and a longing for what had been lost.”[380] Den gamla damen och Margaretha som modersgestalt är två varianter av den goda kvinnligheten, vars närvaro för mannen blir både rumslig och kroppslig. Rummet och personen smälter samman i Johans meditation över tingen och tiden. Återföreningen mellan de båda Silfverstråhlgrenarna sker i och med Henriks och Carls möte vid Beate-Jacquelines begravning. Episoden är starkt färgad av Henriks tankegångar kring ras, släkt och gemenskap.

> Detta – en annan ras – det var länge sedan – det var en melodi som dött och drunknat i lifssorlet och viljekampen – med ett leende af mild ro kände Henrik en ljuf försoning famna och förlösa hans smärta.
>
> Han kände en stilla samhörighet, ett gåtfullt samförstånd med alla dessa svartklädda gamla kvinnor: en förnimmelse – ej utan sin stolthet – att alla närvarande voro blod af samma blod, barn af samma minnen, arfvingar till samma drömmar och känslor – att man var släkt och ras. […]
>
> Men hvila var här och glömska af alla kval – mild försoning, med ett svagt hopp om förnyelse och nytt starkt lif. (KK, 380)

I döden är tant Beate-Jacqueline en stark symbol för försoningen efter en urgammal släktkonflikt men också för mannens försoning med den moderna tiden. Den cirkulära tiden återkommer i och med döden och återförnyelsen.

De goda kvinnorna i Silfverstråhlsviten är instrument för att de manliga huvudpersonerna ska kunna fullborda sina utvecklingsprocesser i en försoningsakt. Kvinnor som Klara, Stafva och tant Beate-Jacqueline är utanför och obefläckade av den moderna tiden trots att deras existens är av central betydelse för de unga männens framtid i den moderna nationen. Lennartsson sätter fingret på detta fenomen i sin diskussion av den borgerliga föreställningen om kvinnans roll:

---

[379] ”[N]ostalgia emerges as a recurring and guiding theme in the self-constitution of the modern; the redemptive maternal body constitutes the ahistorical other and the other of history against which the modern identity is defined.” (Felski 1995, s. 38.)
[380] Ibid., s. 41.

> Hemmet och kvinnan stod som en motvikt till den hastande utvecklingen – i sig en produktiv kraft, men som i avsaknad av den moral och de mänskliga omsorger som kvinnligheten uppvägde den med skulle rusa blint i destruktivt raseri. I den meningen representerade kvinnan och det kvinnliga en modernitetens bakdörr, en länk till de värden som ansågs gå förlorade i en modern värld; innerligheten, känslan, intuitionen och det naturliga. En sådan syn på kvinnan och det kvinnliga placerade henne på sätt och vis utanför moderniteten, i det förflutna, närmare naturen eller i ett tidlöst vacuum.[381]

De blir en motvikt mot det destruktiva i det moderna samtidigt som de representerar kontinuitet i tiden mellan det förflutna, nuet och framtiden.

Det kvinnliga kan delas upp i antingen en arkaisering med exempel på alltigenom goda kvinnor som Stafva, Klara och tant Beate-Jacqueline, eller en demonisering som framställs i de könsöverskridande ficktjuvarna på kontinenten i *Stensborg*.[382] I *Tvedräktens barn* återkommer denna uppdelning i Lisbettas och Margarethe von der Aues oskuldsfullhet, Gudstro och motstånd mot det världsliga i skarp kontrast till Henrik-Görans far och hans umgänge och fursten Piccolomini och adelssällskapet på Steinthal. Demoniseringen av det kvinnliga skildras oftast genom den feminiserade mannen, som till exempel den ryske furst Menschikov: ”en leende skär och hvithyllt ung man med kvinnligt liten och leende röd mun och en prägel af bortskämd tjufpojke och kvinnogunstling öfver det vackra tjugoåriga ansiktet” (TB, 185).[383] Likaså beskrivs Henrik-Görans befäl general Armfelt som en föga respektingivande man som tar lätt på sin befattning, har otaliga kvinnohistorier som han dessutom öppet och högljutt skryter om. Hans manér och figur skildras med de attribut som den borgerliga manligheten ställdes i motsatsposition till: ”de lysande, glittrande koketterande ögonen”, ”den inställsamt och yppigt leende munnen” och ”den kvinnligt mjuka och smidiga figuren” (TB, 195). Dessa beskrivningar ställs alltså i motsats till ”sträng manlig värdighet” (TB, 196). Dikotomin känner vi specifikt igen från skildringen av adelssällskapet på Steinthal, men också från motsättningen mellan de urbana och konstlade människorna och det enkla och osammansatta folket på landet i *Stensborg*. (S, 63 ff.)

Som vi har sett spelar motbilden en betydelsefull roll i mannens självbild och representerar det beteende som de unga männen skulle avskräckas från att ägna sig åt. I *Stensborg* är det framför allt den kontinentala storstadens invånare som utgör exempel på det avskräckande som i denna roman blir förknippat med en utpräglad urbanitet. I *Thure-Gabriel Silfverståhl* är det framför allt den manlige huvudpersonens inre klyvnad som måste övervinnas

[381] Lennartsson 2001, s. 94.
[382] Det finns dock kvinnor som har element av både arkaisering och demonisering som Margaretha som både kan inträda i rollen som en erfaren förförerska och vara den goda modern. Dubbelheten finns även till viss del inskrivet i Elsas sexualitet.
[383] Furst Menschikovs mun omtalas vid flera andra tillfällen i romanen. (TB 212, 213, 219, 242 och 243)

för att den enhetlige mannen ska kunna omsätta sin vilja i meningsfulla handlingar och därmed uppfylla den stereotypa manlighetens krav. I *Köpmän och krigare* gestaltas det avskräckande framför allt av den prutande, vinstintresserade och rotlöse juden som också är urban till sitt väsen och helt oförmögen att känna samhörighet med den svenska jorden. Den nationellt ansvarstagande, rätta manlighetens motbild bygger ofta på omanlighet som motsats. Ett omanligt beteende behöver inte nödvändigtvis vara förlagt till en kvinna utan är desto oftare, som vi ser i exemplen ovan, skildrat i feminina, urbana män. Ett undantag är Hugo i *Carl Silfverståhls upplefvelser* som skildras som en mycket maskulin man men helt utan känsla för heder, ärbarhet och självkontroll. Dock är det hans lustevangelium och erotiska aptit som diskvalificerar honom ur den borgerliga manlighetens karaktärsbegrepp. Hugo är ett exempel då motbilden visar sig vara mer komplex än endast motsatsen till stereotyp och normativ manlighet. Spelande, dryckenskap och andra tecken på karaktärsbrist kunde också vara manligt konnoterade, förutsatt att den som ägnade sig åt det behöll kontrollen. David Tjeder menar att ålder var en viktig faktor för hur laster bedömdes som farliga eller ej. Ungdomsåren var också en prövotid då den vuxnes karaktär utformades. Dock skulle eventuella överdrifter och riskbeteende överges när mannen intog rollen som familjefar.[384]

Arkaiseringen respektive demoniseringen av det kvinnliga i Henrik-Görans utveckling kan jämföras med den homosociala uteslutningen av kvinnan i det manliggörande tvivlet och formandet av den kristna manligheten som både Tjeder och Anna Prestjan diskuterar. Kvinnans tro är barnslig då Lisbetta talar på barnet Henrik-Görans nivå,[385] och fungerar som en vägvisare i Margarethes jungfruliga men ändå ståndaktiga och manande tro då den vuxne Henrik-Göran befinner sig i Steinthals irrvärld. Arkaiseringen av det kvinnliga skapas här genom associationen till barndomens enkla tro och utgör ett värn mot det demoraliserade sällskapet på slottet som möter honom i vuxenlivet och som gestaltar det demoniska. På så vis är både Lisbetta och Margarethe von der Aue inbegripna i kampen mot det världsliga men det är Henrik-Göran som är deras förkämpe, det är han som ständigt förknippas med Sankt Göran och dennes nedkämpande av draken. Den som således genom handlingskraft bevisar sin tro och manlighet är pojken och senare mannen. Den specifikt manliga tron som utmärks av tvivlet som kamp är mannens privilegium i *Tvedräktens barn*. Henrik-Görans utveckling leder till en annan slags manlighet än de andra huvudpersonernas manligheter där den nationalistiska klangbotten snarare uttrycks i en andlig hängivenhet än en fosterländsk.

Försoningsmotivet visar också olikheterna mellan de manligheter som representeras av Johan, Thure-Gabriel, Henrik, Carl och Henrik-Göran. För

[384] Tjeder 2003, s. 50, s. 87.
[385] Lisbettas och Henrik-Görans möte är tvetydigt och innehåller erotiska undertoner. (TB, 78)

Johan och Thure-Gabriel är den manliga mognaden starkt kopplad till den nationella hembygden. Stensborg är av primär betydelse i deras utvecklingsprocesser. För Henrik är den gamla släktgården också av stor betydelse men mer som en referenspunkt. Hans egentliga prövning och framtida gärning finns i Stockholm. Stensborg har ingen egentlig betydelse för vare sig Carl eller Henrik-Göran. Dock anser jag att släktgården spelar en central roll för den nationella tematiken i romansviten som helhet. Romansviten binds samman genom Stensborg i och med den intima sammanlänkningen med Johans framtid i *Stensborg* och dess symbolvärde i *Tvedräktens barn*. Här, i den sista romanen, får vi i den megalomaniske hovrättsassessorn Johan-Jacobs upprustning och utbyggnad av Stensborg förklaringen till ättlingen Johans vedermödor i *Stensborg* mer än ett sekel senare. Det skuldtyngda och föråldrade Stensborg är det försnillade fadersarvet, landet som inte har förvaltats av de efterlevande. I Silfverstråhlromanernas nationalism och tidslogik blir släktgården en symbol för nationen. Landets permanenta existens till skillnad från människornas kortare liv är tydlig i romanens anslag som inleds med berättelsen om när Johan-Jacob är på väg hem genom landskapet till fädernegården.

> Det är nu så länge sedan, att den högdragne herrn och den vackra frun inne i vagnen äro döda, begrafda och glömda och de två pojkarna på den stora vagnens baksäte – äfven de stoft, aska och intet. Endast landsvägen, de körde på, är ännu kvar, och lindarna, som kantade den då, äro hvarje sommar alltjämt lika gröna. (TB, 7)

I och med att Johan får tillbaka gården, avsäger sig sitt adliga namn och på så vis återgår till den ”stora bondehären” (S, 289) är cirkeln sluten. Dock återvänder han inte till sitt tidigare liv utan har utvecklats, blivit far, blivit ”sin egen man” (S, 289) och ska arbeta med att modernisera och anpassa Stensborg till den nya tid som har inträtt.

Sammanfattning

Detta kapitel är en analys av *Tvedräktens barn* där två perspektiv fördjupas, Dessa är den kristna manligheten kring sekelskiftet 1900 och nutidsanalogin som litterärt grepp. Samtidigt återkommer många av de föregående romanernas tematik och motiv. *Tvedräktens barn* utspelar sig ungefär ett sekel före de övriga romanerna och beskriver ursprunget till den schism som splittrade släkten. Trots den historiska inramningen är romanen en kommentar till sekelskiftet 1900 och tiden därefter. Historien har flera olika funktioner och verkar på flera olika betydelsenivåer i *Tvedräktens barn*. Föreställningen om att historien ”talar” till nutiden är en grundsats i den nationalism som uttrycks. Referenserna och parallellerna mellan till exempel stormaktstiden i

uppbyggande syfte eller frihetstiden i avskräckande syfte är en annan del av den historiska begreppsvärlden i romanen.

Släktgården Stensborg är inbäddad i tung nationell symbolik och det omgivande landskapet återspeglar den moraliska dimensionen. Det intilliggande Stensberget framstår som ett landmärke i romanen då det är skådeplats för brödernas slagmål, faderns världsliga fåfänga och Henrik-Görans andliga uppenbarelse. Det har också ett tydligt kristet associationsvärde genom framför allt gammaltestamentliga referenser. Stensberget beskrivs också som ett ”ormnäste” och leder tankarna tillbaka till Sankt Görans kamp mot det onda. I romanens andra del motsvaras natursymboliken av landskapet kring slottet Steinthal. I duellscenen är det särskilt metaforiken om gryningssolen som ett öppet sår i vintermorgonen som understryker det moraliska stämningsläget. Solen återkommer i slutet av romanen som en försonande kvällssol som lyser genom vårens lövkronor.

Konstruktionen av den svenska manligheten kan till en början upplevas som paradoxal då huvudpersonen, Henrik-Göran, rör sig från ett aktivt engagemang i politiska skeenden, som kriget i Pommern, till ett avståndstagande från dessa nationella krigsinsatser. Dock visar det sig att det handlar om ett val mellan den andliga kampen och den världsliga. Då Henrik-Göran väljer att utkämpa den andliga kampen innebär det inte att han har gett upp sin krigiska identitet. Denna bibehålls, liksom hans manlighet, i den andliga striden. Den religiösa färgning som är genomgående i hela *Tvedräktens barn* faller således också väl in i den borgerliga manlighet som strukturerar de andra romanernas manliga utvecklingsprocesser där nationell hängivenhet motsvaras av andligt engagemang.

Sammanfattning

Det tidiga 1900-talet var en brytningstid mellan gammalt och nytt. Den svenska nationen omformades i medborgarnas medvetanden genom en ny syn på Sverige som präglades av en tydlig nationalism. I Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, som utkom första gången 1906, inkapslas detta nationella medvetande effektfullt. Syftet med detta verk var att skapa en modern läsebok för svenska skolbarn. När Nils Holgersson reser från söder till norr får vi genom honom en bild av Sverige ur ett fågelsperspektiv. Resultatet blir en samlad bild av den svenska nationen där också regionala egenheter och lokala företeelser beskådas. Samtidigt visar valet av en skönlitterär författare också medvetenheten om den fiktiva formens potential att bära fram ett nationalistiskt budskap till framtidens svenska medborgare. Nationalism var en ideologi som i sekelskiftet präglade många olika tankeströmningar och rörelser. Det nationella var gångbart i både den tidiga arbetarkampdiktningen som hos K.G. Ossiannilsson och i den radikalt motsatta konservativa litteraturen som hos Sven Lidman.

I den här avhandlingen behandlas en konservativ nationalism ur ett genusperspektiv. Jag undersöker idékomplexet kring föreställningen om den svenske mannen i Lidmans romaner från 1910-talet. Den svenske mannen är en figuration, en fiktiv gestalt präglad av de normer och värden som finns i romanernas livssyn. För att ringa in den svenske mannen diskuterar jag tre begrepp: manlighet, nation och modernitet. Dessa begrepp bearbetas ständigt i Silfverstråhlromanerna på olika sätt: Hur de unga männen når fram till en tillfredsställande manlighet, vilka uppgifter de har i livet, deras relation till det svenska och slutligen hur de blir moderna män genom att bejaka det moderna. Den centrala fråga som behandlas genom avhandlingens olika analyser är: Hur formas den svenske mannen i dessa romaner?

Varför är manlighet intressant att undersöka i det nationalistiska sammanhanget? Nationen som idé avbildades ofta som en kvinna. Moder Svea är ett exempel som ännu inte har spelat ut sin roll i vår nationella begreppsvärld. Däremot har den nationella diskursen kring 1900 snarare visat sig vara manligt konnoterad. Förvisso var Svea i allra högsta grad aktuell men det fanns en uppmaning till nationell utveckling som gestaltades i manliga begrepp. Den nationella samlingstanken var ett svar på oron inför det nya som gjorde sig alltmer påtagligt. Den moderna erfarenheten föll isär dels i utvecklingsoptimism, dels i framtidspessimism och civilisationskritik. I Lidmans Silfverstråhlsvit mobiliseras en kraftfull nationalistisk begreppsarsenal som

uppmanar till nationell samling. Detta var ett nationellt imperativ som inte vände sig till kvinnor. I den konservativa samhällssyn som Silfverstååhlsviten representerar har kvinnor inget att göra i det offentliga livet, utan är hänvisade till det privata.

Den ideologiska grundtonen i Silfverstååhlsviten kan beskrivas som motsatsen till dekadensromanens civilisationskritiska världsåskådning, som handlar om själva rörelsen mot fallet. Dekadensromanens ideologiska kärna är bristen på livsinnehåll. Fabeln i Silfverstååhlsviten tar sin utgångspunkt efter fallet i släktens nedgångsperiod och slutar i dess uppgång, eller åtminstone i visionen om en löftesrik framtid. Det är ett nationellt ideal som formuleras både för nationen och för den enskilde mannen. Detta ideal är också i allra högsta grad världstillvänt. Litteraturhistoriskt faller Silfverstååhlsviten inom den vitalistiska och livsbejakande romankonsten, trots starka tematiska likheter med dekadensromanen. Silfverstååhlromanerna har sällan som sammanhållen romanserie utsatts för någon djupare analys. Den forskning som finns domineras också av ett biografiskt perspektiv. Förvisso lyfts drag fram som även jag uppmärksammar som till exempel civilisationskritik, aktivism, nationalism och religiös tematik. De verk som har varit föremål för störst intresse är de tre första romanerna, *Stensborg*, *Thure-Gabriel Silfverstååhl* och *Köpmän och krigare*. Jag visar att romansviten är tämligen tätt sammanhållen och att samtliga fem romaner riktar en kraftfull appell till samtiden om nationell samling. Vitalismen och livsbejakelsen framgår tydligast i *Thure-Gabriel Silfverstååhl*, vilket tas upp i flera översiktsverk och andra enstaka analyser av romanen. Samma livsåskådning finns även i de övriga romanerna, om än dold i det nationalistiska idéstoffet. Med denna undersökning visar jag att de vitalistiska och aktivistiska dragen och livsbejakelsetematiken hänger samman med nationalismen.

Romansviten inleds med *Stensborg* som handlar om den unge Johans utveckling. I *Stensborg* finns en uppdelning mellan landet och staden, det gamla och det moderna, det svenska och det utländska. I analysen diskuterar jag hur Johans manliga utvecklingsprocess framställs i enlighet med det borgerliga manlighetsidealet. Huvudpersonen blir till slut en nationellt medveten man med en tydlig och målmedveten vilja att modernisera gården för att den inte ska förfalla. Miljöbeskrivningarna är viktiga i den civilisationskritiska skildringen av Johans utveckling. I hans resa till kontinenten framstår dikotomin mellan det utländska och svenska mycket tydligt och sammanfaller också med motsatsparet stad och land. Den urbana tillvaron i den europeiska storstaden har en nedbrytande effekt på Johan och han närmar sig ett mentalt sammanbrott. Räddningen kommer dock genom en tillfällig förbindelse med en kvinna som väcker minnen om Stensborg, och Johan inser att han vill tillbaka till Sverige. Hans hemresa beskrivs som ett tillfrisknande och en resa mot det verkliga livet. I slutet binds det dåtida symboliskt samman med det framtida i de döda föräldrarnas mahognysäng som Johans son koncipieras

och föds i. *Stensborg* är således ett tydligt uttryck för att manligheten befästs genom svenskheten och förhållningssättet till det moderna.

I nästkommande roman, *Thure-Gabriel Silfverstååhl*, är den manliga handlingsförmågan starkt kopplad till den nationalistiska ideologin. Den organiska synen på nationen som en kropp och medborgarna som organismens olika beståndsdelar motsvaras av ett analogt förhållande mellan den manliga kroppen och nationen. Olika tillstånd som nationen befinner sig i präglar också beskrivningen av Thure-Gabriels sinnesstämning. Den svenska manlighet som växer fram i Thure-Gabriels utveckling bygger på den borgerliga manlighetens ideal om en karaktärsfast man. Dock uppvisar Thure-Gabriel även andra sidor som en känslosamhet, en svårighet att omsätta sin vilja i handling och en explicit kvinnlighet i förhållande till sina underlydande soldater. Denna feminisering av Thure-Gabriel innebär dock inte att hans manlighet sätts ur spel utan snarare stärks den genom att han övervinner de tillfälliga känslostormarna och slutligen lyckas vända passivitet till aktivitet. Thure-Gabriels femininitet sträcker sig till och med så långt att han metaforiskt blir en havande kvinna som ”föder” fosterländska gärningar till nationen. I *Thure-Gabriel Silfverstååhl* har det nationella mycket starka religiösa drag som också förklarar den vidgade manlighet som utmärker Thure-Gabriel. Ett exklusivt manligt konnoterat nationellt referenssystem är med andra ord otillräckligt för att täcka in det nationalistiska känsloregistret i sin helhet. Religiös hängivenhet och känslosamhet får sin sekulära motsvarighet i nationell entusiasm och patriotism. Detta understryks ytterligare av det manliga nationella moderskapet som pekar mot en nationalism som inte bara är manligt konnoterad genom handling, kontroll och aktivitet utan utvidgas till att även omfatta särskilt kvinnliga erfarenheter som graviditet.

Köpmän och krigare är den roman som mest uttalat anknyter till moderna platser som Stockholm. Huvudpersonen är Johans yngre bror Henrik som är en affärsman bosatt i huvudstaden. I *Köpmän och krigare* genomgår Henrik en utveckling som för honom närmare det förflutna och barndomens Stensborg samtidigt som han också blir en mer harmonisk person utan vankelmod och osäkerhet. I titeln *Köpmän och krigare* samlas både nuet och det förflutna i manlig gestaltning där historiens krigare motsvaras av dagens affärsmän. Romanen slutar i en visionär beskrivning av den nyväckta svenska nationen och de unga män vars öde är att bygga upp den igen efter så många års andligt och materiellt förfall. *Köpmän och krigare* handlar till stor del om den rika, judiska affärssläkten Herner. Det judiska är en bild för det svenska att kontrasteras mot. Det judiska förknippas med urbanitet, frispråkighet, girighet och kosmopolitism. Några av de judiska familjemedlemmarna personifierar avigsidorna med det moderna, som masskultur och rotlöshet. Dock är det judiska inte uteslutande negativt. Henriks längtan till Stensborg och återförening med sin bror Johan utlöses av insikten om det judiska folkets sammanhållning trots sin stora utspridning. Romanen är således ett uttryck för den nationella samlingstanken. Henriks stora prövning består av att skapa

möjligheter för samarbete mellan två mot varandra stridande svenska affärsmän, och på så vis göra en stor insats för den svenska nationens konkurrenskraft i det internationella affärslivet. I denna fusion är också den avlägsne släktingen Carl Silfverstååhl inblandad. Den lyckade affärsuppgörelsen innebär således ett återförenande av den splittrade släkten Silfverstååhls två grenar.

Carl Silfverstååhls upplefvelser avviker från de fyra andra romanerna genom att den även handlar om en kvinnas frigörelse från ett destruktivt äktenskap. Carls manliga utveckling fullbordas i och med att han räddar Margaretha från hennes brutale make. I kärleksrelationen utvecklas Carl från vilsen yngling till vuxen man och sedermera även till en handlingskraftig affärsman som gör stora insatser för svensk gruvindustri. Civilisationskritiken i *Carl Silfverstååhls upplefvelser* är kopplad till den kvinnliga frigörelseprocessen i romanen. Margaretha som skiljer sig från sin man och gifter om sig med Carl lyckas vända en förkvävd livssituation till något gott. Det första äktenskapet är en destruktiv maktkamp mellan makarna där framför allt Hugo representerar osedlighet och karaktärsbrist. Genom sin oförmåga att skapa ett harmoniskt hem diskvalificerar han också sig som man. Äktenskapet är fullkomligt dysfunktionellt jämfört med det borgerliga familjeideal som framhållits i *Köpmän och krigare*. I motsats till Hugo finns dels Carl, vars ungdom och naivitet symboliserar den oskyldiga barndomen, dels Margarethas andra beundrare Gustaf Bergfeldt som genom osjälvisk kärlek och hängivenhet representerar ett höviskt kärleksideal från en förgången tid. Äktenskapsdramat tolkar jag som en metafor för det moderna tillståndet där det onda är destruktiv sexualitet och dess motpart är den höviska och legitima kärleken.

Den sista och femte romanen i Silfverstååhlsviten är *Tvedräktens barn*. Händelserna utspelar sig ungefär ett sekel före skeendena i de andra romanerna och förklarar varför släkten splittrades. Historien har en särskild funktion i den nationalistiska ideologin som blir tydlig i romanformen där ”då” blir en motsvarighet till ”nu”. I den historiska romanen knyts den tid som handlingen utspelar sig i samman med en framtid, som i det här fallet är romanförfattarens samtid. *Tvedräktens barn* är en allegori över det tidiga 1900-talet utifrån ett konservativt, nationalistiskt perspektiv. Sekelskiftet sågs som en nationell prövotid som erbjöd utmaningar för unga män att härdas genom. Den inrikes splittring som härjade det svenska riket i det sena 1700-talet och det tidiga 1800-talet har tydliga likheter med nationen på tröskeln till det moderna ett sekel senare, enligt romanens budskap. Nationen får en kontinuitet då det förflutna, det nutida och det framtida vävs samman oavsett om det sker ur ett mer renodlat historisk perspektiv som i *Tvedräktens barn* eller genom återblickar, minnen och upplevelser av tidsförskjutningar hos huvudpersonerna som i de andra romanerna.

I romansviten skapas en uppbruten kronologi mellan de olika verken som väver in händelser och personer utan en linjär tidsföljd. Silfverstååhlsviten

binds dock samman genom att den femte och avslutande romanen *Tvedräktens barn* börjar på Stensborg, och den första och inledande romanen *Stensborg* också cirkulerar kring den gamla släktgården. Det närvarande, sekelskiftet 1900, är utmaningarnas tid för de unga männen. Samtidigt har det förflutna en grundläggande betydelse för hur nuet och det kommande hanteras. Släktgården Stensborg symboliserar alla dessa tre tidsdimensioner i de olika männens livsöden. I Henrik-Görans upplevelser skildras början på släkten Silfverstååhls splittring kring 1800 medan Johan, Thure-Gabriel, Henrik och Carl lever ett sekel senare och lyckas med gemensamma ansträngningar att foga samman den mellan land och stad splittrade släkten.

Grundstämningen i romansviten, för att använda Lidmans ordval i förordet till *Carl Silfverstååhls upplefvelser*, är präglad av föreställningar om människan och samhället i en brytningstid kring sekelskiftet 1900. Civilisationskritiken uttrycks i en dubbelhet inför det moderna. I Silfverstååhlsviten framstår den som ett janusansikte som blickar både tillbaka och framåt i tiden. Männen formas genom att konfronteras med hotbilder av olika slag som den nedbrytande urbaniteten, det utländska, degenerationen, passiviteteten, den överdrivna introspektionen, den demoraliserande moderniteten och ytligheten. Den borgerliga manligheten är förbunden med det nationella och är grunden för att formulera en modern manlighet för en modern nation. I Lidmans romaner framträder mannen som en nationell hjälte som har som sin uppgift att kämpa för den goda sidan av moderniteten och värna sig och nationen mot det onda.

I romansvitens nationalism har männens mognadsprocesser rottrådar ner i släktens gemensamma förflutna. Antingen är det konkretiserat i symboliken kring Stensborg, eller är det inbäddat i släkttemat. I de unga männen Silfverstååhls olika prövningar framträder en figur som vandrar genom romanerna, en osäker yngling som prövas och så småningom utvecklas till en modern svensk man. Det som står på spel i Silfverstååhlsviten är den svenske mannens förmåga att hantera den moderna tiden. Det är inte fråga om ett återvändande till en äldre tid, utan om hur den nya nationen ska förvaltas. Det förflutna kan förkväva livsanden och dra in unga män i överdriven introspektion, som i Johans och Carls fall. De måste vidga blicken, gå framåt och engagera sig i samhället för att bryta sin passivitet och isolering. Ett inträde i det moderna är en plikt för de unga männen, men det moderna har också destruktiva sidor. I alla romaner förknippas det onda med omanlighet av olika slag.

En grupp som representerar detta balanserande på gränsen mellan olika aspekter av den destruktiva moderniteten är den judiska familjen Herner. Jämfört med adelssällskapet på Steinthal och storstadsinvånarna i Monte Carlo framstår den judiska gruppen som väl integrerad i ett nationellt sammanhang både ekonomiskt och kulturellt. Trots detta beskrivs de ändå som väsensskilda svenskarna och kännetecknas framför allt av sin kosmopolitism, rotlöshet och urbanitet. En annan grupp i romansviten som förknippas

med det onda och omanliga är de detroniserade fadersfigurerna. De representerar osedlighet och okontrollerad sexualitet, förlorar kontrollen, hyllar falska värden och världslighet och uppvisar brist på karaktär på olika sätt. En tredje grupp är de androgyna eller effeminiserade männen. I skildringen av den kontinentala storstaden i *Stensborg* finns det gott om androgyna män som också förknippas med brottslighet, och i *Tvedräktens barn* finns män som gestaltas med förkvinnligande och sexualiserande drag. Det onda antar alltså varierande skepnader i de olika romanerna men de följer klichémässigt föreställningen om en hotfull och destruktiv modernitet. Passivitet, tvehågsenhet, överdriven introspektion och social isolering är ohälsosamma tillstånd och slutar i sterilitet och död. Johans, Thure-Gabriels, Henriks, Carls och Henrik-Görans utvecklingsprocesser däremot leder till aktivitet, samhällsengagemang, själslig harmoni och kontinuitet.

Mellan Johans vistelse på kontinenten i *Stensborg* och Henrik-Görans tid på Steinthal i *Tvedräktens barn* finns likheter. Den manlige huvudpersonen inträder i en annan värld som är honom obekant både till det yttre och till det inre. Det förtappade sällskapet på slottet i *Tvedräktens barn* är en spegelbild av den kontinentala storstadens invånare i *Stensborg*. De är kosmopolitiska nomader utan hemland och utan moral eller högre ideal. Den nya miljön upplevs som obehaglig och moraliskt nergången, och påverkar protagonisten negativt. Gränslösheten förankras också spatialt i stadsskildringen och flödesmetaforiken på tågperrongen i *Stensborg* och i det gränslandsområde som Henrik-Göran befinner sig i i Pommern i andra delen av *Tvedräktens barn*. Dock framstår episoderna som vändpunkter i både Johans och Henrik-Görans utveckling. Utan den prövning som äger rum i och med de tärande upplevelserna i den främmande miljön skulle utvecklingsprocessen inte fortskrida.

Att Johan, Thure-Gabriel, Henrik och Carl är släkt med varandra och utvecklar en försonande attityd till släktens förgångna är också en fundamental del av romansvitens nationella sensmoral. Släkten Silfverståhl som litterärt motiv kan sammanfattas på två sätt. Å ena sidan formuleras och uttrycks den borgerliga manlighetens ställningstagande mot aristokratin och adeln. De egenskaper som förknippades med aristokratin, som effeminisering och degeneration, är också faror för de manliga huvudpersonerna i respektive roman. Å andra sidan handlar det inte om en total uppgörelse med adelns arvstraditioner och ideal. I och med släktmotivet fortplantas också en heroism baserad på blodsband. De olika männen känner en historisk förpliktelse att göra sina liv meningsfulla genom att antingen gottgöra för tidigare generationers oförmåga att få släkten att blomstra eller genom att göra upp med det passiviserande i deras personligheter och istället bli handlingskraftiga och karaktärsstarka män. Det finns också en viss beundran för den aristokratiska fysionomin. Johans, Thure-Gabriels, Carls och Henrik-Görans aristokratiska utseende omtalas ofta och även deras resliga figurer. (S, 229, TS, 288 och KK, 436) Även om detta är en liten detalj i personteckningarna är det ett

släktskap mellan de olika männen som binder dem samman. Framför allt innebär dock släktgemenskapen en odiskutabel förankring i rikets historia och arvsrätten till en del av landet genom Stensborg. Detta ger en ambivalens i romansviten, en kluvenhet mellan det moderna och det gamla. Samtidigt som den manliga tillblivelseprocessen är modellerad efter den borgerliga manlighetens karaktärsbegrepp och ideal är inte Johan, Thure-Gabriel, Henrik och Carl representativa för den moderne medborgarmannen. De är utvalda, de har ett särskilt förbund med den svenska nationen som är skrivet i blod, släkten Silfverstråhl är deras öde. Denna släktmystik som är genomgående i hela romansviten är ett exempel på den konservativa sekelskiftesnationalismens faiblesse för historiens heroer.

Utgångspunkten i den här avhandlingen är det som Anna Williams benämner ”Berättelsen om Sverige”. Kulturella förändringsprocesser gavs en skönlitterär gestaltning i romanform som har kommit att prägla vår syn på nationen. Rötterna till dessa nationella berättelser finns i den nationalism som dominerade sekelskiftet 1900. Jag visar i mina analyser hur en konservativ litterär ”Berättelse om Sverige” utvecklas i Lidmans romaner. Denna berättelse ger oss en tydligt könskonnoterad bild av det nationella där den svenske mannen framstår som nationens stolthet. Stridbarhet är en fundamental del av den manlighet som förs fram i romansviten. I *Köpmän och krigare* beskrivs mannens stålbad genom formuleringen om hur Henrik har ”krossats till kaos vid sammanstötningen med denna nya värld” (KK, 178), men detta möte har frammanat oanade krafter för att övervinna fienden. I analyserna av *Stensborg*, *Thure-Gabriel Silfverstråhl*, *Köpmän och krigare* och *Carl Silfverstråhls upplefvelser* visar jag att mannens utveckling bygger på att han som autonom och handlingskraftig person blir en enhetlig man. Även om denna manlighet inte ska tolkas som den tidigare krigiska manligheten har också den manlighet som idealiseras i Silfverstråhlsvitens romaner vissa stridbara tendenser. Samhällsengagemang, ansvarsplikt och självkontroll är det som skattas högst i denna manlighet som står nära det borgerliga manlighetsideal som formulerades i det sena 1800-talet. *Tvedräktens barn* skiljer sig från de andra romanerna genom att huvudpersonen lämnar det militära och skolar om sig till präst. Detta innebär att han till skillnad från de andra manliga huvudpersonerna rör sig från en politisk verklighet till att fjärma sig från omvärlden och gå in i det andliga. Detta kan tyckas vara paradoxalt med tanke på det världstillvända och samhällsengagerade manlighetsideal som tidigare stipulerats genom de andra unga männen i Silfverstråhlsläkten. Som präst fortsätter dock Henrik-Göran kampen för det rätta och det goda.

Manligheten är en grundsats i den nationalism som kommer till uttryck i Silfverstråhlsviten. Dock inryms inte endast den borgerliga manlighetens alla dygder utan också egenskaper som enligt den borgerliga familjesynens genusordning sågs som exklusivt kvinnliga som emotionalitet, andlighet och moderskap. De unga manliga hjältarna blir emellertid aldrig könsöverskri-

dande utan bevisar snarare sin manlighet genom att antingen bekämpa den hotfulla kvinnligheten eller inkorporera den. För det första uppfylls genom dessa olika strategier ett av manlighetens första axiom, nämligen att kampen prövar och härdar. För det andra vidgas också det nationella till att kunna omfatta både manligt och kvinnligt.

Den nationella hängivenheten kräver en vidgad manlighet som omfattar ett brett känsloregister och förmågan att skapa liv hos de svenska männen. Vissa kvinnligt konnoterade egenskaper blir därmed löskopplade från kvinnan i det manliga nationella sammanhanget, som känslosamhet och graviditet. Däremot är kvinnorna i Silfverstråhlsviten omgärdade av ett strikt borgerligt och patriarkalt regelverk. De har en instrumentell funktion som försoningsobjekt i männens utvecklingsprocesser. Kvinnorna i romanerna kan delas upp i två kategorier: de fallna kvinnorna som representerar den destruktiva moderniteten, och de kyska kvinnorna som förknippas med det föredömliga och det goda. Även om de goda kvinnorna är delaktiga i kampen mot det onda är det ändå de unga manliga huvudpersonerna som är de aktiva subjekten, förkämparna som prövas och utvecklas.

Jag visar i analyserna att föreställningar om manlighet, nation och modernitet sammanfaller i den gestalt som är den svenske mannen. Den nationella manligheten är i dessa romaner ett alternativ för att kunna bemästra det destruktiva i den moderna erfarenheten. De olika männens utvecklingsprocesser är förbundna med tankar om nationell samling. Liksom den nationella väckelse som samlingstanken syftade till står den svenske mannen som motvärn mot några av de fenomen som ur ett konservativt perspektiv upplevdes som hotfullt, framför allt arbetarrörelsen och kvinnornas politiska framsmarsch. Även om den svenske mannen formges kring en tydlig dikotomi med skarpa skiljelinjer mellan ont och gott, svenskt och utländskt, manligt och kvinnligt är förhållandet till det moderna mer komplext. Att sjunka ner i det förgångna är inget alternativ utan Sverige är obönhörligt på väg in i en ny tid. Snarare handlar det om att hitta ett lämpligt sätt att få den svenska nationen att träda in i det moderna. Den nationalism som lanseras i Silfverstråhlsviten är manligt konnoterad och modellerad utifrån ett borgerlig manlighetsideal som delvis växte fram som en reaktion mot en omvärld i förändring. Dock skulle det vara en nation för båda könen. De kvinnliga dragen och det metaforiskt omskrivna nationella moderskap som öppnar sig för de svenska männen är också ett sätt att utforma en nationalism som både svenska män och svenska kvinnor kunde känna sig hemma i.

Summary

The early 20th century was a time of profound change in Sweden. Old ways of living, old values, were giving way to new possibilities. The concept of the Swedish nation was remoulded in the consciousness of its citizens by a new image, imprinted by an explicit nationalism. In Selma Lagerlöf's *The wonderful journey of Nils Holgersson*, first published in 1906, this national consciousness is efficiently encapsulated. The purpose of this work was to create a modern reader for Swedish pupils. As Nils Holgersson travels from the south to the north on the back of a goose, the reader gets to see Sweden from above through his eyes. The result is a collected representation of the Swedish nation where local and regional phenomena are displayed. At the same time, the choice of a novelist as creator of this work, also shows the awareness of the potential of fiction to carry a nationalistic message to the future Swedish citizens. Nationalism was an ideology that influenced many different ideas and movements. The national theme was as applicable in the early working class literature and in the work of K.G. Ossiannilsson, as it was in the diametrically opposed conservative literature that Sven Lidman wrote.

In this thesis a conservative nationalism is studied from a gender perspective. I examine the cluster of ideas concerning the conception of the Swedish man in Lidman's novels, published 1910–1913. The Swedish man is a figuration, a fictive character marked by the norms and values in the novel. To narrow down Lidman's image of the Swedish man I discuss three concepts: masculinity, nation and modernity. These concepts are constantly being revised in the Silfverstråhl-novels in different ways: How the young men reach a satisfactory masculinity, the issue of their mission in life, their relationship to the Swedishness and finally how they get to be modern men through affirming modernity. The main question that is treated through each of these analyses in the thesis is: How is the image of the Swedish man modelled in these novels?

Why is masculinity interesting to examine in the nationalistic context? The nation as an idea was often pictured as a woman. The figure "Mother Svea" is an example that still plays a part in our national imaginary. On the other hand, about 1910, the national discourse was masculine. Certainly Svea and her sisters Marianne and Germania were in fashion, but there was an urgent request of national development that was displayed in masculine terms. The national unification was an answer to the anxiety caused by

changes that gradually became tangible. The modern experience was split – on the one hand in optimism about the development, on the other in pessimism about the future and a critique of modern society. In the novels of Lidman a powerful nationalistic arsenal of ideas was mobilized that called for a national unification. This was a national imperative that could not be addressed at women in the first place. From the conservative standpoint, that is represented in the Silfverstråhl-novels, women had no place on the public scene but were referred to a private sphere.

The ideological keynote can be described as the opposite to the critique of modern society common in the decadent novel, which deals with the movement towards disaster. The fundamental core of the decadent novel is the lack of meaning in life. The story in the Silfverstråhl-cycle begins with the decline of the family and ends in its rise, or at least in a vision of a promising future. It is a national ideal that is as valid for the nation as for the individual man. This ideal also deals with actively participating in the world. Historically the novels are set within an activistic and life-affirming tradition, in spite of strong thematic connections to the decadent novel.

The earlier study of the Silfverstråhl-novels has focused on the biographical approach. Even though motifs that are examined in my study, for example critique of the modern society, activism, nationalism and religion, have been studied by others, the Silfverstråhl-cycle has seldom been closely studied as a whole. The novels that have attracted most attention are *Stensborg*, *Thure-Gabriel Silfverstråhl* and *Köpmän och krigare*. I intend to demonstrate that the cycle is rather coherent, and that all five novels together direct a forceful appeal to their contemporaries for national unification. The activism and life-affirmation is most evident in *Thure-Gabriel Silfverstråhl*, which is noticed in several hand-books of literature and in some studies of the novel. The same philosophy is also manifest in the other novels, yet hidden in the nationalistic ideas. This study shows that vitalism, activistic tendencies and a life-affirmative theme are closely connected to nationalism.

The Silfverstråhl-cycle begins with *Stensborg,* which deals with the development of young Johan. In *Stensborg* there is a divide between the province and the city, the old and the new, the Swedish and the foreign. In the analysis I discuss how the masculine progress of Johan develops in accordance to the bourgeois masculine ideal. The protagonist eventually achieves an awareness about the nation and a clear and purposeful will to modernize the family estate in order to prevent it from falling into decay. The setting is an important part in Johan's progress, because of the implied critique of society. In his journey to the continent, the dichotomy between the foreign and the Swedish is evident and coincide with the city and the province as opposites. The urban experience in the modern European metropolis has a destructive effect on Johan and a mental break-down is at hand. The deliverance appears through a brief relationship with a woman, that evokes his memories of Stensborg and makes him realize that he has to return to Swe-

den. His return is described as a recovery to health and a voyage towards a true life. In the end the past is symbolically bound to the future, represented by the birth of Johan's son in his deceased parent's bed. *Stensborg* is thus an obvious expression of how masculinity is confirmed through feeling at home in the nation, combined with a relationship to modernity.

In the following novel, *Thure-Gabriel Silfverstååhl*, the masculine ability to act is closely connected to nationalism. The organic approach of the nation as a body and the citizens as parts of the organism is analogous to the masculine body and the nation. The changing conditions in the nation are manifest in the description of Thure-Gabriel's state of mind. The Swedish masculinity, developing in Thure-Gabriel's progress, is founded on the ideals of a man of character. Nevertheless Thure-Gabriel also presents other characteristics such as emotionality, passivity and an explicit femininity in relation to the soldiers he commands. Yet, this feminization of Thure-Gabriel does not imply that his masculinity is eliminated. If anything, it is rather amplified by his overcoming of occasional emotions and by him finally reversing passivity into activity. Thure-Gabriel's femininity extends as far as him metaphorically becoming a pregnant woman "giving birth" to national deeds. In *Thure-Gabriel Silfverstååhl* the national theme is embedded with powerful religious traits, that also explain the expanded masculinity that characterizes Thure-Gabriel. An exclusively masculine national frame of reference is in other words not adequate to cover the complete national inventory of emotion. Religious devotion and emotionality gets its secular counterpart in national enthusiasm and patriotism. This is additionally underlined by the male national motherhood that indicates a nationalism that is not only connoting masculinity by action and by control, but is also expanded to host particularly female experiences, for example pregnancy.

Köpmän och krigare is the novel that most explicitly depicts modern places, for instance Stockholm. The protagonist is Johan's younger brother Henrik who is a businessman, residing in the capital. In *Köpmän och krigare* Henrik undergoes a development that brings him closer to his past and his childhood at Stensborg, making him a more harmonious individual free from doubt and uncertainty. In the title *Köpmän och krigare,* the present and the past are brought together in a masculine form where the warriors of history correspond to the merchants of the present. The novel ends in a visionary description of the newly awakened Swedish nation and its young men, whose destiny is to rebuild it again after years of spiritual and material decay. *Köpmän och krigare* deals a lot with a large and rich Jewish family of tradesmen, the Herners. The Jewishness is used as a countertype to what is regarded as typical Swedish. The Jewishness connects to urbanism, outspokenness, greed and cosmopolitanism. Some of the family members personify drawbacks of modernity, for example a mass culture and a sense of not belonging. Nevertheless, the Jewish element is not exclusively negative. Henrik's longing for Stensborg and for reunion with his brother Johan, is pro-

voked by the insight into the solidarity among the Jews in spite of their scattered existence. The novel is therefore an expression of the idea of national unification. Henrik's great trial is generating opportunities for two competitive businessmen to cooperate. The competitiveness of the nation will, as a result of this fusion, increase in the international world of business and finance. The distant relative Carl Silfverstååhl is also taking part in this merger. The successful deal also brings a unification of the shattered family.

Carl Silfverstååhls upplefvelser differs from the other novels since it also deals with a woman's liberation from a destructive marriage. Carl's masculine progress is fulfilled thanks to his rescue of Margaretha from her brutal husband. Because of this relationship, Carl develops from a lost youth into a grown man, and soon after into an energetic businessman who makes great achievements within the Swedish mining industry. The critique of the modern society in *Carl Silfverstååhls upplefvelser* is connected to the feminine process of liberation in the novel. Margaretha, who is divorced from her husband and remarried to Carl, manages to reverse a stifled life into something positive. Her first marriage entails a destructive struggle for power between husband and wife, where above all her husband Hugo represents immorality and lack of character. Due to his disability to create a harmonious home, he is disqualified as a man. The marriage is completely dysfunctional compared to the bourgeois ideal stipulated in *Köpmän och krigare*. In opposition to Hugo, Carl's youth and naiveté symbolize the innocent childhood. There is also Gustaf Bergfeldt who through unselfish love and devotion represents a chivalrous idea of love and worship from a time long gone. I interpret the conjugal drama as a metaphor for modernity, where the principal of evil is destructive sexuality and its opposite, the chivalrous and legitimate love.

The fifth and last novel in the Silfverstååhl-cycle is *Tvedräktens barn*. The events take place approximately a decade before the other novels and explain why the family is split up. In the nationalistic ideology history has a specific function, that becomes evident in the novel genre where "then" is an equivalent to "now". In the historical novel present is parallel to future, which in this case means the *fin-de-siècle*. *Tvedräktens barn* is an allegory of the early 1900 from a conservative, nationalist perspective. The turn of the century was interpreted as a time for national scrutiny, offering challenges to young men to prove themselves. The domestic disruption that haunted the Swedish country in the late 1700 and early 1800 has obvious similarities to the nation standing on the threshold to a modern world a century later, according to the message of the novel. The nation is given continuity when the past, the present and the future are brought together, irrespectively of whether from a more historical point-of-view as in *Tvedräktens barn* or from flashbacks, memories and time loops as in the other novels.

In the Silfverstååhl-cycle a fractured chronology is formed between the different novels, that connects persons and events with no clear linear

chronological order. Yet, the novels are tied together by the fact that the fifth and closing novel *Tvedräktens barn* partly takes place at Stensborg, reminding the reader that the first and introductory novel also concerns the old family estate. The present, at the turn of the century 1900, is a time of challenge for young men. At the same time the past has a fundamental impact on how the present and the future are handled. The family estate Stensborg is a symbol of all three dimensions of time in the lives of the masculine protagonists. The breach in the family is played out in Henrik-Göran's experiences, while Johan, Thure-Gabriel, Henrik and Carl a century later succeed in bringing the urban branch and the provincial branch of the family together again, thanks to joint efforts.

The keynote of the cycle, to use the words of the author in the preface to *Carl Silfverstååhls upplefvelser*, is characterized by ideas of man and society in a time of change at the turn of the century. The critique of modern society is expressed in the ambivalence towards the modern experience. In the Silfverstååhl-cycle this doubleness stands out as a Janus-face which looks both back and forward in time. The men are shaped by confronting different threats, such as the destructive urbanity, the foreign influence, the degeneration, the passivity, the excessive introspection, the demoralizing modernity and the prevailing shallowness. The bourgeois masculinity is tied to the national theme, as the base for creating a modern masculinity, suitable to a modern nation. In the novels of Lidman the man as national hero comes forth with a mission to fight for the proper part of modernity and safeguard himself and the nation from the evil part.

In the nationalism of the novels, the men's progress towards a more complete masculinity is connected with the common past of the family. This is either concretized in the symbols that surround Stensborg, or embedded within the theme of the family. In the trials of the young men a certain character appears throughout the novels, an unsecure youth who is tested and finally develops into a modern Swedish man. What is at stake in the Silfverstååhl-cycle, is the ability of the Swedish man to handle the modern times. It is not a question of returning to an earlier period, but how the new nation should be managed. The past may suppress the will to live and entice young men into excessive introspection, as in the case of Johan and Carl. The young men have to open up their eyes, progress and take an active part in society to break their passivity and isolation. An entry into modern life is a duty to all young men, but modernity also has its destructive aspects. In all the novels, wickedness is associated with the unmanly.

A group that represents this balance act, bordering the line between the true and the evil part of the modern experience, is the Jewish family, the Herners. Compared to the nobility at Steinthal and the urban inhabitants in Monte Carlo, the Jewish community appears to be well integrated with a national community both economically and culturally. Despite this, they are still described as essentially different from the Swedish. First and foremost

they are characterized as cosmopolitan, rootless and urban. Another group in the Silfverstråhl-cycle that is associated with the evil and unmanly consists of the dethroned fathers. They represent obscenity and uncontrolled sexuality, they loose control of themselves; they embrace insincere values and profanity and show a lack of character in all ways possible. A third group is made up by the androgynous and the effeminate men. In the outline of the metropolis in *Stensborg* there are plenty of androgynous men who are also associated with crime, and in *Tvedräktens barn* there are men who are depicted as effeminate and with sexualized features. The evil takes on various shapes in the different novels according to the clichés of a threatening and destructive modernity. Passivity, ambivalence, exaggerated introspection and social isolation are unhealthy conditions that threaten to end in sterility and death. On the other hand, the development of Johan, Thure-Gabriel, Henrik, Carl and Henrik-Göran leads to activity, social engagement, inner peace and continuity.

There are similarities in Johan's stay in the metropolis in Stensborg and Henrik-Göran's time at Steinthal. The male protagonist steps into another world that is unfamiliar to him both from an inner and from an external point-of-view. The indecent company at the castle in *Tvedräktens barn* is a parallel to the inhabitants of the metropolis in *Stensborg*. They are cosmopolitan nomads who neither have a country of their own, nor moral or high ideals. The new environment is experienced by the protagonist as unpleasant and morally run down, and has a negative effect on him. The boundlessness is spatially manifest in the depiction of the metropolis and the metaphorical flux at the train station in *Stensborg.* The same goes for the borderland of Pommern, where Henrik-Göran is located in the second part of *Tvedräktens barn*. Nevertheless, the episodes appear to be turning points in the development both of Johan and Henrik-Göran. Hardships in an unfamiliar environment cause a personal crisis, that is necessary for the masculine progress. Johan's, Thure-Gabriel's, Henrik's and Carl's family relations and their reconciliation to the past is also a fundamental part of the nationalism of the novels. The Silfverstråhl family as a literary motif can be summarized in two ways. On the one hand there is a negative attitude of the bourgeois masculinity towards the aristocracy and the nobility. The characteristics that are associated with aristocracy, as effeminization and degeneration, are also perils to the male protagonists in the novels. On the other hand there is no total controversy with the noble heritage and ideals. Because of the family motif a heroism founded in blood is established. The men feel a historical obligation to make their lives meaningful by either making amends for the incapability of earlier generations to enable the family to flourish, or by balancing the passivity in their own characters. Instead they try to become energetic men of a firm character. At the same time there is a certain admiration for the aristocratic physiognomy. The aristocratic appearances and stately figures of Johan, Thure-Gabriel, Carl and Henrik-Göran are often mentioned (S, 229,

TS, 288, KK, 436). Even if this is a minor detail, it is an affinity among the men that binds them to each other. The affinity is above all an indisputable anchorage in the history of the country and the right of inheritance of the land through Stensborg. This implies an ambivalence in the Silfverstååhl-cycle, a duality between the modern world and the old one. At the same time that the masculine progress is modeled according to the bourgeois notion of character and ideals, Johan, Thure-Gabriel, Henrik and Carl are not representative of the average citizen. They are chosen, they have a particular alliance to the Swedish nation written in blood: The Silfverstååhl family is their destiny. This mysticism of a blood relation is a common feature in all the novels, exemplifying the particular admiration of heroes of history in the conservative nationalism.

The point of departure of this thesis is what Anna Williams denominates "the Story of Sweden". Cultural processes of change that were depicted in novels have later had an influence on how we apprehend the nation. The roots of these national stories are resident in the nationalism that dominated the turn of the century 1900. I demonstrate in my analyses how a conservative "Story of Sweden" is played out in the novels of Lidman. This story gives us an apparent gendered aspect of the national issue where the Swedish man stands out as the pride of the nation. To be fit for active service, is a fundamental part of the masculinity as presented in the novels. In *Köpmän och krigare* the baptism of fire is depicted in the wording of how Henrik has "been crushed into chaos at the confrontation with this new world" (KK, 178), but this meeting has also conjured up unknown forces within him to vanquish the enemy. In the analyses of *Stensborg*, *Thure-Gabriel Silfverstååhl*, *Köpmän och krigare*, *Carl Silfverstååhls upplefvelser* and *Tvedräktens barn* I demonstrate that the developing progress of masculinity of the man, is founded on his becoming an autonomous and active person. Thus he can finally succeed in becoming an integrated man. Even though this masculinity should not be interpreted as being identical with the warrior masculinity of the past, the masculinity idealized in the Silfverstååhl-cycle does have some warlike tendencies. An active interest in society, a sense of duty and self control are highly estimated in this ideal of masculinity, that is also closely related to the bourgeois idea of masculinity as presented in the late 19th century. *Tvedräktens barn* differs from the other novels in that the protagonist leaves the military in order to become a clergyman. This implies that he, in opposite to the other male protagonists, moves away from a political reality to estrange himself from the outer world and delve in the spiritual. This might be apprehended as paradoxical, holding in mind the socially active masculine ideal stipulated earlier by the other young men in the family. However, as a clergyman Henrik-Göran continues the struggle for the true and the supreme good.

Masculinity is a founding principle in the nationalism that is expressed in the Silfverstååhl-cycle. Yet, it does not only encapsulate all the virtues of

bourgeois masculinity but also characteristics that according to the bourgeois logics of gender, were thought of as exclusively feminine, as emotionality, spirituality and motherhood. Nevertheless, the young male protagonist never transgresses gender boundaries but on the contrary proves his masculinity by either controlling the threatening femininity or incorporating it. Firstly, these different strategies fulfill one of the axioms of masculinity, namely the struggle that puts the protagonist to the test that strengthens him. Secondly, the national concept is opened up to comprise both the masculine and the feminine.

The national devotion demands an expanded masculinity that comprehends a broad emotional agenda and the ability to give life. Some feminine characteristics are therefore disconnected from the woman in this masculine context, as emotionality and pregnancy. On the other hand the women in the Silfverstråhl-cycle are enclosed by a strict bourgeois and patriarchal set of rules and regulations. They have an instrumental function as objects of reconciliation in the developing progress of the men. The women in the novels can be sorted into two categories: the fallen women who represent the destructive modernity and the chaste ones who are connected to the good and are worthy of imitation. Even if the women are part of the fight against the evil, it is still the young men who are the active individuals, the champions who are put to test and consequently evolve.

I demonstrate in the analysis that notions of masculinity, nation and modernity coincide in this fictive character of the Swedish man. The national masculinity in these novels offers an alternative in mastering the destructive forces of the modern age. The different masculine developing processes are tied to ideas of national unification. The Swedish man can be compared to the national revival, that the national unification aimed at. He was appointed as a sentinel against phenomena that were singled out as threatening from a conservative point-of-view, for example movements within the working class and the women's political advance. Even though the Swedish man is designed according to a sharp dichotomy with distinct dividing lines between good and evil, the Swedish and the foreign, the masculine and the feminine, the relationship to the modern is more complex. To delve into the past is no option, because the nation is inexorably on its way into a modern world. It is rather about finding a suitable way to bring the nation into modernity. The nationalism that is launched in the Silfverstråhl-cycle is masculine and modeled in accordance with a bourgeois masculine ideal that partly developed as a reaction to a world in change. Notwithstanding, it had to be a nation for both sexes. The feminine traits and the metaphorically national motherhood that opens up to the Swedish men, is also a way to work out a nationalism where both Swedish men and women could feel at home.

Litteraturförteckning

Ahlund, Claes, *Den skandinaviska universitetsromanen 1877–1890* [diss.], Uppsala 1990 (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, 26)

–, *Medusas huvud. Dekadensens tematik i svensk sekelskiftesprosa*, Uppsala 1994 (Acta Universitatis Upsaliensis: Historia litterarum, 18)

–, ”Den svenska invasionsberättelsen – en bortglömd litteratur”, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2003:3, s. 82–103

–, ”En mental militarisering. Den svenska litteraturen före och under första världskriget”, *Samlaren* 2003, s. 134–157

–, ”Krig och kultur i konservativ och radikal belysning. Annie Åkerhielm och Frida Stéenhoff från sekelskiftet till första världskriget”, *Samlaren* 2005, s. 97–150

–, *Diktare i krig. K.G. Ossiannilsson, Bertil Malmberg och Ture Nerman från debuten till 1920*, Hedemora 2007 (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 55)

–, *Underhållning och propaganda. Radschas (Iwan Aminoffs) romaner om första världskriget 1914–1915*, Uppsala 2010 (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 61)

Ahnlund, Knut, *Sven Lidman. Ett livsdrama*, Stockholm 1996

Alm, Martin, *Americanitis. Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939* [diss.], Lund 2003 (Studia historica Lundensia, 10)

Ambjörnsson, Ronny, *Mansmyter. James Bond, Don Juan, Tarzan och andra grabbar*, Stockholm 1999

Andersen, Per Thomas, *Dekadanse i nordisk litteratur 1880–1900* [diss.], Oslo 1992

Anderson, Benedict, *Imagined Communities. Reflections of the Origins and Spread of Nationalism*, London 1991

Andersson, Lars M., *En jude är en jude är en jude. Representationer av ”juden” i svensk skämtpress omkring 1900–1930* [diss.], Lund 2000

Bauman, Zygmunt, *Modernity and the Holocaust*, Cambridge 1989

Battail, Jean-François, ”Svenskheten som kulturarv. Ett nationellt och internationellt forskningsfält”, *Kulturarvets natur*, red. Annika Alzén & Johan Hedrén, Stockholm/Stehag 1998, s. 195–228

Beynon, John, *Masculinities and Culture*, Maidenhead 2002

Björck, Staffan, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap* [diss. Lund], Stockholm 1946

Boëthius, Ulf, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot ”smutslitteraturen” i Sverige 1908–1909*, Stockholm 1989

Borg, Alexandra, *En vildmark av sten. Stockholm i litteraturen 1897–1916* [diss. Uppsala], Stockholm 2011 (Monografier utgivna av Stockholms stad, 214)

Brattemo, Carl-Erik, *Sven Lidmans livsuppgörelse mot bakgrund av Ibsens Peer Gynt*, Lund 1983

Brohed, Ingemar, "'Sveriges folk – ett Guds folk'. Ungkyrklighetens kyrkoprogram", *Sveriges kyrkohistoria – religionsfrihetens och ekumenikens tid*, Stockholm 2005, s. 26–40
Carey, John, *The Intellectuals and the Masses. Pride and Prejudice among the Literary Intelligentsia 1880–1939*, London 1992
Connell, R.W., *Masculinities*, Cambridge 1995
Connell, R.W. & Messerschmidt, James. W., "Hegemonic Masculinity. Rethinking the Concept", *Gender & Society*, 2005:6, s. 829–859
Dahlstedt, Sten, "Europeisk klarhet. Förnuftet som identitetsmarkör i sekelskiftets Europa", *Nationell hängivenhet och europeisk klarhet. Aspekter på den europeiska identiteten kring sekelskiftet 1900*, red. Barbro Kvist Dahlstedt & Sten Dahlstedt, Eslöv 1999, s. 275–317
Danius, Sara, "Själen är kroppens fängelse. Om den vanskliga distinktionen mellan kön och genus", *Feministisk bruksanvisning*, red. Claudia Lindén & Ulrika Milles, Stockholm 2004, s. 143–166
Eby, Charles Degrotte, *The Road to Armageddon. The Martial Spirit in English popular literature, 1870–1914*, London 1987
Edgren, Monika, "Nationalismer och genus. Kunskapssyn och politik", *Historisk tidskrift* 1996:2, s. 233–256
Edling, Nils, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900* [diss.], Stockholm 1996
Edquist, Samuel, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918* [diss.], Uppsala 2001 (Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Historica Upsaliensia, 200)
Ekenstam, Claes, *Kroppens idéhistoria. Disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700–1950* [diss. Göteborg], Hedemora 1993
–, "En historia om manlig gråt", *Rädd att falla. Studier i manlighet*, red. Claes Ekenstam m. fl., Stockholm 1998, s. 50–123
–, "Manlighetens kriser & kransar: mansbilder och känsloliv vid tre sekelskiften", *Sekelskiften och kön. Strukturella och kulturella övergångar år 1800, 1900 och 2000*, red. Anita Göransson m.fl., Stockholm 2000, s. 57–98
–, "Män, manlighet och omanlighet i historien", *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, Möklinta 2006, s. 13–47
Ekström, Anders, *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar* [diss. Uppsala], Stockholm 1994
–, Anders, *Damen med velocipeden. Till tingens idéhistoria*, Uppsala 1997
(Forskningsprogrammet Stella Modern vetenskapshistoria 1850–2000, Arbetsrapporter från avdelningen för vetenskapshistoria, Uppsala universitet, nr 13)
Elenius, Lars, "Selma Lagerlöf och Norrland: nationella idealbilder i Nils Holgerssons underbara resa", *Sekelskiftets utmaningar. Essäer om välfärd, utbildning och nationell identitet vid sekelskiftet 1900*, red. Ann-Katrin Hatje, Stockholm 2001, s. 15–41
Elvander, Nils, *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922* [diss. Uppsala], Stockholm 1961 (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, XLI)
Enefalk, Hanna, *En patriotisk drömvärld. Musik, nationalism och genus under det långa 1800-talet* [diss.], Uppsala 2008 (Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Historica Upsaliensia, 234)
Eriksson, Eva, *Den moderna stadens födelse. Svensk arkitektur 1890–1920*, Stockholm 1994

Erlandson-Hammargren, Erik, *Från alpromantik till hembygdsromantik. Natursynen i Sverige från 1885 till 1915, speglad i Svenska Turistföreningens årsskrifter och Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* [diss. Lund], Hedemora 2006
Eskilsson, Lena, ”Manlighet och det nordliga rummet”, *Kulturella perspektiv. Svensk etnologisk tidskrift* 1996:1, s. 3–12
Fahlgren, Margaretha, *Kvinnans ekvation. Kön, makt och rationalitet i Strindbergs författarskap*, Stockholm 1994
–, ”Genus och modernitet i det litterära sekelskiftet”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1997:2, s. 32–39
–, ”Ensam – det manliga jaget, staden och kvinnan”, *Det gäckande könet. Strindberg och genusteori*, red. Anna Cavallin & Anna Westerståhl Stenport, Stockholm/Stehag 2006, s. 151–168
Felski, Rita, *The Gender of Modernity*, Cambridge Massachusetts 1995
Forsslund, Karl-Erik, *Storgården. En bok om ett hem* (fjärde uppl.), Stockholm 1907
Fransson, Per, ”Välkommen till hembygden! Medborgarens guide till Det Nya Sverige”, *Sekelskiftets utmaningar. Essäer om välfärd, utbildning och nationell identitet vid sekelskiftet 1900*, red. Ann-Katrin Hatje, Stockholm 2001, s. 42–73
Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, *Den kultiverade människan*, Lund 1979
Gabrielová, Anna, *”Det organiska sammanhanget som är lifvets eget”. Släkt och religiositet – ett huvudtema i Sven Lidmans romanverk*, uppsats i litteraturvetenskap, C, Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, Uppsala 2006
Gedin, Per I., *Litteraturens örtagårdsmästare. Karl Otto Bonnier och hans tid*, Stockholm 2003
Gellner, Ernst, *Nations and Nationalism*, Oxford 1983
Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century, eds. Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall, Oxford 2000
Granlid, Hans O., *Då som nu. Historiska romaner i översikt och analys*, Stockholm 1964
Hagemann, Karen, ”A Valorous Volk Family: the Nation, the Military, and the Gender Order in Prussia in the Time of the Anti-Napoleonic Wars, 1806–15”, *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, eds. Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall, Oxford 2000, s. 179–206
Handbook of Studies on Men and Masculinities, eds. R.W. Connell, Jeff Hearn & Michael S. Kimmel, Thousand Oaks California 2005
Hall, Patrik, *Den svenskaste historien. Nationalism i Sverige under sex sekler*, Stockholm 2000
Heggestad, Eva, *Fången och fri. 1880-talets svenska kvinnliga författare om hemmet, yrkeslivet och konstnärskapet* [diss.], Uppsala 1991 (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 27)
–, *En bättre och lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850–1950*, Stockholm/Stehag 2003
Hettne, Björn, Sörlin, Sverker & Østergård, Uffe, *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid,* Stockholm 1998
Hobsbawm, Eric & Ranger, Terence, *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983
Hobsbawm, Eric, *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge 1990
Hylland Eriksen, Thomas, *Etnicitet och nationalism*, Nora 1993
Jacobson, Christer, *På väg mot tiotalet. Två studier. Några prinicipfrågor i svensk litteraturkritik 1900–1910. Viljeproblemet i svensk litteratur 1900–1910* [diss. Uppsala], Stockholm 1961

Johannisson, Karin, ”Det sköna i det vilda. En aspekt på naturen som mänsklig resurs”, *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, red. Tore Frängsmyr, Stockholm 1984, s. 15–81
–, *Kroppens tunna skal. Sex essäer om kropp, historia och kultur*, Stockholm 1997
–, *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*, Stockholm 1998
Johansson, Ella, ”Arbetare”, *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, Möklinta 2006, s. 112–132
Johansson, Stefan, *En omskriven historia. Svensk historisk roman och novell före 1867* [diss.], Uppsala 2000 (Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Historica Upsaliensia, 193)
Jonsson, Leif, *Ljusets riddarvakt. 1800-talets studentsång utövad som offentlig samhällskonst* [diss. Uppsala], Stockholm 1990 (Acta Universitatis Upsaliensis: Studio musicologica Upsaliensia, Nova series, 11)
Kane, Michael, *Modern Men. Mapping Masculinity in English and German Literature 1880–1930*, London 1999
Kedourie, Elie, *Nationalismen. En studie av nationalismen som ideologi*, Stockholm 1995
Kihlberg, Mats, & Söderlind, Donald, *Två studier i svensk konservatism 1916–1922*, Stockholm 1961 (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, XLI)
Kilander, Svenbjörn, ”Det nya Sverige och det gamla”, *Motströms. Kritiken av det moderna*, red. Staffan Källström & Erland Sellberg, Stockholm 1991, s. 269–289
Kjellén, Rudolf, ”Politiken som vetenskap”, *Staten som lifsform*, Stockholm 1916, s. 184–188
Kulick, Don, ”Hur man blir en riktig kvinna eller man”, *Från kön till genus. Kvinnligt och manligt i ett kulturellt perspektiv*, red. Don Kulick, Stockholm 1987, s. 7–34
Kylhammar, Martin, *Maskin och idyll. Teknik och pastorala ideal hos Strindberg och Heidenstam* [diss. Linköping], Malmö 1985 (Linköping Studies in Arts and Science, 1)
–, ”Slaget om det moderna. Civilisationskritikerna August Strindberg och Vitalis Norström i den politiska hetluften”, *Kulturarvets natur*, red. Annika Alzén & Johan Hedrén, Stockholm/Stehag 1998, s. 229–260
Larsson, Maja, *Den moraliska kroppen. Tolkningar av kön och individualitet i 1800-talets populärmedicin* [diss. Uppsala], Hedemora 2002
Leed, Eric, ”The Ancients and the Moderns. From Suffering to Freedom”, *Defining travel: diverse visions*, ed. Susan L Roberson, Jackson Mississippi 2001, s. 5–12
Lengborn, Thorbjörn, *Sven Lidmans omvändelse. Frälsningsupplevelse och omvändelseprocess 1915–1921. En religionspsykologisk studie* [diss. Uppsala, 1988], Stockholm 1991 (Acta Universitatis Upsaliensis. Psychologia et Sociologia Religionum, 6) [Lengborn A]
– *Fosterlandet, kärleken och Gud. En biografisk-psykologisk studie i Sven Lidmans liv och diktning*, Nyhamnsläge 1991 (Svenska humanistiska Förbundet, 102) [Lengborn B]
Lennartsson, Rebecka, *Malaria urbana – Om byråflickan Anna Johannesdotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900* [diss. Uppsala], Stockholm/Stehag 2001
Levin, Hjördis, *Testiklarnas herravälde. Sexualmoralens historia*, Stockholm 1989
–, ”Från nymalthusianismen till folkhälsa. Sexualdebatt och socialpolitik 1880–1936”, *Seklernas sex. Bidrag till sexualitetens historia*, red. Åsa Bergenheim & Lena Lennerhed, Stockholm 1997, s. 204–218
Lidman, Sven, *Stensborg*, Stockholm 1910

–, *Thure-Gabriel Silfverstååhl*, Stockholm 1910
–, *Köpmän och krigare*, Stockholm 1911
–, *Carl Silfverstååhls upplefvelser*, Stockholm 1912
–, *Tvedräktens barn*, Stockholm 1913
Liedman, Sven-Eric, *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*, Stockholm 1997
Liliequist, Jonas, ”Från niding till sprätt”, *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, red. Anne Marie Berggren, Uppsala 1999, s. 73–94 (Rapport 99:4)
–, ”Sexualiteten”, *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, Möklinta 2006, s. 167–207
–, ”Manlighetens flytande gränser – om manlighet som analytisk kategori i historiska analyser”, *Scandia. Tidskrift för historisk forskning*, 2008:1, s. 83–103
Lindén, Claudia, *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key* [diss. Stockholm], Eslöv 2002
Linder, Erik Hjalmar, *Ny illustrerad litteraturhistoria. Fem decennier av nittonhundratalet*, d. 1, Stockholm 1965
Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000* [diss. Uppsala], Stockholm 2001
Linnér, Sven, *Livsförsoning och idyll. En studie i rikssvensk litteratur 1915–1925* [diss. Uppsala], Stockholm 1954
Ljunggren, Jens, ”Mellan kultur och natur. Mannens kropp och gymnastikens uppgift, *Rädd att falla. Studier i manlighet*, red. Claes Ekenstam m.fl., Stockholm 1998, s. 124–144
–, *Känslornas krig. Första världskriget och den tyska bildningselitens androgyna manlighet*, Stockholm/Stehag 2004
Lundberg, Johan, *En evighet i rummets former gjuten. Dekadenta och symbolistiska inslag i Sven Lidmans, Anders Österlings och Sigfrid Siwertz lyrik 1904–1907*, Stockholm/Stehag 2000
Lykke, Nina, ”Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen”, *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2003:1, s. 47–56
–, *Genusforskning – en guide till feministisk teori, metodologi och skrift*, Stockholm 2009
Lönngren, Ann-Sofie, *Att röra en värld. En queerteoretisk analys av erotiska trianglar i sex verk av August Strindberg* [diss. Uppsala], Lund 2007
Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv, red. Anne Marie Berggren, Uppsala 1999
Masculinities in politics and war. Gendering modern history, eds. Stefan Dudink, Karen Hagemann & John Tosh, Manchester 2004
Melberg, Arne, *Fördömda realister. Essäer om Cederborgh, Almqvist, Benedictsson och Strindberg*, Stockholm 1985
Mosse, George L., *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*, New York 1996
–, *Nationalism and Sexuality. Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe*, New York 1997
Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, Möklinta 2006
Nagel, Joane, ”Masculinity and Nationalism: gender and sexuality in the making of nations”, *Ethnic and Racial Studies* 1998:2, s. 242–269
–, ”Nation”, *Handbook of Studies on Men and Masculinities*, eds. R.W. Connell, Jeff Hearn & Michael S. Kimmel, Thousand Oaks California 2005, s. 397–413
Nora, Pierre, ”Mellan minne och historia”, *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik*, red. Sverker Sörlin, Stockholm 2001, s. 363–389

Nordin, Svante, *Filosofernas krig. Den europeiska filosofin under första världskriget*, Nora 1998
Nordlund, Christer, ”Naturen och det nationella i det tidiga 1900-talets Sverigelitteratur”, *Sekelskiftets utmaningar. Essäer om välfärd, utbildning och nationell identitet vid sekelskiftet 1900*, red. Ann-Katrin Hatje, Stockholm 2001, s. 74–100
Olsson, Bernt & Algulin, Ingemar, *Litteraturens historia i Sverige*, Stockholm 1994
Persson, Mats, *Förnuftskampen. Vitalis Norström och idealismens kris* [diss. Uppsala], Stockholm/Stehag 1994
Pettersson, Torsten, ”Vad är modernitet? En kortfattad positionsbestämning”, *Modernitetens ansikten. Livsåskådningar i nordisk litteratur*, red. Carl Reinhold Bråkenhielm & Torsten Pettersson, Nora 2001, s. 28–39
Pfaff, William, *The Bullet's Song. Romantic Violence and Utopia*, New York 2004
Prestjan, Anna, ”En korsfäst främling på jorden? Prästmanligheten som problem”, *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*, red. Yvonne Maria Werner, Lund 2008, s. 161–190
Qvarnström, Sofi, *Motståndets berättelser. Elin Wägner, Anna Lenah Elgström, Marika Stiernstedt och första världskriget* [diss. Uppsala], Möklinta 2009 (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 58)
Rodell, Magnus, *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt* [diss. Uppsala], Stockholm 2002
–, ”Monuments and the Places of Memory”, *Memory Work: The Theory and Practice of Memory*, eds. Andreas Kitzman, Conny Mithander & John Sundholm, Frankfurt am Main 2005, s. 105–129
–, ”Monumentet på gränsen. Om den rumsliga vändningen och ett fredsmonument”, *Scandia. Tidskrift för historisk forskning* 2008:2, s. 15–51
Saxlund, Tyrgils, *1914 års idéer. En studie i rikssvensk litteratur* [diss.], Stockholm 1975
Schivelbusch, Wolfgang, *Järnvägsresandets historia. Om rummets och tidens industrialisering under artonhundratalet* (orig. *Gesichte der Eisenbahnreise* (1977), övers. Gunnar Sandin), Stockholm 1984
Seton-Watson, Hugh, *Nations and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, London 1977
Sjögren, Karin, ”Landskap och plats mellan minne och myt”, *Minne och myt. Konsten att skapa det förflutna*, red. Åsa Berggren, Stefan Arvidsson & Ann-Mari Hållans, Lund 2004, s. 175–195 (Vägar till Midgård, 5)
Skeggs, Beverly, *Formations of Class and Gender. Becoming Respectable*, London 1997
Stenberg, Lisbeth, ”Nationen som hem. Idyll, utopi och reella kontradiktioner i Selma Lagerlöfs Jerusalem”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 1995:3–4, s. 47–69
Stenkvist, Jan, ”Sven Hedin och bondetåget”, *Heroer på offentlighetens scen. Politiker och publicister i Sverige 1809–1914*, red. Kurt Johannesson m.fl., Stockholm 1987, s. 246–347
Steorn, Patrik, *Nakna män. Maskulinitet och kreativitet i svensk bildkultur 1900–1915* [diss.], Stockholm 2006
Stolare, Martin, *Kultur och natur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920* [diss.], Göteborg 2003 (Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg, 34)
Sturfelt, Lina, *Eldens återsken. Första världskriget i svensk föreställningsvärld* [diss.], Lund 2008

Sundberg, Hans, *Sven Lidman om människan och Gud en innehållsanalytisk undersökning* [diss.], Uppsala 1986 (Acta Universitatis Upsaliensis: Studia Doctrinae Christianae Upsaliensia, 26)
Sundin, Bo, ”Ljus och jord! Natur och kultur på Storgården”, *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, red. Tore Frängsmyr, Stockholm 1984, s. 320–360
Sörlin, Sverker, ”Norrlandsfrågan. Idéer och debatt i samband med det industriella genombrottet”, *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, red. Tore Frängsmyr, Stockholm 1984, s. 265–319
Tjeder, David, ”Konsten att blifva herre öfver hvarje lidelse”, *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, red. Anne Marie Berggren, Uppsala 1999, s. 177–196 (Rapport 99:4)
–, *The Power of Character. Middle-class Masculinities, 1800–1900* [diss.], Stockholm 2003
–, ”Borgerlighetens sköra manlighet”, *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, Möklinta 2006, s. 48–76
–, ”Det manliggörande tvivlet”, *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*, red. Yvonne Maria Werner, Lund 2008, s. 93–118
Wenk, Silke, ”Gendered Representations of the Nation’s Past and Future”, *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the long Nineteenth Century*, eds. Ida Blom, Karen Hagemann & Catherine Hall, Oxford 2000, s. 63–77
Werner, Yvonne Maria, ”Kristen manlighet i teori och praxis”, *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*, red. Yvonne Maria Werner, Lund 2008, s. 9–22
Widmark, Henrik, *Föreställningar om den urbana världen. Identitetsaspekter i svensk stadsbild med exemplet Helsingborg 1903–1955* [diss.], Uppsala 2007
Williams, Anna, *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modernt*, Stockholm/Stehag 2002
Witt-Brattström, Ebba, *Dekadensens kön. Ola Hansson och Laura Marholm*, Stockholm 2007
Wizelius, Ingemar, ”Storstrejken och litteraturen. Några konturer”, *Tiden* 1940:1, s. 45–52
Zander, Ulf, *Fornstora dagar. Moderna tider. Bruk av debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte* [diss.], Lund 2001
Öhrberg, Ann, ”’Uti din brudgums blod’. Kön och retorik inom svensk herrnhutism”*, Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2003:3–4, s. 113–127
Ördell, Carl, ”Stensborg – en diktares bikt”, *Boken om Sven Lidman*, red. Rolan Hentzel, Stockholm 1952, s. 80–96
Östman, Ann-Catrin, ”Bonden”, *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, Möklinta 2006, s. 77–111

Personregister

A

Ahlund, Claes 17, 30, 34, 59, 62, 75, 76, 77, 84, 87, 105, 120, 124, 125, 131, 132, 134, 138, 142, 149, 151, 152, 154, 162, 169
Ahnlund, Knut 21, 42, 70, 123, 147, 148
Algulin, Ingemar 16
Alm, Martin 111
Ambjörnsson, Ronny 48, 49
Andersen, Per Thomas 124, 125
Anderson, Benedict 15, 32, 33, 36
Andersson, Lars M. 108, 109, 110, 114, 115, 116, 118

B

Bang, Herman 125
Battail, Jean-François 31, 33
Bauman, Zygmunt 114, 116, 117, 118
Bergman, Hjalmar 16
Beynon, John 49
Bismarck, Otto von 98
Björck, Staffan 36, 75
Björkquist, Manfred 177
Boëthius, Ulf 13, 41, 133
Borg, Alexandra 35, 41
Braidotti, Rosi 22
Brattemo, Carl-Erik 147
Brohed, Ingemar 177, 178
Böök, Fredrik 83, 87

C

Carey, John 13
Connell, R.W. 24, 26, 27, 85

D

D'Annunzio, Gabriele 83
Dahlstedt, Sten 58
Danius, Sara 23, 24

E

Eby, Charles Degrotte 76
Edgren, Monika 30, 73, 90, 103, 139
Edling, Nils 41, 132, 133
Edquist, Samuel 18, 68, 71, 119
Ekenstam, Claes 24, 25, 27, 48, 51, 58, 77, 89, 92, 205
Eklund, J.A. 166, 177
Ekström, Anders 13, 40, 41, 53, 54, 59, 72, 97, 98, 115, 118, 119, 120
Elenius, Lars 36, 149, 202
Ellis, Havelock 101, 102, 128
Elvander, Nils 82, 83, 87, 88, 89, 120, 121
Enefalk, Hanna 31, 34, 35, 165, 173, 174, 176, 177
Eriksson, Eva 104
Erlandson-Hammargren, Erik 37, 59
Eskilsson, Lena 48, 49, 50, 59, 76, 130

F

Fahlgren, Margaretha 50, 61, 63, 74, 103, 127, 132, 143
Felski, Rita 40, 61, 63, 106, 180
Ferrero, Guglielmo 97
Forsslund, Karl-Erik 54, 63, 68, 155, 169
Fransson, Per 37, 38, 60, 113, 119

G

Gabrielová, Anna 21, 43, 145
Gedin, Per I. 109, 110
Geijer, Erik Gustaf 31, 33, 51, 132
Gellner, Ernst 31, 203
Girard, René 91
Granlid, Hans O. 148, 153
Gustav III, 150
Gustav IV Adolf, 174, 176, 177
Gustav Vasa, 86, 97

H

Hagemann, Karen 27, 33, 74, 77, 161, 205
Hall, Patrik 33, 75, 76, 78, 132
Hallström, Per 148
Hammar, Erik E:son 166
Hedin, Sven 18, 77
Heggestad, Eva 103, 126
Heidenstam, Verner von 17, 36, 75, 87, 104, 155, 201
Hettne, Björn 26, 34, 36, 37
Hjärne, Harald 151
Hobsbawm, Eric 26, 32, 34
Hylland Eriksen, Thomas 60, 150, 203

J

Jacobson, Christer 20, 21, 70
Johannisson, Karin 58, 62, 66, 75, 78, 79, 126, 128, 135, 179
Johansson, Stefan 153
Jonsson, Leif 73
Jung, C.G. 20
Jünger, Ernst 83

K

Kane, Michael 74
Karl XII, 86, 92
Kedourie, Elie 31, 204
Key, Ellen 60, 136, 179, 205
Kihlberg, Mats 19, 104, 150, 151
Kilander, Svenbjörn 119, 152
Kjellén, Rudolf 75, 76, 83, 85, 87, 98, 104, 119, 120, 150
Krafft-Ebing, Richard von 58
Kristina, 103, 132, 176
Kulick, Don 23
Kylhammar, Martin 39, 40, 95, 105, 106, 155, 162

L

Lagerlöf, Selma 36, 37, 67, 202
Landquist, John 19
Larsson, Maja 50, 128
Lawrence, T.E. 83
Leed, Eric 66, 67
Lengborn, Thorbjörn 18, 19, 20, 71, 87, 147, 152, 163
Lennartsson, Rebecka 41, 58, 59, 63, 127, 128, 129, 130, 139, 140, 180, 181
Levin, Hjördis 101, 102, 109, 128, 140
Lidman, Sven 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 63, 71, 74, 80, 95, 123, 124, 126, 127, 132, 138, 145, 148, 150, 151, 152, 163, 170, 177, 185, 197
Lidman, Sam, 71
Liedman, Sven-Eric 38
Liliequist, Jonas 24, 29, 73, 92, 93, 160, 161
Lindén, Claudia 136, 179
Linder, Erik Hjalmar 16, 17
Linderborg, Åsa 86, 87
Ling, Per Henrik 73
Linnér, Sven 20, 21, 70
Ljunggren, Jens 24, 26, 48, 72, 73, 90, 91, 112
Lombroso, Cesare 97
Lorentzen, Jørgen 205
Lundberg, Johan 80, 124, 125, 126, 138, 145
Lundberg, Anna, 22
Lykke, Nina 22, 23
Lönngren, Ann-Sofie 91, 134

M

Malmberg, Bertil 17, 120
Melberg, Arne 126, 127
Messerschmidt, James W. 24, 26
Molin, Adrian 150
Mosse, George L. 25, 26, 27, 55, 58, 71, 72, 78, 83, 88, 89, 109, 115

N

Nagel, Joan 16, 71, 73, 74, 84
Napoleon, Bonaparte 74, 98, 157, 164
Nora, Pierre 15, 60, 83
Nordau, Max 55, 58
Nordenskiöld, Adolf Erik 48
Nordin, Svante 83
Nordlund, Christer 37, 66, 108
Nordström, Ludvig 16, 148
Norström, Vitalis 13, 18, 39, 40, 88, 95, 104, 105, 106, 115, 151

O

Olsson, Bernt 16
Oscar II, 85, 94, 119, 175, 176, 177
Ossiannilsson, K.G. 30, 87, 185

P

Persson, Mats 13, 14, 36, 104, 105, 106, 149, 206
Pettersson, Torsten 38, 39, 40
Pfaff, William 83
Prestjan, Anna 166, 167, 182

Q

Qvarnström, Sofi 17

R

Ranger, Terence 26, 32, 34
Rodell, Magnus 34, 35, 39, 88
Rosen, Georg von 48

S

Saxlund, Tyrgils 20, 71, 76, 78, 79, 83, 87, 97, 119
Scheler, Max 83
Schivelbusch, Wolfgang 52, 57
Sedgwick, Eve Kosofsky 91
Selander, Sten 120
Seton-Watson, Hugh 32
Simmel, Georg 61
Siwertz, Sigfrid 19, 74, 80, 148
Sjögren, Karin 156
Skeggs, Beverly 139
Snoilsky, Carl 76
Stenberg, Lisbeth 39, 67, 154, 155, 156, 160
Stenkvist, Jan 18
Steorn, Patrik 80
Stolare, Martin 15, 16, 38
Strindberg, August 16, 39, 40, 50, 63, 91, 95, 103, 126, 132, 140, 143, 155, 203
Sturfelt, Lina 151
Sundberg, Hans 127, 147, 150
Sundbärg, Gustav 75, 76, 104
Sundin, Bo 54, 62, 66, 155, 169
Svensson, Sylve 21
Söderberg, Hjalmar 131
Söderlind, Donald 19, 104, 150, 151
Sörlin, Sverker 15, 26, 34, 36, 37, 120

T

Tennyson, Alfred 33
Tjeder, David 24, 28, 29, 48, 50, 51, 74, 81, 115, 116, 118, 130, 139, 166, 167, 173, 182
Tönnies, Ferdinand 18

V,W

Wenk, Silke 33
Werner, Yvonne Maria 166, 167
Widmark, Henrik 15, 18, 68
Williams, Anna 14, 15, 16, 73, 191
Witt-Brattström, Ebba 124, 144
Wizelius, Ingemar 82, 98
Voltaire, François 48, 168

Z

Zander, Ulf 13, 18, 31, 51, 60, 104, 132, 149, 150, 151, 152, 153, 159, 176

Ö

Öhrberg, Ann 93
Ördell, Carl 19, 20, 42, 51
Østergård, Uffe 26, 34, 36, 37
Österholm, Maria Margareta 22
Österling, Anders 19
Östman, Ann-Catrin 51, 79, 80

Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet

1. Birgit Antonsson: *Efterklang och särprägel*. En studie i Per Freudenthals – pseudonymen Ode Baltens – tidiga prosa till och med romanen I lustgården. 1972.
2. Mats Ekelöf: *Ernst Didrings Malm*. 1975.
3. Pär Hellström: *Livkänsla och självutplåning*. Studier i framväxten av Gunnar Ekelöfs Strountes-diktning. 1976.
4. Carola Hermelin: *Vinteroffer och Sisyfos*. En studie i Erik Lindegrens senare diktning. 1976.
5. Andrzej Nils Uggla: *Strindberg och den polska teatern 1890–1970*. En studie i reception. 1977.
6. Anita Boström Kruckenberg: *Roman Jakobsons poetik*. Studier i dess teori och praktik. 1979.
7. Örjan Torell: *Litteraturen som karaktärsdanare*. En presentation av sovjetisk litteraturpedagogik. 1979.
8. Gunnar Syréhn: *Osäkerhetens teater*. Studier i Lars Forsells dramatik. 1979.
9. Arne Widell: *Ola Hansson i Tyskland*. En studie i hans liv och diktning åren 1890–1893. 1979.
10. Ingrid Björkman: *Nini Roll Ankers Stampetrilogi*. Tillkomst, bakgrund, budskap. 1979.
11. Karl Lindqvist: *Individ grupp gemenskap* – studier i de unga tiotalisternas litteratur. 1980.
12. Esbjörn Funck: *Berättaren från fattighuset*. Åke Wassing och hans roman Dödgrävarens pojke. 1980.
13. Ann-Lis Jeppson. *Tankar till salu*. Genombrottsidéerna och de kommersiella lånbiblioteken. 1981.
14. Margareta Fahlgren: *Litteraturkritiker i arbetarrörelsen*. En studie i Erik Hedéns dagskritik 1909–1925. 1981.
15. Björn Sundberg: *Sanningen, myterna och intressenas spel*. En studie i Hjalmar Söderbergs författarskap från och med Hjärtats oro. 1981.
16. Lars Wendelius: *Bilden av Amerika i svensk prosafiktion 1890–1914*. 1982.
17. Lars-Åke Skalin: *Den bundna viljan*. Till determinationens problem i skönlitterär naturalism. 1983.
18. Birgitta Jansson: *Trolösheten*. En studie i svensk kulturdebatt och skönlitteratur under tidigt 1960-tal. 1984.
19. Eva-Britta Ståhl: *Vilhelm Ekelunds estetiska mysticism*. En studie i hans lyrik 1900–1906. 1984.
20. Mona Korsnäs: *Eyvind Johnson och Djävulen*. Människans andra jag och och den politiska ondskan – studier kring ett motivkomplex i Eyvind Johnsons romankonst. 1984.
21. Ulf Malm: *Meter, rytm och ljudgestaltning i bunden vers*. Exemplet Karlfeldt. 1985.
22. Tommy Danielsson: *Om den isländska släktsagans uppbyggnad*. 1986.
23. Ulla Nordin Lönner: *C. J. L. Almqvists Målaren* – en strukturanalys. 1987.
24. Ola Kindstedt: *Strindbergs Kristina*: historiegestaltning och kärleksstrategier. 1988.
25. Lars Burman: *Den svenska stormaktstidens sonett*. 1990.
26. Claes Ahlund: *Den skandinaviska universitetsromanen 1877–1890*. 1990.
27. Bo G. Jansson: *Självironi, självbespegling och självreflexion*: den metafiktiva tendensen i Eyvind Johnsons diktning. 1990.
28. Ola Nordenfors: *”Känslans kontrapunkt”*. Studier i den svenska romansen 1900–1950. 1992.

29. Ingela Pehrson: *Livsmodet i skrönans värld*. En studie i Torgny Lindgrens romaner Ormens väg på hälleberget, Bat Seba och Ljuset. 1993.
30. Svante Lovén: *Skuggornas Rike*. Mytiska mönster i Heidenstams Endymion och Hans Alienus. 1993.
31. Göran O:son Waltå: *Poet under Black Banners*. The Case of Örnulf Tigerstedt and Extreme Right-Wing Swedish Literature in Finland 1918–1944. 1993.
32. Michael Gustavsson: *Textens väsen*. En kritik av essentialistiska förutsättningar i modern litteraturteori. Exemplen Cleanth Brooks, Roman Jakobson, Paul de Man. 1996.
33. Bo Georgii-Hemming: *Träd.* Ett försök till lacansk läsning av Walter Ljungquists berättelser, särskilt Jerk Dandelinsviten. 1997.
34. Dorothea Hygrell: *Att översätta komik*. En undersökning av funktionsförändringar I tyska översättningar av svensk skönlitteratur. 1997.
35. Per Stam: *Krapula*. Henry Parland och romanprojektet Sönder. 1998.
36. Otto Fischer: *Tecknets tragedi*. Symbol och allegori i P. D. A. Atterboms sagospel Lycksalighetens ö. 1998.
37. Patrik Mehrens: *Mellan ordet och döden*. Rum, tid och representation i Lars Noréns 70-talslyrik. 1999.
38. Janne Lindqvist: *Dygdens förvandlingar*. Begreppet dygd i tillfällestryck till Handelsmän före 1780. 2002.
39. Maria Wennerström Wohrne: *Att översätta världen*. 2003.
40. Daniel Andersson: *The Nothing That Is*. The Structure of Consciousness in the Poetry of Wallace Stevens. 2006.
41. Sigrid Ekblad: *Författaren*. En studie i litteraturvetenskaplig argumentation med analyser av August Strindbergs I havsbandet som exempel. 2006.
42. Birgitta Wistrand: *Elin Wägner i 1920-talet.* Rörelseintellektuell och internationalist. 2006.
43. Hanif Sabzevari: *Varför tiger du?* Expositionen i sju enaktare av August Strindberg. 2008.
44. Pär Alexandersson: *Konsten att avstå.* Framställningar av åldrande och visdom i väst-europeisk litteratur från Cicero till Fredrika Bremer. 2009.
45. Annie Mattson: *Komediant och riksförrädare.* Handskriftcirkulerade smädeskrifter mot Gustaf III. 2010.
46. Linn Areskoug: *Den svenske mannens gränsland*. Manlighet, nation och modernitet i Sven Lidmans Silfverstååhlsvit. 2011.